ประชุม
จดหมายเหตุ สมัยอยุธยา
ภาค ๑

คณะกรรมการ
จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี
สำนักนายกรัฐมนตรี

959.303
น473ป

พิมพ์จำหน่าย
โครงการส่งเสริมความรู้ทางวิชาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี
ของชาวไทยสมัยอยุธยา

หอสมุดแห่งชาติ
จังหวัดกาญจนบุรี

หอสมุดแห่งชาติ
20 มี.ค. 2532
กรมศิลปากร

ประชุม
จดหมายเหตุ สมัยอยุธยา
ภาค ๑

คณะกรรมการ
จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี
สำนักนายกรัฐมนตรี

พิมพ์จำหน่าย
เพื่อเป็นการส่งเสริมความรู้ทางวิชาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี
ของชาวไทยสมัยอยุธยา

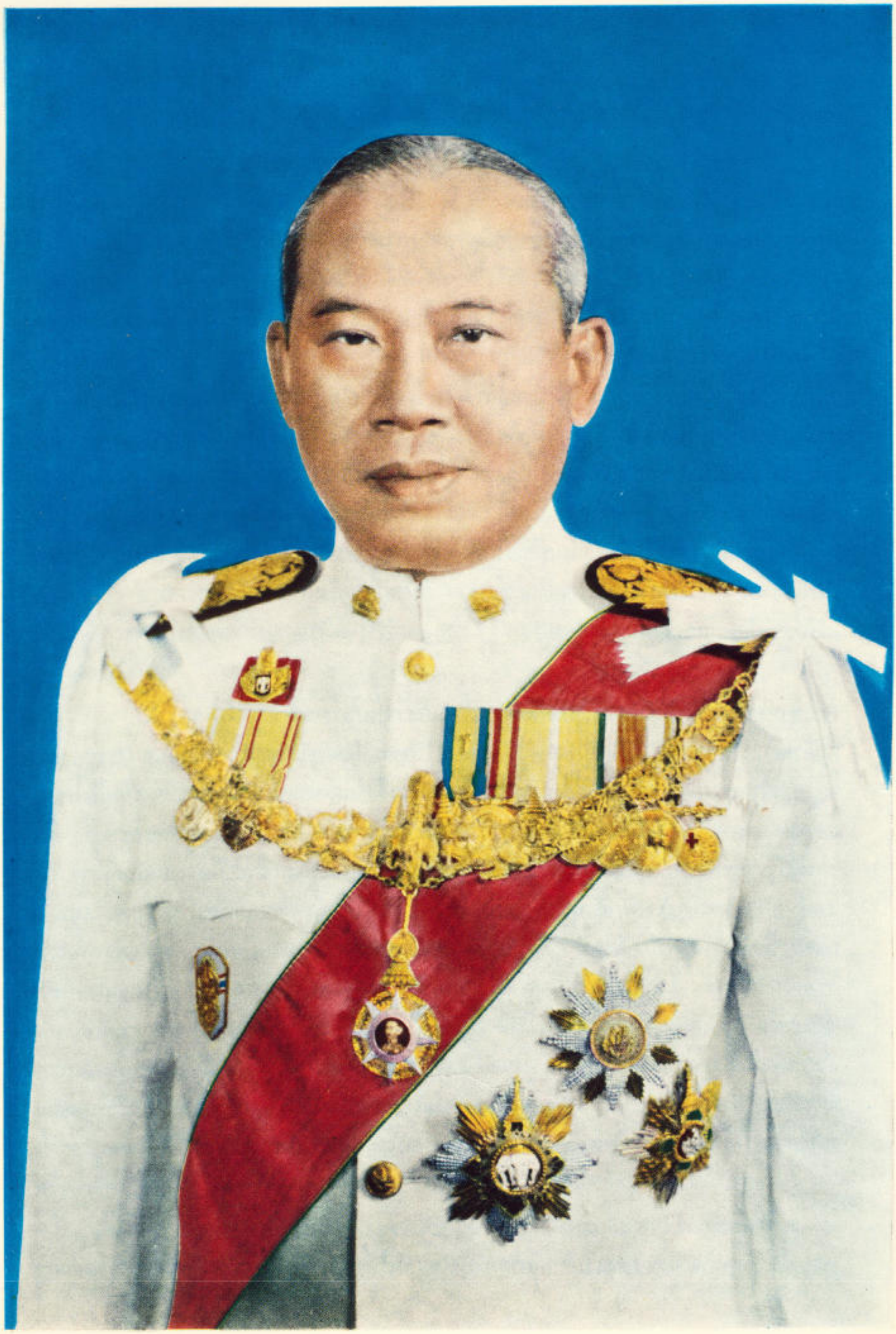

จอมพล ถนอม กิตติขจร

นายกรัฐมนตรี

คำนำ

ประชุมจดหมายเหตุ ที่คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดีพิมพ์ขึ้นนี้ ได้จัดทำไปตามโครงการที่ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ รัฐบาลได้ประกาศแต่งตั้งกรรมการคณะนี้เมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๐๕ และเมื่อมีการประชุมครั้งแรก คณะกรรมการได้แบ่งงานออกเป็น ๒ โครงการ คือ (๑) โครงการระยะยาวที่ต้องตรวจสอบชำระเอกสารหรือต้นฉบับที่กระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ มาพิจารณาก่อน ว่าสมควรจะพิมพ์หรือไม่เพียงใด (๒) โครงการระยะสั้น โดยให้เร่งรัดจัดพิมพ์เอกสารสำคัญที่มีค่า ซึ่งได้ต้นฉบับมา แต่ยังไม่เคยพิมพ์มาก่อน ผลการปฏิบัติงานตามโครงการระยะสั้นเท่าที่ได้จัดพิมพ์ไปแล้ว ก็มีประชุมพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑ ภาค ๒ และประชุมศิลาจารึก ภาค ๓ ในไม่ช้านี้ก็จะมีประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา สำเร็จเป็นรูปเล่มออกมาอีกเรื่องหนึ่ง ส่วนการดำเนินงานตามโครงการระยะยาว ขณะนี้กรรมการผู้ได้รับมอบหมายก็กำลังตรวจพิจารณาต้นฉบับที่มีค่าและหาได้ยากกันอยู่แล้ว คาดหมายว่าจะผลิตออกมาสู่ผู้อ่านได้ในเวลาอันไม่ช้านัก

หนังสือตามโครงการระยะสั้นที่จะเสนอเป็นลำดับต่อไป ควรจะเป็นประชุมหมายรับสั่งสมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญของชาติที่ทรงคุณค่าที่สุด เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักปกครองแผ่นดิน ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นโบราณศาสตรราชนิติ ตลอดจนการพระพุทธศาสนา ซึ่งเอกสารนั้น ๆ ได้จารึกเรื่องที่อ้างไว้อย่างพิสดาร โดยออกมาในรูปที่สมัยโบราณเรียกว่าหมายรับสั่ง คือที่ปัจจุบันเราเข้าใจในรูปกระแสพระบรมราชโองการนั่นเอง แต่เนื่องด้วยเอกสารเรื่องนี้มีความพิสดารและซับซ้อนด้วยเรื่องต่าง ๆ เป็นอเนกนัย คณะกรรมการจำต้องพิจารณาด้วยความรอบคอบ วางวิธีการ วางรูปเรื่องให้สอดคล้องเป็นลำดับกันมาตามยุค ตามรัชสมัย จึงต้องใช้เวลานานพอสมควร ระหว่างที่ดำเนินการตามกรรมวิธีดังกล่าวแล้ว เพื่อมิให้มีช่องว่างของเวลาเกิดขึ้นอย่างเปล่าประโยชน์ นายปรีดา ศรีชลาลัย กรรมการผู้เสนอให้พิมพ์ประชุมหมายรับสั่ง ก็ได้เสนอให้นำเอาประชุมจดหมายเหตุในสมัยอยุธยามาพิมพ์แทนไว้ก่อน จนกว่าการจัดยุครัชสมัยของประชุมหมายรับสั่งจะเสร็จสมบูรณ์ที่ประชุมกรรมการพิจารณาอนุมัติหลักการแล้วมอบให้ นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ นายปรีดา ศรีชลาลัย นายขัม บัณฑยางกูร เป็นผู้รวบรวมจดหมายเหตุมาดำเนินการตามข้อเสนอ

กรรมการทั้งสามได้รวบรวมเรื่องราวอันมีปรากฏอยู่ตามเอกสารและสถานที่ต่าง ๆ ในรูปจดหมายเหตุมาประมวลเป็นเรื่องราวได้หลายประเภท เช่น ประเภทจดหมายเหตุ ว่าด้วยการ

เจริญทางพระราชไมตรี ทางการค้าขาย ทางจดหมายส่งสารโต้ตอบ ทางแต่งหนังสือพระราช-พงศาวดาร ทางพระพุทธศาสนา ทางตำราราชเสวกราชประเพณี ทางขบวนพยุหยาตราชลมารค สถลมารค และการพระบรมศพ ฯ ล ฯ จดหมายเหตุประเภทต่าง ๆ เหล่านี้ ได้นำมาพิมพ์ขึ้นไว้ตามลำดับศักราชและรัชสมัยเท่าที่จะสรรหามาได้ ดั่งได้แบ่งประเภทพิมพ์ไว้แล้วในเล่มนี้ เริ่มตั้งแต่จดหมายเหตุที่จารึกไว้ ณ พระเจดีย์ศรีสองรักษ์ จังหวัดเลย อันเป็นเรื่องราวระหว่างสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา กับสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต กระทำสัตยสาบานเป็นราชพันธมิตรต่อกัน เมื่อปีวอก พุทธศักราช ๒๑๐๓ เป็นเรื่องแรกแล้วจบลงด้วยเรื่องจดหมายเหตุการพระบรมศพ เป็นเรื่องสุดท้ายของหนังสือเล่มนี้

กรรมการขอแถลงไว้ด้วยว่า จดหมายเหตุต่าง ๆ ที่นำมาพิมพ์ ยังไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร เพราะการรวบรวมเอกสารเป็นไปด้วยความยากลำบาก นอกจากต้องคัดเขียนอักขรวิธีไปตามต้นเรื่องต้นฉบับแล้ว ยังต้องถ่ายภาพหาภาพของจดหมายเหตุเรื่องนั้น ๆ มาพิมพ์ประกอบเป็นหลักฐานไว้อีกด้วย ดั่งนั้นจึงอาจมีจดหมายเหตุระหว่างยุคระหว่างรัชสมัยตกค้างอยู่ มิได้นำมาพิมพ์ในคราวนี้ หากมีเรื่องดังกล่าวเกิดขึ้นโดยนัยฉนี้ ก็พึงเข้าใจว่ามีอนุสนธิตามที่ได้พรรณนามา อย่างไรก็ตาม กรรมการจักพยายามรวบรวมจดหมายเหตุที่ตกค้างอยู่มาพิมพ์สืบต่อไปอีก จนกว่าจดหมายเหตุสมัยอยุธยาจะสมบูรณ์ แล้วจึงจะเสนอประชุมจดหมายเหตุสมัยธนบุรี ซึ่งบัดนี้ก็ได้ประมวลไว้แล้ว เป็นอันดับต่อไป

ผู้อ่านประชุมจดหมายเหตุ คงจะเห็นความแตกต่างของลายมือที่เขียนหนังสือไทย ถ้อยคำสำนวนโวหาร อักขรวิธี ตลอดจนรูปสระ พยัญชนะ ที่ปรากฏในที่แต่ละแห่งของจดหมายเหตุ ว่ามีความผิดแผกแตกต่างมาทุกสมัย แม้กับปัจจุบันก็ยิ่งแตกต่างกันเป็นอันมาก แสดงให้เห็นว่าการเขียน การพูด การใช้อักขรวิธีเป็นไปตามยุคตามสมัยนิยม และนอกกว่านั้นยังเป็นมาตรการวัดระดับการศึกษาในสมัยนั้น ๆ ได้ ว่าสูงต่ำเพียงใดอีกด้วย เช่น เราจะได้อ่านคำกราบบังคมทูลของขุนนางยศชั้นออกพระผู้เป็นราชทูต เขียนรายงานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายองค์พระมหากษัตริย์ ด้วยสำนวนโวหารอันไพเราะ ทุกท่านที่ได้อ่านจะเว้นสรรเสริญพระ-ธรรมไมตรีราชทูตของสมเด็จพระบรมโกศมิได้เลยว่าทำไมจึงเขียนได้ดีถึงเพียงนั้น และข้อที่ควรสำนึกก็คือ นักศึกษาสมัยนี้จะหมิ่นฝีมือเขียนหนังสือคนสมัยอยุธยาไม่ได้เป็นอันขาด

ในโอกาสนี้ขอขอบคุณกรรมการ ๓ ท่าน คือ นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ นายปรีดา ศรีชลาลัย นายยิ้ม บัณฑยางกูล ที่ได้ร่วมกันดำเนินการจนเป็นผลสำเร็จ โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของรัฐบาล ในเรื่องการจัดพิมพ์เอกสารนี้ คณะกรรมการจะเว้นเสียไม่ได้ที่จะจารึกไว้ซึ่งพระคุณ ฯ พณ ฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี ที่ได้อนุมัติงบประมาณการจัดพิมพ์เอกสารสำคัญของชาติที่เก่าคร่ำคร่าขึ้นไว้ ให้มีอายุสืบต่อไปอีก

เพื่อจักได้เป็นหลักศึกษาของประชาชนพลเมืองผู้สนใจในสมบัติวัฒนธรรมประจำชาติ และในวิชาประวัติศาสตร์ชาติไทย ตลอดจนความรู้ทางโบราณคดีอันเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมส่วนหนึ่งของชาติ ทั้งในปัจจุบันและสืบไปในอนาคตกาล ให้ใหม่ต่อเก่าไว้ไม่ขาดสายขาดตอน อันเป็นสัญญลักษณะของความเป็นชนชาติไทยโดยสมบูรณ์

กรรมการหวังว่าประชุมจดหมายเหตุจะเป็นเอกสารสำคัญที่อำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านโดยทั่วกัน

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี

สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี

๑ มกราคม ๒๕๑๐

คำจารึกที่พระเจดีย์ศรีสองรักษ์เมืองด่านซ้าย

ว่าด้วยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์ กับ พระไชยเชษฐา พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนะหุต ทำพิธีปักปันเขตรแดนกัน เมื่อปีวอก โทศก จุลศักราช ๙๒๒ พ.ศ. ๒๑๐๓ สอบกับเรื่องราวในหนังสือพระราชพงษาวดารในเวลานั้น พระเจ้าหงษาวดีตะเบงชะเวตี้ ได้ยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาแล้วหลายปี เป็นเวลากรุงศรีอยุธยาว่างการสงคราม เปนเวลากำลังพระเจ้าหงษาวดีบุเรงนองปราบปรามข้าศึกทางเมืองพม่ารามัญอีก ๓ ปี ต่อปีกุญ เบญจศก จุลศักราช ๙๒๕ พ.ศ. ๒๑๐๖ สมเด็จพระเจ้าหงษาวดีบุเรงนองจึงยกกองทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา คราวขอช้างเผือก

๏ นมามิ รัตนัตตเตยยำ สัพสิทธิ์สวัสดี จักกล่าวตำนานศิลาเหล็ก พระยาธรรมมิกะราช ตั้งแต่สุภมสันตุ (มหา) ศักราชอดีเรกได้ ๑๔๘๒[๑] โทศก ปีวอก อดีตะวรพุทธสาสนาตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่นิระพานไปแล้วได้ ๒๑๐๓ ปี จึงมีพระมหากระษัตราธิราชเจ้า ๒ พระองค์ ทรงนามกรชื่อว่าพระยาธรรมมิกราช ๑ ตน เปนอาชญในเมืองจันทบุรีศรีสัตนาคนะหุต มหานครบวรณราชธานี แต่นั้นยังมีพระมหากษัตริย์เอกองค์ ๑ ชื่อว่ามหาจักรวรติตถวรราชาธิราชตนเปนอาชญในเมืองกรุงศรีอโยธิยามหาดิลกนพรัตนบุรีศรีมหานครบวรณราชธานีบุรีเลิงรมพรหมจารีศรีมหากระษัตริย์เจ้า[๒] ทั้ง ๒ ก็จริง ปองหิตะประโยชน์สบถต่อกัน

ครั้นตั้งคำต่อพระสาสนาพระตถาคตเจ้าเท่า ๕๐๐๐ พระวษา ก็จิงตั้งเมตาไมตรีจิตรคิดให้เปนประโยชน์แก่แผ่นดินทั้ง ๒ คือคองผารบ[๓] ในธรรมหนักหนา ก็จึงใช้ราชาอำมาตย์ไปถึงมหาอุปราชเจ้าทั้ง ๒ ให้นำคองกระดี[๔] ไมตรีทำปรมัถสุขเปนอันยิ่ง จิงพร้อมกันทั้ง ๒ กระษัตริย์ให้ไปนิมนต์เอาพระสงฆ์เจ้าตน ทรงศีลอันบริสุทธิ ตนชื่อว่าพระมหาอุบาลี ตน ๑ แล้วจิงนิมนต์พระอริยะกะสปตน๑ แล้วจิงนิมนต์พระมหาธรรม

---

(๑) จุลศักราช ๙๒๒

(๒) ตามจารึกเขียนเป็น เลิงรม

(๓) ข้อปรารภ

(๔) ข้อกดี

เสนาบีติตน ๑ แล้วจึงนิมนต์พระพุทธวิลาศมหาเถรตน ๑ แล้วจึงนิมนต์พระธรรมรังษีมหาเถรตน ๑ แล้วจึงนิมนต์พระวิริยาธิกมุนีตน ๑ พระสงฆ์เจ้าทั้ง ๗ ตนนี้มีลูกษิษย์บัวรบัด[๑] ๑๐ ตนชูตนแล

พระสงฆ์เจ้าอันอยู่ฝ่ายกรุงศรีอโยธิยาตน ๑ ชื่อว่าพระครูบรมจาริยะตน ๑ ชื่อว่าพระอริยะมุนีตน ๑ มีพระศีลวิสุทธอุตมเปนเค้าเปนประธาน แลมีพระครูสุเมธารุจิวิญญาตน ๑ มีมหาสธรรมมาตุลยตน ๑ มีมหาพรหมสาลตน ๑ มีมหาราชมุนีตน ๑ แลพระสงฆ์เจ้า ๗ ตนนี้ มีลูกศิษย์บัวรบัด[๒] ๑๐ ตนชูตนแล มหาอำมาตย์ฝ่ายกรุงศรีสัตนาคบุรี คือ องค์จันทประสิทธิราชภักดีหมื่นอุปนารีลูกเมียพร้อมกันสำฤทธิ์ไมตรี รักแพงกันกับมหาอำมาตย์ฝ่ายกรุงศรีอโยธิยามหาดิลกนพรัตนมหานคร ก็พร้อมกัน ครั้นพระสงฆ์แลอำมาตย์ทั้ง ๒ ก็หมายมาชุมนุมกันในที่จะหล่อน้ำสัจจา พระสงฆ์ผู้ทรงศีลบริสุทธิ แลหลวงราชามหาอำมาตย์ก็เอาน้ำสัจจะในกระออมแก้วแห่งมหากษัตริย์เจ้าทั้ง ๒ เจือกันเปนกระออมแก้วอันเดียวกันแล้ว จึงเอาน้ำในเมืองหงษาในกระออมทองแห่งพระมหากษัตริย์ทั้ง ๒ เจือกันเปนกระออมทองอันเดียวกันแล้ว จึงเอาน้ำกระพังจาในกระออมแห่งมหาอุปราชเจ้าทั้ง ๒ เจือกันเปนกระออมน้ำอันเดียวกันแล้ว จึงเอาน้ำในกระออมแก้ว แล้วเอาน้ำในกระออมเงินแห่งมหาอำมาตย์ทั้ง ๒ เจือกันเปนกระออมเงินอันเดียวกัน แล้วให้อ่านสัตยาธิษฐานว่าดังนี้

สมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงศรีสัตนาคสมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงศรีอโยธิยามหาดิลกจึงมีพระราชวงษาสองพระองค์ จึง[๔]จากับนางให้เปนพระราชไมตรีโดยบุพประเวณีเพื่อจะสืบเชื้อคือสุริยวงษาและญาติวงษาพันธุมิต อุสารัมมาเพื่อจัดให้เปนบรมสุขสวัสดีเปนประโยชน์แก่สมณพราหมณาจาริย์เจ้าชาวประชาราษฎรทั้งหลายกราบต่อเท่าถ้วนกัปอันนี้ เปนเค้าเปนประธานสาคดีในมหาปีตถพีคีรัต ในห้อมห้วยภูเขาลกลสีลวัถ[๕] ขอจงเปนเอกสีมาปริมณฑลอันเดียวกัน เกลี้ยงกลมงามมลฑลเท่าพงษ์พันธุลูกเต้าหลานเหลนอย่าได้ชิงช่วงล่วงด่านแดนแสนหญ้า อย่าได้กระทำโลภเลี้ยวแก่กันจนเท่าเสี้ยงพระอาทิตย์ พระจันทร์เจ้าตกลงมาอยู่เหนือแผ่นดินอันนี้เทอญ

ครั้นอ่านสัจอธิษฐานทั้งสองฝ่ายแล้ว พระสงฆ์แลอำมาตย์ทั้ง ๒ ฝ่าย ก็หลั่งน้ำสัจในมหาปีตถพีแม้นสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่ายกระษัตริย์ก็มีใจกริมย์ชมชื่นยินดีมีเสน่หาไมตรี[๖]รักแพงกันเท่าเสี้ยงมหาปีตถพี

---

(๑) ในที่นี้มีรายนามพระเถระเพียง ๖ รูป
(๒) ปรนนิบัติ
(๓) ปรนนิบัติ
(๔) จึงพูดหรือจึงตรัส
(๕) เอกสีมา
(๖) รักใคร่

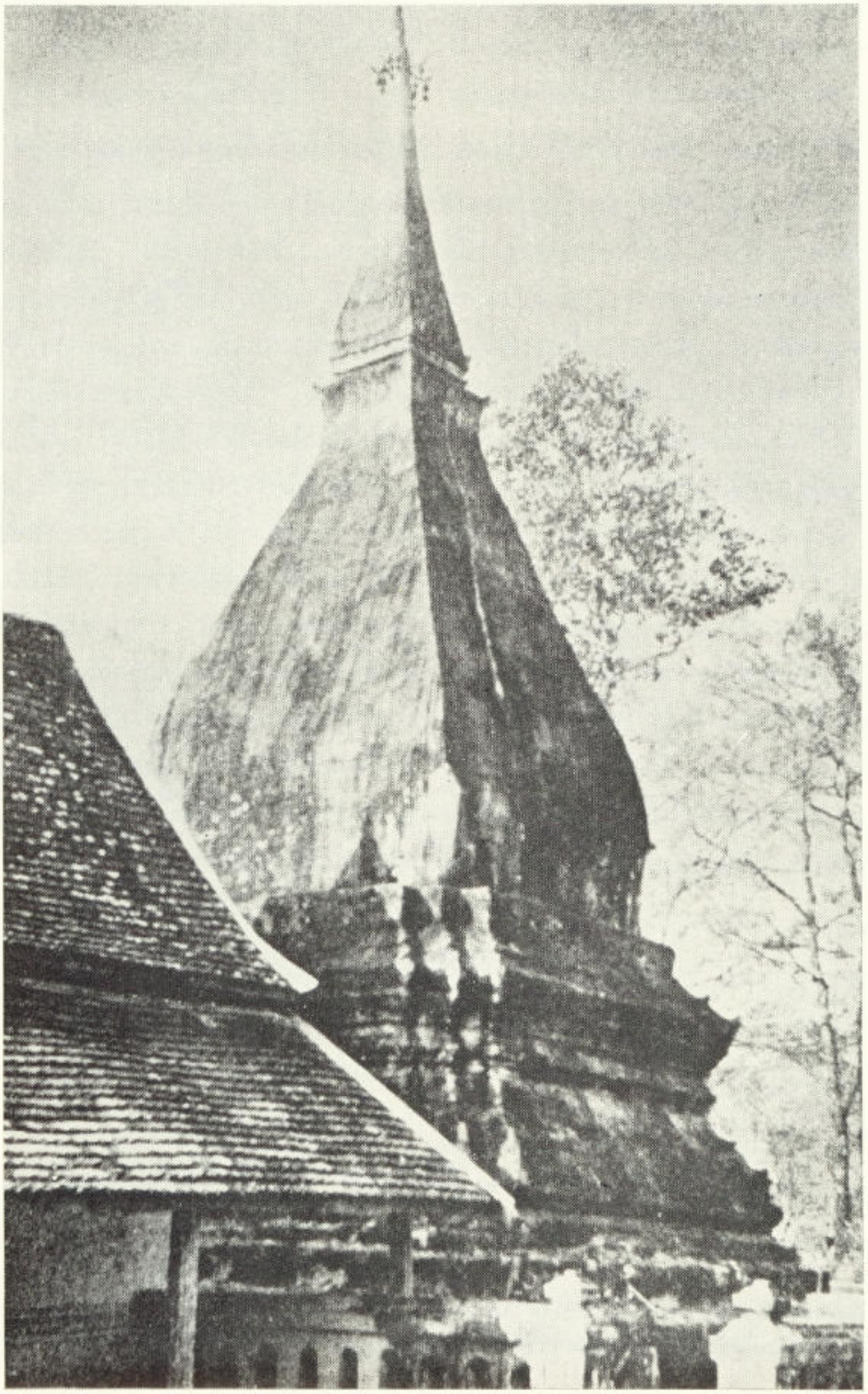

พุทธันตรกัป ๑ แล้วบ่มิให้กระทำโลภเลี้ยวแก่กันเลย ตั้งแต่วันกระทำสร้างแปลงอุทิศเจดีย์ศรีมหาธาตุให้เปนเอกสิมาอันเดียวกันไว้ ให้เปนหลักด่านตั้งแต่หลักด่านนี้ไปน้ำของ(๑)แลไปน้ำน่าน(๒) กึ่งกันนี้แล น้ำของแลน้ำน่านก็บันแดนกันโลกไม้ติดกันนี้แล แรกกระทำสร้างแปลงอุทิศเจดีย์ศรีสองรักษ์เจ้าสร้างปีวอก โทศก เถิงปีกุญ เบญศก(๓) เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ พ่ำว่าได้จิตฤกษ์ราษี พระอาทิตย์สถิตย์สิงหริราช(๔) มีพระมหาอุปราชเจ้าทั้ง ๒ พระยาพันหัวเมืองมันทมุขแสนหมื่นชุมนุมกันในอนาสันทสิมาสองรักษถึงเดือน ๖ เพ็ญวันพฤหัศบดีก็เสี่ยงแล้วบรบวร พระพฤหัศบดีสถิตย์ร้อมังกรราษี พระอาทิตย์สถิตย์สิงหราษี(๕) พระจันทร์สถิตย์ดุลราษี พระอังการสถิตย์กุมภราษี พระพุธเสถิตย์เมษราษี พระพฤหัศบดีพระเสาร์สถิตย์เมถุนราษี พระศุกร์สถิตย์มีนราษี พระราหูสถิตย์มังกรราษี พระลักขณาสถิตย์เมถุนราษี พอเมื่อแล้วจดนาฬิกาบาทสัญญา ๔ เล่ม (๖) มีคณะสงฆ์มหานากแลสงฆ์ฝ่ายกรุงศรีสัตนาค คือ สมเด็จพระสังฆราชาเปนเค้าเปนประธาน คือ พญาวัตตมหาสุวรรณคูหาตน ๑ มหันตญาณวชิณะราษีสากยสงฆ์ทั้งหลาย แลพระมหาอุปราชราชศรีวิภักดี พระเวียงอรหัตตระญาน พญาพลเทศนายก เจ้าทิพมณฑา เจ้าศรียศสเถียร อันพญามหานามหมื่น ๓ แสน ๓ หมื่น เจ้าขุนหมื่นขุนแสนทั้งหลาย พระสงฆ์ฝ่ายกรุงศรีอโยธิยา คือ สมเด็จพระสังฆราชาธิบัติ พระสังฆ์นายก คือ พระอริยะกะสป คือ พระธรรมโคตมมุนี คือ พระอริยวงษา คือ พระมหานพกะมภาหุ คือ พระครูบรมจริยะ แลพระมหากระษัตริย์เจ้าทั้ง ๒ พระองค์ จิงปราถนาเปนพระยาพันธุมิต สมเด็จบพิตพระเจ้ากรุงพระนครศรีอโยธิยามหาดิลก กล่าวแต่อรรคชายา แก่พระรัตนบุตถธิราชเจ้ากรุงพระมหานคร คือ กรุงนาคนะหุตสืบสุริยพันธุพงษาวรรณวงษาธิราช สมเด็จพระกระษัตริย์ลีลาจากอันสันทสิมาในวันศุกร์ เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ ก็แล้ว นาฬิกา ๓ บาท เสด็จไปยังพระนครจันทบุรี คือ กรุงนาคนะหุตมหานครปฐมจธรรมสมันตา(๗)

---

(๑) แม่น้ำโขง

(๒) แม่น้ำน่าน

(๓) จุลศักราช ๘๒๕

(๔-๕) "พระอาทิตย์สิงหราษี" นี้ น่าจะไม่ถูกต้อง เดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ พระอาทิตย์สถิตย์ราษีพฤษภ จึงจะถูกต้องตามคัมภีร์สุริยยาตร์และทางดาราศาสตร์ พระอาทิตย์จะอยู่ห่างจากดาวพระพุธ ดาวพระศุกร์ถึง ๕ ราษีไม่ได้เป็นอันขาด

(๖) ๔ เงาเท้า

(๗) คัดจากเทศาภิบาล เล่มที่ ๒๐ แผ่นที่ ๑๑๔ หน้า ๘-๑๑ ฉบับพิมพ์ปี ๒๔๕๘ พระยาอนุมานราชธน เสนอเพิ่มเติม

หนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา
กรมการเมืองตะนาวศรี
อนุญาตให้พ่อค้าเดนมาร์คเข้ามาค้าขายยังประเทศไทย
วัน ๒ ๙ ๑ ปะกาตรีศก จ. ศ. ๙๘๓

---

๑. หนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา ออกหลวงจันดาราชยุะกบัตร(๑)

๒. มาเถิง เรฎ่ดีล่มาศ(๒)ดว้ยกาปี่ดตนักรา เปรา(๓)ดีลมาศ นำเอาส่เพา

๓. ลำนึงเข้ามาซื้อขายยังท่าเมืองตร่เน่าวศรี ม่หาณ่ครแลพ่ณ่

๔. หัวเจ้าท่านออกญาไชยาทิบดีศริร่นรงค่ฤ ไชยอ่ภยพิริย บ่รากรมภา

๕. หุะท่านออกญาตรเนาวศรีมหาณ่ครก่ให้ เล้ียงดูกาปี่ดตนั ก่รา

๖. เปราดีล่มาศแลฝารังผู้มาทงัป่วง แลให้ กาปี่ดตนักราเปราดีลมาศ

๗. ซื้อขายเปนสุดวก(๔) ซึ่งจงักอบ(๕) แล ริดชา(๖)บันดา ไดแก่พ่ณ่หัวเจ้า

๘. ท่านแลริดชาบันดา ไดแก่พระหลวงหัว เมืองแลกรมการยตามทำเนียม

๙. นนัพ่ณ่หัวเจ้าท่าน กให้ยกไว้แก่กาปี่ด ตนักราเปราดีลมาศ แลพ่ณ่

๑๐. หัวเจ้าท่านกให้แตงเส่เบียงการอาหาร กนักิน ให้แก่การปีดตัน

๑๑. ก่ราเปราดีลมาศแลฝารังท่หารผู้ทังป่วง เลาอ่นึงกีดจ(๗) ศุกทุกก่า

๑๒. ปีดตนักราเปราดีลมาศ ซึ่งจปราณ่หนา้ นนัพ่ณ่หัวเจ้าท่านกให้พระหลวง

๑๓. หัวเมืองสำเมรศ(๘) การซึ่งกาปีดตันก่ ราเปราดีลมาศปราณ่หน้านนัส่รด(๙)

๑๔. ทุกปร่การ อ่นึงแผนดินเมืองตร่เน่าวศริ ม่หาณ่ครแลแผนดินเมืองดีล

๑๕. มาศไส้เปนแผนดินเดียวแลวแล ขอเรฎ่ ดีลมาศให้กาปีดตนักราเปรา

๑๖. ดีลมาศแลลูกคาทงัป่วง ให้ไปมาซื้อขาย อยาไดขาด (มอลสุมแลขอ)

๑๗. บอกมาให้ชราบ(๑๐) ในวันจันทรเดือน อาย แรมเก้าคำร่กาตรีนิศก(๑๑)

---

(๑) ยุะกบัตร ยุกกระบัตร ยกกระบัตร เป็นคำเดียวกัน แต่เขียนอักขรวิธีผิดกัน

(๒) เรฎ่ดีล่มาศ คำนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงสันนิษฐานว่า โดยที่ภาษาฝรั่งซึ่งใช้ในสมัยนั้นเป็น ภาษาโปรตุเกส มีความมุ่งหมายที่จะเขียน Rei de Dinamarca ซึ่งแปลว่า พระมหากระษัตริย์แห่งเดนมารค (ดูหนังสือ ประวัติการทูตของไทย) อนึ่ง คำว่า เรฎ่ดีล่มาศ นี้ บางฉบับเขียนว่า (เรฎ่) ดีลรามาศ หรือ เรธอธีลมาศก็มี

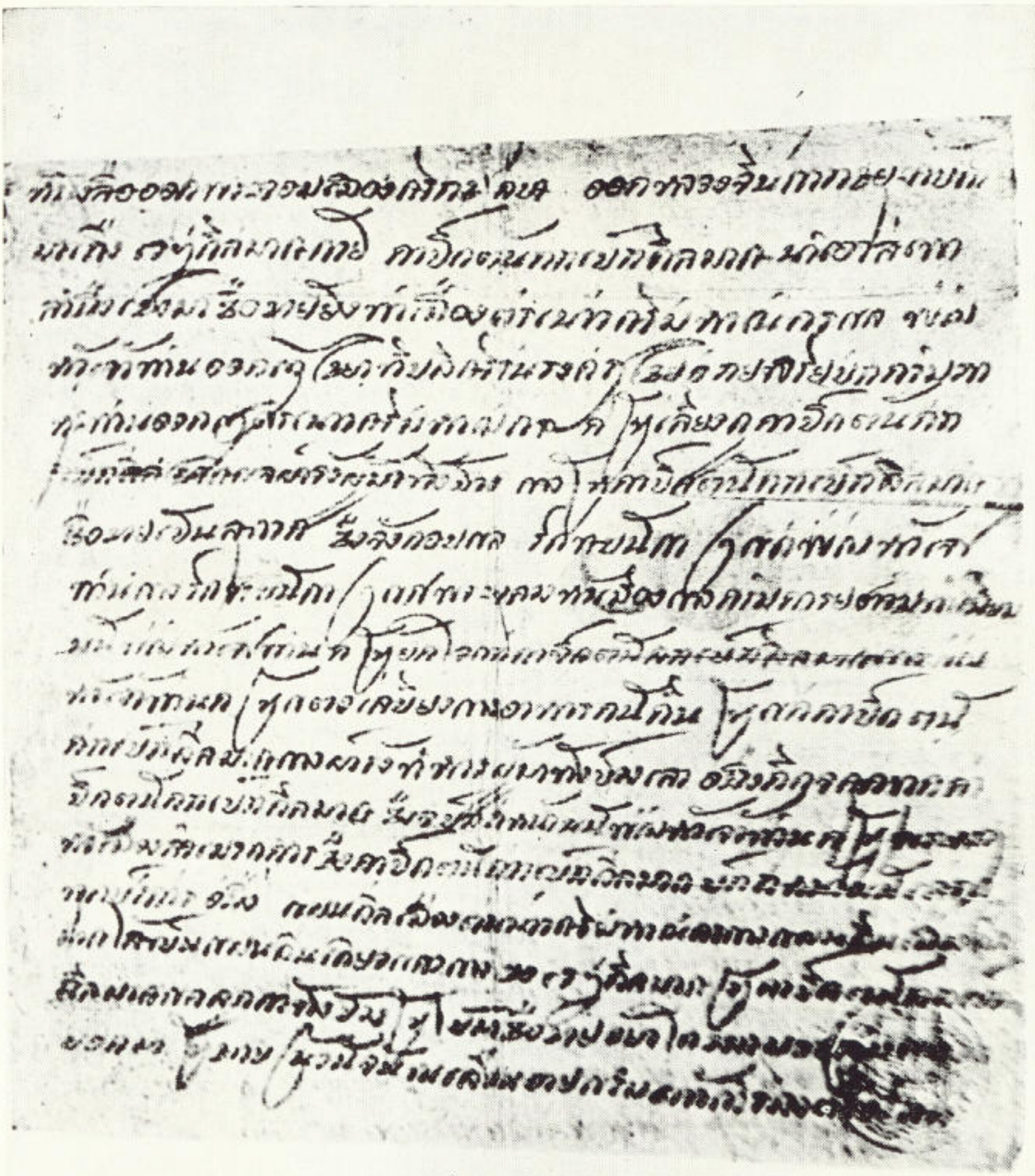

Letter 2.

(๓) กาปิตัน "กราเปรา" หรือบางฉบับเขียนว่า กาปิตัน "กรเบศ" นั้น ที่ถูกเป็น กัปตัน "ครัปเป" (ดูหนังสือการทูตของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ของนายสมใจ อนุมานราชธน) และคำว่า "กราเปรา" นี้ บางท่านอ่านว่า กรเบ็ก ก็มี

(๔) สุดวก = สะดวก

(๕) จังกอบ = ภาษีผ่านด่าน หรือภาษีปากเรือ

(๖) ริดชา = ฤชา คือค่าธรรมเนียม

(๗) กิลจ = กิจ

(๘) สำเมรศ = สำเร็จ

(๙) เส่รด = เสร็จ

(๑๐) ชราบ = ทราบ

(๑๑) ร่กาตรีนิศก = จ.ศ. ๙๘๓ (พ.ศ. ๒๑๖๔)

หนังสือออกพระจอมเมือง

อนุญาตให้พ่อค้าเดนมาร์คเข้ามาค้าขายยังประเทศไทย

(ต้นฉบับขาด)

---

๑. หนังสือออก(๑)พระจอมเมืองศริราชโกษา.....

๒. ดีลรามาศ ด้วยกาปีดตนักราเปราดี (ลรามาศ).....

๓. เมืองตร่เน่าวศริม่หาน่ครซึ่งมีพ่ณ่ (หัว).....

๔. อ่ภยพิริยบ่รากร่มภาหุะ ท่านออก (ญา).....

๕. ตนัการาเปราดีลมาศแลท่หาร.....

๖. (ดี่ล) รามาศ ซื่อขายเปนอันสุดวกซึ้ง.....

๗. หลวงหวัเมื่องแลกรมการตามทำ (เนี่ยม).....

๘. ปีดตันกราเปราดีลรามาศแลพ่ (ณ่).....

๙. กนักืน ให้แก่กาปีดตนัการา (เปรา).....

๑๐. นนัลา อ่นึ่ง กีดจศุกทุกกา (ปีดตัน).....

๑๑. นนั พ่ณ่หัวเจ้าท่าน กให้ (พระ).....

๑๒. การาเปราดีลรามาศปร (า) ถ่หน้านนั.....

(ควรอ่านฉบับวันจันทร์เดือนอ้ายแรมเก้าค่ำระกาตรีนิศกประกอบ)

---

(๑) ออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ในกรมท่า

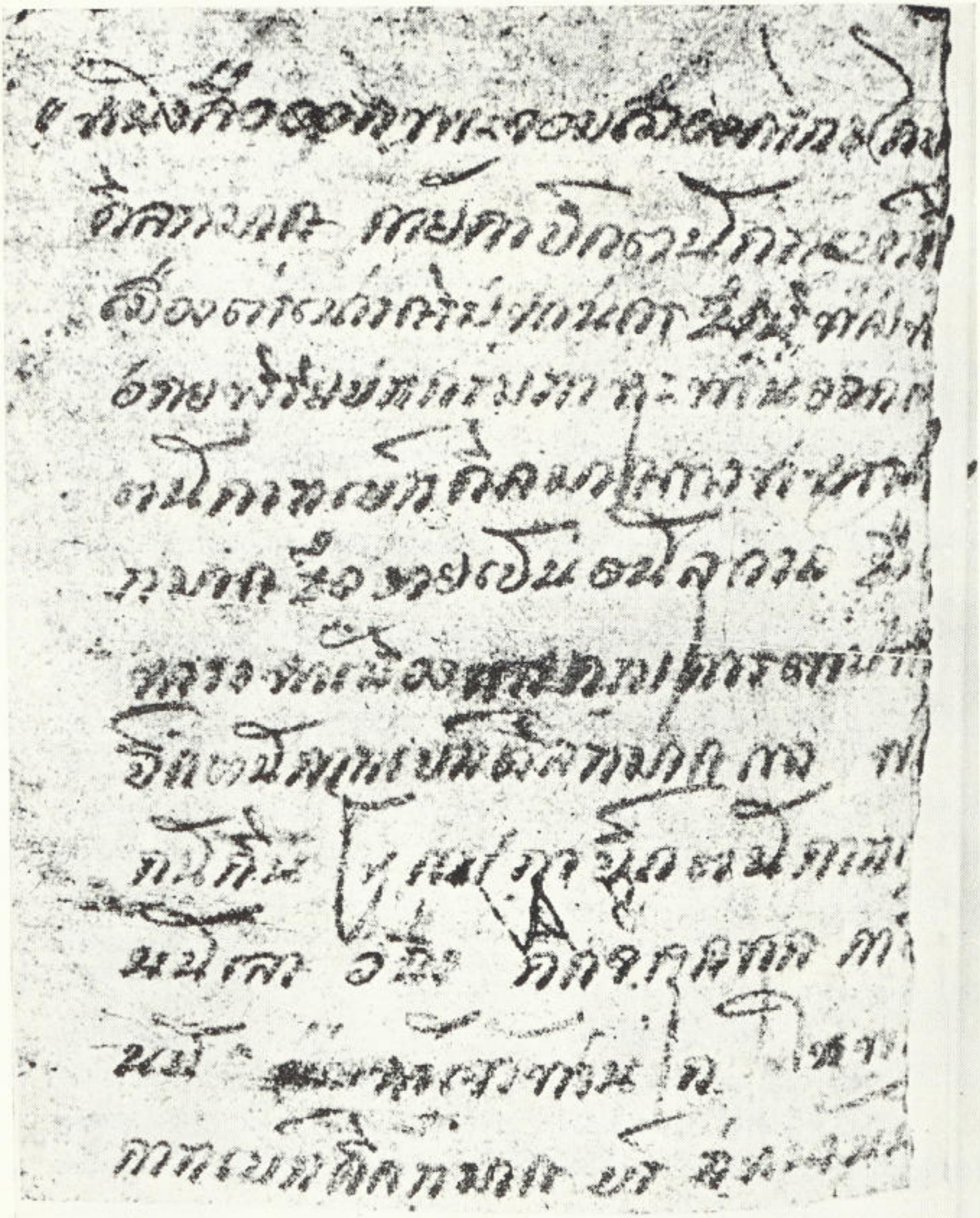

Letter 3.

หนังสือออกญาไชยาเมืองจตะนาวศรี

อนุญาตให้พ่อค้าเดนมาร์คเข้ามาค้าขายยังประเทศไทย

---

๑. อักษรบ่วอรวรคาถา ออกญาไชยาทีบดีศรีรัณรงคฦๅไชยอ่ภยพีรียบ่รากรำม

๒. ภาหุะ ออกญาตรเนาวศรีมหาณคอร มาถึงเรธอธีลมาศ ดว้ยมีพระ

๓. ราชกำหนด ออกมาไว้ในเมืองตรเนาวศรีมหาณคอรในลักษพระราชกำ

๔. หนดน่นัว่า ถ้าลูกค้าตางประเทศ เข้ามาซื้อขายยงัท่าเมืองตรเนาวศรีม่

๕. หาณคอรซื้อขายแล้วแลจ่คืนออกไปเล่ากตาม ถ้าแลจะเข้าไปซื้อขาย

๖. เถึงกรุงพระม่หาณคอรทวาราวดีศรีอ่ยุทยากตามเวลา แลให้ซื้อ

๗. ขายจงส่ดวกญ่าให้แก้นเถืองได้ เมียงอ่ธีลมาศ แลเมืองตรเน่าว

๘. ศรีมหาณคอรปูรานราชปรเวณีแต่ก่อน แลลูกค้าในเมืองอ่ธีลมาศ

๙. จใด้ไปเถึงแว้นแค้วนขันธ่เสมา แห่งเมืองตรเน่าวศรีมหานกอร

๑๐. ไส้ก่ย่งัไปเถึง ครังนีเรธอ่ธีลมาศ คิดค่วามสหนิดเสณหาจเปนไม

๑๑. ตรีด้วยเร่า แลให้กปีดตันก่ร่เบศอ่ธีลมาศนำก่ปนัลำนึงเข้ามา

๑๒. ยังท่าเมืองตรเนาวศรีมหานคอร แลก่ปีตันกรเบศอธีลมาศเรียน

๑๓. แก่เร่าว่า เรธอลธีลมาศอยู่สุกขสวัศดีะด้วยมุขยมนตรีเสนาบดี

๑๔. ทังหลาย แลเมืองอ่ธีลมาศสุกขเสมเปรมปรชาน่นเร่ากญ็นดีเถึง

๑๕. นักนาจึงเร่าก่ให้รับสู่เลียงดู กปีดตันกรเบศอธีลมาศแลท่หารทัง

๑๖. ปวง แลเร่ากให้ซื้อขายตามปราถนาทุกประการ แลซึงเปนจังกอบใด้

๑๗. แก่เรา แลรีดบนัดาใด้แก่มุขยมนตรีตามทำเนียมไว้แตบูรานราชน่นั

๑๘. ก่ให้ลดแก่กปีดตันก่ร่เบศอธีมาศ เพราะจ่ไกร่เปนพันธ่มีตรส

๑๙. ห่นีด เสณหาดว้ยเรธอ่ธีลมาศ สิ่งใดแลเมืองตรเนาวศรีม่หาณ่

๒๐. คอร แลเมืองอธีลมาศ จเปนอนันึงอนัเดียวแลลูกค้าในเมืองอ่ธีล

๒๑. มาศ จไปมาค้าขาย ในเมืองตรเนาวศรีม่หาณคอร มีขาด ใส้ไว้แล้วณ่

๒๒. บนัญาเรธอธีลมาศ อักษรมาวันศุกรเดือนอาย้แรมสีบสามค่ำ รกา ตรีนิศก(๑)

---

(๑) วัน ๖ ๗ ๑๓ ระกาตรีศก จ.ศ. ๘๒๓ (พ.ศ. ๒๑๖๔)

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ด้วยเรื่องที่ว่า ไทยได้ทำหนังสือสัญญากับเดนมารคแต่ครั้งกรุงเก่านั้น ได้สืบหาต้นหนังสือสัญญาที่ว่ามีอยู่ที่เมืองโคเปนเฮเคน มิสเตอร์ แฮนเดอร์ซันกุงสุลสยามที่เมืองโคเปนเฮเคน ได้เอาใจใส่ช่วยเปนธุระค้นต้นหนังสือนี้ได้ และได้ถ่ายรูปจำลองส่งลงมาเปนหนังสือ ๓ ฉบับคือ

ฉบับที่ ๑ ศุภอักษรออกยาไชยาธิบดีศรีรณรงคฤาไชยอภัยพิริยบรากรมพาหุ ออกยาตนาวศรีมหานคร ถึงเรธอธิลมาศ ฉบับที่ ๒ หนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา ออกหลวงจินดาราชยกกระบัตร ถึงเรธอธิลมาศ ฉบับที่ ๓ หนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา ถึงเรธอธิลมาศ

หนังสือทั้ง ๓ ฉบับนี้ เขียนบีระกาตรีนิศก ไม่มีศักราช แต่จุลศักราชคงเปนปี ๙๘๓ ในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง

ใจความในหนังสือเรื่องนี้ว่า กัปตันกรเบศเมืองอธิลมาศ นำกำปั่นมายังเมืองตะนาวศรี พระยาตะนาวศรีได้รับรองเลี้ยงดู และลดหย่อนจังกรอบฤๅชาให้ และบอกว่า ได้มีพระราชกำหนดยอมให้เรือลูกค้าต่างประเทศไปมาค้าขายได้

ศัพท์ภาษาฝรั่งที่ใช้ในหนังสือเรื่องนี้ ที่จะต้องสันนิษฐานมีอยู่ ๓ ศัพท์ คือ

๑. เรธ จะแปลว่าพระเจ้าแผ่นดินจากคำแลติน Rix หรือจะแปลว่าประเทศจากคำเดนมารค Rig

๒. อธิลมาศ คำนี้จะต้องเปนเดนมารก แต่จะเรียกอย่างสำเนียงใด หมอแฟรงค์(๑) ก็ลา(๒)

๓. กัปตัน กรเบศ นี้ ได้ชื่อตามจดหมายเหตุเดนมารก คือ กัปตัน Roland Grappe

ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งใบจำลองหนังสือไทยทูลเกล้า ฯ ถวายมาสำรับหนึ่ง ยังมีที่หอพระสมุดอีกหลายสำรับ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ดำรงราชานุภาพ

ขอเดชะ

---

(๑) บรรณารักษ์หอพระสมุดสำหรับพระนคร

(๒) ลา ในที่แห่งนี้หมายถึง หมดทางรู้ หรือ แปลไม่ออก เปนสำนวนที่พูดกันในสมัยรัชกาลที่ ๕

Letter 1.

ที่ ๕/๑๓๕๐

วันที่ ๑๖ ธันวาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๘

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

จดหมายลงวันที่ ๑๔ ส่งสำเนาหนังสือพระยาตะนาวศรีมีไปมากับพวกเดนมารก ซึ่งมิสเตอร์แฮนเดอซัน กงสุลสยามเมืองโคเปนเฮเกนจำลองส่งมานั้น ฉันมีความเห็นต่างแตกอยู่บางข้อ

หนังสือ ๓ ฉบับนั้น ฉบับหนึ่งเรียกว่าสุภอักษรเห็นจะถูก หนังสือฉบับนี้เขียนออกไปจากในกรุง เป็นฝีมือเดียวกันกับที่เขียนวัดป่าโมกข์ อาลักษณ์เขียนที่ใช้ว่า อธิลมาศ จะเป็นการดัดถ้อยคำให้กระด้างขึ้นอย่างไรได้ฤๅไม่ เพราะเหตุด้วย

หนังสือพระจอมเมืองซึ่งเขียนลายมือธรรมดาแผ่นใหญ่นั้นเต็มฉบับ แผ่นเล็กเหลืออยู่เชี่ยวเดียว หายไปเสียสามเชี่ยว เนื้อความก็จะอย่างเดียวกัน ในหนังสือ ๒ ฉบับนี้ เขียนดิลมาคทุกแห่ง เห็นว่าในเรื่องเดนมารคจะเรียกเดนมารคนั้นเอง เป็นแต่ในกรุงจะอวดดีกระไปเปล่า ๆ

เรธ ยังแลไม่เห็นเพราะเหตุที่ในหนังสือ ๒ ฉบับไม่มี

ข้อซึ่งสอบศักราชว่าเขียนปีระกา ตรีนิศก เดาว่าเปนศักราช ๙๘๓ ในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองนั้น ถ้าสอบด้วยพงศาวดารไทยไม่มี ปีนั้นยังเป็นแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมอยู่ เว้นไว้แต่จะเอาศักราชฝรั่งสอบด้วยเรื่องที่ฝรั่งแต่ง เช่นนั้นอาจถูก แต่ฉันอยากจะเห็นอย่างหนึ่ง อยากจะเดาว่าปีระกาตรีนิศก จุลศักราช ๑๐๔๓ ปลายแผ่นดินพระนารายน์

การที่เดาเช่นนี้เดาตามรูปลายลักษณ์ของหนังสือ แต่ในการที่จะรู้แน่ก็ไม่ยากอะไร เพราะหนังสือข้างเดนมารดเขาก็กล่าวว่า หนังสือทั้งนี้ได้มีไปเมื่อใด ศักราชฝรั่งเท่าใด จะสอบได้โดยง่าย

(พระปรมากิไชย) จุฑาลงกรณ์ ปร.

หอสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑๘ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘

ขอเดชะฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

เรื่องศุภอักษรออกยาตะนาวศรีมีถึงเดนมารกนั้น เรื่องศักราชสอบในหนังสือเดนมารก ได้ความว่าคฤสต์ศักราช ๑๖๒๒ ตกเป็นจุลศักราช ๙๘๓ ปีระกาตรีนิศก (๑) ตรงกับที่ลงในศุภอักษร แต่ที่กราบทูลแต่ก่อนว่า แผ่นดินพระเจ้าปราสาททองนั้นคิดพลาดไป ควรจะเป็นแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม สอบใหม่ได้ความดังนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ดำรงราชานุภาพ

ขอเดชะ

---

(๑) พ.ศ. ๒๑๖๕

ที่ ๖/๑๔๓๓

วันที่ ๒๑ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

หนังสือเธอมีมาลงวันที่ ๑๘ เดือนนี้ เรื่องศักราชในศุภอักษรออกยาตะนาวศรี ถึงเดนมารค ว่าได้สอบหนังสือเดนมารคได้ความว่าคฤสต์ศักราช ๑๖๒๒ ตกเป็น จุลศักราช ๙๘๓ ปีระกาตรีนิศก ตรงกับที่ลงในศุภอักษร ที่แต่ก่อนเธอว่าเป็นแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองเพราะคิดพลาดไป ควรจะเป็นแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมนั้น ได้รับทราบแล้ว ถ้าเช่นนั้นก็เป็นถูกแล้ว การค้าขายรุ่งเรืองมาตั้งแต่ปลายแผ่นดินพระนเรศวรต่อเอกาทศรถ แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมนี้ไม่สู้แน่นัก น่ากลัวจะลงปีล่วงเข้าไปมาก การค้าขายกลับเศร้าเสียไปในปลายแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมแลปราสาททอง มากลับเฟื่องฟูในแผ่นดินพระนารายน์ จึงเป็นเหตุให้เป็นที่สรรเสริญเยินยอมาก.

(พระปรมาภิไธย) จุฑาลงกรณ ปร.

สัญญาไทย - ฝรั่งเศส ครั้งสมเด็จพระนารายณ์ แลหนังสือออกพระวิสูตรสุนทร

พระยาประสิทธิ์ศัลการ[๑] เมื่อยังเป็นนายร้อยโทสะอาด ผู้ช่วยราชการทหารราชทูตสยามในกรุงปารีส ได้คัดสำเนาหนังสือนี้จากหอสมุดของทหารเรือกรุงปารีส ในคฤสตศักราช ๑๘๘๔ ตรงกับรัตนโกสินทรศก ๑๐๓ (พ.ศ. ๒๔๒๗ จ.ศ. ๑๒๔๖)

๑) สำเนาหนังสือสัญญาสยามกับฝรั่งเศสทำที่เมืองลพบุรี ในวันพุธเดือนอ้ายขึ้นแปดค่ำ พุทธศักราช ๒๒๓๑ ปีเถาะนพศก

๒) สำเนาหนังสือออกพระวิสูตร์สุนทรราชทูต ถึงท่านมูสู-สิงแฟรเสนาบดี ลงวันพุธเดือนแปดแรมสองค่ำ เถาะนพศก ศักราช ๒๒๓๑

๓) สำเนาหนังสือ ออกพระวิสูตร์สุนทรถึงมูสูลายิ แลหนังสือนี้เขียนที่เมืองดาบในวันพุธ เดือนแปดแรมสองค่ำ ปีเถาะนพศก ศักราช ๒๒๓๑

สำเนา ออกญาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีศรีศุบราช-พิริยพาหุ ผู้ว่าราชการ ณ ที่โกษาธิบดี แลออกพระ-ศรีพิพัทรัตนราชโกษา ฝ่ายสมเด็จพระมหา-กระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ แลมูสูลา ลูเบ แลมูสูสุปเรศ อิงวิยาโดรเอกโตรวิยารี ฝ่ายสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงฝรั่งษผู้ใหญ่ ทำหนังสือสัญญาแก่กันด้วยกิจของกุมบันหญีฝรั่งเษดในี้

๑. ข้อหนึ่ง สมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ พระราชทานแก่กุมบันหญีฝรั่งเษด ที่แห่งหนึ่งใกล้ตึกซึ่งอยู่ทุกวันนี้ ฝ่าย ๑ ก่อตึกอยู่สำหรับซื้อขาย

๒ ข้อหนึ่ง สมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ พระราชทานให้กุมบันหญีซื้อขาย ณ จังหวัดกรุงศรีอยุธยา แลห้ามจำกอบขนอรแลริดชาทั้งปวงนี้ในประการหนึ่ง ถ้าแลกุมบันหญีเอาสินค้าบรรทุกในกปั่นของกุมบันหญีเองก็ดีแลในกปั่นซึ่งเช่าระวางเข้ามาก็ดี ก็ให้ซื้อขายด้วยผู้ใด ๆ ตามภาษีของกุมบันหญีจะแนะนำให้ อย่าให้ผู้ใดห้ามปรามแลเอาข้อประการใดมาขัดขวางประการหนึ่ง ถ้าแลลูกค้าชาติใด ๆ เอาสินค้าเข้ามา แลกุมบันหญีจะต้องการก็ให้ซื้อขายตามใจเถิด แต่ว่าถ้าแลชาวคลังจะต้องการซื้อสินค้านั้นสำหรับราชการ ซึ่งลูกค้าทั้งปวงนอกกุมบันหญี

---

(๑) ต่อมาได้เลื่อนยศ บรรดาศักดิ์เป็น พลตรีพระยาสิงหเสนี (สะอาด สิงหเสนี)

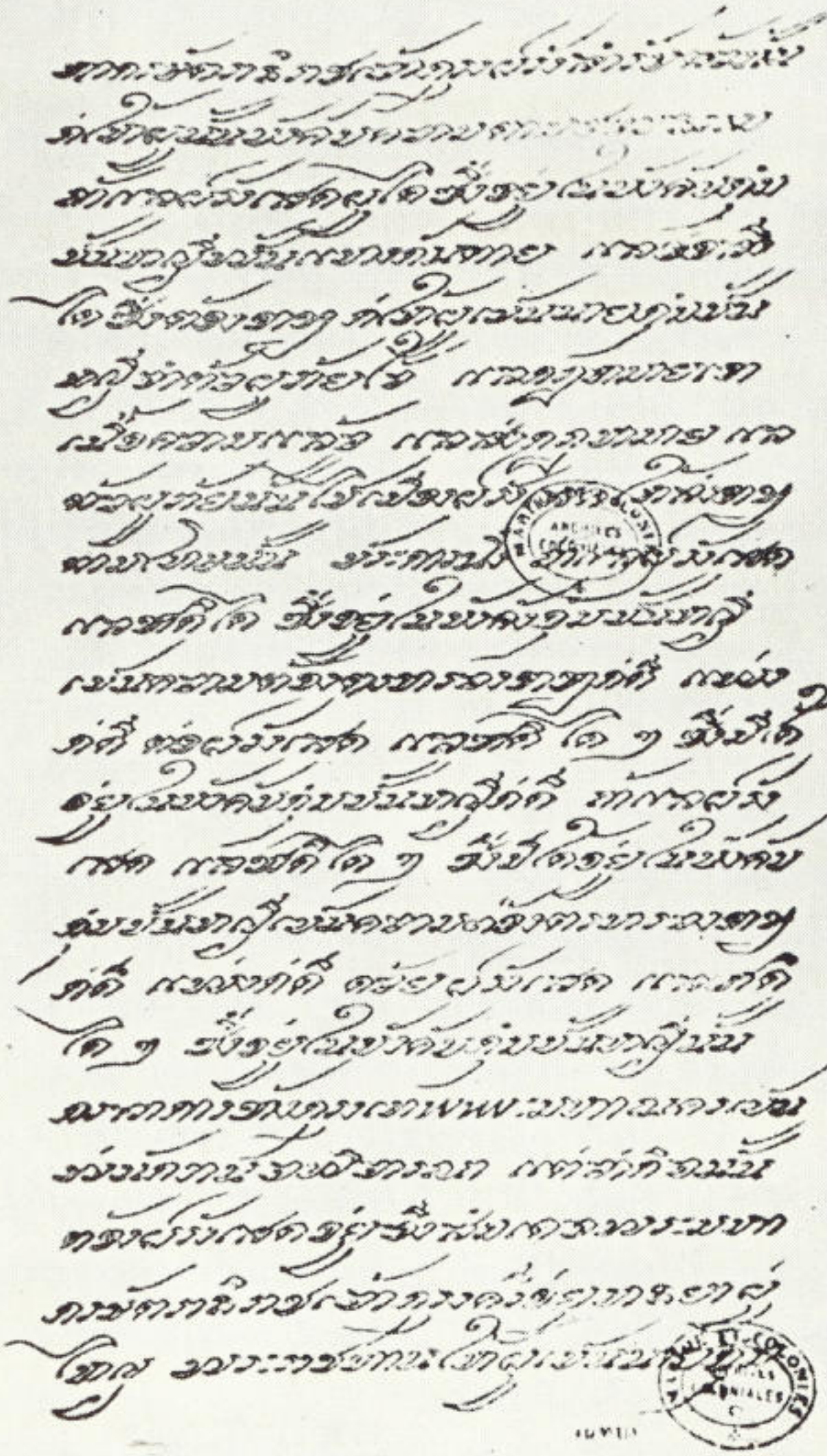

สนธิสัญญาปี พ.ศ. 2231 (ค.ศ. 1687)

เอาเข้ามานั้น แลกุมบันหญีต้องการสินค้านั้นอยู่ ก็ให้พนักงานข้างกุมบันหญีมาพ้องแก่เสนาบดีผู้เจ้าพนักงาน เมื่อแรกลูกค้านั้นเข้ามาถึง เสนาบดีจะสั่งแก่ชาวคลังให้แบ่งส่วนให้สมควรด้วยกิจของกุมบันหญี แลราคานั้น ก็ให้เอาแต่เท่าทุนซึ่งซื้อแก่ลูกค้านั้น

ประการหนึ่ง ถ้าแลกุมบันหญีต้องการซื้อดีบุก ณ เมืองถลางบางคลี แลงาช้าง แลช้าง แลดินประสิวขาว ดีบุกดำ หมากกรอก ฝาง ก็ให้ชาวคลังขายให้แต่ตามราคาซื้อขายแก่ลูกค้าทั้งปวง แลอย่าให้กุมบันหญีซื้อขายสินค้ามีชื่อทั้งนี้แก่ลูกค้าซึ่งมิได้ซื้อแก่ชาวคลังนั้นเลย ด้วยสินค้านั้นเป็นส่วยสาอากรของหลวง แลห้ามมิให้ผู้ใดขายนอกชาวคลังนั้นเลย

ประการหนึ่งสินค้าซึ่งต้องห้ามนั้นในนี้ ดินประสิวขาว ดินประสิวดำ สุพรรณถัน แลปืน แลเครื่องศาตราอาวุธ ถ้าแลสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ พระราชทานให้ซื้อไปมา จึงให้ซื้อไปมา ถ้าแลมิได้พระราชทานให้ซื้อไปมา ก็อย่าให้ซื้อไปมา ถ้าแลกุมบันหญีเอาเครื่องมีชื่อเข้ามา ก็ให้พนักงานข้างกุมบันหญียื่นสารบาญชีแก่เสนาบดี ถ้าแลจะต้องการสำหรับราชการ ก็ให้ข้าหลวงซื้อเอาไว้ก่อนคนทั้งปวง

ประการหนึ่ง หนัง ณ จังหวัดกรุงศรีอยุธยาฝ่ายเหนือฝ่ายใต้จนปากน้ำบางเจ้าพระยาสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ พระราชทานให้ทั้งเข้าออก อย่าให้ผู้ใดลงตรวจแลให้แต่ยื่นหางว่าวสินค้าซึ่งบรรทุกมานั้นแก่เจ้าพนักงานเมืองธนบุรี แลเมื่อบรรทุกสินค้าจะออกไปนั้น ก็ให้ยื่นหางว่าวสินค้าซึ่งบรรทุกแก่เจ้าพนักงาน ณ กรุงเทพพระมหานคร แลเอาตราเบิกด่านสำหรับเข้าออกจงทุกครั้ง

๓. ข้อหนึ่ง ถ้าแลกุมบันหญีขายสินค้าแก่ลูกค้าผู้ใด ๆ ให้ไปจำหน่ายต่างเมือง เสียหายเป็นของกุมบันหญีเอง แลจำกอบสินค้าทั้งปวงนั้น สมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานให้ทั้งเข้าออก อย่าให้เจ้าเรียกเอาพนักงาน

๔. ข้อหนึ่ง ถ้ากุมบันหญีหา กปั่นจะบรรทุกสินค้าไปมาค้าขายต่างเมืองมิได้ แลเช่าระวางกปั่นของลูกค้าทั้งปวงไป สมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ พระราชทานดุจในข้อ ๒ ข้อ ๓ นั้น

๕. ข้อหนึ่ง ถ้าแลผู้ใดชื่อเป็นฝรั่งเษด แลชาติใดๆ ชื่ออยู่ในบังคับกุมบันหญีเป็นความแก่กัน

ก็ให้ผู้เป็นนายกุมบันหญี่ในเมืองนั้น แลมีกฎสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงฝรั่งเษดสำหรับตัวนั้น ก็ให้ผู้นั้นบังคับความตามชอบธรรม ถ้าแลฝรั่งเษดผู้ใดซึ่งอยู่ในบังคับกุมบันหญี่ฟันแทงกันตาย แลข้อสิ่งใดซึ่งต้องอาญา ก็ให้ผู้เป็นนายกุมบันหญี่จำตัวผู้ร้ายไว้ แลกฎหมายเอาเนื้อความแล้วแลส่งกฎหมายแลตัวผู้ร้ายนั้นไปเมืองฝรั่งเษด ให้ลง อาญาตามโทษนั้น

ประการหนึ่ง ถ้าแลฝรั่งเษดแลชาติใด ซึ่งอยู่ในบังคับกุมบันหญี่ เป็นความต้องกระทรวงอาญาก็ดี แพ่งก็ดี ต่อฝรั่งเษดแลชาติใดๆ ซึ่งมิได้อยู่ในบังคับกุมบันหญี่ก็ดี ถ้าแลฝรั่งเษดแลชาติใดๆ ซึ่งมิได้อยู่ในบังคับกุมบันหญี่เป็นความต้องการกระทรวงอาญาก็ดี แพ่งก็ดี ด้วยฝรั่งเษดแลชาติใดๆ ซึ่งอยู่ในบังคับกุมบันหญี่นั้น ตระลาการข้างกรุงเทพพระมหานครเป็นพนักงานจะพิจารณา แต่ว่ากิจนั้นต้องฝรั่งเษดอยู่ จึงสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ พระราชทานให้ผู้เป็นนายกุมบันหญี่ แลถือกฎหมายสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงฝรั่งษผู้ใหญ่ สำหรับตัวในตำบลนั้น นั่งด้วยกระลาการพิจารณาความให้เป็นถ่องแท้ แต่ให้ผู้นั้นสบถต่อพระเจ้าว่าจะพิจารณาด้วยกระลาการให้จงชอบธรรม

๖. ข้อหนึ่ง สมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ พระราชทานให้กุมบันหญี่ฝรั่งเษดไปตั้งซื้อขายในเมืองถลางบางคลีก็ดี แลในจังหวัดที่นั้น แลห้ามจำกอบขนอนแลริดชาดุจในข้อ ๒ ข้อ ๓ แลพระราชทานให้ซื้อดีบุกในเมืองถลางบางคลีทั้งปวง แลห้ามมิให้ผู้อื่นผู้ใดๆ ซื้อดีบุกนอกกุมบันหญี่ฝรั่งเษดนั้นได้ ถ้าแลผู้ใดลอบลักซื้อขายนอกกุมบันหญี่ฝรั่งเษดไซร้ให้ริบเอา แลให้ทำเป็นสี่ส่วน ให้สองส่วน ให้แก่ชาวคลังเป็นของหลวง ส่วนหนึ่งให้แก่ผู้โจทก์ส่วนหนึ่ง พระราชทานแก่กุมบันหญี่ฝรั่งเษดแลให้กุมบันหญี่ฝรั่งเษดเอาสินค้าตามต้องการ ณ เมืองนั้นไปขายจงอุดม อย่าให้ราษฎรชาวเมืองนั้นขาดสินค้าซึ่งต้องการนั้นได้ แลราคาสินค้าซึ่งกุมบันหญี่เอามาขายก็ดี ราคาดีบุกซึ่งกุมบันหญี่จะซื้อก็ดี ให้เจ้าเมืองแลกรมการผู้เฒ่าผู้แก่แลกุมบันหญี่นั่งด้วยกัน ว่าราคาสินค้าซึ่งกุมบันหญี่จะขาย แลราคาดีบุกซึ่งกุมบันหญี่จะซื้อนั้นให้ว่าให้ขาดทีเดียว แลอย่าให้กุมบันหญี่ขึ้นลงราคาให้เป็นแค้นเคืองแก่ราษฎร ถ้าแลราคานั้นมิลงกันก็ให้บอกข้อซึ่งขัดสนนั้นเข้ามา แลสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ โปรดประการใดก็ให้ทำตาม

ประการหนึ่งดีบุกส่วยขยาอากร ณ เมืองถลางแลจังหวัดนั้น ก็ให้ชาวคลังเรียกเอาตามทำเนียมแลแต่ในเดือนสิบ ปีมะโรงสัมฤทธิศก[๑] ไปเมื่อหน้าอย่าให้ชาวคลังปลงดีบุกแก่ราษฎร ด้วยดีบุกนั้นมีพอกุมบันหญี่ฝรั่งเษดจะซื้อขาย

ประการหนึ่ง ถ้าแลกุมบันหญี่ฝรั่งเษดมิได้เอาสินค้าไปซื้อขายตามสัญญา แลราษฎรขาดสินค้า แลเอาดีบุกซื้อขายแก่ลูกค้าอื่น ก็อย่าให้

(๑) ปีมะโรง จุลศักราช ๑๐๕๐ พ.ศ. ๒๒๓๑

เจ้าพนักงานริบเอาแก่ลูกค้าซึ่งขายดีบุกแก่กันนั้นเลย

๗. ข้อหนึ่งว่า ถ้าแลกุมบันหญีฝรั่งเษดจะต้องการไปตั้งตึกอยู่ซื้อขาย ณ หัวเมืองจังหวัดก็ดี แลเมืองขึ้นกรุงศรีอยุธยาไซร้ ก็ให้พ้อง(๑)แก่เสนาบดีออกไปตั้งอยู่ซื้อขายเถิด ดุจหนึ่งในข้อสองข้อสามข้อสี่ข้อห้านั้น ถ้าแลไปตั้งซื้อขาย ณ เมืองนครไซร้ ก็อย่าให้ซื้อขายดีบุกด้วย พระราชทานให้กุมบันหญีวิลันดาซื้อดีบุก ณ เมืองนคร ดุจหนึ่งพระราชทานให้กุมบันหญีฝรั่งเษดซื้อขายพริกนั้น

๘. ข้อหนึ่ง ถ้ากบั่นของกุมบันหญีใหญ่ก็ดี น้อยก็ดี เสียในแว่นแคว้นซึ่งขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยา ก็ให้กุมบันหญีรับเอาเครื่องกบั่นแลสินค้าทั้งปวงนั้นไว้ แลอย่าให้เจ้าเมืองแลกรมการผู้ใด ๆ เก็บเอาไว้ แลให้กุมบันหญีฝรั่งเษดรักษาไว้เอง

๙. ข้อหนึ่งว่า สมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ พระราชทานให้เบื่นอันขาดแล้ว ให้กุมบันหญีฝรั่งเษดไปตั้งอยู่ ณ เกาะแห่งใด ซึ่งผู้ใกลเมืองมฤทิออกไปสิบโยชน์ แลให้ก่อตึกแลป้อมแลกำแพงพิทักษ์รักษาตกแต่งซึ่งชอบการของกุมบันหญีฝรั่งเษด แลกุมบันหญีฝรั่งเษดสัญญาต่อหน้าพระเบื่นเจ้า มิลือตำบลนั้นให้เบื่นเหตุแก่ราชการสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ประการใดได้ แลมิรับผู้เบื่นสัตรูแผ่นดินเข้าออกในตำบลนั้น แลมิช่วยผู้เบื่นสัตรูด้วยสิ่งใด ๆ เลย แลสมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานให้กุมบันหญีบังคับความแลเบื่นเจ้าในเกาะนั้นเบื่นอันขาดทีเดียว แลครั้นเขียนอย่าง(๒)เกาะแลกว้างยาวเท่าใดเข้ามาแล้ว จะพระราชทานพระราชกำหนดสำหรับเกาะนั้นเบื่นอันขาดทีเดียว

๑๐. ข้อหนึ่ง ว่าถ้าฝรั่งเษดผู้ใด ๆ มีลูกเมียในจังหวัดกรุงศรีอยุธยาแลเมืองขึ้น แลพ้องจะขอออกไปจากแผ่นดิน แลเงินทองของผู้ใด ๆ มิได้อยู่ แลมิได้เบื่นถ้อยความด้วยผู้ใด ๆ ไซร้ สมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่พระราชทานให้ออกไปทั้งลูกแลเมียแลทาส แลทรัพย์สิ่งของตามใจนั้นเถิด

๑๑. ข้อหนึ่ง ว่าถ้าแลฝรั่งเษดซึ่งมาด้วยกบั่นของสมเด็จพระมหากระษัตรากรุงฝรั่งเษดผู้ใหญ่ก็ดี มาด้วยกบั่นของกุมบันหญีก็ดี มา ณ กรุงศรีอยุธยาก็ดี ณ เมืองขึ้นก็ดี อย่าให้เจ้าพนักงานชักชวนว่ากล่าวให้ละกบั่นนั้นเสีย ถ้าแลฝรั่งเษดซึ่งอยู่ ณ กบั่นสมเด็จพระมหากระษัตริย์กรุงฝรั่งเษตผู้ใหญ่ก็ดี ณ กบั่นกุมบันหญีก็ดี หนีให้เจ้าพนักงานเสาะสางหามาส่งให้แก่นายกบั่น

๑๒. ข้อหนึ่ง ว่าหนังสือขุนพิพัทโกษาราชปลัด แลมุงสูอุรเดลัน กับปีตันฝรั่งเษดสัญญาต่อกันด้วยพริกนั้น ในเดือนสิบสองขึ้นเก้าค่ำ ศักราชพันสี่สิบห้า(๓) คือพุทศักราชสองพันสองร้อยยี่สิบเจ็ด สมเด็จพระมหากระษัตราธิราชเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่ สั่งว่าชอบแล้ว แลทรงพระกรุณา

(๑) พ้อง ; บอก
(๒) เขียนอย่าง : เขียนแผนที่
(๓) พุทธศักราชในที่แห่งนี้ ใช้พุทธศักราชแบบลังกาสีหล

โปรดแก่กุมบันหญีก็มีพระราชโองการดำรัสเหนือ-เกล้าเหนือกระหม่อม สั่งว่า ซึ่งจะริบเอาพริกแลไหมเอาแก่ผู้ลอบลักซื้อขายพริกนั้นก็ให้ทำเป็นสี่ส่วน ในนี้สองส่วนให้แก่เจ้าพนักงานเอาเป็นของหลวง แลส่วนหนึ่งให้แก่ผู้ส่อ แลส่วนหนึ่งพระราชทานแก่กุมบันหญีฝรั่งเษด

ประการหนึ่ง เพื่อจะให้ห้ามที่ซึ่งจะวิวาททุ่มเถียงในระหว่างชาวคลัง แลกุมบันหญี ก็ให้เอาพริกทั้งปวงนั้นไว้ในคลังอันหนึ่ง ใส่กุญแจของชาวคลังอันหนึ่ง ใส่กุญแจของกุมบันหญีฝรั่งเษดอันหนึ่ง แลจะเปิดประตูออกให้ทั้งสองฝ่ายนั่งพร้อมกัน ให้แบ่งปันออกเป็นส่วนตามอยู่ในความสัญญาแลข้อสัญญาทั้งนี้เขียนเป็นสามฉบับทุกภาษา ในนี้ภาษาไทยสามฉบับ ภาษาฝรั่งเษดสามฉบับ ภาษาโปตุกรรสามฉบับ แลผู้มีชื่อทั้งสองฝ่ายนั้นขีดแกงใดปิดตราเป็นสำคัญทุกฉบับ เขียนในเมืองลพบุรีย์ ในวันพระหัดเดือนอ้ายขึ้นแปดค่ำ พุทศักราช สองพันสองร้อยสามสิบเอ็ด ปีเถาะ นพศก

Laloubère (เซ็น) Cébéret

ประทับตรา ฝรั่ง ด้วยแหวน ๒ ดวง

„ ไทย ตามตำแหน่ง ๓ ดวง

ตราบัวแก้ว ตราเทวดาถือจักร

ตรา.....

จดหมายฉบับที่ ๑

MARINE ET COLONIES
ARCHIVES COLONIALES

หนังสือออกพระวิสูตรสุนทร

หนังสือออกพระวิสุทสุนทรราชทูต ออกหลวงกัลยาราชไมตรีอุปทูต ออกขุนศรีวิสารวาจาตรีทูต มาถึงท่านมูสูสิงแฟร์[๑] ผู้เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่แห่งพระมหากระษัตราธิราชเจ้าลุยเลกรัง ด้วยอัตโนทั้งปวงมาถึงฐานที่นี้ แลได้รับคำนับแลนับถือ แลเอาใจใส่พิทักษ์รักษาแห่งชาวฝรั่งเษตทั้งปวง ซึ่งเขาไปส่งอัตโนถึงกรุงศรีอยุธยานั้น จึงในท่าทางอันมาไกลนั้น มิได้มีความทุกข์แลมีความสนุกสบายอยู่มิได้ขาด บัดนี้อัตโนได้มีน้ำใจชื่นชมยินดีด้วยได้พบท่าทางซึ่งจะสำแดงแก่ท่านขอบใจแห่งอัตโนด้วยบุญคุณของท่านมีแก่อัตโนเมื่ออยู่ ณ กรุงฝรั่งเษต แลอัตโนยังรับคุณของท่านอยู่จนเท่าทุกวันนี้ ถึงว่าท่าทางนั้นจะมิสะดวกก็ดี อัตโนก็จะมิได้รู้เป็นทุกข์เลย แลความสุขนั้นก็มิรู้หายเลย ด้วยอัตโนมีอันจะคิดถึงสรรพอันวิเศษ ซึ่งได้พบได้เห็น ณ กรุงฝรั่งเษต แลเมื่อยังอยู่ ณ กรุงฝรั่งเษต แลสรรพอันวิเศษนั้นก็กลุ้มอยู่แลละสิ่งละสิ่งนั้น ก็ชักชวนน้ำใจให้ไปข้างโน้นบ้างข้างนี้บ้าง ให้รำคาญใจอยู่หน่อยหนึ่ง แลบัดนี้มีวันมีคืนอันเปล่าอยู่ สรรพอันตระการทั้งปวงนั้น อัตโนก็เรียกมาในความคิดพิจารณาเห็นละสิ่งละสิ่งด้วยยินดีให้สบายใจ แลอัตโนจำเป็นจะว่าแก่ท่านตามจริง มิคิดเห็นความสนุกสบายในแผ่นดินนี้ จะสนุกสบายเท่าหนึ่งคิดถึงยศศักดิ์แห่งพระมหากระษัตรเจ้าผู้ใหญ่ อันหาผู้ใดจะแปลบุญสมภารให้สิ้นมิได้ ดุจหนึ่งพระมหากระษัตราธิราชผู้เป็นเจ้าแห่งอัตโนได้ตรัสแต่ได้สองปีสามปีแล้วว่าพระมหากษัตรเจ้ากรุงฝรั่งเษตนี้ เห็นสมควรจะเป็นพระมหากษัตร แก่พระมหากษัตรทั้งปวงทั่วแขวงเธอรอบ แลความคิดทั้งปวงนี้มิได้ออกจากปัญญาอัตโนจนเท่าบัดนี้ เหตุฉนี้ ถึงว่าใกล้ไปทุกวันทุกวันจะถึงเมืองอัตโน แลเห็นมิช้ามินานจะถึงทั้งนั้นก็ดี อัตโนยังคิดถึงบ้านเมืองแต่น้อยหนึ่งประการหนึ่งแม้นมิคิดเกรงกลัวว่าจะขาดความนบนอบแลความนับถือแห่งพระมหากระษัตรเจ้าผู้ใหญ่ จะขอแก่ท่านให้เข้าทูลแก่พระมหากระษัตรเจ้าผู้ใหญ่ ว่าอันความนับถือแลนบนอบต่อพระมหากระษัตรเจ้าผู้ใหญ่กว่าอัตโนจะสิ้นชีวิตอัตโนจะรักษาไว้ในหัวใจให้มั่นคงมิให้แพ้แก่ความนับถือแลนบนอบยินดีแห่งชาวฝรั่งเษตทั้งปวงแลจะอดษาทำให้ชนะทุกคนในความนบนอบนั้น อนึ่งอัตโนขอแก่ท่านอันท่านมีน้ำใจยินดีปรารถนาบำรุงพระราชไมตรี พระมหากระษัตรธิราชเจ้าทั้งสองกรุงนี้ ให้มั่นคงจำเริญสืบไปในอนาคตกาล อนึ่ง ท่านมีน้ำใจยินดีต่ออัตโนแต่เมื่อยังอยู่ในกรุงฝรั่งเษตนั้นประการใด ขอให้ท่านมีน้ำใจยินดีต่ออัตโนสืบไป แลอัตโนขอพรแก่พระเป็นเจ้าสร้างฟ้าสร้างแผ่นดิน ขอให้ช่วยบำรุงโปรดท่านให้ท่านได้สำเร็จตามความปรารถนาท่านจงทุกประการ

หนังสือมาวันพุฒเดือนแปดแรมสองค่ำเถาะ นพศก ศักราช ๒๒๓๑

---

(๑) เมอสิเออร เดอ เซนเนอเลย์ อัครมหาเสนาบดีของพระเจ้าหลุยส์

(คัดมาจากที่สำหรับเก็บหนังสือทหารเรือฝรั่งเศส)

หนังสือออกพระวิสูตรสุนทร

หนังสือออกพระวิสุทสุนทรราชทูต ออกหลวงกัลยาราชไมตรีอุปทูต แลออกขุนศรีวิสารวาจาตรีทูต มาถึงมูสูลายิ[๑] ซึ่งได้บังคับกุมบันหญีทั้งปวง

ด้วยท่านสำแดงความยินดีแลนับถือได้ให้สำเร็จการทั้งปวงตามพระราชหฤทัยพระมหากระษัตราธิราชผู้เปนเจ้าอัตโน แลบัดนี้ได้พบท่าทางอันจะเขียนมาให้ท่าน แจ้งว่ามีน้ำใจอันยินดีต่อท่าน เห็นว่าท่านจะมิโกรธ เมื่อแลท่านรู้ว่าอัตโนทั้งปวงมาถึงสถานที่นี้เปนสุขสนุกสบายอยู่ แลอันมานี้เสมอใจนึก แลเห็นว่ายังสามเดือนจะได้ไปถึงพระมหากษัตราธิราชผู้เปนเจ้า แลจะได้เข้าแจ้งให้ละเอียดว่า ท่านเอาใจใส่ช่วยในราชการแห่งพระมหากระษัตราธิราช แลเชื่ออยู่ว่าท่านมีน้ำใจร้อนรนช่วยทำราชการทั้งปวง แลเห็นบีหน้าท่านจะส่งบรรณาการอันเหลืออยู่นั้น เข้าไปตามพระมหากระษัตราเจ้าต้องประสงค์นั้น แลอัตโนขอให้ท่านช่วยเร่งรัดครูอันสั่งสอนเด็กซึ่งอยู่เรียนนั้นให้รู้สันทัด แลจะได้กลับเข้าไปยังกรุงศรีอยุธยา อันพระมหากระษัตริย์เจ้าต้องพระราชประสงค์นั้น แลอัตโนขอแก่พระเปนเจ้า ให้บำรุงช่วยท่านให้มีบุญให้จำเริญสืบไป

แลหนังสือนี้เขียนที่เมืองกาบ ในวันพุธเดือนแปดแรมสองค่ำ ปีเถาะนพศก ศักราช ๒๒๓๑

(ประทับตราเหมือนฉบับก่อน)

---

(๑) เมอสิเออร เดอ ลันยี ผู้อำนวยการบริษัทอีสต์อินเดียฝรั่งเศส

MARINE ET COLONIES
ARCHIVES
COLONIALES

จดหมายฉบับที่ ๒

จดหมายเหตุ สมัยกรุงศรีอยุธยา

ว่าด้วยทูตสยามออกไปเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงโรม

เฝ้าไปปอินโนเซนต์ที่ ๑๑

เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม จุลศักราช ๑๐๘๐ (พ.ศ. ๒๒๓๑)

เรื่องต่างประเทศ

เรื่องทูตานุทูตสยามครั้งกรุงทวาราวดีศรีอยุธยาโบราณ ได้ไปเฝ้าโปปเป็นครั้งแรกนี้ ข้างต้นได้แปลออกจากจดหมายเหตุของบาดหลวงตาชารด์ แต่ในตอนปลายนั้น ได้แปลออกจากจดหมายเหตุภาษาอิตาลี อันได้ตีพิมพ์ ณ กรุงโรม ในปีคริสต์ศักราช ๑๖๘๙ เป็นเนื้อความเพียง ๘ หน้าเท่านั้น เป็นเรื่องหายากที่สุด ครั้งนี้นับว่าเป็นการแปลเรื่องนี้เป็นครั้งแรก แต่ก่อนยังหามีผู้แปลหรือเรียบเรียงเรื่องราชทูตสำรับนี้ไม่

อนึ่งรูปราชทูตเฝ้าที่กำกับเรื่องนี้ เป็นรูปชักจากรูปแกะอันตีพิมพ์ ณ กรุงโรมในกาลสมัยนั้น บัดนี้ รูปแกะนั้นมีเหลืออยู่แต่ฉบับเดียวเท่านั้น เป็นของปรินศโอเดศกัลกี ณ กรุงโรม อันเป็นเชื้อพระวงศ์ต่อ ๆ มา สืบเชื้อสายของโปปอินโนเซนต์ที่ ๑๑ อันประสูตรในตระกูลเดิมของปรินศโอเดศกัลกีนั้น รูปชักนี้ ข้าพเจ้าได้มาจากปรินศโอเดศกัลกี ได้ทรงชักออกเองแล้วโปรดส่งมาให้ข้าพเจ้า รูปเช่นนี้หามีปรากฏในที่อื่นไม่แล้ว

จ่าหน้ารูปนี้ข้างบนเขียนเป็นภาษาอิตาลีว่า

Vdicnra data da N,S, Innocenro XI al P Gu' do Tachard della Comp di Gesu' edalli Tre Sig ri Maudarini imrati a $ $ dal Re di Siam efc

แปลว่า "การที่เฝ้าโปปอินโนเซนต์ที่ ๑๑ ของบาดหลวงตาชารด์ กับทูตานุทูตของพระเจ้ากรุงสยาม อันมี ณ วันที่ ๒๕ ธันวาคม คริสต์ศักราช ๑๖๘๘ จ่าหน้ากลางแปลว่า "บาดหลวงตาชารด์ ได้กลิ่แสดงพระราชสาสน์ของพระเจ้ากรุงสยามต่อโปปทรงทอดพระเนตร"

จ่าหน้าถัดลงมาแปลว่า "ราชทูตสยามได้นำพระราชสาสน์ออกมาแล้ว จึงคุกเข่าลง" หนังสือที่มุมข้างล่างขวามือแปลว่า "ข้าพเจ้า อารโนลด์ เวศเตร์หุดช่างแกะฮอลันดา ได้แกะรูปนี้มาตีพิมพ์ ณ กรุงโรมสำหรับขายแต่ปีคริสต์ศักราช ๑๖๘๙

(เซน) เยรีน์

ว่าด้วยทูตานุทูตสยามออกไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุงฝรั่งเศสครั้งที่ ๔

ฝ่ายทูตานุทูตฝรั่งเศส ที่มาเจริญทางพระราชไมตรีกรุงสยาม พร้อมกับราชทูตสยามมีคุณปานเป็นต้นนั้น คือราชทูตฝรั่งเศสชื่อมองสิเออลาลูแบร์ ๑ อุปทูตชื่อ มองสิเออร์เสเบเร ๑ ครั้นสิ้นราชการแล้ว อุปทูตฝรั่งเศสจึงทูลลากลับไปทางเมืองกุยบุรี โดยทางบกจนถึงเมืองมะริด แล้วลงกำปั่นรบฝรั่งเศสที่นั่น กลับไปกรุงฝรั่งเศส แต่ราชทูตฝรั่งเศสนั้น ยังรอคอยทูตานุทูตสยามสำรับใหม่ซึ่ง

จะออกไปกรุงฝรั่งเศสด้วย จึงช้าอยู่หลายเวลา เพราะฉะนั้นราชทูตฝรั่งเศสจึงป่วยไม่สู้สบาย จึงได้ไปขอลาต่อท่านเสนาบดีสยาม ว่าขอให้กราบบังคมทูลพระกรุณา ด้วยจะรีบกลับไปกรุงฝรั่งเศสโดยเร็ว เสนาบดีสยามได้ขึ้นไปกราบบังคมทูลสมเด็จพระนารายน์ที่ทะเลชุบศรกรุงลพบุรี ขณะนั้นสมเด็จพระนารายน์ก็ไม่สู้จะทรงสบายพระองค์ แต่ทรงทราบว่าราชทูตฝรั่งเศสจะทูลลา จึงเสด็จเข้ามาทรงรับลาราชทูตฝรั่งเศส ที่ในพระราชวังกรุงลพบุรี แล้วทรงฝากทูตานุทูตสยามสำรับใหม่ให้เชิญพระราชสาสน์ ๒ ฉบับ กับเครื่องมงคลราชบรรณาการ ๒ สำรับ และบาดหลวงล่ามผู้หนึ่งออกไปกับราชทูตฝรั่งเศสในครั้งนี้ด้วย เครื่องราชบรรณาการที่ส่งไปกรุงฝรั่งเศสครั้งนี้ เป็นของวิเศษต่าง ๆ มีลูกช้างอย่างย่อม ๓ ช้าง พระราชทานไปเป็นพาหนะพระที่นั่งสำหรับพระราชโอรสพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสทั้ง ๓ พระองค์ กับแรด ๒ แรด เป็นต้น พระราชสาสน์ถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้นดำเนินความต้นว่า พระราชสาสน์สมเด็จพระเจ้ากรุงเทพทวาราวดีมหานครมหิศราธิปไตย ในสยามประเทศ เจริญทางพระราชไมตรีมาถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งกาแลเนาวะรามหาราชาธิราช ในประเทศฝรั่งเศส ความในสุดท้ายมีว่า เราผู้เป็นมิตรสหายอันสุจริต แลเป็นที่รักที่สุดของพระองค์ท่าน แล้วทรงประทับพระราชลัญจกรสำหรับราชการแผ่นดิน เป็นรูปพระมหาอุนาโลมสลิตข้อยู่ในบุศบกมีฉัตรตั้งเคียงข้างละ ๒ คัน พระราชสาสน์ส่งไปแต่พระราชวังกรุงลพบุรี ลง ณ วันเดือนอ้าย ขึ้นสามค่ำ ปีเถาะนพศก พุทธศักราช ๒๒๓๐[๑] ตรงกับจุลศักราช ๑๐๔๙ ปี ในที่สุดท้ายพระราชสาสน์นั้นลงชื่อว่า "โฟกอง" คือ (เจ้าพระยาวิชาเยนทร)

พระราชสาสน์อีกฉบับหนึ่ง ส่งไปถวายโปปณ กรุงโรม ดำเนินความต้นและลงท้ายคล้าย ๆ กันกับฉบับถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส

สำเนาพระราชสาสน์ทั้ง ๒ ฉบับนั้น เจ้าพระยาวิชาเยนทรได้แปลเป็นภาษาโปรตุเกส แลประทับพระราชลัญจกร แลลงชื่อเจ้าพระยาวิชาเยนทรเหมือนต้นพระราชสาสน์

ครั้น ณ วันเดือนอ้าย ขึ้นสิบห้าค่ำ จุลศักราช ๑๐๔๙ ปีเถาะนพศกนั้น ทูตานุทูตสยามพร้อมด้วยราชทูตฝรั่งเศสที่รออยู่ ลงกำปั่นรบฝรั่งเศสที่คุณปานกลับมานั้น ใช้ใบออกไปจากปากอ่าวสยาม ทูตานุทูตสยามสำรับใหม่นี้สามนาย มีออกขุนชำนาญ[๒] เป็นต้น มีบาดหลวงล่ามคน ๑ ชื่อตาชารด์ มีบุตรขุนนาง ๕ นาย ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามทรงฝากออกไปเรียนหนังสือฝรั่ง แลวิชาต่าง ๆ ในโรงเรียนหลวงสำหรับบุตรขุนนางแลบุตรผู้มีตระกูลสูง ซึ่งตั้งอยู่ในกรุงฝรั่งเศส ชื่อโรงเรียนพระเจ้าลูอิศมหาราชนั้น เดิมพระเจ้ากรุงสยามทรงพระราชดำริไว้ว่า จะส่งบุตรขุนนางออกไปเป็นนักเรียน ณ กรุงฝรั่งเศส ๑๒ นาย แต่เลือกคัดจัดส่งไปไม่ทัน ๗ นายคงส่งไปแต่ ๕ นาย พระราชดำริเดิมจะส่งนักเรียนชาวสยามออกไปคราวละ ๑๒ นาย ผลัดเปลี่ยนเวียนกันส่งไป แลกลับเข้ามาเสมอทุกคราวที่ควรจะไปมาได้ ทั้งหวังพระราชหฤทัยว่า ถ้านักเรียนครั้งแรกกลับเข้ามาเล่าการดีให้บิดามารดา

(๑) ควรจะเป็น พ.ศ. ๒๒๓๑ เพราะขณะนั้นนิยมนับพุทธศักราชตามแบบลังกาสีหล

(๒) ออกขุนชำนาญ คงเคยเดินทางร่วมไปกับคณะทูตครั้งแรกที่มี ออกญาพิพัฒน์ราชไมตรี เป็นราชทูตเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๓ แต่ไปเรือแตกที่กลางทะเลดามากาสกา ขุนชำนาญคงจะรอดกลับมากรุงศรีอยุธยาได้ และครั้งหลังนี้จึงได้แต่งตั้งให้เป็นทูตไปกรุงฝรั่งเศสเป็นครั้งที่ ๔ เมื่อไปเห็นที่ซึ่งเคยประสบภัย จึงระลึกถึงความเก่าที่ตนได้มามีความลำบากดังปรากฏนี้

พึงแล้ว จะได้ไม่เป็นที่หวั่นหวาดแก่บิดามารดาผู้จะยอมให้บุตรออกไปเป็นนักเรียนนั้น ชาวสยามซึ่งไปราชการกรุงฝรั่งเศสในครั้งนี้ คือ ทูตานุทูต ๓ นาย นักเรียน ๕ นาย รวมเป็น ๘ นาย กับขุนนางพนักงานและคนใช้สอยตามสมควร

กำปั่นรบที่รับทูตานุทูตสยามใช้ใบไปประมาณ ๒ เดือนเศษ จึงถึงหน้าแหลมเข็มซึ่งกำปั่นรบโปรตุเกศได้มาแตกที่ตรงนี้ เมื่อออกขุนชำนาญได้เห็นแหลมนั้นก็ระลึกถึงการเก่าซึ่งได้มีความลำบากในที่นี้เป็นอันมาก

ครั้นถึง ณ เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำปีมะโรง ยังเป็นนพศก เวลาบ่าย ๕ โมง กำปั่นไปถึงอ่าวแหลมเคปออฟกูดโฮป ได้ทอดสมอในที่นั้น พักอยู่ ๑๐ วัน แล้วก็ใช้ใบต่อไป

ถึง ณ เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำปีมะโรงสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๐๕๐ กำปั่นไปถึงอ่าวเมืองบเรสต์ ทูตานุทูตสยามได้ขึ้นจากกำปั่นรบที่ไปนั้น แล้วเปลี่ยนไปลงกำปั่นรบเล็ก ๆ ลำใหม่ ใช้ใบต่อไปจนถึงเมืองรุเอ็น แล้วขึ้นรถเทียมม้าต่อไปหลายวัน จนถึงกรุงปารีส ได้พักอยู่ที่ตึกรับแขกเมืองหลายวัน คอยกว่าเครื่องราชบรรณาการจะไปถึง จึงจะเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสได้ ครั้นเครื่องราชบรรณาการ ซึ่งเจ้าพนักงานฝรั่งเศสขนส่งไปถึงกรุงปารีสแล้ว ทูตานุทูตสยามได้ขอต่อเสนาบดีฝรั่งเศสว่าจะขอเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ๆ หาได้ประทับอยู่ในกรุงปารีสไม่ เสด็จไปประทับแรมอยู่ที่พระราชวังในเมืองฟอนเตนโปล นอกกรุงปารีส ครั้นพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ได้ทรงทราบว่าราชทูตสยามมาถึงแล้ว จึงมีรับสั่งกำหนดว่าจะเสด็จออกรับราชทูตสยามที่พระราชวัง ณ เมืองเวอร์ไซส์ เป็นที่ทรงพระประพาสนอกกรุงปารีส ณ เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำในปีมะโรงสัมฤทธิศก ตรงกับวันที่ ๑๕ เดือนดีเซมเบอร์ คือเดือนธันวาคมข้างหน้านั้น ครั้นได้ทรงทราบว่า ราชทูตสยามจะต้องไปถวายพระราชสาสน์ต่อโปปกรุงโรมด้วย จึงมีพระดำรัสสั่งเสนาบดีให้มาแจ้งความแก่ราชทูตสยามว่า ถ้าจะรอคอยเฝ้าตามวันกำหนดนัดนั้น ก็จะไม่ทันไปเฝ้าโปปกรุงโรม แลจะไม่ทันฤดูลมที่จะกลับไปกรุงสยามได้ เพราะฉะนั้น ให้ทูตานุทูตสยามรีบไปเฝ้าโปป ณ กรุงโรมก่อนแล้วจึงกลับมากรุงฝรั่งเศส จึงจะได้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพร้อมกัน แล้วจะได้กลับไปกรุงสยามให้ทันฤดูลม

ครั้นทูตานุทูตสยาม ได้ทราบพระราชดำรัสพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้นแล้ว เมื่อถึงวันที่ ๕ เดือนโนเวมเบอร์ คือเดือนพฤศจิกายนตรงกับเดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำในปีนั้น ทูตานุทูตสยามก็ขึ้นรถออกจากกรุงปารีสพร้อมด้วยบาดหลวง ผู้กำกับ และชาวสยามคนใช้ ๒ นายไปจนถึงเมือง (Cannes) อันอยู่ชายทะเล ได้ลงเรือใบ ๒ ลำซึ่งเสนาบดีผู้ว่าราชการต่างประเทศสั่งให้จัดมารับ ใช้ใบออกจากเมืองนั้นต่อไป จนถึงปากอ่าวเมืองเยนูวา ประเทศอิตาลี พักอยู่ที่นั่นสองสามวัน ก็ใช้ใบเลียบฝั่งต่อไปอีก ได้พักตามหัวเมือง (Civitavicchia) รายทางในทะเลหลายเมือง จนถึงปากอ่าวเมืองชีวิตะเวกวียะ ซึ่งเป็นปากอ่าวของกรุงโรม ในวันที่ ๒๐ เดือนธันวาคม ตรงกับเดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำในปีนั้นเรือสองลำได้เข้าไปในลำน้ำวัน ๑ ก็ถึงหน้ากรุงโรม ได้ขึ้นรถเล่ม ๑ เทียมม้า ๓ คู่ ซึ่งท่านมหาสังฆราช ผู้ว่าราชการต่างประเทศกรุงโรม ได้จัดมารับทูตานุทูตสยาม ๆ ได้พักในที่ตึกใหญ่โตระโหฐานเป็นที่สำราญมาก ซึ่งท่านมหาสังฆราชจัดไว้รับรอง แลมีการเลี้ยงอย่าง

บริบูรณ์วันละ ๒ เวลา มีทหารรักษาพระองค์ของโปปมาประจำรักษาประตูที่พักนั้นด้วย

ครั้นถึงวันที่ ๒๓ เดือนธันวาคม ในปีนั้น กำหนดวันที่ทูตานุทูตสยาม พร้อมกันจะได้เข้าเฝ้าโปปนั้น ฝ่ายโปปได้ทรงทราบว่าทูตานุทูตสยามถือศาสนาต่างกัน จะมีความรังเกียจในธรรมเนียมที่ต้องจูบพระบาท ซึ่งได้แสดงความนับถือต่อโปปตามจารีตประเพณีของโรมัน แต่โบราณสืบมา เพราะฉะนั้น จึงโปรดให้ยกเลิกธรรมเนียมที่ราชทูตจะต้องจูบพระบาทนั้นเสีย โปรดให้เข้าเฝ้าตามธรรมเนียมปรกติมิได้ต้องจูบ

ครั้นถึงเวลากำหนดนั้น ท่านมหาสังฆราช ผู้ว่าราชการต่างประเทศ จัดให้ขุนนางที่ ๒ ของเสนาบดีคนหนึ่ง กับบาดหลวงคนหนึ่ง คุมรถที่นั่งของโปป ๒ รถไปรับทูตานุทูตสยาม ตามธรรมเนียมราชทูตใหญ่ฝ่ายเมืองเอกราช รับราชทูตสยามมาในรถ ๆ มาตามถนนนั้น มีชาวกรุงโรมมาคอยดูราชทูตสยามตามถนน เป็นอันมากเหลือที่จะประมาณ รถทูตานุทูตสยามถึงประตูพระราชวังโปปนั้น มีพลทหารรักษาพระองค์เป็นอันมากมายืนรับสองข้างถนน ตั้งแต่ประตูพระราชวังจนถึงในพระราชวัง รถทูตานุทูตสยามเข้าในพระราชวังจนถึงเชิงบันไดท้องพระโรง จึงลงจากรถ ขณะนั้นมหาสังฆราชชื่อจีโบ (gibo) เป็นตำแหน่งอรรคมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ มายืนคอยรับราชทูตสยามอยู่ที่เชิงบันไดท้องพระโรงด้วย เวลานั้นมีพระสังฆราชแลบาดหลวงผู้ใหญ่ แลข้าราชการฝ่ายฆราวาสเป็นอันมาก ยืนอยู่ตามท้องชาลาหน้าท้องพระโรง แลสองข้างบนท้องพระโรงเต็มแน่นอัดแอกันไม่มีช่องจะเดินได้ เพราะฉะนั้นนายทหารรักษาพระองค์ที่นำหน้าราชทูตสยาม จึงไล่คนที่ยืนตามบันไดให้หลีกเป็นช่องทาง ให้ราชทูตสยามเดินขึ้นไปได้ ทูตานุทูตสยามก็เดินขึ้นบันไดเข้าไปในท้องพระโรงนั้น ราชทูตเชิญพานแว่นฟ้าทองคำรับราชสาสน์ ๆ จารึกลงในแผ่นพระสุพรรณบัฏกว้าง ๖ นิ้ว ยาวศอกเศษ ม้วนบรรจุไว้ในผอบทองคำลงยาราชาวดีอย่างใหญ่ พระสุพรรณบัฏกับผอบรวมน้ำหนักประมาณทอง ๒ ชั่ง มีถุงตาดเทศดวงทองหุ้มผอบ และมีสายรัดผูกปากถุง มีภู่ทองสองภู่ติดที่ปลายสายรัดด้วย ผอบนั้นตั้งอยู่ในหีบถมตะทอง ๆ ตั้งอยู่บนพานแว่นฟ้าทองคำ

อุปทูต เชิญเครื่องมงคลราชบรรณาการมีถุงตาดตาตักกะแตนหุ้ม ตั้งบนพานทองคำชั้นเดียว ตรีทูตเชิญของถวายของเจ้าพระยาวิชาเยนทรอรรคมหาเสนาบดีกรุงสยาม มีถุงเข้มขาบพื้นเขียวหุ้ม ๑ ถุง ตั้งบนพานถมตะทอง สำหรับถวายโปป ทูตานุทูตสยามทั้ง ๓ นาย แต่งกายเต็มยศตามธรรมเนียมสยาม คือ นุ่งยกทองพื้นเขียว สวมเสื้อสักกะหลาดแดง ขลิบทอง คาดเข็มขัดสายทองคำนอกเสื้อ เหน็บกระบี่ฝักแลด้ามทองคำสวมพอกเกี้ยวกระจังทองคำ สูง ๓ นิ้ว ปักดอกไม้ไหวเพชร มีสายสร้อยทองคำผูกนอกรัดคางเหมือนกันทั้ง ๓ นาย เดินเข้าไปในท้องพระโรงพร้อมด้วยบาดหลวงล่ามผู้กำกับ ไปจากกรุงสยามนั้น ฝ่ายโปปทรงพระนามว่า พระเจ้าอินนอเซนตที่ ๑๑ INNOCENTIVS XI เอกอรรคมหาชะนะกาธิปไตยในกรุงโรม เสด็จออกประทับบนพระแท่นในท้องพระโรง มีมหาสังฆราชนั่งบนเก้าอี้ ต่อหน้าพระที่นั่งออกมาสองข้าง ๆ ละสี่รูป ราชทูตสยามเชิญพานพระราชสาสน์เดินตรงเข้าไปตั้งไว้บนโต๊ะตรงหน้าพระแท่น แล้วเดินถอยหลังออกมาพักยังที่เฝ้า ขณะนั้นบาดหลวงล่ามผู้กำกับ

จึงเดินเข้าไปตรงพระแท่นในหน้าท้องพระโรง ก็คุกเข้าลงถวายคำนับครั้งหนึ่ง แลลุกเดินเข้าไปถึงกลางท้องพระโรง ก็คุกเข่าลงถวายคำนับเป็นครั้งที่ ๒ แล้วลุกเดินเข้าไปถึงหน้าพระแท่นคุกเข่าลงถวายคำนับเป็นครั้งที่ ๓ แล้วจึงจูบพระบาทขุคลฝ่ายโปปจึงโปรดให้บาดหลวงล่ามนั้นยืนขึ้นๆ แล้วจึงก้มศีรษะถวายคำนับ แล้วก็เดินถอยหลังออกมาห่างจากหน้าพระแท่น แต่พอถึงที่สุดท้ายเก้าอี้มหาสังฆราชทั้ง ๘ ท่านนั้น จึงถวายคำนับอีกครั้งหนึ่ง แล้วทูลเบิกทูตานุทูตสยามเข้ามาเฝ้ากล่าวด้วยพระราชดำริของสมเด็จพระนารายน์มหาราชเจ้า ทรงพระปรารภจะใคร่เจริญทางพระราชไมตรีต่อกรุงโรมเป็นข้อต้น แลการที่ทรงพระมหากรุณา ทำนุบำรุงบาดหลวงทั้งหลายที่สั่งสอนคริสต์ศาสนาอยู่ในกรุงสยามด้วย แลกล่าวการที่เป็นมงคลอีกหลายประการ

ฝ่ายโปป จึงตรัสตอบทรงแสดงความชื่นชมยินดีเป็นอันมาก บาดหลวงล่ามจึงเชิญพานพระราชสาสน์ไปจากโต๊ะ นำไปถวายต่อพระหัตถ์โปป โปปทรงรับพระราชสาสน์นั้นแล้ว ก็ทรงคลี่ออกทอดพระเนตรทราบสิ้นทุกประการ

บัดนี้ จะขอกล่าวข้อความในพระราชสาสน์แต่ย่อๆ พอเป็นสังเขปใจความว่า “พระราชสาสน์สมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยามหาขัตติยราช ขอเจริญทางพระราชไมตรี มาถึงสมเด็จพระมหาสังฆราชาธิราชเจ้ากรุงโรม ทรงพระนามว่าโปปอินนอเซนตที่ ๑๑ ทรงทราบด้วยตั้งแต่เราได้ขึ้นครองราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยามหานครแล้ว เราได้มีความปรารถนา จะใคร่ได้รู้จักกับพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ทั้งหลายในประเทศยุโรป แลจะได้ผูกพันธ์ทางพระราชไมตรี มีพระราชสาสน์ไปมาถึงกันแลกันเพื่อความประสงค์ของเรา จะชักนำสรรพวิทยาคุณในประเทศยุโรป มาทำนุบำรุงกรุงสยามให้เป็นความสว่างรุ่งเรืองแก่อาณาประชาชนทั้งปวง ด้วยฝ่ายเรารำพึงอยู่อย่างนี้แล้ว แต่ยังไม่ทันแต่งพระราชสาสน์ให้ราชทูตออกมายังท่าน ท่านก็ใช้บิชอบออฟเอลิออ โปลิศ เชิญพระราชสมณสาสน์แลเครื่องราชบรรณาการส่งเข้ามาถึงก่อน เราก็ได้รับโดยความชื่นชมยินดีเป็นอย่างยิ่ง แล้วเราได้แต่งทูตานุทูตสยามสำรับหนึ่ง เชิญพระราชสาสน์แลเครื่องราชบรรณาการของเรา ออกไปถวายแก่ท่าน เป็นการแสดงความสนองโดยครองพระราชไมตรีของท่าน ให้สนิทดุจดังเนื้อสุวรรณธรรมชาติในแผ่นเดียวกัน แต่เรามีความเสียใจเป็นอันยิ่งที่ทูตานุทูตของเราไปหาถึงท่านไม่ เป็นเหตุด้วยเรือกำปั่นแตกที่แหลมเคปออฟ กูดโฮป พระราชสาสน์ กับเครื่องมงคลราชบรรณาการจมน้ำเสียในกลางทะเลทั้งสิ้น ทูตานุทูตของเราที่แต่งไปในครั้งนั้นจึงไปไม่ถึงท่าน เพราะฉะนั้นในกาลบัดนี้เราจึงได้ให้บาดหลวงซื่อตาชารด นำทูตานุทูตสยามเชิญพระราชสาสน์แลเครื่องราชบรรณาการครั้งที่ ๒ ออกมาถวายท่านในครั้งนี้ เป็นการแสดงความสามัคคีรสที่เราจะใคร่ได้ผูกพันทางพระราชไมตรีสืบเนื่องราชทูตของเราที่เสียไปในครั้งก่อน ทั้งจะได้ทูลท่านให้ทราบว่า เราตั้งหฤทัยจะใคร่ทำนุบำรุงพวกบาดหลวง ที่เข้ามาตั้งสั่งสอนคริสต์ศาสนาอยู่ในประเทศสยาม แลชนทั้งปวงที่นับถือคริสต์ศาสนาด้วย ในข้อนี้เราขอรับเป็นภาระธุระเอง ขอท่านอย่าได้มีความปริวิตกเลย แลเราได้ส่งบาดหลวงตาชารดให้ทูลความต่างๆ ในกรุงสยามให้ท่านทรงทราบทุกประการ ขอท่านจงทรงรับเครื่องราชบรรณาการ ของเราที่มีความยินดีส่งออก

ไปถวาย โดยการแสดงทางพระราชไมตรีอันสนิทเสน่หาถาวรชั่วฟ้าแลดิน

อนึ่ง เราขออำนาจสิ่งซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานในสกลโลกนี้ จงโปรดให้ท่านมีพระชนมายุยาวยืน จะได้ทำนุบำรุงศาสนาของท่านโดยช้านาน ให้รุ่งเรืองแผ่ไพศาลทั่วพิภพโลกทั้งปวง ความปรารถนาอันสุจริตของเรามีดังนี้เป็นต้น

เราเป็นมิตรที่สัตย์ซื่อของท่าน

ประทับพระราชลัญจกร

(ลงชื่อ โฟกอง คือ เจ้าพระยาวิชาเยนทร)

พระราชสาสน์ ส่งมาแต่พระราชวังกรุงลพบุรี ณ เดือนอ้ายขึ้นสามค่ำปีเถาะนพศก ทุทธศักราช ๒๒๓๑

ครั้นโปป ทรงทอดพระเนตรพระราชสาสน์ของพระเจ้ากรุงสยามเสร็จแล้ว จึงพระราชทานคืนกลับให้แก่บาดหลวงตาชารด ๆ มอบส่งให้บาดหลวงเจ้าพนักงานกรมวัง ๆ เชิญพระราชสาสน์นั้นไปเก็บไว้ในห้องทรงพระอักษรของโปป แล้วบาดหลวงตาชารดจึงไปรับเครื่องราชบรรณาการสิ่งสำคัญที่อุปทูต แลของถวายของออกญาวิชาเยนทรที่ตรีทูตนำมาถวายต่อพระหัตถ์โปป ๆ ทรงรับไว้ราชบรรณาการในถุงที่อุปทูตถือมานั้น คือหีบทำด้วยลวดทองคำถักเป็นฝีมือช่างชาวสยามอย่างละเอียดงามที่สุด หนักทองสามตำลึง

ของออกญาวิชาเยนทรฝากมาถวายนั้น คือหีบเงินหนักประมาณ ๕ ชั่ง เป็นฝีมือช่างชาวยี่ปุ่นทำจำหลักลายกุดั่นเป็นรูปนกไม้ แลลายต่าง ๆ มีพานเงินรองหีบหนักประมาณ ๕ ชั่ง เป็นฝีมือช่างจีนทำด้วยลวดถักอย่างงามดี

ครั้นโปปทรงรับเครื่องราชบรรณาการ แลของถวายแล้ว จึงรับสั่งให้บาดหลวงเรียกทูตานุทูตสยามเข้ามาใกล้พระองค์ ขณะนั้นทูตานุทูตสยามคลานมาสองสามก้าว ก็หยุดถวายบังคม ๓ หน ครั้ง ๑ แล้วคลานต่อไปอีกสองสามก้าวก็หยุดถวายบังคม ๓ หนอีกครั้ง ๑ แล้วก็คลานเข้าไปอีกสองสามก้าวใกล้กับพระแท่น แล้วจึงถวายบังคม ๓ หนอีกครั้ง ๑ ในครั้งที่สุดท้ายนั้นราชทูตถวายบังคมก้มศีรษะ ให้ยอดลำพอกจดถูกชายฉลองพระองค์ทั้งสามครั้ง แล้วคลานถอยหลังออกมาห่างพระแท่นถึงท้ายเก้าอี้มหาสังฆราชทั้ง ๘ รูป แล้วอุปทูตตรีทูตก็ผลัดกันคลานเข้าไปทำเช่นราชทูตนั้นทุกคนแล้ว จึงคลานออกมาหมอบเรียงอยู่ตามลำดับตำแหน่งยศทูตานุทูตในกลางท้องพระโรงนั้น

ฝ่ายบาดหลวงตาชารด จึงเข้าไปคุกเข่าตรงหน้าพระแท่น แล้วจึงก้มศีรษะลงจูบที่ฉลองพระบาทยุคลแล้ว เดินถอยหลังออกมาขึ้นเฝ้าอยู่หลังราชทูตสยามตามเดิม

ในขณะนั้น มหาสังฆราชผู้หนึ่งเดินเข้ามาหยุดยืนอยู่ตรงหน้าพระแท่น แล้วจึงปลดพระภูษาที่คล้องพระศอทับนอกฉลองพระองค์นั้นออก แล้วโปป จึงตรัสพระราชทานพระพรแก่ทูตานุทูตสยามตามธรรมเนียมเสร็จแล้ว จึงเสด็จขึ้น

ฝ่ายทูตานุทูตสยาม กับบาดหลวงล่ามผู้กำกับพร้อมกันถวายคำนับ แล้วเดินออกจากท้องพระโรงแลมหาสังฆราชอรรคมหาเสนาบดี ชื่อ ชิโบก็นำทูตานุทูตสยามลงไปยังห้องที่พักแห่งตน เชิญให้นั่งยังที่เก้าอี้มีพนัก แล้วจัดการต้อนรับโดยความยินดีเป็นอันมาก แลสนทนากับทูตสยามตามสมควรแล้ว ทูตานุทูตสยามก็ลาออกจากห้องนั้นมาขึ้นรถพระที่นั่งดังเดิม กลับไปยังที่พักของราชทูต ขณะนั้นทหารแตรก็เป่าแตรทำเพลงสรรเสริญรับรองราชทูตสยามตามธรรมเนียม

ขณะเมื่อราชทูตานุทูตสยาม พักอยู่ในกรุงโรมนั้น ได้ไปเที่ยวชมถิ่นฐานบ้านเมืองแลตึกใหญ่น้อยแลวัดอารามทุก ๆ แห่งในจังหวัดกรุงโรม แลได้ไปดูสิ่งของโบราณ มีตึกแลโบสถ์พิหารเป็นต้น

หลายแห่ง เป็นที่พิศวงน่าชมล้วนประหลาดยิ่งนัก พวกบาดหลวง สวดบูชานมัสการพระเป็นเจ้าฝ่ายฝรั่ง ในอุโบสถพระอารามหลวงในพระราชวังของโปป ซึ่งเป็นพิธีใหญ่และเป็นการประชุมของมหาชน ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระคริสต์-ศาสนาโรมันคาทอลิกเป็นอันมาก

ครั้นวันที่ ๔ เดือนมกราคม คริสต์ศักราช ๑๖๘๕ ปี เป็นกาลขึ้นปีใหม่ของชาวประเทศยุโรป ตรงกับจุลศักราช ๑๐๕๐ ปีมะโรงสัมฤทธิศก ทูตานุทูตสยาม พร้อมด้วยบาดหลวงล่ามผู้กำกับขึ้นรถ ไปเฝ้าโปปถวายบังคมลาในท้องพระโรงเหมือนเมื่อแรกเฝ้านั้น โปปจึงพระราชทานพระราชสาสน์ สนองพระเจ้ากรุงสยามฉบับหนึ่ง พระราชสาสน์นั้น เชิญลงสลิตย์ในหีบทองคำหนาแข็งแรงหีบ ๑ แล้วพระราชทานเครื่องราชบรรณาการตอบแทนต่อพระเจ้ากรุงสยาม คือ ประคำทองคำประดับเพชรสายหนึ่ง กับทองคำเหรียญ ๑ หน้าหนึ่ง จำหลักเป็นพระฉายาลักษณของโปป แลมีเพชรใหญ่ ๒ เม็ดราคามาก ประดับในวงขอบเหรียญนั้น อีกหน้าหนึ่งจำหลักเป็นรูปพระวิญญาณสมมุติว่า พระมหากรุณา แลรอบขอบเหรียญนั้นมีอักษรเป็นภาษาละตินดังนี้

NON QUERIT QUE SUA SUNT

นน เกวริด แกว ซูอา ซูนต์" แปลก็เป็นใจความว่า ไม่ได้ไต่ถามว่าผู้ใด

อธิบายขยายข้อความว่า "ความกรุณาของพระผู้เป็นเจ้ามีแก่สัตว์ทั้งปวงทุกชาติทุกภาษา เมื่อพระผู้เป็นเจ้าทรงพระมหากรุณาแก่สัตว์เหล่านั้น ไม่ได้ไถ่ถามว่าเป็นชาติใดภาษาใด เพราะเคยทรงพระกรุณาแก่สัตว์ทั้งหลายไม่เลือกหน้า เป็นสาธารณะพระมหากรุณา แก่ชนทั้งปวงทั่วไป" แล้วพระราชทานประคำทองคำสองสาย กับเหรียญทองคำสองเหรียญ สำหรับพระราชทานตอบแทนเจ้าพระยาวิชาเยนทร และภรรยาเจ้าพระยาวิชาเยนทรด้วย แลพระราชทานเหรียญทองคำแลเหรียญเงิน กับทูตานุทูตสยามทั้ง ๓ นาย ๆ ละ ๒ เหรียญ คือเหรียญทองเงินเหมือนกับเหรียญที่ถวายพระเจ้ากรุงสยาม เว้นแต่ไม่ได้ประดับเพชร อนึ่งทรงพระราชดำรัสสั่งให้พระราชทานเหรียญเงินดังเช่นพระราชทานแก่ทูตนั้น ให้แจกแก่ชาวสยามที่มาด้วยราชทูตทั่วทุกนาย ๆ ละ ๓ เหรียญ แลทรงพระราชปฏิสันถารปราศรัยแก่ทูตานุทูตสยามตามสมควรแล้วก็เสด็จขึ้น ทูตานุทูตสยามก็กลับไปยังที่พัก

ครั้งถึงวันที่ ๗ เดือนมกราคม ทูตานุทูตก็ออกจากกรุงโรม มีความยินดีที่โปปทรงรับรองแข็งแรงสมเกียรติยศดังนั้น แล้วก็โดยสารลงเรือไปวันหนึ่งจึงถึงเมืองชิวิตะเวกกิยะหัวเมืองปากอ่าวชายทะเลของกรุงโรม ผู้รักษาเมืองนั้นก็ออกมาต้อนรับ พร้อมด้วยกรมการแลทหารที่ประจำเมืองทั้งปวง แลกำปั่นของโปปที่ทอดสมอในอ่าวนั้นจึงยิงปืนใหญ่คำนับทูตานุทูตสยาม เป็นการเอิกเกริกใหญ่ยิ่ง ผู้รักษาเมืองก็พาทูตานุทูตสยามไปพักในจวนเมืองนั้น แล้วจัดการเลี้ยงราชทูตสยามที่บนทำเนียบตามสมควร

รุ่งขึ้น เป็นวันอาทิตย์ ที่ ๙ เดือนมกราคม ทูตานุทูตสยามกับบาดหลวง ล่ามผู้กำกับพร้อมกันลงเรือกำปั่นใบ ชาวเกาะมอระตาใช้ใบไปยังกรุงฝรั่งเศส

(เซน) เยรินี
(พระสารสาสน์พลขันธ์)
แปลแลเรียบเรียง

พระราชทานสมณศักดิ์
ให้เจ้าเถรพุทธสาคร
เลื่อนขึ้นเป็นพระครูธรรมโมลีศรีราชบุตร ในปีมะแม
พ.ศ. ๑๙๘๙ รัชกาลสมเด็จพระอินทราชาเจ้า

ศุภมัสดุ ๑๕๕๘ ศก มเม[๑] นักษัตร นวมิ โรจ กัตติก พุทธวาร ศุภมูหูตติ มาน บันทูล พระราชโองการ พระ ศรีสรพพัชญ สัดัจ บพิตรสุจริตศรัทธา อนุโมทนา พุทธฎีกา สัดัจ พระ สัมราช บพิตร พระพรประสิทธิ พระ คุรุ ธรมฺมโมลี ศรีราชบุตร นามกรโอย เจ้าเถรพุทธสาครนาม[๒]

คำแปล – ศุภมัสดุพุทธศักราช ๑๕๕๘ ศกมะแม[๓]นักษัตร แรม ๙ ค่ำ เดือน ๑๒ วันพุธ ศุภมหุรดิฤกษ์ มีบัณฑูรพระราชโองการพระศรีสรรพเพชญ์สมเด็จบพิตร ทรงสุจริตศรัทธาอนุโมทนา ซึ่งพุทธฎีกาสมเด็จพระสังฆราชบพิตร พระพรประสิทธินามกรให้แก่พระครูธรรมโมลีศรีราชบุตร นามเดิมเจ้าเถรพุทธสาคร

---

(๑) มเม เป็นสำเนียงขอมเรียกปีมะแม เพราะขอมไม่มีสระแอ ฉะนั้นขอมจึงเรียกคะแมร์ว่าเขมร

(๒) สำเนาจารึกลานทองในพระบรมธาตุเมืองพิจิตรเก่า

(๓) พุทธศักราช ๑๕๕๘ มะแมนักษัตรในที่นี้นิยมตามพุทธศักราชของลังกาสิงหล

สร้างพระพุทธบาทศิลาคู่
ไว้ณ เมืองชัยนาท เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๑๙๗๐
ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

ศักราช ๑๙๗๐ นับแต่กาลปรินิพพานแห่งสมเด็จพระเสฏฐสัพพัญญุตญาณาทิคุณคณาคณิตพิพิธรัตนปติมัณฑิตปรหิตกร วรสิริศากยมุนีโคดมสัมพุทธเจ้า เป็นปีที่ ๓๖ บริบูรณ์แห่งชนมายุของพระธรรมิกธรรมราชาธิราช ผู้เป็นเจ้าครองเมืองชัยนาถ(๑) ฤดูร้อน เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ วันพฤหัสบดี เวลาเช้า ๑๑ ชั้นฉาย ประกอบด้วยฤกษ์โรหิณี สมกับสาธิโยค พระบวรศีลญาณาธิคุณสมลังกตวนวาสี ศรีสุเมธังกโรยติสร วรสังฆนายก ผู้เป็นศิษย์แห่งพระอดิสัย มลวิรหิตศีลาทิคุณปติมัณฑิตรตนากรวรญาณวนวาสีศรีสุเมธังกรสังฆราช อาศัยพระราชกำลังเกื้อกูลแห่งพระศรีสุริยพงศ์บรมบาลมหาธรรมราชาธิราช ผู้ทรงคุณอันไพศาล ทรงปรีชาญาณอันรุ่งเรือง ราชบุตรของพระสุรเดชพลธร วรธรรมราชาธิราชเจ้าให้ดำเนินการสลัก รอยพระบาททั้งคู่ของสมเด็จพระกวิสรวรสุคตสัมมาสัมพุทธเจ้า เพียบพร้อมด้วยบรมมงคล ๑๐๘ แผ่ไปเต็มจักรลักษณ์อันวิจิตรต่าง ๆ เป็นที่ชื่นชูใจยิ่งนัก เช่นเดียวกับขนาดรัตนบทเจดีย์ที่พระบรมไตรโลกนารถศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงให้ปรากฏบนยอดเขาสุมันตกูฏอันประเสริฐเป็นมงกุฎแก้วของลังกาทวีป ที่ให้เกิดอภิรมย์แห่งใจบนแผ่นศิลากว้างใหญ่นี้ อันพระมหาเถระวิทยวงศ์ผู้เข้าใจในการจิตรกรรมเป็นอย่างดี นำมาจากเมืองสุโขทัย โดยพระราชานุเคราะห์แห่งพระมหาธรรมราชาผู้พระชนก แห่งพระบรมบาลธรรมราชนรบดีรอยพระพุทธยุคลบาท อันประดับด้วยจักร สมบูรณ์ด้วยรูปสวัสดิมงคล เป็นที่เจริญตาเจริญใจนี้ อันพระสิริสุเมธังกรสังฆนายก องค์ประธานสงฆ์อำนวยการสลัก โดยพระราชานุเคราะห์แห่งพระธีรราชธรรมราชาเจ้า เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้แสวงคุณงามความดี ในพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของโลก ด้วยเดชะการบุญนี้ขอให้บรรดาผู้มีชีวิตจงประสบความสุข ขอให้ผู้รักษาแผ่นดินปลูกเลี้ยงรักษาแผ่นดินจงทั่วถึงโดยคุณธรรมเทอญ.(๒)

---

(๑) คำว่าผู้เป็นเจ้าครองเมืองชัยนาถ แปลจากศัพท์บาลีว่า ชยนาถิสสร และคำนี้เองให้ข้อสังเกตว่า พระศรีสุริยพงศ์บรมบาลมหาธรรมราชาธิราช มิได้ครองเมืองสองแคว (พิษณุโลก) แต่มาครองอยู่ที่ (ทวิสาข) ชัยนาถบุรี พระชนกของพระองค์ท่านคือที่ออกพระนามไว้ในพระราชพงศาวดารว่าพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าซึ่งเป็นพระเจ้าตาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า

(๒) สำเนาคำแปลจารึกภาษามคธ

หอสมุดแห่งชาติ
จังหวัดกาญจนบุรี

สร้างพระอิศวรสำริด

และซ่อมแปลงพระมหาธาตุกับทั้งวัดบริพารเมืองกำแพงเพชร ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๐๙๓ ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

---

๑. ศักราช ๑๔๓๒ มะเมีย นักษัตรอาทิตยพารเดือนหกขึ้นสิบสี่ค่ำได้หนตฤกษ์ เพลารุ่งแล้วสองนาฬิกา จึงเจ้าพรญาศรีธรรมาโสกราชประดิษฐานพระอิศวรเจ้านี้ ไว้ให้ครองสัตว์สี่ตีนสองตีนในเมืองกำแพงเพชร และช่วยเลิกศาสนาพุทธศาสตร์ และไสยศาสตร์และพระเทพกรรมมิให้หม่นให้หมอง ๒. ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียว และซ่อมแปลงพระมหาธาตุ และวัดบริพารในเมืองนอกเมืองและที่แดนเหย้าเรือนถนนทะลาอันเป็นตรธานไปเถิงบางพาน ขุดแม่ไตรบางพร้อ อนึ่งแต่ก่อนยอมขายวัวไปแก่ละว้า อันจะให้ขายดุจก่อนนั้นก็ห้ามมิให้ขาย อนึ่งเมื่อทำนาไซร้ ย่อมเอาพืชข้าวในนานั้นปลูกเอง มิได้เอาข้าวในขุ้งไปหว่านไปดำทั้งหลาย ๓. อนึ่งท่อปู่พรญาร่วงทำเอาน้ำไปเถิงบางพานนั้น ก็ถมหายสิ้น และเขาญ่อนวานาทางพ้า และหาท่อนั้นพบ กระทำท่อเอาน้ำเข้าไปเลี้ยงนาให้เป็นนาเหมืองนาฝายมิได้เป็นทางพ้ากัน ทำทั้งนี้ถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จบพิตรพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์(๑)

หมายเหตุ – ศักราช ๑๔๓๒ เป็นมหาศักราชเทียบตรงกับพุทธศักราช ๒๐๕๓ คำว่า ปู่พรญา ในจารึกนี้ มีปรากฏในจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ เป็นพระปู่ของพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า ที่เป็นพระเจ้าตาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ดังนั้นคำว่าพรญาร่วงในจารึกนี้ น่าจะหมายถึงพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าองค์นั้น

(๑) สำเนาจารึกฐานพระอิศวร กำแพงเพชร

พระราชทานสมณศักดิ์

ให้มหานิสสัยพรหมราชปฏิย เลื่อนขึ้นเป็นพระครูธรรมเสียร เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๑๐๘ สมัยเสด็จมหาธรรมราชาธิบดี ครองพิษณุโลก

ศุภมัสดุ ๑๔๘๗[๑] ศกฉลูนักษัตร บุษยมาส สุกกบักขทวาทสมีดิถีศุกรวาร มานพระราช..... วานี้ เสด็จมหาธรรมราชาธิบดี ศรียุท... บรมบพิตร สุจริต.....ท้าวอนุโมทนาด้วยพระพุทธฎีกา สมเด็จพระมหาสามิอนุราชบพิตร พระพรประสิทธิแก่พระครูธรรมเฐียร นามกรอวย มหานิสสัย พรหมราชปฏย นาม[๒]

---

(๑) ศักราช ๑๔๘๗ เป็นมหาศักราช เทียบตรงกับพุทธศักราช ๒๑๐๘ วันศุกรขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือนยี่ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิบดี

(๒) สำเนาจารึกลานเงินในพระเจดีย์เก่า จังหวัดพิษณุโลก

ทรงพระกรุณาให้สร้างพระพุทธบาทจำลอง

ประดิษฐานไว้ ณ วัดจุลามณี พิษณุโลก เมื่อปีวอก

พ.ศ. ๒๒๒๓ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

"ลุศักราช ๘๒๖[๑] ปีวอกนักษัตรอันดับนั้นน สมเดจพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนารถบพิตรเปนเจ้า ให้สร้างอารามจฬามณีที่จะเสดจออกทรงมหาภิเนษ กรม ขณะนั้นนเอกราชทั้งสามเมืองคือ พญาล้านช้าง แลมหาราชพญาเชียงใหม่ แลพญาหงษาวดี ชมพระราชศรัทธา ก็แต่งเครื่องอัฐบริขารให้มาถวาย ลุศักราช ๘๒๗ ปีรกานักษัตรเดือนแปดขึ้นสิบสี่ค่ำครุเทพวาร สมเดจพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนารถบพิตรเปนเจ้า เสดจทรงพระ ผนวช แล สมเด็จพระราชเอารสท่านกราบลงกับพระบาทแล้วก็สู่พระราเชนทรยาน แลท่านก็ให้บวชพระสงฆ์ปริวัตรก่อนห้าพระองค์ แล้วท่านจึงทรงเครื่องบรรพชิต แลพระสงฆ์บวชโดยเสดจทั้งสิ้นคณะ ๒๓๔๘ พระองค์ แต่สมเดจพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลกนารถบพิตรเปนเจ้า ทรงพระผนวชอยู่ได้แปดเดือนสิบห้าวัน ครั้นเถิงเดือนห้าสมเดจพระเอารสท่านแลพฤฒามาตย์ทั้งหลายถวายบังคมขออัญเชิญพระองค์เสดจลาผนวช ช่วยครองราษฎรกรรมทั้งปวง ท่านก็เสดจปริวัตรแล้วก็ล่องลงมายังกรุงมหานครศรีอยุธยา พุทธศักราชได้ ๒๒๒๒ ปีปลาย ๑๐ เดือน ห้าวัน วอกโทศก รุ่งแล้วห้าโมง หลวงสิทธิมหาดเล็กรับพระราชโองการ แลหมื่นราชสังฆการีรับหมายรับผ้าพระราชทาน ให้พระครูธรรมไตรโลกนารถราชมุนีสีลวิสุทธาจารย์ อธิการ ณ อารามจุลามณีทาบรอยพระพุทธบาทด้วยพระเดชสมเดจบรมบพิตรพระราชสมภารธรมิกราชาธิราชเจ้าผู้ประเสริฐในภพ มีพระโองการตรัสให้อณุญาตให้ประดิษฐานไว้ ณ อารามวัดจุฬามณี เปนที่นมัสการแด่สมณะพราหมณาจารย์แลประชาราษฎรอันมิได้มานมัสการพระพุทธบาท แลจึงพระราชทานแผ่นศิลาควร (ฤทุณา) พระพุทธบาท แลแผ่นศิลาแผ่นหนึ่งให้ลงจาฤกพระราชวงษาวดารแลพระราชตำราแลกัลปนาข้าพระจุลามณีอันประจุพระเกษา แลเปนข้าพระพุทธบาท ลุศักราช ๑๐๔๓ ปีรกาตรีณิศกวันสุกรขึ้นค่ำหนึ่งยามศุกร ๑๐ ชั้น[๒]ฤกษ ๒๑[๓] รับพระ พุทธบาทประดิษฐานไว้ในมณฑป ตำรานี้พิจารณาแล้ว แลปิดตรามนุษย์ถือสมุดพระศรีสุเรนทราธิบดีอภัยพิริยาพรหมเทพราชมาตยาธิบดีศรีกลาสมุดสมุหพระสุรัสวดี ประจำอักษรไว้กลางขนบ วันศุกร์เดือนอ้ายขึ้นสิบเบจค่ำรกานักษัตรตรีนิศก จึงพระศรีสรรเพชญสมเดจพระรามาธิบดีศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิศวรราชาธิราชเมศวรธรรมิกราชเดโชชัยบรมเทพาดิเทพตรีภูวนาธิเบศรโลกเชษฐวิสุทธิ มกุฎพุทธางกูรบรมจักรพรรดิศวรธรรมิกราชาธิราชอัน

---

(๑) ตรงกับพุทธศักราช ๒๐๐๗

(๒) ๑๐ ชั้นฉายประมาณ ๑๐.๕๐ น.

(๓) ฤกษ์ ๒๑ คือฤกษ์ อุตรอาษาฒฤกษ์

ประเสริฐ เสดจอยู่ในพระที่นั่งศรีสุริยาศอมรินทราช มหาสถานโดยอุตราภิมุข จึงพระพิมลธรรม อนันตญาณสุทธอุดมราชกระวี ศรีสงฆบรินายกปิฎกธรวรญาณคำภีร์ธรรมราชมุนีบพิตรถวายพระพรทูล พระกรุณาว่า เมืองพิษณุโลกแต่ก่อนนั้นน มีข้าพระเปนกัลปนาพระราชทานอุทิศไว้สำหรับพระอาราม แลบัดนี้ข้าพระทั้งปวง แตกฉานซ่านเซนอยู่แลคนเปนเดิมข้าพระไปอยู่อื่นนั้นควรภิกษุ ..... ทั้งสิบแปดคนนี้เปนข้าพระ ณ อารามจุลามณี .....สิบแปดคนนี้แลถวายไว้ให้คงเปนข้าพระ ณ อาราม จุลามณีตามเดิมมาแต่ก่อนแล้ว ถ้าบุคคลผู้ใดแลเอาคนข้าพระสิบแปดคนอันพระกัลปนา พ..... ท่านไว้เปนข้าพระอารามพระจุลามณี ไปใช้สอยกิจราชการ .....ไปทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ..... บุท .....จงไปตกนรกหมกไหม้ไต้บาลได้ทุกข์นิรันดร แล้วอย่าได้พบพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ จงทุกชาติเลย(๑)

---

(๑) สำเนาศิลาจารึก วัดจุฬามณี พิษณุโลก

เรื่องอัฏฐอธรรมปัณหา ของ สมเด็จพระเพทราชา

บานพแนก

เรื่องอัฏฐธรรมบัณหานี้ สมเด็จพระเพทราชา ซึ่งเสวยราชสมบัติ ณ กรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา มหานคร ต่อจากรัชกาลสมเด็จพระนารายน์ ดำรัสถามสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือนแปดขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมะเมีย โทศก จุลศักราช ๑๐๕๒ แลสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ถวายวิสัชนาแก้ปัณหานั้นเป็นเนื้อเรื่องโดยพิศดาร

ต้นบัณหาที่ดำรัสถามทั้ง ๘ ข้อคือว่า

๑. ทางใหญ่อย่าเที่ยวจร
๒. ลูกอ่อนอย่าอุ้มรัด
๓. หลวงเจ้าวัดอย่าให้อาหาร
๔. ไม้โกงอย่าทำกงวาน
๕. ช้างสารอย่าผูกกลางเมือง
๖. ถ้าจะให้เป็นลูกให้เอาไฟสุมต้น
๗. ถ้าจะให้ล่มบันทุกแต่เบา
๘. ถ้าจะเรียนโหราให้ฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เสีย

เหล่านี้ ตามที่ปรากฏในคำวิสัชนา ได้ความว่าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ไม่เคยได้ยินมาแต่ก่อน เพราะฉนั้นพึงสันนิษฐานว่า มิใช่บัณหาอันรู้กันแพร่หลายในครั้งนั้น เช่นมีอยู่ในหนังสือเรื่องใดใดเป็นต้น จะว่าเป็นบัณหาซึ่งสมเด็จพระเพทราชาทรงพระราชนิพนธ์ผูกขึ้น ดูรูปร่างลาดเลาของบัณหาก็เห็นไม่น่าจะเป็น งามจะเป็นข้อบัณหาได้มาจากที่อื่น จะได้มาจากเมืองพม่า เมืองมอญ เมืองเขมร เมืองลาว อะไรเหล่านี้ เอามาผูกเป็นภาษาไทย จึงคล้องกันได้บ้างไม่คล้องกันได้บ้าง แต่เหลือที่จะคาดคเนให้ยิ่งไปได้กว่านี้ ว่าบัณหาทั้ง ๘ นี้เดิมมาแต่ที่ใด

คำอาราธนาแก้บัณหานั้น ทำนองเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเพทราชาเอง ซึ่งน่าจะเป็นได้ ถ้าผู้อื่นเรียงถวาย เห็นจะไม่กล้าใช้โวหารเช่นนั้น ถ้าจริงอย่างนี้แล้ว ผู้อ่านชื่อว่าได้อ่านพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเพทราชาเป็นครั้งแรกควรจะยินดีอยู่บ้าง

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ที่ถวายวิสัชนาอัฏฐธรรมบัณหาองค์นี้ เห็นได้ในคำอาราธนา ว่าสมเด็จพระเพทราชา ทรงนับถือถึงยกย่องว่าเป็นพระอาจารย์ น่าจะเป็นองค์เดียวกับที่เป็นพระ-อาจารย์ของตรัสน้อย ราชโอรสของสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งปรากฏในหนังสือพงศาวดารกล่าวว่าชำนาญพระไตรปิฎก คัมภีร์ เลขยันต์มนต์คาถาสรรพวิทยาคุณต่าง ๆ เป็นอันมาก สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์องค์นี้อยู่วัดพุทไธสวรรย์ กุฎีที่อยู่เป็นตำหนักติกมีภาพเขียนผนังด้านใน เห็นจะเป็นของสมเด็จพระเพทราชาสร้างพระราชทาน ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ หนังสืออัฏฐธรรมบัณหานี้ มีต้นฉบับหลวง อยู่ในหอพระมณเฑียรธรรมฉบับ ๑ แลหอพระสมุดวชิรญาณหาได้จากที่อื่นอีก ๒ ฉบับ เห็นเป็นหนังสือเก่า อันประกอบด้วยประโยชน์แก่ผู้อ่าน ควรจะพิมพ์ไว้ไม่ให้สาบสูญ. (คำอธิบายของนายกกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ร.ศ. ๑๓๑

พระราชปุจฉาของสมเด็จพระเพทราชา

พุทธศักราช ๒๒๓๓(๑) ปีกับ ๒ เดือน ในวันอังการเดือน ๘ ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีมเมียตรีนิศกนักษัตร พระราชสมภารเจ้า นิมนต์สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ให้เฉลยปัณหาปฤษฎาธรรม ๘ ประการนี้

ทางใหญ่อย่าเที่ยวจร
ลูกอ่อนอย่าอุ้มรัด
หลวงเจ้าวัดอย่าให้อาหาร
ไม้โกงอย่าทำกงวาน
ช้างสารอย่าผูกกลางเมือง
ถ้าจะให้เปนลูกให้เอาไฟสุมต้น
ถ้าจะให้ล่มบันทุกแต่เบา
ถ้าจะเรียนโหราให้ฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เสีย

อนึ่งข้าพระเจ้าทุกวันนี้แสวงหาแต่ปฤษฎาฉนี้ ด้วยข้าพระเจ้าฉิบหายปัญญาขลาดนัก จะทำประโยชน์ในชั่วนี้ ข้าพระเจ้ากลัวไภย ๔ ประการ คือทุคคติไภย กิเลศไภย วัฏไภย อุปวาทไภย แลข้าพระเจ้า จะแสวงหาแต่ประโยชน์ซึ่งจะไปข้างหน้า ทุกวันนี้ข้าพระเจ้ามีเสบียงบรรทุกสำเภาพอเลี้ยงอาตมาไปกว่าจะถึงฝั่งฟากโน้น ด้วยยากแต่ต้นหนและนายเขม ด้วยต้นหนข้าพระเจ้านี้ชั่วนัก แลสมเด็จเจ้าสิเปนอาจารย์แห่งข้าพระเจ้า แลข้าพระเจ้าขอความรู้ที่จะปฤกษาต้นหน จะช่วยข้าพระเจ้าแล่นสำเภาไป ให้ถึงฝั่งฟากข้างโพ้นอย่าให้มีอันตรายกลางทางนั้นได้ กราบไหว้พระอาจารย์เจ้าออกมาเถิด

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ขอถวายพระพรจำเริญพระราชศิริสวัสดิ์พิพัฒมงคลพระชนมศุขจงทุกประการ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ผู้ประเสริฐ ด้วยทรงพระกรุณาพระราชทานปฤษฎา ๘ ประการมา ให้อาตมาภาพพิจารณาถวาย

อาตมาภาพ ขินดียิ่งนักหนาด้วยปฤษฎานี้ อาตมาภาพมิได้พบมิได้เห็นแต่ก่อน แต่จะได้ฟังก็หามิได้ แลอาตมาภาพพิจารณาตามกิจคดีโลกเปนโลกโวหาร ก็จะเปนอันหาแก่นสารหาประโยชน์มิได้ ด้วยอาตมาภาพได้รับพระราชเสาวนีว่า ทุกวันนี้เสบียงข้าพระเจ้า บรรทุกสำเภาพอเลี้ยงอาตมาไปกว่าจะถึงฝั่งฟากโพ้นแล้ว ด้วยยากแต่ต้นหนแลนายเขม เหตุดังนี้อาตมาภาพจะขอพระราชทานพิจารณาอรรถแห่งปฤษฎานี้ ตามพุทธฎีกาสมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัสเทศนานั้นถวาย จึงจะเปนต้นหน แลนายเขมผู้หมั้นสันทัดฉลาดอาจสามารถ เพื่อจะนำสำเภาเภตรา คือพระบวรอาตมาพระองค์ผู้ประเสริฐ ให้เสดจพระราชดำเนินข้ามสมุทรสาครอรรณพสงสาร คือ จตุรโอฆทั้ง ๔ ประการอันมีนามบัญญัติ คือกาโมโฆ ภโวโฆ

หมายเหตุ: อักขระวิธี คัดเขียนตามต้นฉบับ

(๑) จุลศักราช ๑๐๕๒

ทิฏโฐโม อวิชโชโม อกุศลธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ย่อมท่วมทับสัตว์ให้จมอยู่ในสงสารสาครอันภกแล กว้างขวางยิ่งนักหนา แลมิอาจเพื่อจะข้ามด้วยสำเภาเกตรานาวายานอันเที่ยวทางชลธี แลมีต้นหนแลนายเขมอันเปนปรกตินั้นได้ แลพระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมข้ามสงสารสาครสมุทนั้น ด้วยพระธรรมนาวา อันกล่าวคือพระปัญญา อันตรัสรู้พระจตุราริยสัจธรรม ๔ ประการ อันเปนนาวายานอันล้ำเลิศประเสริฐ ยิ่งกว่านาวายานทั้งปวงอันมีในโลกนี้ อันว่าพระธรรมนาวาคือพระปัญญาอันตรัสรู้พระจตุราริยสัจนี้ ก็มีแต่ในกาลเมื่อสมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าบังเกิดในโลกนี้ จึงมีพระธรรมนาวา เหตุดังนี้

๑) อาตมาภาพ จะขอพระราชทานถวายวิสัชนาในประถมบัณหา ซึ่งว่าทางใหญ่อย่าเที่ยวจรนี้ ด้วยมีพระพุทธฎีกาสมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้า เมื่อได้ตรัสแก่สัพพัญญุตญาณแล้ว แลตรัสเทศนาโปรดปัญจวัคคี มีพระโกณฑัญเถรเปนประธานในอีสีปตนมฤคทายวัน มีพระพุทธฎีกาตรัสดังนี้ฯ เต็ว เม ภิก็ขเว อนั็ตา บัพ็พชิเตน นเสวิตัพ็พา ฯ ภิก็ขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่าทางสองทางนี้เปนทางลามกอันชั่ว อันถดถ่อยยิ่งนักหนา แลบุทคลผู้เปนบรรชิตผู้จะบันเทาบาปธรรมทั้งปวงเสีย แลจะให้ถึงพระนิพพานด้วยฉับพลันนั้น อย่าพึงส้องเสพ เมาะว่าอย่าพึงได้ท่องเที่ยวจรไปในทางสองทางนี้ แลทางสองทางนี้คือสิ่งใด จึงตรัสวิสัชนาดังนี้ฯ โยจายำ กาเมสุ กามสุขัล็ลิกานุโยโค หีโน คัม็โม โปถุช็ชนิโก อนริโย อนัต็ถสัญ็หิโต ฯ อันว่ากอประด้วยกามสุขในเบญจกามคุณทั้งหลายนั้นเปนอันชั่วถ่อย เปนของชาวบ้าน เปนของปุถุชน มิใช่เปนของพระอริยเจ้าทั้งหลาย กอประด้วยหาประโยชน์มิได้ อันว่ากอประด้วยกามคุณสุขนี้ ก็เปนทางใหญ่ยาวยิ่งนักหนา เหตุว่าบุทคลผู้กอประด้วยกามสุขนั้น ก็เที่ยวตายเที่ยวเกิดเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร หากาลที่จะถึงที่สุดมิได้ ดุจบุทคลผู้เที่ยวจรไปในทางอันใหญ่ อันยาวแลหากาลที่จะถึงที่สุดมิได้นั้นแล อธิบายว่ากอประด้วยกามสุขนี้ เปนทางใหญ่ อันลามก อันชั่ว ถดถ่อยประการหนึ่งแล ฯ โยจายำ อัต็ตกิลมถานุโยโค ทุกข์โข อนริโย อนัตถสัญ็หิโตฯ

อันว่า กอประด้วยวัตรปฏิบัติอันให้เกิดทุกข์ลำบากแก่อาตมานั้น คือวัตรปฏิบัติแห่งเดียรถีนิครณฐ์ทั้งหลาย มิได้เปนวัตรปฏิบัติแห่งพระอริยเจ้าทั้งหลาย แลกอประด้วยหาประโยชน์มิได้นี้ ก็เปนทางใหญ่ทางยาวยิ่งนักหนาอันหนึ่ง เหตุว่าบุคคลผู้ปฏิบัติผิดนั้น ก็จะเที่ยวตายเที่ยวเกิดเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร หากาลที่จะถึงที่สุดมิได้ ดุจบุทคลผู้เที่ยวจรไปในทางอันใหญ่ยาว แลหากาลที่จะถึงที่สุดมิได้นั้น อธิบายว่า กอประด้วยวัตรปฏิบัติอันผิดนี้ เปนทางใหญ่เปนทางอันลามกอันชั่วถ่อยประการหนึ่งฯ วิสัชนาให้รู้แจ้งว่ากามสุขัลิกานุโยค แลอัตตกิลมถานุโยคนี้ เปนทางใหญ่อย่าให้เที่ยวจรไปนั้นแล ขอถวายพระพรให้ทราบในพระญาณด้วยปฤษณานี้ชื่อว่าอุตตสิทธิ ในคำอันมิได้กล่าวนั้นก็สำเร็จด้วยคำอันกล่าวแล้วว่า ทางใหญ่อย่าเที่ยวจรนั้น แม้นกล่าวแต่เพียงเท่านี้แลมิได้กล่าวว่าให้เที่ยวจรแต่ทางอันอื่นกว่าทางใหญ่นี้ก็ดี คำนี้ก็สำเร็จด้วยคำว่าใหญ่อย่าเที่ยวจรนั้น คำนี้ห้ามแต่ทางใหญ่อันเดียวนั้น มิได้ห้ามทางอันอื่นกว่าทางใหญ่นั้น เหตุดังนั้นนักปราชผู้มีปัญญาพึงรู้ตามพุทธฎีกาอันตรัสเทศนาว่า ฯ เอเต เต ภิก็ขเว อุโภ อันเ็ต อนุปคัม็ม มัชฌิมาปฏิปทา ตถาคเตน อภิ

สัม์พุท์ธา อยเมว อริโย อัฏ์ฐังคิโก มัค์โคฯ ภิก์ขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่ามัชฌิมปฏิบัติอันพระตถาคตตรัสรู้นี้ มิได้แปดปนด้วยกามสุขัลลิกานุโยค อันเปนลามก ดุจทางอันกอประด้วยเปือกตมแลอาจมเปนอสุจินั้น แลมัชฌิมปฏิบัตินี้มิได้แปดปนด้วยอัตตกิลมถานุโยค อันเปนที่เกิดทุกข์ลำบากดุจทางอันกอประด้วยหลักตอเสี้ยนหนามแลจะไต่ตามเที่ยวจรไปเปนอันยากนัก แลมัชฌิมปฏิบัตินี้ ประพฤติเปนไปในท่ามกลางแห่งทางทั้งสองนั้น แลมัชฌิมปฏิบัตินั้นคือพระอัฏฐังคิกมรรคธรรม อันกอประด้วยองค์แปดประการ อันพระตถาคต ตรัสโถมนาด้วยพุทธฎีกาว่า ฯ เอกายโน อยं ภิก์ขเว มัค์โค มัค์คานัฏฐัง คิโก เสฏ์โฐ อุชุโกนามโสมัค์โค เอเสวมัค์โค นัต์ถัญ์ญ ทัสส นัสสวิสุท์ธิยา เอตัญ์หิตุเมห์ ปฏิปัช์ชถ มารเสนัป์ โมหนำ เอตัญ์หิตุ เม์ห ปฏิปัน์นา ทุกขัส์สันตำ กริส์สถ อักขาโต โวมยา มัค์โค อัญ์ญายสัล์ลสัตถนำ ตุเม์หหิ กิจ์จำ อาตัป์ปำ อัก์ขาตาโร ตถาคตา ปฏิปัน์นา ปโมก์ขันติ์ ฌายิโน มารพันธนา ปมาทำ ภยโต ทิส์วา อัป์ปมาทัญ์จ เขมโต ภาเวถัฏ ฐังคิกำ มัค์คำ เอตำ พุท์ธานสา สนันติ ฯ ภิก์ขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย อยมัค์โค อันว่าทางคือพระอัฏฐังคิกมรรคธรรมอันกอประด้วยองค์แปดประการนี้ เสฏ์โฐเปนทางอันประเสริฐนักหนา ยิ่งกว่าทางทั้งปวง อันว่าทางคือพระอัฏฐังคิกมรรคธรรมอัน กอประด้วยองค์ ๘ ประการนี้ เปนทางอันตรงอันซื่อไปสู่นิพพาน มิได้คดคลาดแคล้วจากนิพพาน อันว่าทางคือพระอัฏฐังคิกมรรคธรรม อันกอประด้วยองค์ ๘ ประการนี้ เปนทางอันเดียวมิได้เปนสองทาง อันว่าสมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าก็ดี พระบัจเจกโพธิเจ้าก็ดี พระอรรคสาวกเจ้าก็ดี พระอสีติมหาสาวกเจ้าก็ดี พระปรกติสาวกเจ้าก็ดี พระอริยเจ้าทั้งปวงนี้ ก็ย่อมไปสู่นิพพาน ด้วยทาง คือ พระอัฏฐังคิกมรรคธรรม อันกอประด้วยองค์ ๘ ประการนี้ทางเดียว มิได้ไปสู่นิพพานด้วยทางอื่นกว่านี้หามิได้ อันว่าทางคือพระอัฏฐังคิกมรรคธรรมอันกอประด้วยองค์ ๘ ประการนี้ ก็เปนไปเพื่อจะให้บริสุทธิ์แห่งญาณทัศนะ คือโสดามรรค โสดาผลนั้น อันว่าทางอื่นนั้นมิได้เปนไปเพื่อจะให้บริสุทธิ์แห่งญาณทัศนะ คือโสดามรรค โสดาผลนั้น อันว่าทางคือ พระอัฏฐังคิกมรรคธรรมอันกอประด้วยองค์ ๘ ประการนี้ ก็ยังเสนามารให้หลง เมาะว่าอกุศลธรรมอันเปนเสนาแห่งกิเลสมารนั้น มิอาจเพื่อจะเอาพระอัฏฐังคิกมรรคธรรม อันกอประด้วยองค์ ๘ ประการ นั้นเปนอารมณ์ได้ดุจแมลงวันมิอาจเพื่อจะบินไปจับลงไปในก้อนเหล็กแดง อันเผาด้วยถ่านเพลิงร้อนอยู่ฉนั้น เหตุดังนั้นจึงว่าพระอัฏฐังคิกมรรคธรรมยังเสนามารให้หลง มิให้รู้แห่งไปในทาง คือพระอัฏฐังคิกมรรคธรรมนั้นแล อันว่าท่านทั้งหลายจงเที่ยวจรไป เมาะว่าจงปฏิบัติตามทาง คือพระอัฏฐังคิกมรรคธรรมอันกอประด้วยองค์ ๘ ประการนี้เถิด ท่านทั้งหลายจักกระทำซึ่งที่สุดแห่งวัฏทุกข์ทั้งปวงนั้นแล อันว่าพระตถาคตตรัสรู้ด้วยพระสยมภูญาณ ว่าพระอัฏฐังคิกมรรคธรรมอันกอประด้วยองค์ ๘ ประการนี้ ย่อมย้ำยีเสียถอนเสียซึ่งปืนยาพิษ คือราคตัณหาอันบังเกิดในสันดานแห่งสัตว์ทั้งหลาย แลขอกเสียดแทงจิตรแห่งสัตว์ทั้งหลาย ให้เปนทุกข์ร้อนรนกระวนกระวายลำบาก ดุจต้องปืนกำทราบอันชุบด้วยยาพิษฉนั้น ครั้นเจริญพระอัฏฐังคิกมรรคธรรมอันกอประด้วยองค์ ๘ ประการ ให้บังเกิดในสันดานในกาลเมื่อใด อันว่าราคตัณหาดุจปืนยาพิษนั้นก็รงับ

ดับหายในกาลเมื่อนั้นแล พระตถาคตตรัสเทศนาให้แจ้งแก่ท่านทั้งปวงดังนี้ แม้อันว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี ก็ย่อมตรัสเทศนาดังนี้ อันว่าบุคคลทั้งหลายหมู่ใด แลปฏิบัติตามพระอัฏฐังคิกมรรคธรรมอันกอประด้วยองค์ ๘ ประการนี้ บุคคลทั้งหลายหมู่นั้นก็พ้นจากบ่วงมารนั้นแล อันว่าบุคคลผู้มีปัญญาเลงเห็นซึ่งประมาทนั้นว่าเปนที่เกิดไภย เลงเห็นซึ่งอันมิได้ประมาทนั้นว่า เปนที่ปราศจากไภย ครั้นเลงเห็นดังนั้นแล้ว ก็พึงเจริญพระอัฏฐังคิกมรรคธรรมอันกอประด้วยองค์ ๘ ประการ บุคคลผู้นั้นก็จะพ้นจากไภยอันตรายทั้งปวงนั้นแล อันนี้เปนคำสั่งสอนแห่งสมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าทั้งปวงทุก ๆ พระองค์แล ฯ อาตมาภาพถวายวิสัชนาประถมบัณหาด้วยพระธรรมเทศนานี้ เพื่อจะเปนต้นหนแลนายเข็มสำหรับสำเภาเภตรา คือพระบวรอาตมาพระองค์ผู้ประเสริฐ วิสัชนาประถมปฤษณาสำเร็จเท่านี้ก่อนแล

๒) อาตมาภาพ ขอถวายวิสชันาในทุติยบัณหาปฤษณาคำรบสองซึ่งว่าลูกอ่อนอย่าอุ้มรัด แลลูกอ่อนนั้นคือญาติวงษามีบิดามารดา แลบุตรธิดาเปนอาทินั้น เหตุว่าบุคคลผู้มีปัญญาแลเปนอริยสัปบุรุษนั้นก็ย่อมเปนอุปการรักษาซึ่งญาติวงษาแห่งอาตมาดุจบิดามารดา อันเปนอุปการรักษากุมารกุมาริกาอันเปนบุตรธิดาแห่งอาตมาภาพนั้น ซึ่งว่าอย่าอุ้มรัดนั้น คือว่าให้อุ้มแต่ว่าอย่าให้รัดเข้าให้ติดอาตมา เหตุว่ากิริยาอันอุ้มนี้มีสองประการ คืออุ้มแต่พอหมั้นและมิให้รัดเข้าให้ติดอาตมาประการหนึ่ง คืออุ้มและรัดเข้าให้ติดอาตมาประการหนึ่ง อุ้มเปนสองประการดังนี้ ซึ่งว่าอุ้มนั้นเปนอุปการรักษา ซึ่งว่ารัดเข้าให้ติดอาตมานั้น คือตัณหาอุปาทานเสนหา อันปราถนาถือหมั้นด้วยความรักนั้นแล ซึ่งว่าอุ้มแลมิให้รัดเข้าให้ติดอาตมานั้น คือเปนแต่อุปการรักษา แลหาตัณหาอุปาทานเสนหามิได้นั้นแล อันว่าบุคคลผู้เปนบุถุชนหาปัญญามิได้นั้น ก็เปนอุปการรักษาญาติวงษาด้วยตัณหาอุปาทานเสนหา อันปราถนาว่าญาติวงษาทั้งหลายนี้ เปนที่พึ่งที่พำนักแก่อาตมาเที่ยงแท้ก็ถือหมั้นด้วยความรักว่า ญาติวงษาทั้งหลายนี้เปนของอาตมาเที่ยงแท้ มีอุปมาดังบุคคลอันอุ้มลูกอ่อนแลรัดเข้าให้ติดอาตมานั้นแล อันว่าบุคคลผู้มีปัญญาแลพิจารณาเห็นสังขารธรรมทั้งปวง คืออาตมาเองนั้นก็ดี ญาติวงษาทั้งหลายก็ดี ก็ย่อมเปนอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แลบุคคลผู้มีปัญญานั้นก็เปนอุปการรักษาญาติวงษาทั้งหลาย แต่ตามประเวณีอันมีเมตตาจิตรเปนบุพพภาค แลหาตัณหาอุปาทานเสนหามิได้นั้น ก็มีอุปมาดังบุทคลอันอุ้มลูกอ่อน แลมิได้รัดเข้าให้ติดอาตมานั้นแล

อันว่าบุทกลผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นดังนี้ เหตุบุทคลผู้นั้นได้พึงธรรมเทศนาดังนี้ ฯ เปมโต ชายเต โสโก เปมโต ชายเต ภยं เปมโต วิป์ปมุต์ตัส์ส นัต์ถิ โสโก กุโต ภยं ฯ อันว่าโศกาดูรก็ดีก็บังเกิดแต่ความรัก อันว่าไภยก็ดีก็บังเกิดแต่ความรัก อันว่าโศกก็ดี อันว่าไภยก็ดีก็มิได้บังเกิดแต่ฐานที่ใดที่หนึ่ง แต่บุทคลผู้หาความรักมิได้แลพ้นจากความรักแล้วนั้นแล อันว่าบุทคลผู้มีปัญญาแลเปนอุปการอนุเคราะห์ญาติวงษาแลหาตัณหาอุปาทานเสนหามิได้นั้น แม้นแลญาติวงษาบังเกิดไภยอันตรายพินาศฉิบหายชีวิตรก็ดี บุทคลผู้มีปัญญานั้นก็มิได้บังเกิดทุกข์โทมนัสโศกาดูรอันยิ่งนั้นแล อันว่าบุทคลผู้มิได้สดับพึงธรรมเทศนา แลหาปัญญามิได้นั้นแล เปนอุปการอนุเคราะห์ญาติวงษาด้วยตัณหาอุปาทานเสนหานั้น ครั้นแลญาติวงษาบังเกิดไภยอันตราย

พินาสฉิบหายชีวิตรก็ดี บุทคลผู้หาบัญญามิได้นั้น ก็บังเกิดทุกข์โทมนัสโสกาดูรยิ่งหนักหนา ดุจเศรษฐีธิดาคนหนึ่ง อันมีครรภ์แก่แล้วแลจะเข้าไปหาบิดามารดาในเมืองสาวัตถี ก็ไปกับด้วยสามีแลทารกอันเปนบุตรนั้น ครั้นไปถึงท่ามกลางมรรคาก็จะคลอดบุตรนั้น แลบุรุษผู้เปนสามีนั้นถือพร้าเข้าไปในสุมทุม จะตัดเอาใบไม้มาทำร่มแก่บุตรภรรยา แลงูอสรพิษตัวหนึ่งออกมาแต่จอมปลวกก็ตอดเอาบุรุษผู้นั้น ๆ ก็ล้มลงถึงมรณไภยในที่นั้นแล เศรษฐีธิดาก็คลอดทารกออก ณ ที่นั้น เพลาเปนอันค่ำ ลมพายุแลฝนก็ตกลงในราตรีนั้น แลเศรษฐีธิดานั้น จึงเอาทารกทั้งสองนั้นนอนไว้ในใต้อก ก็ครอบทารกทั้งสองนั้นไว้ยังรุ่ง ครั้นรุ่งเช้าเศรษฐีธิดานั้นเลงเห็นสามีตายล้มอยู่ เศรษฐีธิดานั้นบังเกิดโสกาดูรร้องไห้ร่ำไปมา จึงอุ้มทารกอันประสูติใหม่ แลมีพรรณดังชิ้นเนื้อนั้น แลจูงมือทารกผู้รู้เดินนั้นไปถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง จึงให้ทารกผู้ใหญ่นั้น นั่งอยู่ ณ ริมฝั่งแล้วก็อุ้มทารกอันประสูติใหม่นั้นข้ามแม่น้ำไปถึงฝั่งฟากข้างโพ้น แลเอาใบไม้ปูลง แล้วจึงวางทารกนั้นให้นอนเหนือใบไม้นั้น แล้วก็กลับไปจะรับเอาบุตรผู้ใหญ่นั้นมา ครั้นไปถึงกลางแม่น้ำ จึงเหยี่ยวตัวหนึ่งบินมาในอากาศ เลงเห็นทารกอันนอนเหนือใบไม้นั้นก็สำคัญว่าชิ้นเนื้อ ก็ฉาบลงคาบเอาทารกนั้น แลเศรษฐีธิดาเลงเห็นก็ชูมือทั้งสองขึ้นแกว่งแล้ว ก็ร้องตวาดเหยี่ยวนั้น ทารกผู้ใหญ่อันอยู่ริมฝั่งข้างหนึ่งนั้น ก็สำคัญว่ามารดาเรียกก็แล่นลงไปในแม่น้ำนั้นน้ำก็พัดเอาทารกนั้นไป แลเศรษฐีธิดาผู้นั้น ก็บังเกิดความทุกข์โสกาดูรยิ่งหนักหนา ก็ร้องไห้ร่ำไรไปมาว่า ลูกน้อยนี้เหยี่ยวก็พาไป แลลูกใหญ่ก็จมลงในนที สามีงูก็ขบตายแล้ว เศรษฐีธิดาผู้นั้นเดินมาเลงเห็นบุรุษผู้หนึ่ง จึงถามบุรุษผู้นั้นว่าท่านยังรู้จักตระกูลเศรษฐีอันมีชื่อโพ้นอันอยู่ในเมืองสาวัตถีนั้นแลฤๅ บุรุษผู้นั้นจึงบอกว่าฝนตกคืนนี้ ลมพายุพัดนักเรือนมหาเศรษฐีนั้นหักทำลายลง ทับมหาเศรษฐีแลภรรยาแลลูกชายตายทั้งสามคนในกลางคืนนี้แล้ว แลคนทั้งหลายเขาเอาไปเผาในเชิงตะกอนเดียวด้วยกันทั้งสามคนนั้นแล เศรษฐีธิดาผู้นั้นได้ฟังถ้อยคำบุรุษนั้นบอกก็บังเกิดทุกขเวทนานักหนา หาสติสมฤดีมิได้ แลผ้านุ่งผ้าห่ม ตกออกจากกายอาตมาก็ไม่รู้สึกตัว ก็ถึงซึ่งสภาวเปนบ้าก็ร่ำร้องไห้แล่นไปถึงพระเชตุพนมหาวิหาร คนทั้งหลายก็ห้ามมิให้เข้าไป จึงสมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัสรู้ว่า เศรษฐีธิดานั้นมีสมภารได้บำเพญมาบริบูรณ์แล้ว แลจะถึงพระอรหรรต์ในชาตินั้น จึงมีพุทธฎีกาตรัสว่าท่านทั้งหลายอย่าห้ามเลยให้เข้ามาเถิด ครั้นเศรษฐีธิดาเข้าไปใกล้จึงมีพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรภคินี ท่านจงได้สติสมฤดีเถิด เศรษฐีธิดานั้นครั้นได้ยินพระสุรเสียงนางก็ได้สติสมฤดี ด้วยอานุภาพพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าในขณะนั้น จึงรู้ว่าผ้านุ่งผ้าห่มตกจากกายเสียสิ้นแล้วก็นั่งลง จึงบุรุษผู้หนึ่งก็เปลื้องผ้าห่มของอาตมาออกซัดให้แก่เศรษฐีธิดา ๆ ก็นุ่งผ้านั้นเข้าแล้ว ก็ไปกราบนมัศการสมเด็จพระพุทธเจ้าแล้วก็กราบทูลว่า ลูกข้าพระเจ้าคนหนึ่งเหยี่ยวก็คาบเอาไป ลูกข้าพระเจ้าคนหนึ่งน้ำก็พาเอาไป สามีของข้าพระเจ้าอสรพิษก็ขบตาย บิดามารดา แลพี่ชายข้าพระเจ้า เรือนก็หักทับตายสิ้นแล้ว ข้าพระเจ้าหาที่พึ่งที่พำนักมิได้ ขอพระพุทธเจ้าจงเปนที่พึ่งแก่ข้าพระเจ้าด้วยเถิด

สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้า จึงมีพุทธฎีกาตรัสว่าดูกรปติจฉรา แปลว่าท่านผู้มีอาจาระ คือ

หิริโอตัปปอันตัดเสีย เหตุว่าผ้านุ่งผ้าห่มนั้นปราศจากอาตมาจึงเรียกปติจฉรา อันว่าบุทคลผู้อื่นมิอาจเพื่อจะเปนที่พึ่งแก่ท่านได้ แต่พระตถาคตผู้เดียวนี้จะบังเกิดเปนที่พึ่งแก่ท่านๆ จงตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาของพระตถาคตนี้เถิด สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าจึงตรัสเทศนาดังนี้ฯ จตุสมุท์เทสุ ชลำปริต์ตำ ตโตพหุ์อัส์สุชลำ อนัป์ปกำ ทุกเขน ผุฏ์ฐัส์ส นรัส์โสจติ กีการณา อัม์ม ต์วำ ปมัชชสีติฯ ดูกรนางปติจฉรา อันว่าน้ำในมหาสมุททั้ง ๔ นั้นมีเปนอันน้อย อันว่าน้ำตาแห่งบุทคลผู้หนึ่ง อันเที่ยวตายเที่ยวเกิดอยู่ในวัฏสงสารสิ้นกาลช้านานจะนับมิได้นั้น อันทุกข์โศกาดูรมาถูกต้อง แลร้องไห้ในการเมื่อญาติกาทั้งหลายมีอาทิคือบุตรธิดาพินาศฉิบหายล้มตายนั้น แลน้ำตาแห่งบุคคลผู้หนึ่งนั้นก็เปนอันมาก ยิ่งกว่าน้ำในมหาสมุททั้ง ๔ นั้น ดังฤๅท่านจะประมาทอยู่ด้วยรักญาติกาทั้งปวง ท่านก็จะได้เสวยทุกขเวทนาเห็นปานดังนี้สืบไปในวัฏสงสารนั้นเล่า แลในเมื่อสมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัสเทศนา ดังนี้ อันว่าความโศกในตัวแห่งนางปติจฉรานั้นก็น้อยลง สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้ารู้ว่าความโศกน้อยลงแล้วจึงตรัสเทศนาดังนี้ฯ น สัน์ติ ปุต์ตา ตาณาย นปีตา นปีพัน์ธวา อนฺตเกนาธิปัน์นัส์ส นัต์ถิ ญาตีสุ ตาณตา เอตมัต์ถวสำ ญัต์วา ปัณ์ฑิโต สีลสำวุโต นิพ์พานคมนำ มัค์คำ ขิปปเมว วิโสธเยติฯ ดูกรนางปติจฉรา อันว่าบุตรธิดาทั้งหลายก็ดี อันว่าบิดามารดาทั้งหลายก็ดี อันว่าญาติวงษาทั้งหลายก็ดี ก็มิได้เพื่อจะเปนที่พึ่งแก่บุคคลอันมัจจุราชหากครอบงำนั้น เมาะว่าบุตรธิดาแลญาติกาจะเปนที่พึ่งคือจะให้เข้าน้ำโภชนาหาร และจะช่วยเปนอุปการกระทำกิจการทั้งปวงได้ก็แต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่นี้ แลเมื่อมัจจุราชมาถึงแล้วนั้น ญาติวงษาทั้งหลายนั้นมิอาจเพื่อจะเปนที่พึ่ง และจะห้ามมัจจุราชด้วยอุบายอันใดอันหนึ่งหามิได้ เหตุดังนั้น อันว่าสภาวญาติทั้งหลายจะเปนที่พึ่งแก่บุคคลอันมัจจุราชครอบงำนั้นหามิได้ อันว่าบุคคลผู้มีปัญญารู้ว่าญาติทั้งปวงมิได้เปนที่พึ่งแก่อาตมาแล้วดังนี้ ก็พึงตั้งอยู่ในจตุปาริสุทธิศีลสังวร แล้วพึงชำระพระอัฏฐังคิกมรรคธรรม อันกอประด้วยองค์แปดประการ อันเปนทางนฤพานนั้นจงฉับพลัน ครั้นท่านชำระพระอัฏฐังคิกมรรคธรรมบริสุทธิ์แล้ว ท่านก็ถึงนิพพานแล้ว ท่านก็จะพ้นจากทุกข์โทมนัสโสกาดูรทั้งปวงนี้แล อธิบายว่าท่านจะปรารถนาให้พ้นจากทุกข์ ท่านจงชำระสัมมาทิฏฐิคือปัญญาอันพิจารณาเห็นแจ้งในอริยสัจทั้ง ๔ ดังนี้ อันว่าปัญจขันธ์อันเปนที่บังเกิดทุกข์ทั้งปวงนี้ ชื่อทุกขอริยสัจ

อันว่าตัณหาอันปราถนาจะให้บังเกิดปัญจขันธ์สืบไป นั้นชื่อสมุทยอริยสัจ อันว่าตัณหาดับมิได้บังเกิดสืบไปชื่อนิโรธอริยสัจ อันว่าประฏิบัติเพื่อจะให้ตัณหาอันชื่อสมุทยสัจนั้นดับ แลมิให้บังเกิดสืบไปกว่านั้น ปฏิบัตินั้นชื่อมรรคอริยสัจ แลปัญญาอันรู้จักอริยสัจทั้ง ๔ ดังนี้ชื่อสัมมาทิฏฐิ อันว่าสักกายทิฏฐิอันถือว่าปัญจขันธ์นี้ เปนตัวเปนตนเปนอหังมมังดังนี้ชื่อว่ามิจฉาทิฏฐิ แลท่านจงชำระสัมมาทิฏฐิอันเลงเห็นปัญจขันธ์ว่า เปนกองทุกข์สิ่งเดียวเที่ยงแท้ หาตัวหาตนหาอหังมมังมิได้ในปัญจขันธ์นี้ ครั้นท่านชำระสัมมาทิฏฐินี้ให้บริสุทธิ์ มิให้มิจฉาทิฏฐิบังเกิดได้กว่านั้น ก็ได้ชื่อว่าชำระองค์มรรคอันเปนประถม เปนทางพระนฤพานประการหนึ่งแล ท่านจงชำระสัมมาสังกัปปะให้บริสุทธิ์อย่าให้มีมิจฉาสังกัปปะบังเกิดได้ ท่านจงชำระสัมมาวาจาให้บริสุทธิ์ อย่าให้มีมิจฉาวาจาบังเกิดได้

ท่านจงชำระสัมมากัมมันโตให้บริสุทธิ์ อย่าให้มีมิจฉากัมมันโตบังเกิดได้ ท่านจงชำระสัมมาอาชีโวให้บริสุทธิ์ อย่าให้มีมิจฉาอาชีโวบังเกิดได้ ท่านจงชำระสัมมาวายาโมให้บริสุทธิ์ อย่าให้มีมิจฉาวายาโมบังเกิดได้ ท่านจงชำระสัมมาสติให้บริสุทธิ์ อย่าให้มีมิจฉาสติบังเกิดได้ ท่านจงชำระสัมมาสมาธิให้บริสุทธิ์ อย่าให้มีมิจฉาสมาธิบังเกิดได้ ครั้นชำระธรรม ๘ ประการอันเปนองค์อริยมรรค ให้บริสุทธิ์ดังนี้แล้วในกาลเมื่อใด ท่านจะถึงนิพพานพ้นจากสังสารทุกข์ทั้งปวงในกาลเมื่อนั้น เปนอันเที่ยงแล นางปติจฉราตั้งสมาธิจิตรฟังพระธรรมเทศนานี้ ก็หยั่งปัญญาไปตามกระแสพระธรรมเทศนา ก็พิจารณาเห็นแจ้งว่าทุกข์ทั้งปวงนี้บังเกิดแต่เกลศธรรม อันมีตัณหาเปนมูลนั้นเที่ยงแท้ นางปติจฉรานั้น ก็เผากิเลศธรรมอันเปนมูลแห่งทุกข์อันมาก ดุจเมล็ดฝุ่นในแผ่นดินทั้งปวงนั้นให้ไหม้พินาศไปด้วยเพลิงคือ โสดามรรคญาณแล้ว ก็ประดิษฐานอยู่ในโสดาปัตติผลนั้น แล้วจึงขอบวชเปนภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ก็ปรากฏชื่อว่าปติจฉราภิกษุณี แลเมื่อนางตักน้ำล้างเท้าในกาลเมื่อวันหนึ่งนั้น ก็เลงเห็นน้ำอันรดลงก่อนนั้นครั้นรดลงก็ทราบหายไป แลน้ำอันรดลงเปนคำรบสองนั้น ครั้นรดลงก็ไหลไปกว่าก่อนหน่อยหนึ่งแล้วก็ทราบหายไป น้ำอันรดลงเป็นคำรบสามนั้น ก็ไหลไปมากกว่าก่อนนั้นหน่อยหนึ่งแล้วก็ทราบหายไป ก็บังเกิดอุทยวยบัญญาพิจารณาเห็นว่าสัตว์ทั้งหลาย อันตายในปถมไวยนั้น ดุจน้ำอันรดลงก่อนนั้น สัตว์ทั้งหลายอันตายในมัชฌิมไวยนั้นดุจน้ำอันรดลงเปนคำรบ ๒ นั้น สัตว์ทั้งหลายอันตายในปัจฉิมไวยนั้น ดุจน้ำอันรดลงเปนคำรบ ๓ นั้นแล ฯ จึงสมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าเสด็จอยู่ในพระคันธกุฎีเปล่งพระรัศมีโอภาศไปให้เห็นดุจเสด็จอยู่ในที่เฉภาะหน้าแห่งนางปติจฉราภิกษุนีนั้น ก็ตรัสพระธรรมเทศนานี้ฯ โย จ วัส์สสตๆ ชีเว อปีส์สๆ อุทยัพ์พยๆ เอกาหๆ ชีวิตๆ เสย์โยปีส์สโต อุทยัพ์พยๆ ฯ อันว่าบุคคลผู้ใดมีอายุสม์ได้ ๑๐๐ ปี แลมิได้เลงเห็นอันเกิดแลดับแห่งปัญจขันธ์นี้ ชีวิตรได้ ๑๐๐ ปีนั้นมิได้ประเสริฐ อันว่าบุทคลผู้ใดมีอายุสม์แต่วันเดียว แลเล็งเห็นซึ่งอันเกิดแลอันดับแห่งปัญจขันธ์นี้ อันว่าชีวิตรแห่งบุทคลวันเดียวนั้นประเสริฐกว่าชีวิตรร้อยปีนั้นแล ฯ นางปติจฉราภิกษุนีได้ฟังพระธรรมเทศนานางก็ลุถึงพระอรหรรตกอประด้วยปติสัมภิทาญาณ ในกาลเมื่อจบพระธรรมเทศนานี้แล ฯ ขอถวายพระพร อาตมภาพพิจารณาทุติยปัณหา ด้วยพระธรรมเทศนานี้ถวายเปนต้นหนแลนายเข็มสำหรับสำเภาเภตราคือ พระบวรอาตมาพระองค์ผู้ประเสริฐ วิสัชนาปฤษณาคำรบสองแล้วแต่เท่านี้แล

๓) อาตมาภาพขอถวายวิสัชนา ตติยปัณหาปฤษณาคำรบสาม ว่าหลวงเจ้าวัดอย่าให้อาหารนั้น ชื่อหลวงเจ้าวัดนั้นคือ จิตรอันชื่อวิญญาณขันธ์ อันเปนประธานแก่เจตสิกทั้งปวงอันชื่อเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์นั้นแล เหตุว่าพระบาฬีดังนี้ ฯ มหากัส์สปเถรปมุขปัญจสตา ภิก์ขู ฯ อันว่าภิกษุทั้งหลาย ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเถรเปนประธานอันนี้เปนอุประมา มโนปุพ์พ์ คมา ธัม์มา อันว่าอรูปธรรมทั้งหลาย คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ มีวิญญาณขันธ์ เปนประธานอันเปนอุประไมย อธิบายว่าดังนี้ อันว่าหลวงเจ้าวัดนั้นเปนประธานแก่ภิกษุทั้งหลายอันเปนลูกวัด แลมีดุจใด อันว่าจิตรก็เปนประธานแก่เจตสิกทั้งหลายก็มีดุจนั้น เหตุดังนั้นจึงว่าหลวงเจ้าวัดนั้น

คือจิตรอันชื่อว่าวิญญาณขันธ์ แลเป็นประธานแก่เจตสิกทั้งหลาย อันชื่อว่าเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์นั้นแล ซึ่งว่าอย่าให้อาหารนั้น คืออย่าให้จิตรยินดีต่ออาหาร ๔ ประการ คือกวฬีการาหาร ๑ ผัสสาหาร ๑ มโนสัญญเจตนาหาร ๑ วิญญาณาหาร ๑ อันว่ากวฬีการาหารนั้น นำมาซึ่งรูปมีโอชาเปนคำรบ ๘ อันว่าผัสสาหารนั้น นำมาซึ่งเวทนาทั้งสาม อันว่ามโนสัญญเจตนาหารนั้น นำมาซึ่งปฏิสนธิในภพทั้งสาม อันว่าวิญญาณาหารนั้น นำมาซึ่งนามแลรูป เหตุดังนั้นธรรมทั้ง ๔ ประการนี้จึงได้ชื่อว่าอาหาร ซึ่งว่าอย่าให้จิตรยินดีในอาหารนั้นเปนเหตุดังฤๅ เหตุว่าอาหารทั้ง ๔ ประการนั้นกอประด้วยไภย ๔ ประการ คือนิกันติกไภย ๑ อุปคมนไภย ๑ อุปบัตติไภย ๑ ปฏิสนธิไภย ๑ อันว่ากวฬีการาหารนั้น กอประด้วยนิกันติกไภยคือรสตัณหา เหตุว่าสัตว์ทั้งหลายมีอาทิ คือเนื้อแลปลาอันหลงด้วยรสตัณหา ก็ถึงไภยฉิบหายเปนอันมากประการหนึ่ง แม้นมนุษย์แลบรรพชิตแล้วก็ดี ครั้นยินดีในรสตัณหาก็ย่อมถึงซึ่งไภย อันจะเปนอันตรายแก่พรหมจรรย์ก็มีเปนอันมาก แม้นบรรชิตอันเปนปัจฉิมภวิกชาตินั้นก็ดี ครั้นยินดีต่อรสตัณหาก็ย่อมบังเกิดไภยดุจพระสุนทรเถรอันนางแพศยาตกแต่งโภชนาหาร อันประดิษแลนิมนต์ให้เข้าไปฉันแต่ในศาลา อันเปนที่ชุมนุมภายนอกนั้นแล้ว ก็นิมนต์เข้าไปฉันถึงหอนั่ง แล้วก็นิมนต์ให้เข้าไปฉันถึงในเรือน แล้วก็นิมนต์ให้ขึ้นไปฉันบนปราสาท ๗ ชั้น พระมหาเถรนั้นได้บริโภคอาหารอันประดิษแล้วนั้น ก็ยินดีด้วยรสตัณหาก็ไปตามใจแห่งแพศยาผู้นั้น แพศยานั้นจะให้นั่งฉันในที่ใดก็ไปนั่งฉันในที่นั้น เหตุยินดีด้วยรสตัณหา ครั้นขึ้นไปนั่งฉันในปราสาท ๗ ชั้นนั้น แพศยานั้นหับประตูไว้แล้ว ก็เล้าโลมด้วยมารยาสตรีอันมีประการต่าง ๆ เพื่อจะให้เปนกฤหัยฐแลจะให้บริโภคกามคุณ พระมหาเถรนั้นมีสมภารบริบูรณ์แล้วก็มิได้ยินดีในกามคุณนั้น ก็บังเกิดธรรมสังเวช ก็ลุถึงอรหรรต์แล้วก็เหาะหนีไปในอากาศ ก็พ้นจากแพศยานั้น ถ้าแม้ยังมิถึงปัจฉิมภวิกชาติแลสมภารยังไม่บริบูรณ์ ก็จะถึงซึ่งไภยอันตรายพรหมจรรย์ด้วยแพศยาผู้นั้นแล อันว่ารศตัณหากอประด้วยไภยดังนี้ จึงว่าอย่าให้จิตรยินดีในกวฬีการาหารนั้นแล เหตุดังนั้นบุทคลผู้มีปัญญาปราถนาพ้นจากสงสารแลจะเอานฤพานให้ได้นั้น แม้นบริโภคโภชนาหารอันประณีตนั้นก็ดี อย่าพึงยินดีในรสตัณหาบังเกิดก็พึงบริโภคด้วยปัญญาอันพิจารณาซึ่งอุประมาดุจบุทคลสองคนอันเปนสามีภิริยาเดินไปในทางอันกันดาร ขาดอาหาร จะสิ้นชีวิตรนั้นก็กินเนื้อกุมารผู้บุตรนั้น และมิได้ยินดีต่อรสตัณหาในเนื้อบุตรนั้น แลกินเนื้อบุตรนั้นแต่เพื่อจะรักษาชีวิตร แลมีอุประมาดุจใด อันว่านักปราชผู้มีปัญญาจะปราถนาให้พ้นจากสงสาร แลจะได้ถึงนฤพานจงฉับพลัน ก็พึงบริโภคโภชนาหารแต่เพื่อจะรักษาชีวิตร แลจะเจริญภาวนาให้ได้วิปัสสนาปัญญาสิบประการ แลมรรคญาณผลญาณอันจักกระทำนฤพานให้แจ้งนั้นและอย่าให้บังเกิดความยินดีด้วยรสตัณหา ดุจคนทั้งสองอันกินเนื้อบุตรนั้นเถิดฯ

อันว่าผัสสาหารนั้น กอประด้วยอุปคมนไภย คือสภาวแห่งอารมณ์ทั้ง ๖ รูปารมณ์อันมาถูกต้องจักษุทวารนั้นก็ดี คือสัททารมณ์อันมาถูกต้องโสตทวารนั้นก็ดี คือคันธารมณ์อันมาถูกต้องฆานทวารนั้นก็ดี คือรสารมณ์อันมาถูกต้องชิวหาทวารนั้นก็ดี คือโผฏฐัพพารมณ์ อันมาถูกต้องกายทวารนั้นก็ดี คือธรรมารมณ์อันมาถูกต้องมโนทวารนั้นก็ดี

อารมณ์ทั้ง ๖ นี้ ถ้าเปนอนิฏฐารมณ์อันชั่วอันถ่อย อันมิถูกถึงพึงใจ แลมาถูกต้องทวารทั้ง ๖ นั้นก็ดี โทมนัสเวทนาก็บังเกิด แลโทมนัสเวทนานั้นให้คับแค้นเสียบแทงจิตรนั้นให้ลำบาก ดุจปืนอันกำทราบอันชุบด้วยยาพิษ แลมาถูกต้องเสียบแทงในหทัยวัตถุฉนั้น ก็เปนอันลำบากยิ่งหนักหนา ก็ไหลลงไปในผัสสาหารอันถูกต้องทุกข์นั้น ก็ถึงไภยอันมิได้เปนประโยชน์ในอิธโลกแลปรโลกนั้น ถ้าแลอารมณ์ทั้ง ๖ นั้น เปนอิฏฐารมณ์อันงามอันดี เปนที่ถูกเนื้อพึงใจ แลมาถูกต้องทวารทั้ง ๖ นั้น โสมนัสเวทนาก็บังเกิด และโสมนัสเวทนานั้นก็ยังจิตรให้ลำบากด้วยสภาวกำหนัด ยินดีในผัสสาหารอันถูกต้องอารมณ์นั้น ก็หลงไปในผัสสาหารอันถูกต้องสุขนั้น ก็ถึงซึ่งไภยอันมิได้เปนประโยชน์ในอิธโลกแลปรโลกนั้นแล ถ้าแลอารมณ์ทั้ง ๖ นั้น เปนมัชฌตารมณ์บมิชั่วบมิดี และมาถูกต้องทวารทั้ง ๖ นั้น อุเบกขาเวทนาก็บังเกิด แลอุเบกขาเวทนานั้นมิได้ตั้งอยู่นาน ดุจทุกขเวทนาแลสุขเวทนานั้น อุเบกขาเวทนานั้นบังเกิดบัดเดี๋ยวแล้วก็ดับไป อันว่าสัตว์ทั้งหลายหมู่ใด อันยินดีในผัสสาหาร อันว่าสัตว์ทั้งหลายหมู่นั้นมิได้พ้นจากสังสารทุกข์ เหตุว่าผัสโสนั้นเปนปัจจัยแก่เวทนา เวทนาเปนปัจจัยแก่ตัณหา ตัณหาเปนปัจจัยแก่อุปาทาน อุปาทานเปนปัจจัยแก่ภวะ ภวะเปนปัจจัยแก่ชาติ ชาติเปนปัจจัยแก่ชรามรณโสกปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส ก็บังเกิดเปนกองทุกข์อยู่ในสงสารเหตุยินดีต่อผัสสาหารนั้นแล อันว่านักปราชผู้มีบัญญา อันจะปรารถนาพ้นจากสงสารแลจะใคร่ได้นฤพานจงฉับพลัน ก็อย่าพึงยินดีต่อผัสสาหารในทวารทั้ง ๖ นั้น ดุจแม่ไก่หาหนังมิได้นั้น แลแม่ไก่นั้นจะไปในสถานที่ใด ๆ สัตว์ทั้งหลายจะจิกทึ้งกัดเอาเนื้อกินเปนอาหารในถานที่นั้น ๆ แม่ไก่อันหาหนังมิได้นั้นระวังระไวรักษาอาตมา เหตุว่ากลัวแต่สัตว์ทั้งหลายจะมาจิกมาทึ้งอาตมานั้น แลมิได้ยินดีต่อสัตว์ทั้งหลาย อันจะมาจิกทึ้งกัดนั้นแลมีดุจใด อันว่านักปราชผู้มีบัญญาพึงระวังระไวรักษาทวารทั้ง ๖ อย่าพึงยินดีต่อผัสสาหารนั้น แลพึงกลัวแต่ผัสสาหารนั้นดุจแม่ไก่อันหาหนังมิได้นั้น แม้นอารมณ์มาถูกต้องทวารทั้ง ๖ แลเวทนาบังเกิดก็ดี ก็พึงพิจารณาตามพุทธฎีกาสมเดจพระสรรเพชพุทธเจ้าตรัสเทศนาดังนี้ ฯ โย สุขํ ทุก์ขโต ลัทเธ ทุก์ขมัท์ทัก์ขิสัล์ลโต อุเปก์ขมสุขสัน์ตัํ อทัก์ขิตัํ อนิจ์จโต สเวสมัท์ทโส ภิก์ขุ นิพ์พานัส์เสว สัน์ติเก ฯ อันว่านักปราชผู้ใดแลเหนซึ่งสุขเวทนานั้น ว่าเปนวิปริณามธรรม เหตุว่าสุขเวทนานั้นย่อมแปรเปนทุกข์เมื่อภายหลัง แลเลงเห็นทุกขเวทนานั้นดุจปืนอันกำทราบอาบด้วยยาพิษ แลเลงเห็นอทุกขสมสุขเวทนาอันรงับเปนสุขนั้นว่า บมิเที่ยง อันว่า นักปราชผู้นั้นชื่อว่าเลงเห็นเปนอันชอบนักหนา นักปราชได้ชื่อว่าภิกษุก็ถึงซึ่งที่ใกล้นฤพานแล้วแล อันว่ามโนสัญเจตนาหารนั้นกอประด้วยอุปบัติไภย อันจะชักไปให้บังเกิดในภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ อันว่ามโนสัญเจตนาหาร คืออปุญญาภิสังขารนั้น ก็ชักไปให้บังเกิดในอบายทั้ง ๔ อันว่ามโนสัญเจตนาหารอันเปนกามาพจรบุญญาภิสังขาร แลชักไปให้บังเกิดในกามสุติภพ อันว่ามโนสัญเจตนาหาร คืออรูปาพจรบุญญาภิสังขารก็ชักไปให้บังเกิดในรูปภพ อันว่ามโนสัญเจตนาหาร คืออรูปาพจรอเนญชาภิสังขาร ก็ชักไปให้บังเกิดในอรูปภพนั้น เหตุดังนั้นอันว่าบุทคลผู้ยินดีในมโนสัญเจตนาหาร ก็จะเวียนตายเวียนเกิดอยู่ในวัฏสงสาร ก็จะได้เสวยชาติทุกข์ชราทุกข์

พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสกทุกข์ ปริเทวทุกข์ โทมนัสทุกข์ อุปายาสทุกข์ อันเปนไภยอันยิ่งหนักหนา เหตุว่ายินดีด้วยมโนสัญเจตนาหารนั้นแล อันว่านักปราชผู้มีบัญญา ปราถนาจะพ้นจากสงสารแลจะให้ถึงนฤพานจงฉับพลัน ก็พึงพิจารณาด้วยบัญญาเลงเห็นภพทั้ง ๓ ดุจขุมเพลิงทั้ง ๓ ขุม เหตุว่า ภพทั้งสามนั้นเปนอันไหม้เดือดร้อนอยู่เปนนิจกาลด้วยเพลิง ๑๑ ประการ คือ ราคัคคี โทสัคคี โมหัคคี ชาตัคคี ทุกขัคคี ชรัคคี มรณัคคี โสกัคคี ปริเทวัคคี โทมนัสสัคคี อุปายาสัคคี เพลิง ๑๑ ประการนี้เผาไหม้อยู่เปนนิจกาล อันว่านักปราชผู้มีบัญญาพิจารณาเห็นแจ้งดังนี้แล้ว และหน่ายยินร้ายมิได้ยินดีต่อมโนสัญเจตนาหาร นักปราชผู้นั้นก็จะทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ จะถึงนฤพานอันอุดมในอาตมาภาพอันเปนบัจจุบันนี้แล ฯ อันว่าวิญญาณาหารนั้น กอประด้วยปติสนธิไภย เหตุว่าปติสนธิวิญญาณนั้นยังสัตว์ให้ตกไปในภพสงสาร อันกอประด้วยทุกข์เวทนาอันจะอดและหยาก ดุจบุทคลอันเปนสัตรูแลข้าศึก อันยังบุทคลให้หลงแล้วและประหารด้วยสาตราวุธนั้นแล อันว่าบุทคลผู้ยินดีต่อวิญญาณาหารก็จะต้องถูกต้องด้วยปติสนธิไภย อันเปนทุกข์ลำบากอยู่ในวัฏสงสารสิ้นกาลช้านานยิ่งนักหนาแล อันว่านักปราชผู้มีบัญญา แลพิจารณาเห็นด้วยบัญญาว่าวิญญาณาหารนำมาซึ่งปติสนธิไภย อันเปนที่สดุ้งตกใจกลัวยิ่งนักหนา และกอประด้วยทุกข์เวทนามีประการต่าง ๆ และนักปราชผู้มีบัญญานั้นก็หน่ายก็ยินร้ายมิได้ยินดีต่อวิญญาณาหารนั้น นักปราชก็จะกระทำให้ถึงซึ่งที่สุดทุกข์ ก็จะถึงนฤพานอันอุดมในชาติเปนบัจจุบันนี้แล อาตมาภาพขอถวายพระพรให้แจ้งในพระญาณ ครั้นแลจิตรยินดีในอาหาร ๔ ทั้งประการก็จะเที่ยวอยู่ในวัฏสงสารอันกอประด้วยทุกข์ดุจกล่าวมานี้ ครั้นแลมิให้จิตรยินดีต่ออาหารทั้ง ๔ ประการนี้ ก็จะพ้นจากสงสารก็จะถึงนฤพานอันเปนสุขเที่ยงแท้ เหตุดังนั้นจึงว่าอย่าให้จิตรยินดีต่ออาหารทั้ง ๔ ประการ ดุจอย่าให้อาหารแก่หลวงเจ้าวัด อันกล่าวในปฤษณานั้นแล อาตมาภาพขอถวายวิสัชนาด้วยพระธรรมเทศนานี้ เพื่อจะเปนต้นหนแลนายเข็มสำหรับสำเภาเภตรา คือพระบวรอาตมาพระองค์ผู้ประเสริฐ วิสัชนาตติยบัณหาสำเร็จเท่านี้ก่อนแล

๔. อาตมาภาพ ขอถวายวิสัชนาจตุตถบัณหาคำรบ ๔ ซึ่งว่าไม้โกงอย่าทำกงวานนั้น อธิบายว่าให้เอาไม้อันตรงอันซื่อนั้นทำกงวาน ปฤษณานี้เปนอุปมา เหตุดังนั้นอาตมาภาพจะขอถวายวิสัชนาเปนอุปมาอุปไมยให้แจ้งในพระญาณ สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ประเสริฐ ชื่อว่ากงวานทั้งปวงนี้ก็เปนอุปการแก่สำเภา ให้แขงให้มั่นคงมิให้ไหวจุลาจล อันว่าสำเภาอันหากงวานมิได้นั้น มิอาจจะทนทานกำลังระลอกในท้องทะเลนั้นได้ แลมิอาจจะข้ามทะเลไปได้ ก็จะแตกทำลายในทเลนั้น เหตุว่าสำเภานั้นหากงวานมิได้ อันว่าสำเภาลำใดมีกงวานอันหมั้นคงสามารถสำเภาลำนั้นก็จะอาจเพื่อจะทนทานกำลังระลอกในท้องทเลนั้นได้ ก็จะข้ามทเลนั้นไปรอดถึงฝั่งข้างโพ้น ตามความปราถนาแห่งวานิชผู้เปนเจ้าสำเภานั้น แลมีอุปมาดุจใด อันว่าอาตมาแห่งโยคาวจรผู้ปราถนาจะข้ามสงสารสาครนั้น ก็มีอุปไมยดุจสำเภานั้นแล อันว่ามิตรแลอำมาตย์แลทาษกรรมกร อันเปนอุปการปฏิบัติรักษาโยคาวจรนั้น ก็มีอุปไมยดุจไม้อันเปนกงวานแลเปนอุปการรักษาสำเภานั้น เหตุดังนั้นอันว่าโยคาวจรผู้มีบัญญาปราถนาเพื่อ

จะข้ามสงสารสาครนั้น ก็พึงพิจารณาดูคนทั้งหลาย ด้วยปัญญา เลงเห็นคนหมู่ใดอันมิซื่อมิตรง แล คดด้วยกายคดด้วยวาจาคดด้วยจิตร โยคาวจร อย่าเอาคนหมู่นั้นมาเปนมิตรเปนอำมาตย์เปนทาษกรรมกร ให้ปฏิบัติรักษาอาตมา อันนี้ชื่อว่าไม้โกงอย่าเอาทำกงวานนั้นแล อันว่าโยคาวจรผู้มีปัญญานั้น พึงเลือกเอาแต่คนอันซื่อ อันสัตย์ อันตรง มิได้คดด้วยกาย มิได้คดด้วยวาจา มิได้กดด้วยจิตรนั้นมาเปนมิตรเปนอำมาตย์ แลเปนทาษกรรมกร ให้เปนอุปการปฏิบัติรักษาอาตมาแห่งโยคาวจรนั้น อันนี้ชื่อว่าให้เอาแต่ไม้อันซื่ออันตรงมาทำกงวานนั้นแล เหตุอันใดจึงว่าอย่าให้โยคาวจรเจ้า เอาคนอันคดแลมิได้ซื่อนั้นเปนอุปการแก่อาตมา เหตุว่าคนอันคดอันมิซื่อนั้นเปนคนอสัปบุรุษเปนคนพาลคนบาปแล สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัสเทศนาดังนี้ฯ เอกำ ธัม์มำ อตีตัส์ส มุสาวาทัสส ชัน์ตุโน วิติณ์ณปรโลกัส์ส นัต์ถิปาป์อการิยำฯ อธิบายว่าอันว่าบุทคลผู้ใดเว้นเสียซึ่งความสัตย์แลกล่าวคำมุสาวาท แลเห็นแต่ประโยชน์ในอิธโลกนี้ แลมิได้เลงเห็นประโยชน์ในปรโลก อันว่าบุทคลผู้นั้นจะว่ามิกระทำบาปนั้นหามิได้ เมาะว่าบุทคลผู้นั้นกระทำบาปเปนคนบาปเที่ยงแท้แล อันว่าอยู่ด้วยคนบาปคนพาลอันมิซื่อสัตย์นั้นก็เปนทุกข์ยิ่งนักหนา สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัสเทศนาว่าฯ พาลสัส์สัค์คจารี์หิ ฑี์ฆมัท์ธานโสจติ ทุกข์โข พาเลหิสำวาโส อมิต์ เตเนวสัพ์พทาฯ อันว่าบุทคลหมู่ใดแลมีปรกติท่องเที่ยวไปด้วยคนพาลนั้น อันว่าบุทคลหมู่นั้นก็จะบังเกิดทุกข์โสกาดูรสิ้นกาลช้านาน เหตุว่าฟังถ้อยคำคนพาลและกระทำบาปนั้น อันว่าอยู่กับด้วยคนพาลนั้น อยู่เปนทุกข์นักหนาดุจอยู่ด้วยข้าศึกนั้นแล อธิบายว่าบุทคลอันอยู่กับด้วยข้าศึกอันมีมือถือดาบจะฆ่าอาตมานั้นก็ดีอยู่ด้วยงูอสรพิษอันจะตอดอาตมานั้นก็ดี แลบุทคลผู้นั้นก็อยู่เปนทุกข์ในกาลทั้งปวง แลมีอุปมาดุจใดอันว่าบุทคลผู้อยู่ด้วยคนพาลนั้น ก็อยู่เปนทุกขในกาลทั้งปวง ดุจอยู่ด้วยข้าศึกแลอยู่ด้วยงูอสรพิษนั้นแล เหตุดังนี้จึงว่าอย่าให้โยคาวจร เอาคนพาลมาเปนอุปการแก่อาตมาภาพนั้นแล ประการหนึ่งซึ่งว่าให้โยคาวจรเอาคนซื่อสัตย์มาเปนอุปการนั้นด้วยว่าคนซื่อสัตย์นั้นเปนคนสัปบุรุษ แลอยู่ด้วยคนสัปบุรุษนั้นเปนสุขเที่ยงแท้แล สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัสเทศนาดังนี้ฯ สาหุทัส์สนมริยานำ สัน์นิวาโสสทาสุโข ธีโรจ สุขสำวาโส ญาตี์นำวสมาคโมฯ อันว่าอยู่ด้วยบุทคลผู้สัปบุรุษนั้นก็เปนสุขในกาลทุกเมื่อ แลอย่าว่าอยู่ด้วยเลย แม้นแต่เล็งเห็นบุทคลผู้เปนสัปบุรุษนั้น ก็เปนสุขเที่ยงแท้นักหนาแล แม้นว่าอยู่ด้วยนักปราชผู้มีปัญญานั้นก็เปนสุขยิ่งนักหนา ดุจอยู่ด้วยญาติกาแห่งอาตมานั้นแล เหตุดังนี้ จึงให้โยคาวจรเอาคนผู้ซื่อเปนสัปบุรุษนั้นเปนอุปการแก่อาตมาภาพนั้นแล ประการหนึ่ง สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัสเทศนาดังนี้ฯ สเจ ลเภถนิปกำ สหายำ สัทธี จรำ สาธุวิหาริธีรำ อภิภุย์ย สัพ์พานิปริส์สยานิ จเรย์ย เตนัต์ตมโน สติมา ตัส์มา ธีรัญ์จปัญ์ญัญ์จ พหุส์สุตัญ์จโธเรย์หำ สีลวัต์ต วัน์ตมริยำ ตำ ตาทิสำสัปปุริส์สุเมธำ ภเชถนัก์ขัต์ตปถำว จัน์ทิมาฯ ภิก์ขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่าท่าน ทั้งหลาย จะบำเพ็ญสมณธรรม ปรารถนาจะพ้นจากวัฏสงสาร ถ้าท่านทั้งหลายได้กัลยาณมิตรเปนกุศล อันกอประด้วยปัญญาแลมีปรกติอยู่เปนสุขอันดี อันจะบำเพ็ญสมณธรรมด้วยอาตมาและกัลยาณมิตรนั้น ผจญเสียซึ่งราคะโทสะโมหะมานะทิฐิอันเปนไภยนั้นเสียแล้ว แลกัลยาณมิตรดังนี้ ท่านทั้งหลาย

จงบำเพ็ญสมณธรรม กับด้วยกัลยาณมิตรผู้นั้นเถิด เหตุดังนั้น ท่านทั้งหลายจงสร้องเสพซึ่งกัลยาณมิตร อันมีเพียร แลมีปัญญาแลเปนพหูสูตร แลกอประด้วยสีลวัตรปฏิบัตินั้นเถิด อันว่าพระจันทร์อันเสพซึ่งอากาศ อันเปนทางแห่งดาวทั้งหลาย แลเปนอันรุ่งเรืองงามหนักหนา แลมีอุปมาดุจใด อันว่าท่านตั้งหลายอันสร้องเสพซึ่งกัลยาณมิตร อันกอประด้วยคุณเห็นปานดังนั้น ท่านทั้งหลายก็จะรุ่งเรืองงามดุจพระจันทร์นั้นแล อธิบายปฤษณานี้ว่าโยคาวจร อันจะปราถนาข้ามสงสารให้ถึงนฤพานนั้น อย่าได้สร้องเสพด้วยคนอันคดอันเปนอสัปบุรุษนั้น แลให้สร้องเสพด้วยคนอันซื่อเปนสัปบุรุษนี้ จึงจะข้ามสงสารถึงนฤพานตามปราถนา ดุจสำเภาเภตรา อันมีกงวานอันสามารถนั้นแล อันว่าอาตมาโยคาวจรนั้นดุจสำเภา อันว่ากัลยาณมิตรอำมาตย์ทายกรรมกรนั้น ดุจกงวานสำเภา อันว่าจิตรแห่งโยคาวจรนั้น ดุจพานิชเจ้าสำเภานั้นแล ขอถวายพระพรอาตมาภาพวิสัชนาจตุตถบัณหา ด้วยพระธรรมเทศนานี้ ขอจงเปนต้นหนแลนายเข็มสำหรับสำเภาเภตรา คือ พระบวรอาตมาพระองค์ผู้ประเสริฐ วิสัชนาจตุตถบัณหาปฤษณาคำรบ ๔ สำเร็จแล้วแต่เท่านี้แล

๕. อาตมาภาพ ขอถวายวิสัชนาปัญจมปัณหาปฤษณาคำรบ ๕ ว่าช้างสารอย่าผูกกลางเมืองนั้น เหตุว่าช้างทั้งหลายนี้มิได้ยินดีจะอยู่ในเมือง และช้างทั้งปวงนี้ย่อมยินดีอยู่ในป่า ปฤษณานี้เปนอุปมาต่อโยคาวจรอันเจริญวิปัสนากรรมฐานแลปัญญาอันชื่อนิพพิทาญาณนั้น มีในพระบาฬีพระคัมภีร์วิสุทธิมัคคดังนี้ฯ ยถาจ สัพ์พเสโต สัต์ตปติฏ์โฐ อิท์ธิมา เวหาสัง์คโม ฉัท์ทัน์โต นาคราชานคร มัช์เฌ นาภิรัม์มติ หิมวติฉัท์ทันตเห เยว อภิรัม์มติ เอวมยัง โยคีวาร โณสัพ์พัสมีปี สังขาร คเต นาภิรัม์มติ อนุป์ปาโท เขมัน์ติอาทินา นเยนทิฏ์เฐ สันติปเท เยว อภิรัม์มติ ตัน์นิน์นตันตโปนตัปปัพภารมานโหติ ฯ อันว่าพระยาช้างฉัททันต์ตัวนั้นอันขาวล้วนถ้วนทั้งตัวแลมีที่ตั้ง ๗ แห่ง คือเท้าทั้ง ๔ แลงาสองข้างแลงวง แลมีฤทธิ์อานุภาพเหาะเหินเที่ยวไปในอากาศ แลพระยาช้างฉัททันต์นั้นมิได้ยินดีจะอยู่ภายในเมือง แลพระยาช้างฉัททันต์นั้นก็ยินดีในฉัททันตสระในหิมวันตประเทศนั้น แลมีอุปมาดุจใด อันว่าพระยาช้างคือโยคาวจรอันได้นิพพิทานุปัสนาญาณแล้วนั้น มิได้ยินดีในสังขารธรรมทั้งปวง แลช้างสารคือโยคาวจรนั้นก็ยินดีในนฤพานอันรงับดับกิเลศธรรม อันให้เดือดร้อนกระวนกระวายนั้นเสียแล้ว แลบังเกิดเปนอันเย็นอันเลิงเห็นด้วยไนยเปนอาทิว่า ฯ อนุป์ปาโทเขมำ อุปปาโทภยำ อันว่ามิได้บังเกิดนั้น เปนอันเขษมปราศจากไภยทั้งปวง คือชาติไภย ชราไภย พยาธิไภย มรณไภย อันว่าบังเกิดนั้นกอประด้วยชาติไภย ชราไภย พยาธิไภย มรณไภย แลใจแห่งโยคาวจรนั้นก็โน้มไปสู่นฤพาน อ่อนไปสู่นฤพาน เงื้อมไปสู่นฤพาน ก็มีอุปไมยดุจพระยาช้างฉัททันต์อันบมิยินดีจะอยู่ในเมือง แลยินดีในฉัททันตสระในหิมวันตประเทศนั้น เหตุการณะดังนี้ อันว่าโยคาวจรผู้ปราถนาพ้นจากวัฏสงสาร ก็พึงเจริญวิปัสนากรรมฐานให้ได้นิพพิทานุปัสนาญาณ อันหน่ายในสังขารธรรม แลมิให้จิตรผูกอยู่ในสังขารธรรมทั้งปวง แลให้จิตรยินดีในนฤพาน อันนี้ชื่อว่าช้างสารอย่าผูกไว้กลางเมืองนั้นแล อันว่ากลางเมืองนั้นคือสังขารธรรม อันว่าช้างสารนั้นคือโยคาวจร อันว่าอย่าผูกนั้นคือนิพพิทานุปัสนานั้นแล สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัสเทศนาโปรดอุคเสนเศรษฐีบุตร ดังนี้ ฯ

มุญ์จ ปุเร มุญ์จ ปัจ์ฉา มัช์เฌ มุญ์จ ภวัส์สปารคู สัพ์พัต์ถวิมุต์ตมานโส นปุนชาติชรำอุเปหีติ ฯ ดูกร อุคเสนเสรษฐีบุตร ท่านจงอย่าผูกจิตรไว้ในสังขารธรรมคือบัญจขันธ์ อันล่วงไปแล้วในอดีตกาลนั้นก็ดี ท่านอย่าผูกจิตรไว้ในสังขารธรรม คือบัญจขันธ์อันจะบังเกิดในอนาคตกาลนั้นก็ดี ท่านอย่าผูกจิตรไว้ในสังขารธรรม คือบัญจขันธ์อันเปนบัจจุบันนี้ก็ดี แลท่านจงละเสียอย่าผูกจิตรไว้ในสังขารธรรม คือขันธะธาตุอายตนะ อันมีในอดีตอนาคตบัจจุบัน ท่านจงถึงซึ่งฝั่งแห่งภวสาครด้วยปัญญา ๓ ประการ คือญาตปริญญา ติรณปริญญา ปหานปริญญา ท่านจงอย่าถึงชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ สืบไปเบื้องหน้ากว่านั้นเลย อุคเสนเสรษฐีบุตรลุถึงอรหรรตแล้ว ก็บวชในพระศาสนานี้แล อาตมาภาพถวายวิสัชนาบัญจมบัณหาปฤษณาที่ห้า ด้วยพระธรรมเทศนานี้ ขอจงเปนต้นหนแลนายเข็มสำหรับสำเภาเภตรา คือ พระบวรอาตมา พระองค์ผู้ประเสริฐ วิสัชนาบัญจมบัณหาปฤษณาคำรบ ๕ สำเร็จแล้วแต่เท่านี้แล

๖. อาตมาภาพ ขอถวายวิสัชนาในฉัฏฐมบัณหาปฤษณาคำรบ ๖ ซึ่งว่าถ้าจะให้เปนลูกให้เอาไฟสุมต้นนั้น อันว่าลูกนั้นคือผลทั้ง ๔ คือ โสดาผล ๑ สกิทาคามิผล ๑ อนาคามิผล ๑ อรหัตตผล ๑ อันว่าไฟนั้น คือมรรคญาณทั้ง ๔ คือ โสดามรรค ๑ สกิทาคามิมรรค ๑ อนาคามิมรรค ๑ อรหัตตมรรค ๑ อันว่าต้นนั้นคือ กิเลศธรรม อันมีอิชชาตัณหาเปนมูลนั้นแล เหตุการณะดังนั้น อันว่าโยคาวจรผู้ปราถนา จะข้ามสมุทสาครคือวังสารวัฏ จะเอาโสดาผลให้ได้ดุจใจปราถนา อันว่าโยคาวจรผู้นั้น ก็พึงเจริญวิบัสนากรรมฐานแลเผาเสียซึ่งกิเลศธรรม เปนสังโยชน์ ๓ ประการ คือ ทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ สีลพัตตปรามาสสังโยชน์ ให้ไหม้เสียด้วยเพลิง คือโสดาบัตติมรรคญาณแล้ว ก็จะได้ตั้งอยู่ในโสดาบัตติผล บังเกิดเปนอริยสาวก อันเปนประถมเหตุเผาเสียซึ่งทิฏฐิวิจิกิจฉาสีลพัตตปรามาสนั้นแล เหตุว่าทิฏฐิวิจิกิจฉาสีลพัตตปรามาสนี้ เปนเปนต้นแห่งโสดาบัตติผล เหตุว่าทิฏฐิวิจิกิจฉาสีลพัตตปรามาส ยังอยู่ในสันดานนั้น โสดาบัตติผลมิได้บังเกิด เมื่อใดทิฏฐิวิจิกิจฉาสีลพัตตปรามาส หามิได้ในสันดาน โสดาบัตติผลจึงบังเกิดได้ ก็มีอุปไมยดุจชาติไม้อันเผาไฟสุมต้นแล้วจึงเปนลูกนั้นแล อันว่าโยคาวจรผู้ได้โสดาผลแล้ว จะปราถนาเอาสกิทาคามิผลนั้น ก็พึงเจริญวิบัสนากรรมฐาน เผากามราคพยาบาทอันหยาบนั้นเสีย ให้ขาดด้วยเพลิง คือสกิทาคามิมรรคญาณ ก็จะได้สกิทาคามิผลนั้นแล เหตุว่า กามราคพยาบาทอันหยาบยังอยู่ในสันดาน สกิทาคามิผลจะบังเกิดมิได้ เมื่อไรกามราคพยาบาทอันหยาบหามิได้ในสันดาน สกิทาคามิผลจึงบังเกิดได้ ดุจชาติไม้อันเผาไฟสุมต้น จึงเปนลูกนั้นแล อันว่าโยคาวจรได้สกิทาคามิผลแล้ว แลปราถนาจะเอาอนาคามิผล ก็พึงเจริญวิบัสนากรรมฐานเผากามราคพยาบาทอันสุขุมนั้นเสีย ด้วยเพลิงคืออนาคามิมรรคญาณก็จะได้อนาคามิผล เหตุว่า เมื่อกามราคพยาบาทอันสุขุม ยังไปมิขาดจากสันดาน อนาคามิผลจะบังเกิดมิได้ เมื่อใดกามราคพยาบาทอันสุขุมนั้น ขาดจากสันดานแล้วนั้น อนาคามิผลจึงบังเกิดได้ ก็มีดุจชาติไม้อันเผาไฟสุมต้นจึงเปนลูกนั้นแล อันว่าโยคาวจรได้อนาคามิผลแล้วแลจะปราถนาเอาอรหรรตผล ก็พึงเจริญวิบัสนากรรมฐานเผาเสียซึ่งสังโยชน์ทั้ง ๕ ประการ คือ รูปราคสังโยชน์ ๑ อรูปราคสังโยชน์ ๑ มานะสังโยชน์ ๑

อุทธัจจะสังโยชน์ ๑ อวิชชาสังโยชน์ ๑ ด้วยเพลิง คืออรหรรตมรรคญาณแล้วนั้น จึงจะได้อรหรรตผล เปนอริยบุทคลคำรบ ๔ อันประเสริฐยิ่ง ยิ่งกว่าอริยบุทคลทั้ง ๓ จำพวกนั้น เหตุเผาเสียได้แล้วซึ่งกิเลศธรรม คืออวิชชาตัณหาอันเปนต้นเปนมูลแห่งวัฏสงสารนั้นขาดสิ้นทุกประการแล้ว อรหรรตผลจึงบังเกิดได้ ดุจชาติไม้อันเอาไฟสุมต้นจึงเปนลูกนั้นแล อธิบายว่าเมื่อกิเลศธรรมอันเปนมูลแห่งสงสารนั้น ยังหมั้นคงอยู่ในสันดาน ผลทั้ง ๔ ประ การนั้น ก็จะบังเกิดมิได้ สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัสเทศนาดังนี้ฯ ยถาปิ มูเล อนุปัท์ทเว ทเฬฺหฉิน์โนรุก์โข ปุนเรว รุหติ เอวํปิ ตัณ์หานุสเย อนุปหเต นิพัต์ตติ ทุก์ขมิทํ ปุนัปปุนํ สวัน์ติสัพ์พธิโสตา ลตา อุพ์พิชัชติฏ์ฐติ ตัญ์จ ทิส์วา ลตํ ชาตํ มูลํ ปัญ์ญาย ฉิน์ทติ ฯ ภิก์ขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อรากไม้นั้นหาอันตรายมิได้ แลยังหมั้นคงอยู่ อันว่าไม้นั้นแม้นบุทคลตัดขาดแล้ว ไม้นั้นก็งอกขึ้นเล่า แลมีดุจใด ในเมื่อตัณหานุไสยแลยังไปมิขาดเสียได้นั้น อันว่าทุกข์ทั้งปวงก็บังเกิดเนือง ๆ ก็มีดุจไม้อันตัดแต่กิ่งแลลำแลมิได้ขุดรากนั้นเสีย และงอกขึ้นได้นั้นแล ภิก์ขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่าน้ำอันไหลไปในสถานที่ใด อันว่าเครือเชือกเขาก็งอกขึ้นในถานที่นั้น แลมีดุจใด อันว่าตัณหาอันไหลไปในอารมณ์ทั้ง ๖ นั้น มีรูปารมณ์เปนอาทินั้น อันว่ามูลแห่งตัณหาก็งอกในอารมณ์ทั้ง ๖ นั้น และท่านทั้งหลายเล็งเห็นมูลแห่งตัณหา อันเกี่ยวพันรัดรึงผ่านขึ้นไปในอารมณ์ทั้ง ๖ ดุจเครือเชือกเขาอันเกี่ยวพันรัดรึง ผ่านขึ้นไปในต้นไม้ทั้งหลายนั้น ก็พึงตัดพึงเผามูลแห่งตัณหานั้นเสีย ให้ขาดด้วยปัญญาแห่งท่านทั้งหลายนั้นเถิด สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัศเทศนา สั่งสอนภิกษุทั้งหลายให้ตัดให้เผามูลแห่งตัณหาเสียด้วยปัญญาดังนี้ ก็มีดุจว่าให้เอาไฟสุมต้นไม้นั้นเสียแล อาตมาภาพถวายวิสัชนาในฉัฏฐมปฤษณาด้วยพระธรรมเทศนานี้ ขอจงเปนต้นหนแลนายเข็มสำเภาเภตรา คือพระบวรอาตมาพระองค์ผู้ประเสริฐ วิสัชนาฉัฏฐมปัณหาปฤษณาคำรบ ๖ สำเร็จเท่านี้ ฯ

๗ อาตมาภาพ ขอถวายวิสัชนาสัตตมปัณหาคำรบ ๗ ว่า จะให้พลันล่มบรรทุกแต่เบานั้น คือห้ามมิให้บรรทุกเครื่องสักการอันหนัก อันว่าถ้าจะให้ล่มบรรทุกแต่เบา คือว่าจะให้ถึงอนุปาทิเสสนิพพานธาตุอันดับ คือวิบากขันธ์และกตัตตารูปเหลือบมิได้นั้น เมาะว่าดับสิ้นทั้งปวงแลมิได้บังเกิดสืบไปในวัฏสงสารกว่านั้น ดุจสำเภาอันล่มแลจมลงในท้องทเล แลบมิได้เที่ยวไปในท้องทเลกว่านั้น อันว่าบรรทุกแต่เบานั้นคือกุศลธรรมทั้งหลาย คือสัตตติงส โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ อันโยคาวจรพึงให้บังเกิด ให้เจริญในขันธสันดานจงมากจงเนือง ๆ อย่าให้อกุศลธรรมบังเกิดในขันธสันดานนั้นได้ จึงจะพลันถึงนฤพาน ก็มิได้เที่ยวไปในวัฏสงสารกว่านั้น ดุจสำเภาอันบรรทุกแต่เบาแลพลันล่ม แลมิได้เที่ยวไปในท้องทเลนั้นแล ในที่นี้จะทรงพระกังขาว่าบรรทุกแต่เบานั้นจะล่มด้วยเหตุอันใด อาตมาภาพขอถวายพระพรให้แจ้ง ซึ่งว่าสำเภาอันบรรทุกสินค้าอันเบามีอาทิ คือฝ้ายและผ้าแพรไหม แลหาศิลากดท้องเปนอับเฉานั้นมิได้ และพานิชชักใบกะโดงนั้นขึ้นให้สิ้นเต็มกำลัง ครั้นลมอันมีกำลังพัดมาต้องใบกะโดงนั้น สำเภาอันเบานั้นก็หกคว่ำลงเปนอันฉับพลัน เหตุว่าหาศิลาจะกดท้องเปนอับเฉามิได้นั้นแล อธิบายว่าให้บรรทุกแต่เบานั้น คือห้ามมิให้บรรทุกหนัก แลบรรทุกหนักนั้นคืออกุศลธรรม

กจ 959.303 น 32 ร 4762
น 433ป
ก.1

ทั้งปวง อันมีมิจฉาวิตกแลราคะโทสะโมหะเปนอาทินั้นแล อกุศลธรรมทั้งหลายนี้ ครั้นและยังบังเกิดเปนอันมากในสันดาน ก็จะเที่ยวอยู่ในสงสารสิ้นกาลช้านาน ดุจสำเภาอันบรรทุกสินค้าอันหนัก มีอาทิคือดีบุกแลทองแดงทองเหลืองเหล็กศิลากดท้องเปนอับเฉานั้น แม้นลมมีกำลังมาต้องใบกะโดงนั้นก็ดี สำเภาอันบรรทุกหนักนั้นก็มิได้ล่มก็ท่องเที่ยวไปมา อยู่ในท้องทเลนั้นสิ้นกาลช้านาน สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้า ตรัสเทศนาสั่งสอนภิกษุทั้งหลายดังนี้ ฯ สิญ์จภิกฺขุอิมำ นาวำ สิต์ตาเตลหุเมส์สติ เฉตฺวาราคัญจโทสัญ์จ ตโต นิพ์พานเมหิสิ ปัญจฉิท์เท ปัจชเห ปัญจุต์ตริ วิภาวเย ปัญจสัง์คาติโตภิก์ขุ โอฆติณ์โณติวุจ์จติ ฯ ภิก์ขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่าสำเภาเที่ยวไปในท้องมหาสมุทแลทลุเปนช่อง ๖ แห่ง แลน้ำในมหาสมุทก็ไหลเข้าไปตามช่อง ๖ แห่งนั้น สำเภานั้นก็เปนอันหนักด้วยน้ำอันรั่วเข้าไปนั้น ก็ไปในในท้องทะเลนั้นเปนอันช้า พานิชทั้งหลายก็ปิดช่อง ๖ แห่งนั้นไว้ มิให้รั่วเข้าได้ ก็วิดน้ำในสำเภานั้นเสียให้สิ้น สำเภาอันพานิชวิดน้ำเสียแล้วนั้น ก็บังเกิดเปนอันเบาก็ไปถึงท่าสำเภา อันปราถนานั้นด้วยฉับพลัน แลมีอุปมาดุจใด อันว่าสำเภาอันกล่าวคืออาตมาภาพแห่งท่านทั้งหลาย ก็เปนอันหนักด้วยน้ำคือ มิจฉาวิตกทั้ง ๓ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก อันบังเกิดในทวารทั้ง ๖ นั้นแล ท่านทั้งหลายจงปิดไว้ซึ่งทวารทั้ง ๖ ด้วยอินทริยสังวรศีลแล้ว แลวิดเสียซึ่งน้ำคือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก นั้นเสียแล้ว แลท่านทั้งหลาย จงตัดเสียซึ่งราคะแลโทสะอันผูกไว้ในสงสาร ดุจเชือกแลพวนอันผูกสำเภานั้นให้ขาดจงสิ้น ท่านทั้งหลายก็จะถึงอรหรรตผล อันชื่อสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เหตุว่าเปนกิเลศนิพพานคือกิเลศ ๑๕๐๐ ตัณหา ๑๐๘ นั้นดับสิ้นแล้ว แลยังแต่เวทนา ขันธ์สัญญา ขันธ์สังขาร ขันธ์วิญญาณ ขันธ์อันเปนวิบาก เพราะว่าเปนผลแห่งกุศลากุศลอันได้กระทำแต่ชาติก่อนนั้น แลรูปขันธ์อันเปนวิบาก เปนกุศลากุศลกรรมอันกระทำแต่ก่อนนั้นให้บังเกิดนั้นให้เหลืออยู่นั้นแล้ว ท่านทั้งหลายก็จะถึงอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ อันมีวิบากขันธ์กตัตารูปบมิเหลือนั้น ในกาลเมื่อสิ้นอายุแห่งท่านทั้งหลายนั้นแล้ว ประการหนึ่ง ดูกรภิกษุทั้งหลาย จงตัดเสียซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย ๕ ประการ คือทิฐิสังโยชน์ ๑ วิจิกิจฉาสังโยชน์ ๑ สีลพัตตปรามาสสังโยชน์ ๑ กามราคสังโยชน์ ๑ พยาบาทสังโยชน์ ๑ แลสังโยชน์ ๕ นี้ ย่อมผูกสัตว์ไว้ในอบายทั้ง ๔ ดุจเชือกอันผูกในบาทา แลชักไปสู่อบายอันภาคเบื้องต่ำนั้น ท่านทั้งหลายก็พึงตัดเสียซึ่งสังโยชน์ ๕ ประการนี้ ด้วยมรรคญาณทั้ง ๓ คือ โสดามรรคญาณ สกิทาคามิมรรคญาณ อนาคามิมรรคญาณให้ขาด ดุจบุรุษอันตัดซึ่งเชือกอันผูกเท้าทั้งสองให้ขาด ด้วยดาบอันคมนั้นแล้ว ท่านทั้งหลายก็พึงตัดเสียซึ่งสังโยชน์ ๕ ประการ รูปราคสังโยชน์ ๑ อรูปราคสังโยชน์ ๑ มานสังโยชน์ ๑ อุทธัจจสังโยชน์ ๑ อวิชชาสังโยชน์ ๑ สังโยชน์ ๕ ประการนี้ ก็ย่อมผูกสัตว์ให้ไปบังเกิดในสวรรค์เทวโลกอันเปนภาคเบื้องบน ดุจเชือกบ่วงผูกคอแลชักขึ้นไปสวรรค์เทวโลกนั้น ท่านทั้งหลายก็พึงตัดเสียซึ่งสังโยชน์ ๕ นี้ให้ขาด ด้วยอรหรรตมรรคญาณดุจบุรุษอันตัดซึ่งเชือกบ่วงผูกคอนั้น ให้ขาดด้วยดาบอันคมนั้น และท่านทั้งหลายจงเจริญอินทรียธรรม ๕ ประการให้บังเกิดให้เจริญในสันดาน เพื่อจะให้บังเกิดอรหรรตมรรคญาณ เพื่อจะประหารสังโยชน์ ๕

ประการนี้เสียให้ขาด แลอินทรียธรรม ๕ ประการนั้น คือ สัทธินทรีย์ ๑ วิริยินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมาธินทรีย์ ๑ ปัญญินทรีย์ ๑ ท่านทั้งหลายจงล่วงข้ามเสียซึ่งธรรมทั้งหลาย ๕ ประการนี้ คือราคะ โทสะโมหะมานะทิฏฐิ อันเปนกังวลให้ข้องอยู่ในวัฏสงสาร อันว่าบุทคลผู้ใดแลตัดเสียซึ่งสังโยชน์ ๕ ประการเบื้องต่ำ แลตัดเสียซึ่งสังโยชน์๕ ประการเบื้องบน แลเจริญอินทรียธรรม ๕ ประการ แลล่วงข้ามเสียซึ่งกังวล ๕ ประการดังนี้ อันว่าบุทคลผู้นั้น พระตภาคตตรัสเทสนาว่าข้ามโอฆะทั้ง๔ ประการได้แล้ว ก็ถึงนฤพานเปนอันเที่ยงแท้แล อาตมาภาพ ขอถวายวิสัชนาสัตตมปัณหาด้วยพระธรรมเทศนานี้ ขอจงเปนต้นหนแลนายเข็มสำหรับสำเภาเภตรา คือพระบวรอาตมา พระองค์ผู้ประเสริฐ วิสัชนาสัตตมปัณหาปฤษณาครบ ๗ สำเร็จแล้วแต่เท่านี้

๘ อาตมาภาพ ขอถวายวิสัชนาอัฏฐมปัณหาปฤษณา คำรบ ๘ ว่าจะเรียนโหราให้ฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เสียนั้น อธิบายว่าฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เสีย จึงจึงจะรู้คัมภีร์โหรา ถ้ามิฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เสียมิรู้จักคัมภีร์โหรา อันว่าคัมภีร์โหรานั้นคือ ไตรวิชชา ๓ ประการ คือทิพพจักขุญาณ บุพเพนิวาสญาณ ๑ อาสวไขยญาณ ๑ อันว่าคัมภีร์โหรานั้นย่อมให้รู้จักผล บาปเคราะห์แลสมเคราะห์ ว่าครั้นบาปเคราะห์มาถึงในกาลเมื่อใด ก็บังเกิดทุกข์ในกาลเมื่อนั้น ครั้นสมเคราะห์มาถึงในการเมื่อใด ก็บังเกิดสุขในกาลเมื่อนั้น แลมีอุปมาดุจใด อันว่าทิพพจักขุญาณก็ย่อมเล็งเห็นวิบาก แห่งกุศลธรรมแลอกุศลธรรมดังนี้ อันว่าสัตว์ทั้งหลายหมู่นี้กระทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ครั้นจุติก็ไปบังเกิดในอบายทั้ง ๔ คือเปรตแลนรก แลดิรัจฉานแลอสุรกายนั้น ก็มีอุปไมย ดุจคัมภีร์โหราอันรู้จักบาปเคราะห์แลสมเคราะห์นั้นแล ประการหนึ่งอันว่าคัมภีร์โหรานั้น บอกให้รู้จักสุขแลทุกข์ในอดีตกาลอนาคตกาลดังนี้ ว่าจำเดิมแต่ท่านแรกเกิดนั้น ท่านได้เสวยสุขแลทุกข์ดังนี้แล้ว เมื่อท่านใหญ่มานี้อายุถึงเท่านี้ ท่านได้เสวยสุขทุกข์ดังนี้ๆ แลแต่นี้ไปข้างหน้าเมื่ออายุท่านถึงเท่านั้นๆ ท่านจะได้เสวยสุขทุกข์ดังนี้ แลมีอุปมาดุจใด อันว่าบุพเพนิวาสญาณก็รู้จักสัตว์ อันเสวยสุขทุกข์ในอดีตชาติแลอนาคตชาติดังนี้ อันว่าสัตว์ทั้งหลายหมู่นี้ เมื่อชาติก่อนโพ้นได้เสวยสุขทุกข์ดังนี้ๆ แล้ว แลสัตว์ทั้งหลายหมู่นี้ จะบังเกิดสืบไปในอนาคตชาติ ก็จะได้เสวยสุขทุกข์ดังนี้ ก็มีอุปไมยดุจคัมภีร์โหรา อันให้รู้สุขทุกข์ในอดีตกาลนั้นแล ประการหนึ่งอันว่าคัมภีร์โหราอันตัดอายุศย์นั้น ก็ให้รู้จักว่าบุทคลหมู่นี้มีอายุศม์สิ้นแล้วมิได้สืบไปภายหน้ากว่านั้น อันว่าบุทคลผู้นี้มีอายุศม์ยังมิสิ้น แลยังสืบไปภายหน้า แลมีอุปมาดุจใด อันว่าอาสวะไขยญาณ ก็รู้ว่าสัตว์ทั้งหลายหมู่นี้มีอาสวะทั้ง ๔ ประการ คือ กามาสวะ แลภวาสวะ แลทิฏฐาสวะ แลอวิชาสวะสิ้นแล้ว แลจะนิพพานบมิเกิด สืบไปภายหน้ากว่านั้น อันว่าสัตว์ทั้งหลายหมู่นี้ มีอาสวะทั้ง ๔ ประการยังไปมิสิ้น ยังจะเกิดในสงสารสืบไป ก็มีอุปไมยดุจคัมภีร์โหรา อันตัดอายุศม์แลรู้ว่าอายุศม์ยังไปมิได้ฉันนั้นแล เหตุดังนั้นจึงว่าคัมภีร์โหรานั้น คือไตรวิชาทั้งสามประการนั้นแล อันว่าอาจารย์ทั้งสี่นั้นคือโลโภ โทโส โมโห มานะนั้น อันว่ากุศลทั้งสี่นี้บังเกิดในทวารทั้งหลาย มีจักขุทวารเปนอาทิแห่งสัตว์ทั้งหลายนั้น แล้วก็ครอบงำข่มเหงสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายให้กระทำบาปกรรมทั้งปวงดังนี้ อันว่าโลโภนั้น บังเกิดในทวารทั้งหกแห่งสัตว์ทั้งหลาย

แล้วก็ครอบงำข่มเหงสั่งสอนสัตว์ทั้งหลาย ให้กระทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต อันเปนวิไสยแห่งโลโภ อันยินดีในกามคุณทั้ง ๕ ประการนั้น อันว่าโทโส บังเกิดในทวารทั้งหกแห่งสัตว์ทั้งหลายแล้วก็ครอบคำข่มเหงสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายนั้นให้กระทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต อันเปนวิไสยแห่งโทโส อันยินดีในอาฆาฏวัตถุเก้าประการนั้น อันว่าโมโหอันบังเกิดในทวารทั้งหกแห่งสัตว์ทั้งหลาย แล้วก็ครอบงำข่มเหงสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายนั้น ให้กระทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต อันเปนวิไสยแห่งโมโห อันมิรู้จักอริยสัตย์ทั้งสี่ประการนั้น อันว่ามานะบังเกิดในทวารทั้งหกแห่งสัตว์ทั้งหลาย แล้วก็ครอบงำข่มเหงสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายนั้น ให้กระทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต อันเปนวิไสยแห่งมานะด้วยมทะทั้งหลาย มีชาติมโทเปนอาทิ ดุจกล่าวในขุททกวัตถุนิกายวิภังค์นั้น เหตุดังนี้จึงว่า อกุศลสี่ตัวนี้เปนอาจารย์แล สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัสเทศนาในสังยุตตนิกายดังนี้ฯ อนัน์เตวาสิกำ ภิก็ขเว อนาจริยพ์รห์มจริย์วัส์สติ สัน์เตวาสิโก ภิก็ขเวภิก็ขุ สาจริยโก ทุก็ขำ นผาสุวิหรติ อนัน์เตวาสิโก อนาจริยโก สุขำผาสุวิหรติ อถ์ อิธภิก็ขโน จัก็ขุนานารูปี์ ทิส์วา อุปีชชันติ ปาปกา อกุศลา ธัมมา ปรสำกัปปาสำ โยชนิยา ต์ยัส์ส อันโตวัสสันติ ตัส์มา อัน์เตวาสิโกติ วุจ์จติ เตนสมุทาจรันติ ตัส์มาอาจริโยติวุจจติ ฯ ภิก็ขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่าภิกษุในศาสนานี้พึงเจริญสมณธรรม ด้วยอันหาลูกศิษย์สืบไปมิได้ ด้วยอันหาอาจารย์มิได้นั้นเถิด ภิก็ขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่าภิกษุรูปใดอันอยู่กอประด้วยลูกศิษย์ กอประด้วยอาจารย์ อันว่าภิกษุรูปนั้นอยู่เปนทุกข์บมิสบาย อันว่าภิกษุรูปใดอันอยู่หาลูกศิษย์บมิได้ หาอาจารย์บมิได้นั้น อันว่าภิกษุรูปนั้นนั้นอยู่เปนสุขอยู่เปนอันสบายยิ่งนักหนา จะปราถนาธรรมสิ่งใดก็ได้ตามแต่จะปราถนาเที่ยงแท้แล จึงตรัสปุจฉาว่าดังนี้ อันว่าลูกศิษย์นั้นคือสิ่งดังฤๅ อันว่าอาจารย์นั้นคือสิ่งดังฤๅ จึงตรัสวิสัชนาดังนี้ ภิก็ขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่าภิกษุในพระศาสนานี้เล็งเห็นรูปารมณ์ด้วยจักษุนั้นก็ดี ได้ฟังสัททารมณ์ด้วยโสตนั้นก็ดี ได้สูบดมคันธารมณ์ด้วยฆานะก็ดี ได้ลิ้มเลียรสารมณ์ด้วยชิวหาก็ดี ได้ถูกต้องโฏฐัพพารมณ์ด้วยกายก็ดี ได้รู้ธรรมารมณ์ด้วยมโนวิญญาณก็ดี อันว่าธรรมเปนอกุศลทั้งหลายหมู่ใด และบังเกิดในทวารทั้งหกแห่งภิกษุรูปนั้น อันว่าธรรมอันเปนอกุศลทั้งหลายหมู่นั้น ตั้งอยู่ภายในสันดานแห่งภิกษุรูปนั้น พระตถาคตตรัสเทศนาชื่อว่าเปนลูกศิษย์แห่งภิกษุรูปนั้น เหตุว่าธรรมเปนอกุศลทั้งหลายหมู่นั้น ตั้งอยู่ในสันดานแห่งภิกษุรูปนั้นประการหนึ่ง พระตถาคตตรัสเทศนาธรรมอันเปนอกุศลทั้งหลายหมู่นั้น ได้ชื่อว่าเปนครูเปนอาจารย์ครอบงำข่มเหงสั่งสอนภิกษุรูปนั้น ให้กระทำผิดธรรมนั้นแล สมเด็จพระสรรเพ็ชพุทธเจ้าตรัสเทศนาดังนี้ นักปราชผู้มีปัญญาพึงรู้ว่า โลโภ โทโส โมโห มานะ อันเปนมูลแห่งอกุศลทั้งปวงนี้ ว่าเปนอาจารย์ทั้งสี่เฉิด เหตุว่าครั้น โลโภ โทโส โมโห มานะทั้งสี่นี้หามิได้แล้ว อกุศลทั้งปวงก็หามิได้ เหตุดังนั้นจึงว่า ให้ฆ่าอาจารย์ทั้งสี่เสียจึงรู้คัมภีร์โหรานั้นแล อธิบายดังนี้อันว่าพระอรหันต์ทั้งปวงอันทรงไตรวิชาทั้งสามนั้น ก็ย่อมฆ่าเสียซึ่งโลภจิตรกันกอประด้วยทิฏฐิ แลโมหจิตรอันกอประด้วยวิจิกิจฉานั้นให้พินาศ ด้วยโสดาบัตติมรรคญาณแล้ว ก็ย่อมจะฆ่าเสียซึ่งโลภจิตรอันปราศจากทิฏฐิ

อันเปนกามราคอันหยาบ แลโทสจิตรอันเปนพยาอันหยาบนั้นให้พินาศด้วยสกิทาคามิมรรคญาณแล้วก็จะฆ่าเสียซึ่งโลภจิตร อันเปนกามราคอันสุขุมแลโทสจิตรอันเปนพยาบาทอันสุขุมนั้น ให้พินาศด้วยอนาคามิมรรคญาณแล้ว ก็ฆ่าเสียซึ่งมานะแลโมหะอันกอประด้วยอุทัธจนั้นให้พินาศด้วยอรหรรตมรรคมรรคญาณ จึงได้ตรัสรู้ไตรวิชาสามประการ คือ ทิพจักขุญาณ ปุพเพนิวาสญาณ อาสวะไขยญาณ เหตุฆ่าเสียซึ่งโลโภ โทโส โมโหมานะ ทั้งสี่ประการนี้ให้พินาศด้วยสมุจเฉทปหาน ก็ได้ชื่อว่าพระอรหันต์ทั้งหลายเรียนโหรา แลฆ่าอาจารย์ทั้งสี่เสียนั้นแล เหตุการณ์ดังนั้นอันว่านักปราชผู้ประเสริฐ แลบังเกิดทรงนามบัญญัติชื่อโยคาวจร เหตุกอประ ด้วยความเพียรในสมถภาวนา แลวิปัสนาภาวนาด้วยประนิธานปราถนาจะข้ามมหรณพสงสาร ให้ถึงอมัฤตยนิพพานด้วยอรหรรตมรรคญาณ อันตรัสรู้ไตรวิชาทั้งสามประการ ก็พึงฆ่าเสียซึ่งอกุศลธรรม ทั้งสี่ประการนี้ด้วยมรรคญาณทั้งสี่โดยอันดับกันดุจกล่าวมานั้นแล โยคาวจรผู้ประเสริฐพระองค์นั้น ก็ลุถึงอหรรตมรรคญาณ อันทรงไตรวิชาสามประการ ดุจพระอาจารย์อรหันต์เจ้าทั้งปวงอันทรงไตรวิชานั้นแล อาตมาภาพถวายวิสัชนาอัฏฐมปัณหา ด้วยพระธรรมเทศนาอันมีสภาวะดังนี้ ขอจงเปนต้นหนแลนายเข็ม สำหรับสำเภาเภตราคือพระบวรอาตมาพระองค์ผู้ประเสริฐ วิสัชนาอัฏฐปัญหาคำรบแปดสำเร็จแต่เท่านี้แล

ขอถวายพระพร ด้วยอาตมาภาพได้รับพระราชเสาวนี ว่าจะขอความรู้ อาตมาภาพขินดีนักหนา ด้วยอาตมาภาพได้วิสัชนาถวายมาแต่ก่อนบ้างแล้ว บัดนี้อาตมาภาพชราแล้ว จะขอถวายครั้งนี้เปนปริโยสาน ให้ทราบพระญาณจงยังแล้วด้วยพระราชสมภารเจ้าผู้ประเสริฐ จะแสวงหานิพพานอันดับสังขารทุกข์เที่ยงแท้ แลในพระธรรมเทศนาในปรมัตถธรรมมี ๕๗ ประการ คือขันธะ ๕ ประการ อายตนะ ๑๒ ประการ ธาตุ ๑๘ ประการ อินทรีย์ ๒๒ ประการ นั้นเปน ๕๗ ประการดังนี้ เมื่อจะผ่อนให้น้อยปรมัตถธรรมนี้แต่สองประการคือนามธรรมประการหนึ่ง รูปธรรมประการหนึ่ง ในอินทรีย์ ๒๒ ประการนั้น อันว่าจักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ รูปชีวิตินทรีย์ ๘ ประการนี้เปนรูปธรรม อันเหลือ ๑๔ นั้นเปนนามธรรม ในธาตุ ๑๘ นั้น อันว่าจักขุธาตุ รูปธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ ฆานธาตุ คันธาธตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพธาตุ ๑๐ ประการเปนรูปธรรม สัตตวิญญานธาตุทั้ง ๗ นั้นเปนนามธรรม อันว่าธรรมธาตุเปนทั้งนามธรรมแลรูปธรรม ในอายตนะ ๑๒ นั้น อันว่าจักขวายตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ ๑๐ ประการนี้เปนรูปธรรม มนายตนะเปนนามธรรม ธรรมายตนะนั้น เปนทั้งนามธรรมแลรูปธรรม ขันธะ ๕ ประการนั้น อันว่ารูปขันธ์นั้นเปนรูปธรรม เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ทั้งสี่นั้นเปนนามธรรม เหตุดังนั้นเมื่อโยคาวจรเจริญวิปัสสนาภาวนา ก็ผ่อนเอาปรมัตถธรรมทั้ง ๕๗ นั้น เข้ามาแต่นามธรรมแลรูปธรรมสองประการนี้แล เจริญบริกรรมภาวนาว่าดังนี้ ฯ นามรูปอนิจจัง นามรูปทุกขัง นามรูปอนัตตาฯ แลไตรลักษณญาณทั้ง ๓ ครั้นพิจารณาเปนอนิจจังก็เห็นด้วยกันทั้ง ๓ เหตุว่า ครั้นอนิจจลักขณ

ปรากฏในปัญญาแห่งโยคาวจร ทุกขลักขณ อนัตตลักขณก็ปรากฏด้วย ครั้นทุกขลักขณปรากฏอนิจจลักขณ อนัตตลักขณก็ปรากฏด้วย เอาแต่นามธรรมแลรูปธรรมทั้งสองประการนี้ เป็นบาทแห่งวิปัสนาก็เจริญไปได้ลุถึงอรหรรตเป็นอันมาก ประการหนึ่ง พระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย เมื่อจุตินั้นก็พิจารณาแต่นามธรรม แลรูปธรรมทั้งสองประการนี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นอารมณ์ตราบเท่าถึงจุติจิตร อันกรรมนิมิตรก็ดี คตินิมิตรก็ดี มิได้บังเกิดปรากฏแก่พระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย เหตุดังนั้นครั้นจุติจิตรรูปธรรมแลนามธรรมทั้งปวงนั้นก็ดับพร้อมกัน ดุจเปลวประทีปอันมีไส้ประทีปแลน้ำมันสิ้นพร้อมกัน เหตุดังนั้นปฏิสนธิจิตรก็หามิได้แก่พระอรหันต์ ก็ได้ชื่อว่าอนุปทิเสสนิพพานธาตุพ้นจากาสังขารทุกข์แท้แล อาตมาภาพเห็นว่า ความรู้ดังนี้ เป็นที่สุดความรู้ทั้งปวง เป็นยอดความรู้ทั้งปวง จงขอถวายประดับพระบัญญาบารมี สมเด็จบรมบพิตพระราชสมภารเจ้าพระองค์ผู้ประเสริฐแล ฯฯ[๑]

(๑) คัดจากหนังสือ อัฏฐธรรมปัณหาของสมเด็จพระเพทราชา ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ ร.ศ. ๑๓๑

บุรณะพระบรมธาตุเมืองชัยนาท

เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๒๖๐ ในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งท้ายสระ

---

(๑)พระพุทธสอรวัดท่าเข้าเบือกเมืองใชยนาฐบุรี เข้าไปมนัสการพระทิพพมน แลคิดอ่านบัตติสัง-ขรณ์ส้อมแปลงพระบรมธาตุหัวเมืองใชยนาฐบุรี แลให้มหาพุทธสอรวัดท่าเข้าเปลือกเมืองใชยนาฐ แลพระครูเมืองใชยนาฐบุรีแลพระสงเมืองใชยนาฐ แลสปปุรุสทั้งหลายชักชวนกันบัตติสังขรณ์พระบรมธาตุ แล้วได้ก่อกำแพงล้อมพระมหาธาตุนันสำเรจ แล้วแลจึ่งบอกนังสี่เข้าไปถึงสำเดจเจ้าพระทิพพม่น ๆ จิงให้แลให้ช่างดีบุกแลพระสงขึ้นมาหุ้มพระบรมธาตุหัวเมืองใชยนาฐธบุรี เปนดี-บุก ๒๕๐ หาบหุ้มลงมาเถิงบันลังชั้นยีสำเรจแล้วจิงช่างดีบุกแลพระสงจึ่งล่องลงไป บอกพระทิพพม่น ๆ จิงขึนมาปีดทองพระบรมธาตุนวัน ๖๗๗/๕ ค่ำ ปีรกา นพพสก พระพุทธสักราชใด้ ๒๒๖๐ พระ-วสาเสดสังขยาใด้เดือน ๑ แลปีดแตชดลงมาเถิงบัวกลุ่มเปนทอง ๕๓๓๐ กลีบจำปาทอง ๒๔๓๔ ปีดองรคังเปนทอง ๔๓๔๑ หน้ากุดน้อยเปนทอง ๒๒๖๔ แลวัน ๑๗๗/๓ ปีดทอง ๔๖๕๐ วัน ๓๗๗/๘ ค่ำปีดทอง ๑๕๘๘๐ วัน ๔๗๗/๕ ค่ำปีดทอง ๓๑๐๐ วัน ๕๗๗/๑๐ ค่ำปีดทอง ๘๔๐๐ พระเจดีลังกุดทังลังคาเปนทอง ๕๐๐ พระปรางลังกุดทังลังคาเปนทอง ๗๕๐ พระเจดีเลกรายเปนทอง ๑๒๐ หน้ากุดพระเจดีรายเปนทอง ๖๕ ทองปีดะ ลายปตูเปนทอง ๖๐๐ พระในกุดเจดีย์รายองเปนทอง ๓๓ พระในหน้าบนเปนทอง ๖๐ พระในหน้าบันเปนทอง ๑๐๐ หน้ากตหน้าบันเปนทอง ๒๒๐ พระในกุดเปนทอง ๓๐๐ พระในกุดสององยืนอง ๑ เปนทอง ๑๐๕ นั่งอง ๑ เปนทอง ๕๑ พระนากเปนทอง ๗๐ พระในกุดเปนทอง ๑๕๐ พระในกุดเปนทอง ๑๘๐ หน้ากุดเปนทอง ๒๔๐ เชดหน้าตูเปนทอง ๑๔๐ เกตชั้นบนเปนทอง ๑๑๐๐ เกตชั้นกลางเปนทอง ๑๒๐๐ หน้าทวานชั้นบนเปนทอง ๗๐๐ หน้าทวานชั้นกลางเปนทอง ๑๒๐๐ เสาหน้ามุกเปนทอง ๓๐๐ แลปีดทองพระมหาธาตุเปนทอง ๕๒๔๕๐ เชิงชั้นยีแลพระมหาพุทธสอรวัดท่าเข้าเปลือกเมืองใชย-นาฐบุรี แลชักชวนพระสงเจ้าทั้งปวงแลสัปปรุสทั้งปวง ช่วยกันบัตติสังขรณพระบรมธาตุบันลังชั้นต่ำเปนดีบุก ๑๒ หาบ พื้นบันลังชั้นบนสองชั้นเปนดีบุก ๑๒ หาบด้วยกัน แลช่วยกันบัตติสังขรณ์บำเพงพระมหาธาตุรายกันหัวเมืองใชยนาฐบุรี หัวแหลมตาอินโชตได้เงิน ๑/๑/๑ บ้านแขกได้ ๑/๓/๑ วัดตึกได้ -/๒/- เจ้ากรัวไรชาวบกชาวเรือได้เงิน ๒/๑/๒ ขยายได้ -/๓/๓ ปากน้ำคุ้งสำเภาชาวบกชาวเรือ อินพรหมไรได้เงิน ๕/-/๑ ตาสเมียนพรหมราชไร บ้านมโนรมแลหอตานได้เงิน ๑/๑/๑ พยูแดนขุนสีทิปไรได้เงิน -/๑/- หมื่นทิพไรบ้านโกรกพระ ๒/๑/-

---

(๑) อักขระวิธี คัดเขียนตามจารึก

บ้านพงม่วง ๑/๒ บ้านตลุด ๑/๓ บ้านอ้อย ๒/๑๑ ขึ้นมาสมโพธิฉลองด้วย แลวัน ๕-๑๔/๑๒ ค่ำมีแจงสพพยา ๒/— เมืองแพรก ๒/— ใรต่างเมืองได้ ๕/๑๓ สังคายนายวัน ๑ มีพระไตรปิดกวัน ๑ มีพระมหาพระงาม ๑/— ชมตื่นรายรอบหลังกำแพงเปนเงิน ชาตวัน ๑ แลตบแต่งพระองสักการบูชาแลราชวัตฉัตทงดอกไม้ใต้เทียนมีปากการณต่าง ๆ โขนหนังรกอนแลมาในปีกุนเอกสก เดือนหกเพง แลพระมหาพุทธสอรเปนอธิการเปนประทานชักชวนพระสงทังปวง แลสัปปุรุสทังปวงมาตบแต่งเครื่องสักการบูชา ราชวัดฉัตทงดอกไม้ใต้เทียนแลทำเปนการฉลองสมโพดพระมหาธาตุหัวเมืองใชยนาฐบุรี ๑แลใรเงินสับปุรุสทางนอกได้เงิน ๕/๑/๓— แล(๑)

๒/— ปีดพระอัตถารฎเปนทอง ๓๐๐๐ แลพระสงคเจ้าแลสัปปุรุสทังหลายไปเมื่อน่าแลบำเพงบีตติสังขรณส้อมแปลงสืบไปให้ท่วน ๕๐๐๐ พระวสากอบเปนแก่นสานแก่อาตตมาเพื่อเปนปีดไจยแก่นิพานเปนอันบรมกานอันเที่ยงแท้แล วัน ๕-๑๔/๑๒ ค่ำปีจอสำริทธิสก พระทิพพมนจิ้นมาสมโพทธิพระบรมธาตุหัวเมืองใชยนาฐบุรีแลสำเดจพระรูป

(๑) สำเนาจารึกศิลาภาษาไทยอักษรขอมบูรณพระบรมธาตุจังหวัดชัยนาทนี้ พระยาอนุมานราชธน รองประธานกรรมการ ฯ เสนอเพิ่มเข้ามา

พระบรมราชาธิบาย

"เวลาบ่าย ๔ โมงลงเรือแจวล่องลงไปดูวัดพระบรมธาตุ ซึ่งอยู่ปากน้ำเมืองสรรค์ฟากใต้ ได้ความจากพระครูอินทโมฬีศรีบรมธาตุ (ช้าง) ว่าเชิงเทิน เมืองเก่ายังมีอยู่ในที่หลงข้างวัด แต่กรมการทั้งเมืองไม่มีผู้ใดทราบ เพราะได้ทิ้งร้างมาเสียช้านาน เมืองนี้เห็นจะได้ตั้งภายหลังสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ได้เมืองสุโขไทยเปนประเทศราชขึ้นกรุง พระเจ้าแผ่นดินฝ่ายเหนือองค์ที่สุดมหาธรรมราชเลไทยเปนเจ้าครองเมืองในที่นี้ ต่อนั้นก็คงจะเปนพระวงศ์ข้างกรุงเก่าขึ้นมาครอง เช่น สมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) เปนต้น เมืองนั้นเอาลำน้ำแควใหญ่แควเมืองสรรค์เปนคูพระบรมธาตุรูปแปลกแต่เล็ก มีศิลาจารึกอยู่ที่ฐานโพธิ์ แต่เปนจารึกใหม่ๆ เปนอักษรขอมเขียนภาษาไทย ว่าด้วยการเรี่ยไรปฏิสังขรณ์ พระธาตุ บอกเรือนเงิน ๒ สลึง ๓ สลึง แต่มีที่ควรจะสังเกตอยู่ ๒ แห่ง คือยังเรียกเมืองสรรค์ว่า เมืองแพรก คือเมืองแพรกศรีราชา กับกล่าวว่ามีสมเด็จพระรูปเสด็จขึ้นไปในการฉลอง คำนวณดูตกอยู่ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ สมเด็จพระรูปนั้นคงจะเปนกรมพระเทพามาตย์ พระอรรคมเหษีกลางแผ่นดินพระเพทราชา ซึ่งผนวชเปนรูปชีอยู่วัดดุสิต นี่เห็นจะเปนตัวอย่างให้เกิดสมเด็จ พระรูปศิริโสภามหานาคนารีที่กรุงเทพ ฯ มีระฆังใบหนึ่งหล่อเมื่อพระพุทธศักราช ๒๒๗๐ เสียงไม่เพราะ" (คัดจากเรื่องเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือในปลายรัชสมัย ร. ๕)

ฉลองพระพุทธไสยาศน์และสร้างพระวิหาร

วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๑ ในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งท้ายสระ

ศุภมัสดุ ๒๒๗๑ ศกอัชสงวัดฉรวิสาขยมาศ ศุขปีกษอัฐมีดิดถีจันทวาร(๑) พระบาทพระศรีสรรเพชญสมเดจเอกาทศรุทอิศวรบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระเจ้าปราสาททอง พระเจ้าช้างเนียม พระเจ้าช้างเผือก ทรงทศพิธราชธรรม กอปรด้วยพระเดชฤทธิสิทธิศักดิษฤษดิรักษสงงหาร วิศาลวิสุทธอุดมบรมจักรพรรดิษรธรธรรมิกราชาธิราชอันประเสริด เสดจพระราชดำเนิรกรีธานรานิกร วรมุขมนตรีพิริโยธา ขึ้นมายกชลอพระพุทธไสยาศน ณ อารามตำบลป่าโมค ซึ่งจะเถิงแก่อุทกอันตรายขึ้นมาจากฝั่งคงคา สิ้นมรรคาสี่เส้นสี่วา จึ่งให้ถาปนาพระมหาวิหารพระพุทธไสยาศนไว้ ณ โบราณาวาศ อันชื่อวัดตลาดในสถานที่นี้แล้ว จึ่งมีพระราชโองการมานพระบันทูลดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ส่งงแก่พระราชสงครามว่าพระวิหารเก่าอันโบราณถาปนาไว้ในอารามวัดตลาดนี้ ฝาผนังแลหลังคาพระวิหารนั้นนทำรุททรุดโทรม แลพระพุทธรูปในพระวิหารนั้นนเส้าหมองนัก แลให้เร่งอู้พระวิหารนั้นนลง จให้ถาปนาเปนพระวิหารอุโบสถไว้สำหรับพระสงฆมกทำอุโบสถาธิกำมสืบไปในอนาคตกาลแล ครั้นอู้พระวิหารเก่านั้นลงสำเรจแล้ว ครั้นเถิงอัชสงงวัดฉรเชษฐมาศ กาลปีกษบัญจมีดิดถี อาทิตยวาร(๓) เพลารุ่งแล้วนาลีกา ๗ บาท กอปรด้วยศุภนักขัตสกุนนิมิตรอันประเสริด จึ่งพระบาทสมเดจบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสดจแรกถาปนาพระมหาวิหารอุโบสถนี้แล้ว จึ่งมีพระราชโองการมานพระบันทูลดำรัสส่งงแก่เจ้าพญาศรีธรรมาธิราชแลพระศรีมโหสถ ให้ทำเปนพระตำราจาริกลงในแผ่นสีลาไว้ในพระมหาวิหารอุโบสถนี้ เพื่อจให้เปนประโยชนแก่พระภิกขุสงฆอันเปนพระพุทโธรศให้จำเริญในพระศาสนาสืบไปตราบเท้าห้าพันพระพรรษา ว่าพระสงฆอันจกทำอุโบสถาธิกำมในพระมหาวิหารอุโบสถนี้ ถ้าแลพระสงฆผู้เปนอธิการแลพระสงฆอันดับในอารามนี้กดี แลพระสงฆ ณ อารามอื่น แลจมากทำอุโบสถาธิกำมโนอารามพระพุทธไสยาศน์นี้กดี ให้ประพฤธิต้งงอยู่ในจตุปาริสุทธศีลตามพระวินัยบันยัดดิ แลประนิบัดเปนเอกฉันทพร้อมกันตามพระพุทโธวาท จึ่งให้กทำอุโบสถาธิกำมในพระมหาวิหารอุโบสถหลวงนี้ ถ้าแลสงฆรูปใดแลมีได้ทำตามพระวินัยพระพุทธเจ้าบันทูล แลรู้ในใจเองแล้วอย่าได้เข้าในพระ วิหาร อุโบสถหลวง ณ อารามนี้ตราบเท่าห้าพันพระพรรษา แลพระสงฆรูปใดสำเรจกิจแล้วไส้ ให้ตรวจน้ำสิโนทกถวายพระราชกุศลจงทุกวันอุโบสถนั้นน(๔)

---

(๑) วันจันทร์ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะแม จุลศักราช ๑๐๙๑

(๒) หมายเหตุ – คำว่า อู้ อ่านว่า รื้อ

(๓) วันอาทิตย์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะแม

(๔) สำเนาศิลาจารึกวัดป่าโมก

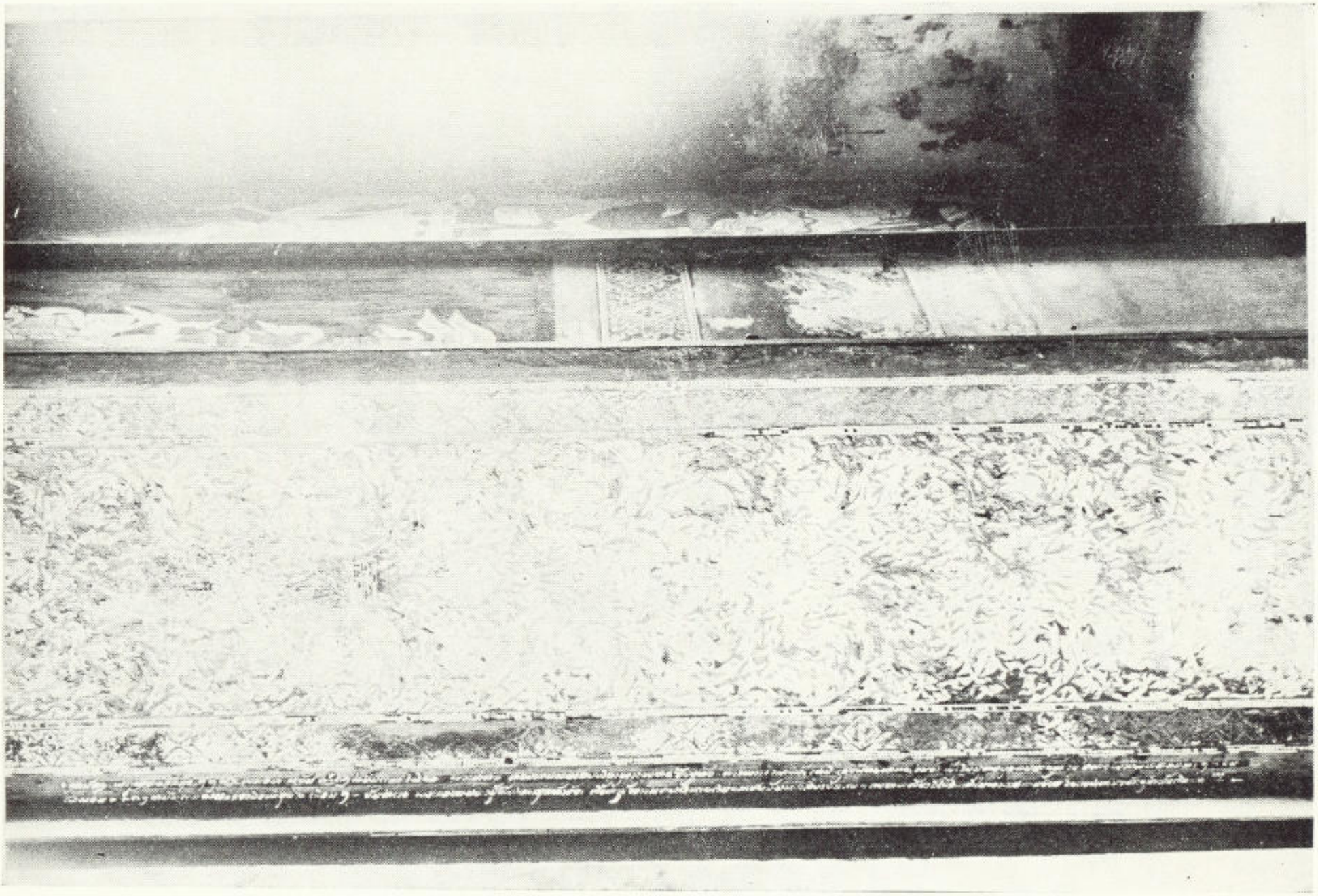

การพระกฐินให้สร้างบานประตูมุก

สำหรับพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม พระนครศรีอยุธยา

เมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๙ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ

๑ศุภมัสดุ พระพุทธศักราช ๒๒๘๕ พระวษา ณ วัน ๗๙๑๒ ๕ ค่ำ ปีมแมตรีณิศก พระบาทสมเดจบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้เขียนลายมุกบานประตูพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม ช่าง ๒๐๐ คน ๒ เริ่ม ณ วัน ๔๙๑๒ ๕ ค่ำ ปีมแมตรีณิศก ลงมือทำมุก ๖ เดือน ๒๔ วันสำเรจ พระราชทานช่างผู้ได้ทำการมุกทั้งปวง เสื้อผ้ารูปพรรณทองเงินแลเงินตราเปนอันมาก เลี้ยงวันแล(๑)๒ เพลา ค่าเลี้ยงมิได้คิดเข้าในพระราชทานด้วย คิดแต่บำเหนจประตูหนึ่งเปนเงินตรา ๓๐ + (๒)

หมายเหตุ—บานประตูมุกที่มีอักษรมุกนั้น เดิมนำมาเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร ต่อมาสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรดให้ย้ายบานประตูมุกนั้นไปประกอบเปนบานประตูหอพระมณเฑียรธรรม คือประตูกลางด้านตะวันตก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔

---

(๑) เลี้ยงวันแล คือเลี้ยงวันละ

(๒) สำเนาจารึกอักษรมุกด์ที่บานประตูมุกด์ หอพระมณเฑียรธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

จดหมายเหตุระยะทางพระอุบาลีไปลังกาทวีป

ตั้งแต่กำปั่นหลวงไปเสียที่เมืองนครศรีธรรมราช พระอุบาลีและทูตานุทูตไทยต้องกลับคืนมายังกรุงศรีอยุธยาแล้ว(๑) ต้องรออยู่อีกหลายเดือน ในระวางนั้นมีเหตุต่าง ๆ เกิดขึ้นหลายอย่าง คือ เรือกำปั่นหลวงที่บรรทุกช้างและสินค้าไปขาย ณ เมืองชินนะปัตตะนัมในชมพูทวีป ข้างฝ่ายใต้ไปถึงอับปาง คนที่ไปในเรือจมน้ำตายเสียมาก เหลือรอดชีวิตมาได้เพียง ๗–๘ คน นี้ประการหนึ่ง เรือกำปั่น ๔ ลำทอดอยู่ที่ปากน้ำเกิดพายุใหญ่พัดจนกำปั่นเหล่านั้นแตกล่มทำลายลงประการหนึ่ง และที่สุดเจ้าพระยามหาอุปราชถึงอสัญกรรมลงด้วยอีกประการหนึ่ง จึงเป็นเหตุให้สมเด็จพระเจ้าบรมโกศท้อพระราชหฤทัยในการที่จะส่งพระอุบาลีไปอีก วิลลภาเคทะระได้กราบบังคมทูล ฯ วิงวอนเป็นหลายครั้งก็ยังไม่ปลงพระทัย จนมีเรือกำปั่นวิลันดาเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยาลำหนึ่ง นายเรือทราบพระราชประสงค์ให้กราบบังคมทูล ฯ ว่าจะรับอาสาพาพระสงฆ์ไทยและทูตานุทูตไปส่งให้ถึงลังกาทวีป สมเด็จพระเจ้าบรมโกศจึงได้มีรับสั่งให้จัดการส่งพระอุบาลี พระอริยมุนี กับคณะสงฆ์และทูตานุทูตไปจากกรุงศรีอยุธยา ทูตไทยได้จดหมายเหตุระยะทางที่ไปไว้ดังนี้(๒)

วันศุกร์เดือนอ้ายขึ้น ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๑๔ (พ.ศ. ๒๒๙๕) ปีวอกจัตวาศก เพลาย่ำฆ้องแล้ว ๖ นาฬิกา เชิญพระมณฑปพระพุทธรูป หีบพระธรรม และพระราชสาสน์ และเครื่องมงคลบรรณาการ พระราชสาสน์ออกมาประดูจักรมหิมาลง ณ ฉนวนท่า ขึ้นใหม่ ณ ท่า(๓) ครั้นแล้วเชิญมณฑปใส่พระราชสาสน์ เสด็จลงเรือพระที่นั่งศรีพิมานชัย พระอุบาลีหนึ่ง พระอริยมุนีหนึ่ง พระสงฆ์อันดับ ๑๕ รวม ๑๗ รูป(๔) ลงเรือสีผ้าแดงไปบำรุงพระศาสนา ณ กรุงศิริวัฒนบุรี ถึงกำปั่นทรงพระราชสาสน์ทอดอยู่หน้าวัดรอเพลาเช้า ๒ โมง กำปั่นนั้นยาว ๑๔ วา ปากกว้าง ๔ วา ๒ศอก(๕) แลเชิญพระพุทธรูป เชิญหีบพระธรรม เชิญมณฑปพระราชสาสน์ แลเครื่องพระราช

(๑) ความต่อไปตอนนี้ กล่าวตามจดหมายเหตุของวิลลภาเคทะระทูตลังกา ที่ติดกลับเข้ามากรุงศรีอยุธยากับพระสงฆ์

(๒) ความต่อไปนี้ ข้าพเจ้าได้ลงเค็มตามต้นฉบับจดหมายเหตุของทูตไทยเพื่อจะรักษาสำนวนจดหมายเหตุเดิม ไม่ได้แก้ไข เป็นแต่ทำคำอธิบายลงไว้ ในที่บางแห่งซึ่งเห็นสมควรจะมีคำอธิบาย

(๓) ท่าฉนวนที่แห่พระลงเรือคราวนี้ ไม่ใช่ท่าประตูชัยที่แห่ไปลงตอนก่อนเป็นแน่ ได้ความตามจดหมายเหตุฉบับหลัง เข้าใจว่าท่าปากคลองเมืองข้างด้านเหนือพระราชวัง

(๔) รายนามพระสงฆ์ที่ได้ไปถึงลังกาทวีปกับพระอุบาลี มีในหนังสือสยามุปสัมปทาวัตรวม ๑๘ รูป ด้วยกันดังนี้ พระราชาคณะ ๒ คือ ๑ พระอุบาลี ๒ พระอริยมุนี เปรียญไปเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ๕ คือ ๓ พระมหานาม ๔ พระมหาบุญ ๕ พระมหาสุวรรณ ๖ พระมหามนิศร์ ๗ พระมหามณี พระอันดับ ๑๑ รูปเรียกตามนามฉายาว่า ๘ พระพรหมโชติ ๙ พระมณีโชติ ๑๐ พระจันทรโชติ ๑๑ พระธรรมโชติ ๑๒ พระบุญโชติ ๑๓ พระอินทรโชติ ๑๔ พระจันทสาระ ๑๕ พระสิริจันทะ ๑๖ พระอินทสุวรรณ ๑๗ พระพรหมสร ๑๘ พระยศทิน

(๕) เรือกำปั่นลำนี้ปรากฏในจดหมายเหตุของวิลลภาเคทะระว่าชื่อ เซซิเลีย เป็นเรือค้าขายของพวกวิลันดา

มงคลบรรณาการขึ้นบนกำปั่นแล้ว แลทอดอยู่หน้าวัดรอนั้น ๓ วัน ณ วันจันทร์เดือนอ้ายขึ้น ๑๓ ค่ำ ยาตรากำปั่นลงไปทอดอยู่ ณ วัดโปรดสัตว์ ๘ วัน ณ วันจันทร์เดือนอ้ายแรม ๖ ค่ำลงไปแต่วัดโปรดสัตว์ ถึงเมืองนนทบุรี ณ วันเสาร์เดือนยี่ขึ้น ๓ ค่ำเพลาบ่ายประมาณ ๒ โมงมีเศษรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์เดือนยี่ขึ้น ๔ ค่ำเพลาเช้า กรมการนิมนต์พระสงฆ์ ณ กำปั่นฉันแล้ว เวียนเทียนสมโภชพระราชสาสน์แล้ว ลงไปถึงเมืองธนบุรีเพลาบ่าย ๕ โมงมีเศษ ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันจันทร์เดือนยี่ขึ้น ๕ ค่ำเพลาเช้า กรมการนิมนต์พระสงฆ์ขึ้นไปฉัน ณ ศาลากลาง แล้วมาเวียนเทียนสมโภชพระราชสาสน์แล้ว ลงไปถึงตึกวิลันดา ณ บางปลากด[๑] ณ วันอังคารเดือนยี่ขึ้น ๖ ค่ำเพลาเช้า ๓ โมง แล มรติง[๒] นายกำปั่นให้ทอดอยู่บรรทุกฝาง ๖ วัน ณ วันอังคารเดือนยี่ขึ้น ๑๒ ค่ำถึงเมืองพระประแดง[๓] รุ่งขึ้นวันพุธเดือนยี่ขึ้น ๑๓ ค่ำเพลาเช้า กรมการกีมานิมนต์พระสงฆ์ขึ้นไปฉัน ณ ศาลากลางแล้ว เวียนเทียนสมโภชพระราชสาสน์แล้ว ออกไปถึงน้ำเขียวปากน้ำบางเจ้าพระยา[๔] ณ วันเสาร์เดือนยี่แรมค่ำหนึ่งปีวอกจัตวาศก ข้าพระพุทธเจ้า[๕] เร่งรัดกรมการให้ส่งน้ำส่งฟืน มรติงนายกำปั่นให้ลำเลียงฝางดีบุกอยู่ ๕ วันจึงสำเร็จ แลเชิญพระราชสาสน์ไปแต่หอพระราชสาสน์แต่ ณ วันศุกร์เดือนอ้ายขึ้น ๑๐ ค่ำ ถึงน้ำเขียวปากน้ำบางเจ้าพระยาจนได้ใช้ใบยาตรากำปั่นทรงพระราชสาสน์ ณ วันพุธเดือนยี่แรม ๖ ค่ำปีวอกจัตวาศก อยู่ทำการกำปั่นรายทางและบรรทุกสิ่งของเดือน ๑ กับ ๓ วัน แต่ได้ยาตรากำปั่นแต่ ณ วัดรอถึงน้ำเขียว ๗ วัน รวมเดือน ๑ กับ ๑๐ วัน

ณ วันพุธเดือนยี่แรม ๖ ค่ำปีวอกจัตวาศก นายกำปั่นและต้นหนใหญ่น้อยจะยาตรากำปั่นทรงพระราชสาสน์ ข้าหลวงมีชื่อจึงถามว่าทางแต่น้ำเขียวปากน้ำบางเจ้าพระยา ลงไปถึงเมืองไยกะตรา[๖]นั้นเท่าใด นายกำปั่นและต้นหนใหญ่น้อยว่า ๓๘๐ โยชน์ฝรั่ง และโยชน์ ๑ นั้นเป็น ๒๘๐๐ วา แลโยชน์คิดเป็น ๑๔๐ เส้น ถ้าลมดี ๒๔ วัน ๒๕ วันถึง ครั้นเพลาเช้า ๓ โมง ยาตรากำปั่นทรงพระราชสาสน์ไปทิศบูรพา ข้ามอ่าวไปตรงเมืองชลบุรี และใช้ใบไปนอกเกาะสีชัง เกาะไผ่ เกาะคราม ช่องแสมสาร ตรงปากน้ำระยอง ปากน้ำระแส ปากน้ำจันทบุรี ตพังโสม พุไทมาศ และใช้ใบนั้นเมื่อลมดีไปทิศตะวันออกเฉียงเหนือบ้างเฉียงใต้บ้าง ครั้น ณ วันจันทร์เดือน ๓ ขึ้นค่ำหนึ่งถึงที่ตรงเกาะไผ่เกาะตรน ยังประมาณ ๒๐๐ เส้น จะถึงเกาะมัน นายกำปั่นต้นหนว่ามาทุกครั้ง ต่อถึง

---

(๑) คือ สถานีสินค้าของวิลันดาที่เรียกว่า อัมสเตอดัม

(๒) ในจดหมายเหตุวิลลภาเคทะระที่แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า นายเรือคนนี้ ชื่อ มาร์ติโน

(๓) เมืองพระประแดง เดิมตั้งอยู่ที่ราชบุรณะ ทุกวันนี้อยู่อ้อมปากลัด เป็นเมืองปากน้ำแต่ครั้งขอมเป็นใหญ่ ด้วยครั้งนั้นทะเลยังอยู่ลึกเข้ามาครั้นนานมาชายฝั่งงอกออกไป เมืองพระประแดงเดิมห่างปากน้ำนักจึงย้ายเมืองพระประแดงลงไปตั้งที่เมืองสมุทรปราการทุกวันนี้ เรียกชื่อว่าเมืองสมุทรปราการมาแต่ครั้งกรุงเก่า มีชื่ออยู่ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่าชัดเจน ที่เรียกว่าเมืองพระประแดงในจดหมายเหตุนี้ เรียกตามปากตลาด ซึ่งคงจะยังเรียกตามชื่อเดิมอยู่ในสมัยนั้น

(๔) จะเห็นได้ครั้งนี้ ว่าในครั้งนั้นเขาเรียกปากน้ำบางเจ้าพระยา คำว่าบาง แปลความว่าคลองที่เข้าไปกัน คงจะมีคลองตันอันใดอันหนึ่งอยู่แถวนั้น ซึ่งเรียกว่าบางเจ้าพระยา เมื่อปากน้ำไปออกตรงนั้น จึงเรียกว่าปากน้ำบางเจ้าพระยา อย่างปากน้ำบางปะกง

(๕) ได้ความในจดหมายเหตุฉบับหลังว่า ทูตไทยที่ไปคราวนั้น ราชทูตเป็นที่พระธรรมไมตรี

(๖) เมืองไยกะตราเป็นชื่อเดิมของเมืองบเตเวียที่เกาะชวา

เกาะมันแล้วจึงข้ามไปเมืองไยกะตรา ฝั่งฟากตะวันตก แลบัดนี้ลมพัดกล้าจวนเพลาอยู่ จะไปถึงเกาะมันนั้นมิได้ และลมพัดชอบที่อยู่แล้วจะข้ามไปเมืองไยกะตรา แต่ ณ เกาะไผ่เกาะตรนนี้แลขาตรามาแต่ปากน้ำเขียวปากน้ำบางเจ้าพระยาถึงเกาะไผ่เกาะตรน ที่ข้ามนั้น ๑๕ วัน ๑๔ คืน เป็นทาง ๕๐ โยชน์ คิด ๑๒๖๐๐ เส้น

ครั้นเพลาเจ้า ๒ โมง นายกำปั่นต้นหน ให้บ่ายหน้ากำปั่นไปหว่างอาคเนย์ หว่างทักษิณ ข้ามไปเมืองไยกะตราฝั่งฟากตะวันตก ลมกล้า ใช้ใบไปกลางวันกลางคืนมิได้เห็นเกาะเห็นฝั่ง ณ วันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ นายกำปั่นให้หมื่นวิชิตวาที ล่ามมาว่า ธรรมเนียมเดินกำปั่น ถ้าไม่เห็นเกาะเห็นฝั่งแล้วต้นหนและกลาสีคอยดูเกาะดูฝั่งสำคัญนั้น ถ้าผู้ใดเห็นก่อน ผู้ใหญ่ให้บำเหน็จแก่ผู้นั้น แลบัดนี้ต้นหนกลาสีคอยดูเกาะดูฝั่งอยู่ ถ้าเห็นเกาะเห็นฝั่งแล้ว ท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์จะให้บำเหน็จแก่ผู้นั้นบ้างหรือ ข้าพเจ้าจึงว่าราชทูตจะให้เงิน ๕ บาท อุปทูตจะให้เงิน ๔ บาท ตรีทูตจะให้เงิน ๓ บาท รวม ๑๒ บาท ณ วันศุกร์เดือน ๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำเพลา ๒ ทุ่ม ต้นหนให้หมื่นวิชิตวาทีล่ามมาบอกว่า เห็นเกาะบุลูโอดบัดนี้แล้ว ข้าพเจ้าไปดูเกาะนั้นอยู่ขวามือ ข้าพเจ้าจึงให้เงินแก่ต้นหน ๑๒ บาท ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์เดือน ๓ แรม ๑ ค่ำหนึ่ง ถึงเกาะบุลูโอดเพลาเช้า ๕ โมง แลใช้ใบไปแต่เกาะไผ่เกาะตรน ณ วันจันทร์เดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ถึงเกาะบุลูโอด ณ วันอาทิตย์เดือน ๓ แรม ๑ ค่ำหนึ่ง ถามต้นหนว่าเป็นทาง ๑๑๒ โยชน์ คิดเป็น ๑๕๖๘๐ เส้น ทอดสมออยู่ นายกำปั่นให้เอาทุ่งน้ำ(๑) ลงสำปั้นไปตักน้ำสองเที่ยว ต่อ ณ วันจันทร์เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำเพลาเช้า ๕ โมง จึงใช้ใบแต่เกาะบุลูโอด ไป ๖ วัน ๖ คืนมิได้ทอดสมอ ถึงเกาะบังกะ ณ วันเสาร์เดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ เพลา ๒ โมง ต้นหนว่าเป็นทาง ๗๒ โยชน์ คิดเป็น ๑๐๐๘๐ เส้น และถึงฝั่งตะวันตก เห็นเกาะเห็นฝั่งเนื่องไปข้างขวามือ และเข้าไปในเตรด(๒) แล้วถึงเมืองปลีบัง ครั้นออกจากเตรดจึงถึงเกาะรายเนื่องไป ครั้น ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ เพลา ๒ ทุ่ม ถึงท่าเมืองไยกะตรา ทอดสมออยู่ใกล้บ้อมหน้าเมืองประมาณ ๕๐ เส้น แลไปแต่เกาะบังกะ ณ วันเสาร์เดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ ถึงท่าเมืองไยกะตรา ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ ๑๓ วัน ๑๒ คืน ต้นหนว่าเป็นทาง ๑๐๕ โยชน์เป็น ๑๔๗๐๐ เส้น แลยาตรากำปั่นทรงพระราชสาสน์มาแต่น้ำเขียว ถึงเกาะไผ่เกาะตรนนั้น ๑๕ วัน ๕๐ โยชน์หรือ ๑๒๖๐๐ เส้น ได้ใช้ใบ ๕ วัน นอกนั้นมิได้ใช้ใบ แต่เกาะไผ่เกาะตรนถึงเกาะบุลูโอด ได้ใช้ใบ ๗ วัน ๑๑๒ โยชน์หรือ ๑๕๖๘๐ เส้น แต่เกาะบุลูโอดถึงเกาะบังกะ ได้ใช้ใบ ๖ วัน ๗๒ โยชน์หรือ ๑๐๐๘๐ เส้น แต่เกาะบังกะถึงท่าเมืองไยกะตราได้ใช้ใบ ๑๓ วัน ๑๐๕ โยชน์หรือ ๑๔๗๐๐ เส้น รวมทาง ๓๗๕ โยชน์ ๕๐ วัน

รุ่งขึ้น ณ วันศุกร์เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ มรดิงนายกำปั่นว่า จะขึ้นไปบอกแก่เยนตรา(๓) ด้วย

(๑) ที่เรียกว่าทุ่งน้ำ ตรงนี้ เป็นภาชนะสำหรับตักน้ำอย่าง ๑ นั้นเป็นแน่ แต่ที่จะเห็นเรียกตรงนี้ข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะเขียนผิด ที่จริงจะเป็น "ถุงน้ำ" คือหนังสัตว์ซึ่งเอามาเย็บเป็นถุงสำหรับขังน้ำ ทุกวันนี้ในชมพูทวีปก็ยังใช้อยู่ เป็นของเบาเอาไปเอามาง่ายกว่าทุ่มและหม้อ

(๒) คำว่าเตรด หมายความว่าเป็นส่องสำหรับเรือเดินอย่างเรา เรียกปากเตร็ดที่เมืองนนทบุรี แต่มีผู้ศึกษาโบราณคดีได้ปรารภกันว่า เฉพาะไปตรงกับคำว่า เสตรตส์ ในภาษาอังกฤษซึ่งแปลความอย่างเดียวกัน บางทีคำที่เรียกว่าเตร็ด จะมาจากศัพท์สเตรตส์ หรือคำว่า สเตรตส์ จะไปจากคำว่า เตรด

(๓) คำว่าเยนตราในที่นี้ ตรงกับ เยนราล ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการของวิลันดาทางตะวันออกอยู่ที่เกาะชวา

เชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า แลพระราชสาสน์เสด็จมา ณ กำปั่นมรติง แลมีหนังสือ พณ หัวเจ้าท่านโกษาธิบดีมาถึงเยนตรานั้น แลมรติงว่าจะขึ้นไปอยู่ดึก ณ เมืองไยกะตรา แล้วให้ท่านอยู่จงดีเถิด แลข้าพเจ้าจึงว่ามรติงจงไปแจ้งแก่เยนตราด้วย (ว่า) มรติงสามิภักดิรับเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลเชิญพระราชสาสน์ แลมีหนังสือ พณ โกษาธิบดีมาถึงเยนตรา ๆ จะว่าประการใด ถ้าได้เนื้อความแล้วให้มาบอกเรา ครั้นเพลาบ่ายเยนตราให้กปีตังการังมาถามข่าว และบอกว่ากำปั่นใหญ่ซึ่งจะไปส่ง ณ กรุงศรีวัฒนบุรีนั้นมีอยู่แล้ว ข้าพเจ้าให้แพรจีนกปีตังการัง ราชทูต ๑๕ ม้วน อุปทูต ๑๕ ม้วน ตรีทูต ๑๕ ม้วน ให้เงินแก่ทนาย ๕ บาท ไพร่มลายูซึ่งมาด้วยนั้น ๖ คน ๆ ละ ๑ บาท เป็นเงิน ๖ บาท เข้าสันเป็นเงิน ๑๐ บาท แลครั้น ณ วันอาทิตย์เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ ชราวันดา รัสบันนี กปีตังการัง กปีตังภักดิรแมกก มรติง มา ณ กำปั่น เปิดหมวกคำนับภาษาวิลันดาแล้ว มานั่ง ณ เก้าอี้ ให้ล่ามแปลว่า เยนตราให้ถามข่าวท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์ แลข้าหลวงมีชื่อทั้งปวง แล้วว่ากำปั่นซึ่งจะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ไป ณ กรุงลังกานั้น เยนตราให้เร่งแต่งอยู่ ณ เกาะอันโตรก สัก ๔ วัน ๕ วัน จะถอยมา ณ กำปั่นทรงพระราชสาสน์นี้ อนึ่งเยนตราให้หารือว่ามรสุมจะไปเมืองลังกาได้นั้นแต่ ณ เดือน ๔ ข้างขึ้นนี้ และเยนตราจะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า และพระราชสาสน์ขึ้นไว้ ณ เมืองไยกะตราเป็นคำนับก่อน หรือจะให้เชิญพระราชสาสน์ส่งกำปั่นใหญ่ที่เดียว ท่านจะเห็นประการใด แลข้าพเจ้าปรึกษาพร้อมกันว่าจวนมรสุมอยู่แล้ว ข้าพเจ้าจึงให้ล่ามสืบคำว่า บัดนี้จะเชิญพระพุทธเจ้าพระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า และพระราชสาสน์เสด็จลงกำปั่นใหญ่ ไปกรุงศรีวัฒนบุรีลังกาทีเดียวเถิด ซึ่งเยนตรามีน้ำใจจะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์ เสด็จขึ้นไว้ ณ เมืองไยกะตราเป็นคำนับก่อนนั้น เรายินดีขอบใจนัก เราเห็นว่าจะสิ้นมรสุมอยู่แล้วแลจะไปนั้นจะขัดสนแลซึ่งเยนตรามีน้ำใจให้มาว่าฉนี้ เราจะเอาเรื่องราวให้มรติงไปแจ้งแต่ พณ โกษาธิบดี ณ กรุง ๆ ไมตรีกุมบันญี[๑] (ของ) เยนตราก็จะวัฒนาการยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อน ณ วันจันทร์เดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ ชราวันดาให้ไพร่มลายู ๔ คน เอาน้ำใส่สำปั้นให้ลำหนึ่ง ข้าพเจ้า ราชทูต อุปทูต ตรีทูต ให้เงินคนละ ๒ สลึง เป็นเงิน ๒ บาท ณ วันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ อิยามาแอตูมูยะ เอาข้าวสาร ปลา ผัก ทุเรียน มังคุด ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ มาให้แล้วว่าสิ่งของทั้งนี้เยนตราสั่งให้เอามาให้ทุกวันกว่าท่านจะไป แลข้าพเจ้าราชทูต อุปทูต ตรีทูต ให้แพรจีนแก่อิยามาแอตูมูยะคนละ ๘ ศอก ให้เงินทนายคนหนึ่ง ๔ บาท ไพร่ ๖ คน ๖ บาท รวม ๑๐ บาท ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ กำปั่นใหญ่ซึ่งจะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า พระราชสาสน์ไปกรุงศรีวัฒนบุรีลังกานั้น ถอยมาทอดสมออยู่ใกล้กำปั่นทรงพระราชสาสน์นั้น ประมาณ ๓ เส้น ณ วันจันทร์เดือน๔ แรมค่ำหนึ่ง ชราวันดา รัสบันนิงโอปกบ และอะปะสะกิน วินกระเดนวัน มาณ กำปั่นเปิดหมวกคำนับแล้วว่า เยนตราให้มารับหนังสือ ฯ พณ ฯ

(๑) หมายความว่า กอมปนี คือ บริษัทของวิลันดาที่มาค้าขายทางตะวันออก

โกษาธิบดี แลให้เอาผ้ากาสาวพัสตร์พระสงฆ์สามเณร ๒๕ พับ ให้ผู้จำทูลพระราชสาสน์ วิณปาเก[๑] รองตรีทูต ๖ พับ รวม ๓๑ พับ ผ้ากระราชักให้หมื่นหมอราชบัณฑิต ให้เสมียนแลทนาย ให้ไพร่สมกำลังโยมวัด ๓๗ พับ รวมทั้งสิ้น ๖๘ ตราพับแล้ว ชราวันดาพาไปดูกำปั่นซึ่งจะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์ไปกรุงศรีวัฒนบุรีนั้น แล้วว่าเยนตราคิดถึงท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์นักหนา พรุ่งนี้จะให้มาเชิญท่านไปหา เยนตราจะขอพบท่านหน่อยหนึ่ง

รุ่งขึ้น ณ วันอังคารเดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ เยนตราให้ชราวันดา โอปกบ เบลเล มรติง มาสำปั้นคนละลำ ขึ้นมา ณ กำปั่น ยืนเปิดหมวกคำนับแล้วว่า เยนตราให้มารับท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์แลวิณปาเกขึ้นไป แลข้าพเจ้าราชทูต อุปทูต ตรีทูต วิณปาเก ขุนพิชัยสุนทร นุ่งห่มผ้าเสื้อซึ่งพระราชทาน ใส่ศีรษะนาหมื่น[๒] จึงลงสำปั้นไปด้วยวิลันดามีชื่อ ครั้นถึงฝั่ง วิลันดามีชื่อยึดมือข้าพเจ้าผู้จำทูลพระราชสาสน์ แลวิณปาเกเดินไปขึ้นรถ ครั้นถึงตึกจึงลงเดินเข้าไป ครั้นถึงเยนตรา ๆ เปิดหมวกขึ้นขึ้นคำนับข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อแลวิณปาเกแล้ว ชี้ให้นั่งที่เก้าอี้ แลหมื่นชัยภาสิต หมื่นวิชิตวาที ล่ามนั้นยืนอยู่หลังเก้าอี้ข้าพเจ้านั้น แลเยนตราให้ล่ามแปลคำถามถึงพระราชสาสน์ศรีสวัสดิ์ แลพระสงฆเจ้า แลข้าพเจ้าผู้จำทูลพระราชสาสน์แล้วเยนตราว่าหนังสือ ฯ พณ ฯ โกษาธิบดีมาถึงเยนตรา ให้จัดกำปั่นใหญ่ไปส่งพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์ไป ณ กรุงวัฒนบุรี และกำปั่นนั้นก็มีอยู่แล้ว ๆ ว่าถ้าท่านจำทูลพระราชสาสน์ขัดสนสิ่งใด ให้ล่ามมาบอกแก่ชราวันดา จะทำนุบำรุงมิให้ขัดสน ข้าพเจ้าให้ล่ามตอบว่าซึ่งเยนตราว่าทั้งนี้ขอบใจหนักหนา แต่กุมบันญีเยนตราแต่งให้กปีตัง ไปตั้งอยู่ ณ กรุง ฯ เป็นทางราชไมตรีกับท่าน อัครมหาเสนาบดีเป็นช้านานมาแล้ว จะได้มีพระราชสาสน์พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพุทธเจ้าอยู่หัวอันสูงใหญ่ ผู้ทรงพระธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จมาดุจครั้งนี้หามิได้ แลเยนตรามีน้ำใจบำรุงราชกรครั้งนี้ เดชะพระคุณสมเด็จพระมหากษัตราธิราชปกเกล้าไป ณ ทางทะเลหาอันตรายมิได้ ถ้าถึงกรุงศรีวัฒนบุรี จะกราบทูลพระเจ้ากรุงลังกาให้ทราบ ถ้าเรากลับมาถึงกรุงแล้ว แลซึ่งเยนตรามีน้ำใจบำรุงราชการทั้งนี้ เราจะแจ้งแก่ ฯ พณ ฯ โกษาธิบดีจงทุกประการ แลไมตรีกุมบันญีเยนตรา กรุงเทพมหานคร กับกรุงศรีวัฒนบุรี ก็จะวัฒนาการยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อน เยนตราว่าซึ่งท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์ว่าทั้งนี้ เรายินดีนัก แล้วเยนตราว่า ณ วันศุกร์เดือน ๔ แรม ๕ ค่ำนั้นจะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์ไปขึ้นกำปั่นใหญ่ ณ วันอาทิตย์เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำนั้นจะใช้ใบไปกรุงศรีวัฒนบุรี และ ณ วันพุธเดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ เยนตราให้มรติงมารับ พระอุบาลี ๑ พระอริยมุนี ๑ พระสงฆ์อันดับ ๑๐ รูป รวม ๑๒ รูป แลราชทูต อุปทูต ตรีทูต ไปดูสวน เยนตราเอารถมารับที่ในกำแพงเมืองนั้น

ครั้นวันพฤหัสบดีเดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ เพลาสามยาม กปีตังการังคุมสำปั้นแต่งออกมารับพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า และพระราช

(๑) ที่เรียกว่า วิณปาเก รองตรีทูตนี้ คือ วิลลภาเคทะระทูตลังกาที่ ๔ ที่ได้กล่าวถึงในตอนก่อนนั้นเอง

(๒) ที่เรียกว่าศีรษะนาหมื่น เห็นจะเป็นตลอมพอกนั้นเอง แต่บางทีที่เกี้ยวจะมีเครื่องประดับวิเศษกว่าตลอมพอกสามัญ

สาสน์เครื่องมงคลบรรณาการ ครั้นเพลา ๑๑ ทุ่ม ข้าพเจ้าให้ประโคมแตรประโคมปี่กลองแลเชิญพระมณฑปพระพุทธรูป แลเชิญหีบพระธรรมแลมณฑปพระราชสาสน์ แลเครื่องมงคลบรรณาการลงสำปั้นแล้ว ครั้นเพลาย่ำฆ้องรุ่ง ณ วันศุกร์เดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ กุมาโคด ชราวันดา โอปกบ วินกระเดนวัน เตวันบันเสน เบลเล วินสติน มระตรี รวม ๘ คน มา ณ กำปั่นทรงพระราชสาสน์แล้ว เขนตราลงมาอยู่ ณ บ้อมหน้าเมืองแล้ว ให้เชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์ไปขึ้นกำปั่นใหญ่เถิด ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อให้ประโคมแตรประโคมปี่กลอง วิลันดามีชื่อชักสำปั้นพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์ไปขึ้นกำปั่นใหญ่แล้ว วิลันดามีชื่อก็ไป ข้าพเจ้าให้ล่ามถามนายกำปั่นต้นหนว่าแต่เมืองไยกะตราจะไปกรุงศรีวัฒนบุรีลังกาทวีปเป็นทางเท่าใด แลลมดีพัดกล้า พัดเป็นกลางพัดเบา เท่าใดจะถึง แลจะไปทิศใด หุเวระนายนายกำปั่นว่าเมืองไยกะตรานั้นอยู่ทิศตะวันออกกรุงศรีวัฒนบุรีลังกาไปตะวันตก ทางนั้น ๔๕๐ โยชน์ ถ้าลมดีเดือนหนึ่งกับสี่วันห้าวันจึงถึง ถ้าลมตะวันตกพัดเป็นเจ้าเรือนกล้าอยู่ น้ำก็ไหลแต่ทิศหรดีอิสาณเชี่ยวนักอยู่จะตัดไปมิได้ จะตั้งกำปั่นไว้ท่าลมสำเภาเหนือก่อน ต่อถึงกรุงศรีวัฒนบุรีแล้วจึงจะบ่ายหน้ากำปั่นไปข้างเหนือคลองน้ำเข้าไปกรุงศรีวัฒนบุรี ทางไกลกัน ๕๐ โยชน์ ๆ หนึ่งนั้น ๑๔๐ เส้น

ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันอาทิตย์เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ มรติงมา ณ กำปั่น (มาส่ง) ข้าพเจ้าจึงส่งหนังสือบอกด้วยกำปั่นทรงพระราชสาสน์ ยาตรามาแต่ปากน้ำบางเจ้าพระยามาถึงเมืองไยกะตรานั้น ให้มรติงไปส่ง ณ กรุง ฯ แลนายกำปั่นและต้นหนก็ยาตรากำปั่นทรงพระราชสาสน์ ไปข้างทิศพายัพทิศอุตรา เห็นเมืองบันตัง เมืองขาวา แลลมกล้าม้วนใบมิทัน ลมพายุพัดแรงกล้ากำปั่นเอียงถึงช่องปืนข้างขวามือ เสาหน้าชั้นกลางใหญ่รอบ ๕ กำ หักกลางสองส่วน ส่วนหนึ่งห้อยอยู่ แลเสาหน้าใหญ่รอบ ๓ กำ หักออกก็ลงมากระทบเพลาใบชั้นกลางหักเป็น ๓ ท่อน และเสายอดเสากลางใหญ่รอบ ๔ กำหักทับลงมากึ่งกลางธงแดงสำหรับพระราชสาสน์นั้นตกลอยน้ำไป นายกำปั่นต้นหนให้ทอดสมออยู่ ให้กะลาสีแลสมกำลังข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อช่วยแก้เชือกสายลดสายโยง แลเอาเสาซึ่งหักนั้นลงจนเพลาย่ำฆ้องรุ่งจึงสำเร็จ

ณ วันอังการเดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีระกาเบญจศก (จุลศักราช ๑๑๑๕ พ.ศ. ๒๒๙๕ – ๖) เพลาเช้า ๕ โมงใช้ใบไป กำปั่นทรงพระราชสาสน์ไปใกล้เมืองกุตินามะลี(๑) ที่กำปั่นจะทอดนั้นยังประมาณ ๖๐ เส้น ๗๐ เส้น จะถึง วิลันดาขี่เรือพลกันเชียง ๕ คนออกมาขึ้นกำปั่น คำนับภาษาวิลันดาแล้วว่า วอระนาโดนให้มาถามว่ากำปั่นนี้จะมาทอดท่านี้หรือ จะนำร่องน้ำเข้าไป หุเวระนายกำปั่นบอกว่า กำปั่นนี้เชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์มาแต่กรุง ฯ จะทอดท่านี้ กะติระมันกะ นำร่องน้ำเข้าไปเพลาบ่าย ๒ โมงถึงท่าเมืองกุตินามะลี ทอดสมออยู่น้ำลึก ๑๕ วา แลเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์ไปแต่กรุง ฯ ถึงน้ำเขียวจนใช้ใบ วันพุธเดือนยี่แรม ๖ ค่ำ เดือน ๑

(๑) ที่เรียกว่า เมืองกุตินามะลี ในทางนี้ ข้างลังกาเขาเรียกว่า เมืองตรินโคมาลี เป็นเมืองท่าอยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของลังกาทวีป

กับ ๑๐ วันทาง ๒๕๐๐ เส้น แต่น้ำเขียวถึงไยกะตรา วันพฤหัสบดีเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑ กับ ๑๕ วัน ทาง ๓๗๕ โยชน์ ๕๓๐๖๐ เส้น แต่ไยกะตรา ถึงกุตินามะลีวันอังคารเดือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑ กับ ๒๓ วัน(๑) ทาง ๘๓๔ โยชน์ ๑๑๖๗๖๐ เส้น แล คิดได้ใช้ใบยาตรา กำปั่นทรงพระราชสาสน์ ๔ เดือน ๑๘ วัน หยุดอยู่ ณ เมืองไยกะตรา ๑๖ วัน รวม ๕ เดือน ๔ วัน เป็นทางชลมารค ๑๗๒๗๒๐ เส้น(๒)

ครั้นเพลาบ่าย ๓ โมง วอระนาโดให้วิสกัน ปลัด รองวิสกัน วิกันนอกราชการมาถามข่าว แล บอกว่าที่จะเชิญพระราชสาสน์ไว้นั้น ตึกซึ่งรับพระราชสาสน์ลังกาเมื่อไปกรุงเทพ ฯ นั้นมีอยู่แล้ว ครั้นเพลาบ่าย ๕ โมง วอระนาโดให้เอาหมากพลูมะพร้าวปลาสดมาให้ แลข้าพเจ้าจึงว่าแก่วิณปาเกว่า ให้แต่งพราหมณ์มีชื่อซึ่งเป็นผู้ใหญ่นั้นมานั่งคัดสำเนาพระราชสาสน์ สมณสาสน์ ศุภอักษรขึ้นไป ณ กรุงลังกา และวิณปาเกจึงว่าแก่วิลันดามีชื่อให้ไปบอกแก่วอระนาโดน ให้แต่งลงมารับสำเนาพระราชสาสน์ ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพลาเช้าโมง ๑ วอระนาโดนให้วิสกัน รองวิสกัน วิสกันนอกราชการ มารับสำเนาพระราชสาสน์ สมณสาสน์ ศุภอักษร วิณปาเกกีขึ้นไปด้วย ข้าพเจ้าจึงให้ขุนมหาพร ขุนพิชัยสุนทรขึ้นไปด้วย ให้ดูที่จะไว้พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลเครื่องพระราชมงคลบรรณาการนั้นด้วย ครั้นวิณปาเกข้าหลวงมีชื่อไปถึงสถานวอระนาโดนลงมารับถึงประตูเมือง และเอาถาดเงินมารับ จึงเอาพานสำเนาพระราชสาสน์ สมณสาสน์ ศุภอักษร ตั้งในถาดเงินมีเช็ดหน้าปกขึ้นไปแล้ว ให้วิสกันนำไปดูที่หอพระราชสาสน์ ๆ นั้นเป็นตึกชื่อ ๓ วา ยาว ๗ วา กั้นเป็น ๓ ห้อง ที่จะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า เครื่องราชมงคลบรรณาการไว้นั้นห้อง ๑ ยกพื้นขึ้นสูงสอกคืบ ที่ข้าพเจ้าข้าหลวงอยู่ในห้อง ๑ แลห้องกลางนั้นอยู่กลางสวน แต่ที่พระสงฆ์อยู่นั้นในสวน วอระนาโดนให้อยู่ที่ตึก ๓ ตึก ใกล้ตึกที่จะรับพระราชสาสน์ประมาณ ๑๕ เส้น ข้าพเจ้าปรึกษากันว่า ตึกซึ่งจะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ไว้ไม่ควร ข้าพเจ้าจึงเขียนอย่างหอพระราชสาสน์ ขื่อ ๕ ศอกจตุรัสส่งให้วิณปาเกไปบอกแก่วอระนาโดนให้ปลูกขึ้น ครั้นวิณปาเกกลับมา จึงว่า วอระนาโดนว่าซึ่งจะรับพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า เครื่องพระราชมงคลบรรณาการ แลข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อไปพร้อมกันนั้น ขัดสนด้วยสำปั้น ณ เมืองกุตินามะลีนั้นมีอยู่แต่ลำหนึ่งสองลำ จะขอรับแต่พระสงฆ์เข้าไปก่อน ครั้นเพลาบ่าย ๒ โมง วอระนาโดนแต่งสำปั้นมารับพระอุบาลี พระอริยมุนี แลพระสงฆ์อันดับขึ้นไป ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อให้เสมียนทนายถือสัปทนให้ไพร่หามเสลี่ยงขึ้นไปส่ง แล้ววอระนาโดนลงมารับถึงสะพาน ให้พราหมณ์เข้าหามเสลี่ยง มีธงเทียวปักลองแห่ปูผ้าขาวไปถึงที่อยู่

ณวันพฤหัสบดีเดือน ๖ แรมค่ำหนึ่ง เพลาเช้า ๒ โมง วิสกัน รองวิสกัน วิสกันนอกราชการมา ณ กำปั่น แลให้ล่ามแปลว่า วอระนาโดน ให้เอาสำปั้นมารับพระพุทธเจ้าพระธรรมเจ้า แลเครื่องราชมงคลบรรณาการขึ้นไปหอพระราชสาสน์

(๑) จำนวนทางเป็นโยชน์แลเส้นในที่แห่งนี้ สอบต้นฉบับแล้วไม่ตรงกัน ลางฉบับเป็น "๒๓ วันทาง ๖๕๙๖ เส้น

(๒) อีกฉบับหนึ่งว่า "๒๒๑๙๒๖ เส้น"

แลสำปั้นนั้น เอาผ้าขาวทำเป็นปรำ ฟั้นปูผ้าขาว ข้าพเจ้าจึงให้ประโคมแตร ประโคมปีกลองแล เชิญพระพุทธเจ้าพระธรรมเจ้า แลเครื่องพระราชมงคลบรรณาการลงสำปั้นแล้ว วอระนาโดนมาคอยอยู่ ณ สะพาน ครั้นพระมณฑปพระราชสาสน์ถึงท่า วอระนาโดนเข้าช่วยเชิญพระราชสาสน์ขึ้นตั้งบนกันฉ่อง ครั้นข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อกราบถวายบังคมพระราชสาสน์ วอระนาโดนถวายบังคมด้วย แลว่าเมื่อพระราชสาสน์ลังกาเสด็จลงมานั้น ไม่แต่งเหมือนฉนี้ พระราชสาสน์สมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้าพิภพอันสูงใหญ่ ณ กรุง ฯ เสด็จมานี้แต่งงามหนักหนา วอระนาโดนยินดีนัก แลทางจะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้าพระราชสาสน์ไปนั้น ปูผ้าขาวถึงหอพระ มีกลองมีธงมีปืนมีหอก หญิงพราหมณ์รำแห่พระราชสาสน์ไปสองคน ข้าพเจ้าราชทูตให้เงินตรา ๒ บาท ลูกตง ๒ แผ่น อุปทูตให้เงินตรา ๒ บาทลูกตง ๒ แผ่น ตรีทูตให้เงินตรา ๒ บาท ลูกตง ๒ แผ่น รวม ๖ บาท ลูกตง ๖ แผ่น แลพระพุทธเจ้าพระธรรมเจ้านั้นเชิญไว้หอพระราชสาสน์แลเครื่องราชมงคลบรรณาการนั้นไว้ในตึกที่ข้าพเจ้าอยู่ แลหอพระราชสาสน์นั้นชื่อ ๕ ศอกจตุรัส มีพาไลรอบหลังคามุงใบตาล แล้วหุ้มผ้าขาว มีเกยซ้ายขวา แล้ววอระนาโดนให้เอาข้าวสารปลาผักกล้วยอ้อยมาถวายพระสงฆ์ แลให้ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อทุกวัน แล้วให้วิสกัน รองวิสกัน วิลันดามีชื่อมาเยือนเพลาเช้าเพลาเย็น แลข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อถวายบังคม แลประโคมพระราชสาสน์วันละ ๓ เพลา

ครั้น ณ วันอังคารเดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ หูเวระนายกำปั่นซึ่งเชิญพระราชสาสน์ไปนั้นมาลาข้าพเจ้าแล้วใช้ใบไป และเมื่อเชิญพระราชสาสน์ขึ้นอยู่ท่าเมืองกุตินามะลีนั้น พราหมณ์อยู่ไกลทางวันหนึ่งมีหมาก พลู น้ำผึ้ง นม เนย ฟักทอง ฟักเขียว สัปรดกล้วย อ้อย มาถวายพระสงฆ์ ๘ ครั้ง เมื่อเอาสิ่งของมานั้นห่มผ้าขาวมีประคำ(๑) ถือกลดกั้นสิ่งของมานั้น มีปีกลองแห่หน้าบ้าง กั้นเพดานมาบ้าง วันศุกร์เดือน ๗ ขึ้น ๙ ค่ำ วิณปาเกให้เอาข้าวสารผักมาให้ครั้ง ๑ เป็นของ ๙ สิ่ง

ครั้น ณ วันอาทิตย์เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ วิณปาเกบอกว่า วันนี้อัครมหาเสนาผู้ใหญ่ ณ กรุงลังกาจะมาถึงเพลาค่ำวันนี้ จะมานมัสการพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า และถวายบังคมพระราชสาสน์ ครั้นเพลาค่ำวิณปาเกมาว่า มหาศิริรัตนราชกรุณาอัครมหาเสนาธิบดี ๑ มาตเลดิเสาวะ ๑ อุตะกำปะเห ดิเสาวะ ๑ โกถีตตัวกุมะหุติราละหามิ ๑ เวติการ มะหุติราละหามิ ๑ กุรุเวร มหันติราละหามิ ๑ เวจะระ มะหันตะรังราละหามิด๑ หะระกำ มหันตรัง ราละหามิด ๑ เลกะณะหัฏ มะหันตะรังราละหามิ ๑ รวม ๙ คน มาถึงด่านทางประมาณ ๕๐ เส้น จะให้ข้าพเจ้าไปรับอัครมหาเสนาธิบดี เสนาธิบดี ข้าพเจ้าจึงว่าจะละพระราชสาสน์ไว้นั้นมิได้ จะให้ขุนมหาพร ขุนพิชัยสุนทร ไปรับเสนาธิบดีกับวิณปาเกก่อน ต่อมาใกล้พระราชสาสน์แล้ว ข้าพเจ้าผู้จำทูลพระราชสาสน์ จึงจะออกไปรับอัครมหาเสนาธิบดีเข้ามา ณ หอพระราชสาสน์ แลวิณปาเก ขุนมหาพร ขุนพิชัยสุนทรก็ไป ครั้นเพลาทุ่ม ๑ พราหมณ์ขี่ช้าง ๆ ละ ๒ คน มีธงช้างละคัน เป็นช้าง (ต้นฉบับลบ ตรงนี้ความขาดน่อยหนึ่ง) หามแคร่ ๆ

(๑) ความตรงนี้ที่ว่าด้วยประคำ ต้นฉบับเป็นอย่างนี้ จะหมายความว่าสวมประคำหรืออย่างไรไม่แน่

ละ ๒ คน สำหรับพระราชทานพระสงฆ์ และให้ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อขี่แคร่ ๓ แคร่ แล้วมีปี่กลองวิลันดา พราหมณ์ แลทหารวิลันดา พราหมณ์ถือบืนถือหอกแห่ มีกชิงแลพัดโบก เสนาธิบดีมาทุกคน ครั้นเสนาธิบดีมาใกล้หอพระราชสาสน์ วิณปาเกกลับมาว่า ให้ข้าพเจ้าไปรับเสนาธิบดี ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อนุ่งห่มผ้าใส่เสื้อและใส่ศีรษะนาหมื่นกั้นสัปทน แลให้ยกเจียดกระบี่เครื่องประโคมซึ่งพระราชทานนั้นไปรับอัครมหาเสนาธิบดีนอกรั้วหอพระราชสาสน์ประมาณ ๑๕ วา แลอัครมหาเสนาธิบดียิดมือข้าพเจ้าปราศรัยแล้ว เข้ามานมัสการ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า แลถวายบังคมพระราชสาสน์ แล้วกลับลงมาตึกซึ่งข้าพเจ้าอยู่ และเข้าไปดูเครื่องพระราชมงคลบรรณาการยกมือถวายบังคมแล้วกลับมานั่งอยู่ ณ เก้าอี้ห้องกลาง ปราศรัยข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อ แล้วไปนมัสการพระอุบาลี พระอริยมุนี แลพระสงฆ์ทั้งปวง แล้วไปที่ซึ่งวอระนาโดนแต่งให้อยู่นั้น

ณ วันจันทร์เดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เพลาเช้า มหาศิริวิรัตนราชกรุณาอัครมหาเสนาธิบดี เอาผ้าขาวกาสาเนื้อหนามาถวายพระอุบาลี ๒ พับ ถวายพระอริยมุนี ๒ พับ เป็น ๔ พับ ถวายพระสงฆ์อันดับ ๑๖ รูป ๆ ละพับ เป็น ๑๖ พับ ถวายสามเณร ๗ รูป ๆ ละพับ เป็น ๗ พับ เข้ากัน ๒๗ พับ กับลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กานพลู พลู ๔ ตะบะ กับขนม ๕ สิ่ง แลอัครมหาเสนาธิบดีให้วิณปาเกเอาลูกจันทน์ เอาดอกจันทน์ เอาการพลู เอาพลู เขาขนม รวม ๙ สิ่งมาให้ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อ แลบอกว่าเพลาค่ำอัครมหาเสนาธิบดีจะมานมัสการพระแลถวายบังคมพระราชสาสน์ ครั้นเพลาค่ำอัครมหาเสนาธิบดีและเสนาธิบดีมานมัสการพระแลถวายบังคมพระราชสาสน์ มีแตรสังข์ปี่กลองมาประโคม พระพุทธ พระธรรม พระราชสาสน์ แล้วให้ล่ามแปลว่า ณ วันอังการ เดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ จะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ขึ้นไปกรุงลังกา(๑)

ครั้นเพลาเช้า ณ วันอังการเดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ อัครมหาเสนาพร้อมด้วยกัน ณ หอพระราชสาสน์ แล้ว เอาเปลผ้าอย่างเปลญวนมาให้ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อคนละเปล ว่าพระเจ้ากรุงลังกาพระราชทานแลมีแตรสังข์ปี่กลองธงเทียว บืนหามแล่น บืนเท้านกยาง บืนคาบชุด คาบศิลา มาแห่พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลแต่งช้างพลายชื่อมงคลหัตถีขานสูง ๕ ศอก ๑ คืบ และหน้างวงนั้นกำมะหยี่แดงทำเป็นหน้าร่าหุ้มดาวเงินราย แลหลังนั้นเอาสักลาดแดงปก แต่ไหล่ไปถึงหาง ห้อยลงไปถึงราวท้อง มีดาวราย มีครุยทองครุยไหมเท้าใส่กองเชิง ปลายงามีแก้วเท่าผลหมากสงงารัดทอง ... มีถุงปลายงา มีพระที่นั่งฐานเงินเสาหุ้มทองคำ มีหลังคาใบโพธิ์ห้อย มายืนหน้าหอพระราชสาสน์ แลข้าพเจ้าให้ประโคมแตรประโคมปี่กลอง แลเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระราชสาสน์ สมณสาสน์ ศุภอักษรขึ้นตั้งไว้บนกันฉ่องแล้ว ครั้นแคร่หามพระอุบาลี พระอริยมุนี พระสงฆ์อันดับมาพร้อมกันแล้ว เพลาบ่าย ๒ โมง ให้ยิงบืนใหญ่ ๗ นัด จึงเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระราชสาสน์ เครื่องพระราชมงคลบรรณาการ แลสมณสาสน์ ศุภอักษรหามไปตามลำดับ แลคนซึ่งลงมานั้น ประมาณ ๕๐๐ มีเศษ แลช้างที่นั่งนั้นตามหามพระมณฑป

(๑) ที่เรียกว่ากรุงลังกา ที่นี้หมายความว่า เมืองศิริวัฒนบุรี ซึ่งเป็นราชธานี

พระราชสาสน์ไป แลข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อขี่แคร่ซึ่งพระราชทานมานั้น ตามพระราชสาสน์ไปสุดเมืองกุตินามะลี ถึงด่านเบื่นทาง ๑๕๐ เส้น ช้างที่นั่งซึ่งแต่งไปนั้น ก็ปลดเครื่องลงหามไป

และท่ากุตินามะลีนั้นอยู่ต่อตะวันออก ไปกรุงลังกานั้นไปตะวันตกเฉียงใต้ แลทางนั้นชำระไปตามทางเก่า แลที่คดนั้นต้องคัดก้อนศิลา ตัดต้นไม้ กวาดแผ้วไป กว้าง ๑๐ ศอกบ้าง ๑๑ ศอกบ้างไปตามชายทะเลบ้าง ไปตามเนินดินเนินเขาบ้าง ไปตามเชิงเขาบ่าเขาบ้าง ไปตามป่าตามทุ่งนาบ้าง ลุยน้ำลึกศอกหนึ่งบ้าง ลึกศอกเศษบ้าง ไป ๑ เส้นบ้าง ๒ เส้นบ้าง ๓ เส้นบ้าง ครั้นเพลา ๒ ยาม ถึงหอพระราชสาสน์บ้านตามพคาม เบื่นทาง ๔๒๐ เส้น ยิงปืนเท้านกยาง ๗ นัด แลที่หอพระราชสาสน์นั้นพูนดินสูง ๑ ศอก ๑ คืบ ผนังบวกดินฉาบปูน หลังคามุงฟาง ขื่อ ๗ ศอกจตุรัส เบื่นมณฑปมีพาไลรอบ ทำทับให้พระสงฆ์อยู่สองทับเคียงกันขื่อ ๖ ศอก ยาว ๑๒ วา กั้นห้องให้อยู่รูปละห้องยกพื้นขึ้นศอก ๑ มีเพดานมีม่านมีปรำกลางฝานั้นเอาใบมะพร้าวกรุ หลังคามุงฟางที่ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อนั้น ทำทับให้อยู่ ๒ ข้าง อยู่คนละห้องเหมือนพระสงฆ์นั้น หาปรำมิได้ มีโรง ๒ โรง ไว้เครื่องพระราชมงคลบรรณาการโรง ๑ ไว้เสลี่ยงแคร่หามโรง ๑ มีที่ห้องสรงน้ำ แลที่จัณฑาฆระ แลอัครมหาเสนาธิบดีให้เอาข้าวสารเนื้อย่าง พักกล้วย อ้อย มาให้ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อ เพลาเช้าเพลาเย็นทุกวัน

ณ วันพุธเดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ อัครมหาเสนาธิบดีพราหมณ์ชายหญิงชาวบ้านเอาจังหันกัปปิยของฉันเภสัช มาปรนนิบัติพระสงฆ์ เช้าเพล ครั้นเพลาค่ำพระอุบาลี พระอริยมุนี พระสงฆ์อันดับ มาสวดพระพุทธมนต์ ณ หอพระราชสาสน์ และอัครมหาเสนาธิบดี พราหมณ์ชายหญิงชาวบ้านมาฟังสวดมนต์ ประมาณ ๑๕๐ คน ๒๐๐ คน ครั้นสวดมนต์จบร้องสาธุ ๆ พร้อมกันอยู่แรม ๒ เวน

ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เพลาเช้า ๒ โมง เชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์เครื่องมงคลบรรณาการมีเกณฑ์แห่หน้าแห่หลังไปตามอย่างเหมือนแต่หลังนั้น ครั้นถึงป่าบัญจะแต่งที่ท่าเบื่นปรำใบไม้ปูกะแชงใบลานไว้ ให้พระสงฆ์ฉันเพลแล้ว ยกไปเพลาบ่าย ๔ โมง ถึงหอพระราชสาสน์บ้านกันดลาเบื่นทาง ๔๑๐ เส้น เข้าทางขึ้นเนินเขาเนินดินเชิงเขาขึ้นบ่าเขา เชิงเขาเบื่นที่ทราย ที่กรวดที่ดินแดง ดินเหลืองมาก ที่ราบที่ทุ่งน้อย แลที่หอพระราชสาสน์ ที่ข้าหลวงมีชื่อ ที่โรงเครื่องบรรณาการ แลที่ทั้งปวงนั้น เหมือนที่ซึ่งยกไปนั้น แปลกออกแต่ที่พระสงฆ์ทำเบื่น ๔ ด้าน รอบหอพระราชสาสน์อย่างสามสร้างผนังบวกดินฉาบปูน มีประตูทุกด้านเคียงกัน มีเพดานขาว มีม่านขาว กั้นห้องให้อยู่รูปละห้อง มีโรงฉันหน้าหอพระราชสาสน์ ๕ ห้อง อยู่รวม(๑)๒ เวน

ครั้น ณ วันเสาร์เดือน ๗ แรมค่ำ ๑ เพลาบ่าย โมง ๑ ประโคมแตรสังข์ ประโคมปีกลอง เชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า และพระราชสาสน์ เครื่องพระราชมงคลบรรณาการไป แลเกณฑ์แห่หน้าแห่หลังไปเหมือนแต่ก่อนนั้น แลทางขึ้นเนินเชิงเขา ป่าเขาขึ้นเนินดินนั้นมาก ที่ข้ามธาร ที่ทุ่ง ที่ราบ ที่ท้องนานั้นน้อย เพลาทุ่ม ๑ ถึงหอพระราชสาสน์บ้านกลัสคาม เบื่นทาง ๔๕๐

(๑) อยู่รวมตรงนี้ ควรจะเป็นอยู่แรม

เส้น ที่หอพระราชสาสน์ ที่พระสงฆ์ ที่โรงฉัน โรงเสลี่ยงคานหามนั้น เหมือนที่ซึ่งยกไปนั้น แปลกออกแต่ที่ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่ออยู่นั้น เป็นผนังบวกดินเป็น ๒ แถว ๆ ละ ๓ ห้อง มีโรงสำหรับไพร่อยู่ ๕ ห้อง อยู่แรมเวร ๑

วันอาทิตย์เดือน ๗ แรม ๒ ค่ำ เพลาเช้า ๒ โมง ประโคมแตรสังข์ ประโคมปี่กลอง แล เชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แล พระราชสาสน์ แลเครื่องพระราชมงคลบรรณาการไปแต่บ้านกลัสคาม เกณฑ์แห่หน้าแห่หลังไปเหมือนแต่หลังนั้น ครั้นเพลาพระสงฆ์ฉันเพลหยุดให้พระสงฆ์ฉันเพลแล้ว ยกไปถึงที่หอพระราชสาสน์บ้านกุนตียาโกละคาม เป็นทาง ๔๒๕ เส้น แลที่หอพระราชสาสน์ ที่พระสงฆ์ที่ข้าพเจ้ามีชื่อ ที่ทั้งปวงนั้น เหมือนที่หอพระราชสาสน์ ณ บ้านกลัสคามนั้น อยู่แรม ๒ เวน

ณ วันอังคารเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ พระสงฆ์ฉันแล้ว เวลาเช้าโมง ๑ ประโคมแตรสังข์ ประโคมปี่กลอง แล้วเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์ ไปแต่บ้านกุนตียาโกลคาม ครั้นเพลาเพลหยุดให้พระสงฆ์ฉันเพลแล้ว ยกไปเพลาบ่าย ๕ โมงถึงหอพระราชสาสน์บ้านโกละคาม เป็นทาง ๔๑๐ เส้น แลที่หอพระราชสาสน์ ที่พระสงฆ์ ที่ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อ แลที่ไว้เครื่องราชมงคลบรรณาการ แลเสลี่ยงแคร่หาม ที่ทั้งปวงนั้นเหมือนไปแต่หลังนั้น แปลกออกแต่รอบหอพระราชสาสน์เอาไม้ปักรอบแล้วผูกเป็นดาวห้อย เอาดอกหมากดอกมะพร้าวเครือกล้วย ทะลายมะพร้าว และเอา (ต้นฉบับตรงนี้ลบน่อยหนึ่ง) ทำเป็นประทีปตามรอบหอพระราชสาสน์ที่โรงฉันที่ชุ้มประตูทุกเสา อยู่แรม ๒ วัน(๑)

ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๗ แรม ๖ ค่ำ พระสงฆ์ฉันแล้วเพลา ๒ โมงเช้า ประโคมแตรสังข์ ประโคมปี่กลอง แล้วเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์ เครื่องพระราชมงคลบรรณาการไปแต่บ้านโกละคาม ครั้นเพลาเพลหยุดให้พระสงฆ์ฉันเพลแล้ว ยกไปถึงหอพระราชสาสน์บ้านนาลัน เพลาบ่าย ๕ โมง เป็นทาง ๔๑๐ เส้น แลที่หอพระราชสาสน์ ที่พระสงฆ์ ที่ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อแลที่ทั้งปวงแต่งไว้ เหมือนที่หอพระราชสาสน์ ณ บ้านโกลคามนั้น อยู่แรมเวน ๑

ณ วันศุกร์เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ เพลาเช้า ๒ โมง ให้ประโคมแตรสังข์ปี่กลองแล้ว เชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้าแล พระราชสาสน์ เครื่องพระราชมงคลบรรณาการไปแห่แตรสังข์ปี่กลองธงเทียวเหมือนไปแต่หลัง ครั้นเพลาเพลหยุดให้พระสงฆ์ฉันเพล ทำปรำใบไม้ปูกะแชงใบลาน ครั้นพระสงฆ์ฉันแล้ว ยกไปถึงเขาชื่ออาโลกะวิหาร แลอัครมหาเสนาผู้ใหญ่บอกแก่พระอุบาลี พระอริยมุนี และ (บอก) ข้าพเจ้าว่า (เป็น) ที่พระอรหันต์ทั้ง ๕๐๐ กระทำปัญจมสังคายนาขพระธรรมวินัยขึ้นในใบลาน พระพุทธโฆษามาแปลหนังสือสิงหลภาษา (ก็) ที่นี่ และพระอุบาลี พระอริยมุนี แลข้าพเจ้าขึ้นไปนมัสการมีผ้าเงื่อมออกมากว้าง ๑๐ ศอก กั้นห้องไว้เป็น ๓ ห้อง ๆ หนึ่งมีพระพุทธไสยาสน์นั้นยาว ๕ วา ๒ ศอกพระองค์ ๑ แลที่สองห้องนั้นมีพระหน้าตักศอก ๑ ศอกคืบ ๓๐ พระองค์ ทำสำปัง

(๑) ควรจะเป็น ๒ เวน

เหลือง(๑) แลที่หลังหน้าผานั้นมีลายลักษณพระบาทขุดลงไว้กับศิลาลึกสองนิ้ว มีที่พระพุทธโฆษาแปลหนังสือ มีกุฏิพระพุทธโฆษา แลพระเจดีย์บรรจุพระสารีริกธาตุชำรุดอยู่ มีต้นพระศรีมหาโพธิสูงประมาณ ๑๐ ศอก ใหญ่รอบ ๙ นิ้ว ๑๐ นิ้ว ๗ พระองค์ สามเณรบอกว่าพระศรีมหาโพธิกล่ำมาแต่โพธิบัลลังก์เมืองอนุราธบุรี แต่ครั้งพระอรหันต์เจ้ากระทำปัญจมสังคายนานั้น แลมีสามเณรอยู่ ๑๐ รูป ครั้นนมัสการแล้วมาถึงหอพระราชสาสน์ ณ เมืองโกตะพละเป็นทาง ๔๕๐ เส้น แลที่หอพระราชสาสน์นั้น เป็นที่ตำหนักพระเจ้ากรุงลังกาอยู่บนเนินเขาสูง ๑๕ วา แลที่นั้นเหมือนที่หอพระราชสาสน์บ้านนาลันนั้น แปลกแต่หอพระราชสาสน์นั้นไม่เป็นมณฑป เป็นด้านขื่อด้านแป อนึ่งโรงพระสงฆ์รอบหอพระราชสาสน์ด้านขื่อนั้นเป็นสองชั้น

ณ วันเสาร์เดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อขึ้นไปมนัสการ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า แลถวายบังคมพระราชสาสน์ แลอัครมหาเสนาธิบดีและเสนาธิบดีลังกามาพร้อมกัน มหาศิริวิรัตนราชกรุณาอัครมหาเสนาธิบดีให้ล่ามแปลว่า วันนี้พระเจ้ากรุงลังกาจะให้สามเณรมามนัสการพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า ให้เสนาบดีมาด้วย ๔ คน ครั้นเพลา ๒ ทุ่ม มหาศิริวิรัตนราชกรุณาอัครมหาเสนาธิบดี ว่าสามเณรมาถึงแล้ว แลอัครมหาเสนาธิบดีและเสนาบดี พาข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อไปรับสามเณรไปประมาณ ๒ เส้นถึงวิหารแลสามเณรยืนอยู่ ๕๐ รูป เป็น ๒ แถว อัครมหาเสนาบดีแลข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อไปนั่งมนัสการและสามเณรว่าเป็นบาลีสนทนาแล้ว ให้ส่วนบุญและจำเริญพรแก่ข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อ แล้วมหาอโนมทะศรี มหาสรณังกร มหาศรีธาฎะ(๑) และสามเณรทั้งปวงนั้นมานั่งนมัสการพระอุบาลี พระอริยมุนี พระสงฆ์ทั้งปวง ณ หอพาระราชสาสน์ แลสามเณรนั้นกราบทีละ ๑๐ รูป ยืนกราบ ๓ ครั้ง นั่งกราบ ๓ ครั้ง เป็นปัญจางคประดิษฐ มหาอโนมทะศรี มหาสรณังกร มหาศรีธาฎะว่า ข้าพเจ้าทั้งปวงนี้อนาถาหาที่พึ่งที่พำนักมิได้แล้ว แลได้มาพบพระผู้เป็นเจ้าทั้งนี้ เพราะพระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้าทั้ง ๒ กรุง ทรงพระราชศรัทธาบำรุงพระศาสนา พระศาสนาจะรุ่งเรืองวัฒนาการสืบไป แลข้าพเจ้าทั้งปวงนี้จะได้อุปสมบทในสำนักพระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าทั้งนี้มีความยินดีหาที่สุดมิได้ ข้าพเจ้าจะขออยู่ปรนนิบัติพระผู้เป็นเจ้า จะได้เล่าเรียนในสำนักพระผู้เป็นเจ้า แลพระอุบาลีสนทนาด้วยสามเณรนั้นแล้ว แลพระอุบาลีว่า พระสงฆ์คิลานาพาธมาบ้างยังมิสบาย ให้สามเณรไปอยู่ตามสบายก่อนเถิด สามเณรทั้งปวงนั้น ก็นมัสการลาพระอุบาลี พระอริยมุนี ครั้นเพลายามหนึ่ง

(๑) ที่ว่าทำสำปั้งเหลืองตรงนี้ ไม่ได้ความว่าจะหมายว่าอย่างไร

(๒) ในเวลานั้น ผู้เป็นอุปสัมบันตามพระบรมพุทธานุญาตไม่มีในลังกาทวีป เขาถือว่าสามเณรเหล่านี้เป็นสังฆนายก ชื่อสามเณรที่เป็นสังฆนายก ปรากฏในหนังสือสยามุปสัมปทาวัตหลายองค์ แต่เรียกชื่อเดิมตามภาษาสิงหล ในที่นี้เรียกชื่อฉายา สอบรู้ว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ แต่สามเณรสรณังกรองค์เดียว สันนิษฐานตามเนื้อความที่ปรากฏในหนังสือที่ข้าพเจ้าได้ตรวจในสมัยนั้น วัดที่นับว่าสำคัญมีอยู่ในเมืองศิริวัฒนบุรี ๓ วัด คือ วัดอุโบสถารามวัด ๑ สามเณรมหาอโนมทัสสีเห็นจะเป็นอธิการอยู่วัดนั้น อีกวัดหนึ่งเรียกเป็น ๒ ชื่อ คือ วัดมาลาวลี หรือวัดบุบผาราม สามเณรมหาสรณังกรเป็นอธิการวัดนี้ อีกวัดหนึ่งปรากฏเป็น ๒ ชื่อเหมือนกัน คือ อัสสคิรีวิหาร หรือ ไหยคิรีวิหาร เข้าใจว่าสามเณรมหาสิทธารถเป็นอธิการวัดนี้

หัศกระเลดิดเสา มหามโตระ(๑) หัดติการมหุตา ยาติกลตนาอะ มาถึง อัครมหาเสนาธิบดีผู้ใหญ่ จึงพาข้าพเจ้าไปรับขึ้นมา ณ หอพระราชสาสน์ นมัสการพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ข้าพเจ้านำถวายบังคมพระราชสาสน์แล้ว ให้ล่ามแปลว่ามีรับสั่งพระเจ้ากรุงลังกา ให้มาถามท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์ว่า เมื่ออยู่ ณ ท่ากุดินามะลีนั้น ให้อัครมหาเสนาธิบดีผู้ใหญ่ ลงไปรับพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า พระราชสาสน์ทำนุบำรุงข้าวปลาอาหาร แล ทางซึ่งมานั้นขัดสนเป็นประการใดบ้าง ข้าพเจ้าจึงว่าอัครมหาเสนาธิบดีผู้ใหญ่ลงไปรับเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลพระราชสาสน์ เสด็จมาแต่ท่ากุดินามะลีขึ้นมาถึงที่แต่งไว้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระราชสาสน์ เครื่องราชมงคลบรรณาการ แลข้าพเจ้าข้าหลวงมีชื่อทำนุบำรุงปรนนิบัติพระสงฆ์แล ข้าหลวงมีชื่อแลแผ้วถางท่าทางซึ่งมา จะได้ขัดสนประการใดหามิได้ และเสนาบดีว่ามีรับสั่งให้หามหาศิริวิรัตนราชกรุณา อัครมหาเสนาธิบดีขึ้นไป แลข้าพเจ้าจึงถามว่า จะเชิญพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระราชสาสน์ขึ้นไปด้วยหรือไม่ แลเสนาบดีว่ายังหารับสั่งมิได้ อัครมหาเสนาไปเฝ้าแล้วตรัสสั่งประการใด จึงจะให้มาบอกท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์ แลเมื่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระราชสาสน์ อยู่ ณ หอพระราชสาสน์โกตะพละนั้น เสนาบดีแลพราหมณ์ชายหญิงชาวบ้านเอาจังหัน เอากัปปิยเอาของฉัน กล้วยอ้อย เภสัช มาถวายพระสงฆ์เพลาเช้าเพลาเพล วันละ ๒๐๐ คนบ้าง วันละ ๒๕๐ คนบ้าง วันละ ๓๐๐ คนบ้าง ครั้นพระสงฆ์ฉันแล้ว พระอุบาลีบอกอานิสงส์เป็นบาลี และมหาศรีธาฎะสามเณรแปลเป็นคำลังกา สัปปุรุษชายหญิงยืนประนมมือร้องสาธุ ๆ พร้อมกันอึงคนึงไปทุกวัน แล้วเสนาบดีให้เอาข้าวสารเนื้อย่างบ้าง เอาขนมฟักแฟงผักถั่วกล้วยอ้อยน้ำตาลสด หมากพลูบ้าง มาให้ข้าพเจ้าข้าหลวงทุกวัน แลสามเณรลังกาอยู่ปรนนิบัติสงฆ์ เพลาค่ำพระอุบาลี พระอริยมุนี พระสงฆ์อันดับพร้อมกันสวดมนต์ สามเณรลังกามานั่งฟังสวดพร้อมกันทุกวัน สามเณรใหญ่นั้นว่าข้าพเจ้าทั้งปวงนี้ไม่เห็นว่าจะได้พระผู้เป็นเจ้ามาฉันี้เลย (เกรง) ว่าพระศาสนาจะสูญเสียแล้ว พระโพธิสมภารสมเดจพระมหากษัตราธิราชเจ้าทั้ง ๒ กรุง พระศาสนาจะรุ่งเรืองวัฒนาสืบไป ครั้นพระอุบาลีสนทนา (ว่า) ด้วยกำปั่นทรงพระราชสาสน์มาครั้งก่อน ว่ามีเหตุคร่ำคร่อแทบจะถึงอับปาง ชีวิตจะทำลายเสียกลางพระมหาสมุทร(๒) มหาสรณังกรกลั้นโศกมิได้ ซบพักตร์ลงร้องไห้แล้ว ว่าถ้ากำปั่นเป็นอันตรายถึงอัปปางแล้ว ที่ไหนเลยข้าพเจ้าทั้งปวงจะได้พบพระผู้เป็นเจ้า พระศาสนาก็จะสูญไป

ณ วันอาทิตย์เดือน ๘ ขึ้น ๒ ค่ำ อัศ มหันตรังราละหามิ โอวิเล มะหุติราละหามิ จึงมาแต่กรุงลังกา มาถวายบังคมพระราชสาสน์แล้ว ให้ล่ามแปลว่า มีรับสั่งพระเจ้ากรุงลังกาให้มาถามข่าวพระสงฆ์ แลให้บอกแก่ท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์ว่า ซึ่งจะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า พระราชสาสน์ขึ้นไป ณ กรุงลังกานั้น ฝนตกหนักน้ำมากอยู่ ถ้าฝนงดน้ำถอยลงจึงเชิญ

(๑) คำว่า มหามโตระ ที่นี้ เข้าใจว่าตรงกับยศ โมโหฏฐาละ ที่ได้กล่าวมาในตอนก่อน

(๒) ที่พระอุบาลีพรรณนาถึงเหตุการณ์ที่เกิดตรงนี้ หมายความว่าที่เรือมาเสียเมื่อออกจากกรุงศรีอยุธยาคราวแรก

พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้าขึ้นไป ครั้นเพลา ณ วันอังการเดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ เพลาบ่ายโมงหนึ่ง วิณปาเกมาบอกข้าพเจ้าว่า อัครมหาเสนาธิบดีผู้ใหญ่ให้ลงมาแต่กรุงศรีวัฒนบุรีลังกา แลธรรมเนียม ณ กรุงลังกานี้ ถ้ามีรับสั่งให้อัครมหาเสนาธิบดี และเสนาบดีมาหาท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์นั้น ให้ท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์ไปรับตามธรรมเนียม แลข้าพเจ้าไปรับอุตะกาปะเหวะทิการังวัตะมหาเสนาธิบดี โอหะนายามหาเสนาบดี มหาวิตปตะเวเหตะราหามิ นานายกตระมหตีราหามิ (ทั้ง ๔ นาย) ขึ้นไปนมัสการพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลถวายบังคมพระราชสาสน์แล้ว อัครมหาเสนาธิบดีผู้ใหญ่ให้ล่ามแปลว่าฝนงดหลายวันแล้ว ทางซึ่งจะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า พระราชสาสน์ไปนั้นแห้งอยู่แล้ว ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๙ ขึ้นหกค่ำเพลาบ่ายโมงหนึ่งฤกษ์ดี จะเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า พระราชสาสน์ขึ้นไป ณ กรุงลังกา แลพระราชสาสน์เสดจอยู่ ณ เมืองโกตะพละ ๑๓ วัน(๑) ณ วันพุธเดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ อัครมหาเสนาธิบดี เสนาบดี มาปรนนิบัติพระสงฆ์เพลาเช้าเพลาเพล

วันพฤหัสบดีเดือน ๙ ขึ้น ๖ ค่ำ อัครมหาเสนาธิบดีและเสนาบดีดีมาปรนนิบัติพระสงฆ์เช้าเพลแล้ว ครั้นเพลาบ่ายโมงหนึ่งเชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า พระราชสาสน์ ไปแต่เมืองโกตะพละ มีแตรสังข์มีปี่กลอง มีธงเทียวแห่ไปเหมือนแต่หลังนั้น ครั้นเพลาบ่าย ๕ โมง ถึงหอพระราชสาสน์ตำบลที่คงคาคลองน้ำกว้างประมาณ ๓๐ วา เป็นทาง ๒๗๐ เส้น

"ณ วันศุกร์เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำ เสนาบดีและพราหมณ์ชายหญิงชาวบ้านมาปรนนิบัติพระสงฆ์เพลาเช้าเพลแล้ว อุตะกำปะเหอธิการังอัครมหาเสนาธิบดีผู้ใหญ่บอกว่า พระเจ้ากรุงลังกาเสด็จมารับพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ให้เชิญพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้าข้ามไปก่อน และพระราชสาสน์ แลเครื่องราชบรรณาการ แลท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์นั้นให้อยู่ที่หอพระราชสาสน์นี้ก่อน และพระเจ้ากรุงลังกาเสด็จมานั้น ทรงม้าสูงสามสอก และมีแตรมีปี่กลองมีธงเทียว ปืนหอกแห่มาประมาณ ๒๕๐ – ๓๐๐(๒)

ณ วันศุกร์เดือน ๙ ขึ้น ๗ ค่ำปีวอกจัตวาศก พ.ศ. ๒๒๙๕ นั้น พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะมีรับสั่งให้ตั้งกระบวนแห่ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า นำหน้ากระบวนเสด็จเข้าพระนครศิริวัฒนบุรี กระบวนทูตานุทูตไทยเชิญพระราชสาสน์ตามไปภายหลังกระบวนเสด็จ โปรดให้พระสงฆ์สามเณรไทยไปพักอยู่ที่กุฏิซึ่งได้สร้างขึ้นรับ ณ วัดบุบผาราม(๓) ส่วนพวกทูตานุทูตนั้น ให้

---

(๑) ที่พระราชสาส์นและราชทูตต้องรออยู่ถึง ๑๓ วันดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นด้วยเรื่องลังกาจะต้องตระเตรียมการรับรองให้เป็นพระเกียรติยศอย่างเดียวกับที่เตรียมกันในกรุงศรีอยุธยานั่นเอง

(๒) ต่อนี้ ความในจดหมายของทูตไทย ไม่มีเรื่องอยู่ถึง ๓ เดือน ไปขึ้นเอาแรมค่ำหนึ่ง เดือน ๑๑ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะเป็นด้วยหนังสือเดิมตอนนี้หาย หรือต้นฉบับลบเลือนเหลือที่จะคัด ผู้คัดจึงคัดทิ้งเสียตอนหนึ่ง แต่เนื้อเรื่องมีทั้งในจดหมายเหตุทูตลังกา และหนังสือสยามุปสัมปทาวัต ข้าพเจ้าจึงคัดเนื้อเรื่องที่ปรากฏนั้นมาแทรกลงไปต่อไปนี้

(๓) วัดบุบผารามนี้ อยู่ใกล้พระราชวัง ห่างราววัดราชบพิธกับพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพ ฯ นี้ ทุกวันนี้ก็ยังถือว่าเป็นวัดสำคัญกว่าทุกวัด เว้นไว้เสียแต่วัดซึ่งประดิษฐานพระทันธาตุซึ่งอยู่ในบริเวณวัง ทำนองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลาไทยเราไปถึงเมืองศิริวัฒนบุรี พวกลังกาชวนให้ไปที่วัดบุบผาราม และบอกให้ทราบว่าเป็นวัดที่พระอุบาลีได้ไปอยู่ ข้าพเจ้าเองก็ได้เคยไป วัดบุบผารามนี้ถ้าจะเปรียบกับวัดในกรุงเทพ ฯ เป็นวัดขนาดย่อม ไม่โตกว่าวัดบูรณศิริ

ไปพักอยู่ ณ ที่รับแขกเมือง โปรดให้เลี้ยงดูและพระราชทานเครื่องใช้สอยมิให้อัตคัด

ณ วันศุกร์เดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำเวลาค่ำ พระอุบาลีให้อุปสมบทแก่สามเณรไทยที่ไปด้วยรูป ๑ ในคามสีมา(๑)

ณ วันเสาร์เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะเสด็จไปยังวัดบุบผารามพร้อมด้วยราชบริพาร ทรงอาราธนาคณะสงฆ์สยามมีพระอุบาลีเป็นประธาน ให้อุปสมบทแก่สามเณรสิงหฬซึ่งเป็นสังฆนายก ๖ รูป มีสามเณรสรณังกรเป็นต้น เมื่อเสร็จการอุปสมบทกรรมแล้ว พวกชาวลังกาที่มาพร้อมกันอยู่ ณ ที่นั้น มีพระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะเป็นประธานพากันสร้องสาธุการ และให้ประโคมดุริยางค์ดนตรีและยิงปืนใหญ่เป็นสัญญาให้ปรากฏ ความปีติปราโมทย์แก่ประชาชนชาวลังกา ว่าศาสนวงศ์ซึ่งได้เสื่อมสูญมาช้านาน ได้กลับตั้งหยั่งลงในลังกาทวีปแล้ว

ณ วันอาทิตย์เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะทรงเป็นประธานในการบำเพ็ญพระราชกุศล พร้อมด้วยเสนามาตย์ราชเสวกพระราชทานปัจจัยทานแก่พระภิกษุสามเณรในพิธีการเข้าพระวัสสาแล้ว ทรงอาราธนาคณะสงฆ์สยามมีพระอุบาลีเป็นต้น ให้อธิษฐานพรรษาอยู่วัดบุบผารามวิหาร

ณ วันอังคารเดือน ๘ ขึ้นค่ำ ๑ พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะเสด็จออกรับทูตานุทูตไทยถวายพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการแล้ว พระราชทานสิ่งของเป็นบำเหน็จรางวัลแก่ราชทูตเป็นหลายอย่าง และมีรับสั่งให้เชิญพระพุทธรูป และคัมภีร์พระธรรมที่ได้ไปจากกรุงศรีอยุธยา แห่รอบพระนคร"

ณ วันจันทร์(๒) เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ เพลาเช้า ๕ โมง มหาวิตบัตะเว ตุมบันเหวิริยะกำโม มาให้ล่ามแปลว่า อัครมหาเสนาธิบดีสั่งให้มารับท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์มา ด้วยวันนี้จะอาราธนาพระทันตธาตุออกให้พระสงฆ์และอัครมหาเสนาธิบดี และท่านผู้จำทูลพระราชสาสน์ข้าหลวงมีชื่ออาณาประชาราษฎรทั้งปวงโมทนา ข้าพเจ้านุ่งห่มเหมือนเมื่อเข้าไปถวายบังคมนั้น ครั้นไปถึงที่หน้าฉานที่เล่นงานสมโภชนั้น เห็นชายหญิงชาวลังกามาคอยนมัสการพระทันตธาตุประมาณ ๗๐๐๐ คน ๘๐๐๐ คน ครั้นข้าพเจ้าเข้าไปถึงในกำแพงพระราชวัง เห็นทำฉนวนดาดเพดานกั้นม่านมาแต่ประตูพระมนเฑียรพระทันตธาตุไปบนเชิงเนินกำแพงพระราชวังไปถึงที่เสด็จออก เมื่อแห่พระทันตธาตุ(๓)นั้น พระอุบาลี พระอริยมุนีพระสงฆ์อันดับ พระเจ้ากรุงลังกานั้น อยู่บนเชิงเทินบ้างอยู่ที่เสด็จออกบ้าง ครั้นเพลาบ่าย ประโคมแตรสังข์ปี่กลองยิงปืนใหญ่ ๗ นัด พระเจ้ากรุงลังกาทรงเครื่องเหมือนเสด็จออกทุกครั้ง เปลี่ยนแต่พื้นและสีต่าง ๆ มีเชิดหน้าครุยข้างปกหลังพระหัตถ์ชูดอกบัวทอง ๖ กลีบ ๓ ชั้น มีห่วงลวดทองสอดรัดพระทันตธาตุในฐานดอกบัวนั้นมีสัปทนเงินคู่ กะฉิ่งเงินคู่ พระแซ่คู่ แห่พระทันตธาตุมาแลพระเจ้า

---

(๑) การที่บวชสามเณรไทยก่อนนี้ เชื่อได้ว่าเป็นด้วยพวกลังกา อยากเห็นวิธีอุปสมบทกรรมของพระสงฆ์สยาม แต่ไม่ปรากฏในจดหมายเหตุว่า พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะได้เสด็จไปทอดพระเนตรด้วยหรือไม่ ที่กล่าวว่าคามสีมานั้น กล่าวไว้ในหนังสือสยามุปสัมปทาวัต ที่จริงก็จะบวชกันในวัดบุบผารามนั่นเอง แต่พระอุบาลีไม่ถือว่าเป็นพัทธสีมา จึงเรียกในหนังสือนั้นว่า คามสีมา

(๒) ความต่อไปตอนนี้ เป็นจดหมายเหตุเดิมที่ทูตไทยได้แต่งไว้

(๓) ต้นฉบับสมุดไทยดำ เป็น พระสารีริกะธาตุ

กรุงลังกาชูพระทันตธาตุขึ้นสูงกว่าดอกบัวทอง ประมาณสามศอก ให้พระอุบาลี พระอริยมุนี พระสงฆ์ทั้งปวงนมัสการแล้ว เอาผ้าขาวหนา ๑ ผ้าขาวบาง ๑ รวม ๒ พับ ผ้าอุรังใส พับ ๑ เงินแผ่น ๑ แผ่น จันทน์ท่อน ๑ มาพระราชทานข้าพเจ้าให้บูชา แล้วเชิญพระทันตธาตุเสด็จลงมาที่อัฒจันทร์ ชูให้ข้าพเจ้านมัสการใกล้ ประมาณศอกคืบ แลสัณฐานพระทันตธาตุนั้นเหมือนดอกจำปาตูม พระรัศมีต้นเหลือง ปลายแดงอ่อน ๆ แล้วเชิญพระทันตธาตุขึ้นไปบนที่เสด็จออกชูพระทันตธาตุให้อาณาประชาราษฎรทั้งปวงโมทนา แล้วอาณาประชาราษฎรยกมือนมัสการ แล้วร้องสาธุสาธุ พร้อมกันมีองค์หนึ่งแล้วโปรยแก้วแหวนบ้างทองเงินบ้าง ผ้าเสื้อสำลีบ้างหมากพลูบ้าง เข้ามาบูชาพระทันตธาตุตรงหน้าพระที่นั่งนั้น แต่เสด็จเชิญพระทันตธาตุให้อาณาประชาราษฎรโมทนาอยู่นั้น แต่เพลาบ่ายโมงหนึ่งจนเพลาบ่าย ๓ โมง(๑) แล้วพระเจ้ากรุงลังกาเชิญพระทันตธาตุเสด็จไป ณ หอพระเทียร พระทันตธาตุ จึงให้หาข้าพเจ้าไปเห็นเชิญพระเจดีย์บรรจุพระทันตธาตุนั้น มาตั้งไว้บนเตียงที่ห้องนอกนั้นหกพระองค์ และพระเจดีย์องค์ใหญ่ ๆ ยังตั้งอยู่ในห้องนั้น ซึ่งเชิญออกมาตั้งไว้นั้นพระองค์ใหญ่ ๆ รอบประมาณ ๖ กำ สูงประมาณศอกคืบ มีพระสร้อย ๕ องค์ มีพระตาบ ๕ องค์ ทรงอยู่ แลพระเจดีย์ชั้นสุดซึ่งบรรจุพระทันตธาตุนั้นใหญ่รอบกำกึ่งสูงศอกหนึ่ง พระเจดีย์ทั้ง ๗ พระองค์ แลพระสร้อยพระตาบ กองอยู่บนเตียง ๑๐ องค์ และมีรับสั่งตรัสว่า ราชทูต อุปทูต ตรีทูตอยู่ ณ กรุง ฯ ปรารถนาบารมีมากแล้ว จึงได้มานมัสการพระทันตธาตุ ได้สักการบูชาด้วยเสื้อผ้าสิ่งของทั้งปวงจะได้มีพาสนายิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อตรัสเนื้อความนั้นอัครมหาเสนาธิบดีผู้ใหญ่รับสั่งวิณปาเกผู้ (ได้เลื่อนยศ) เป็นตุมปันเหแปลให้ข้าพเจ้าฟังแล้วตรัสว่าแขกประเทศอื่นมานั้น(๒) (ที่จะนมัสการพระทันตธาตุเหมือนอย่างข้าพเจ้า นั้นหามิได้)(๓)

---

(๑) เวลาที่ว่าตั้งแต่บ่ายโมง ๑ จนถึงบ่าย ๓ โมงตรงนี้ ต้องเข้าใจว่าตั้งแต่พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะเสด็จออกจนเสด็จขึ้น มิใช่ทรงเชิญพระทันตธาตุด้วยพระหัตถ์ให้ราษฎรบูชายู่ ๒ ชั่วโมง

(๒) จดหมายเหตุที่ทูตไทยจดเรื่องพระอุบาลีไปลังกาทวีปหมดต้นฉบับที่มีอยู่เพียงเท่านี้ ที่ใน ( ) เป็นความที่ข้าพเจ้าคาดคะเนว่าจะลงประโยคอย่างนั้น

(๓) หมายเหตุ– คัดจากเรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป ของ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงพระกรุณาให้สร้างบานประตูมุกการเปรียญ

วัดพระพุทธไสยาศน์ป่าโมก จังหวัดอ่างทอง เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๖ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ

"ศุภมัสดุ พระพุทธศักราช ๒๒๙๖ พระวษา ณ วัน ๒/๔๗๕ ค่ำ ปีระกาเบญจศก พระบาทสมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้เขียนลายมุกบานประตูการเปรียญ วัดพระพุทธไสยาศน์ป่าโมก ช่าง ๑๘๕ คน เถิง ณ วัน ๕๗/๑๓ ค่ำ ปีระกาเบญจศก ลงมือทำมุก ๒ เดือน ๑๗ วันสำเร็จ พระราชทานช่างผู้ได้ทำการมุกทั้งปวง เสื้อผ้าและเงินตราเป็นอันมาก เลี้ยงวันแลสองเพลา ค่าเลี้ยงมิได้คิดเข้าในพระราชทานด้วย คิดแต่บำเหนดประตูหนึ่งเป็นเงิน ๒๕/+"

หมายเหตุ– บานประตูมุกนี้ บัดนี้ได้นำมาติดตั้งเป็นบานประตูวิหารยอด ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระนคร

สำเนาจารึกบานประตูมุก ที่การเปรียญ วัดพระพุทธไสยาศน์ ป่าโมก จังหวัดย่างทอง
นายยิ้ม บัณฑยางกูร เสนอเพิ่มเข้ามา

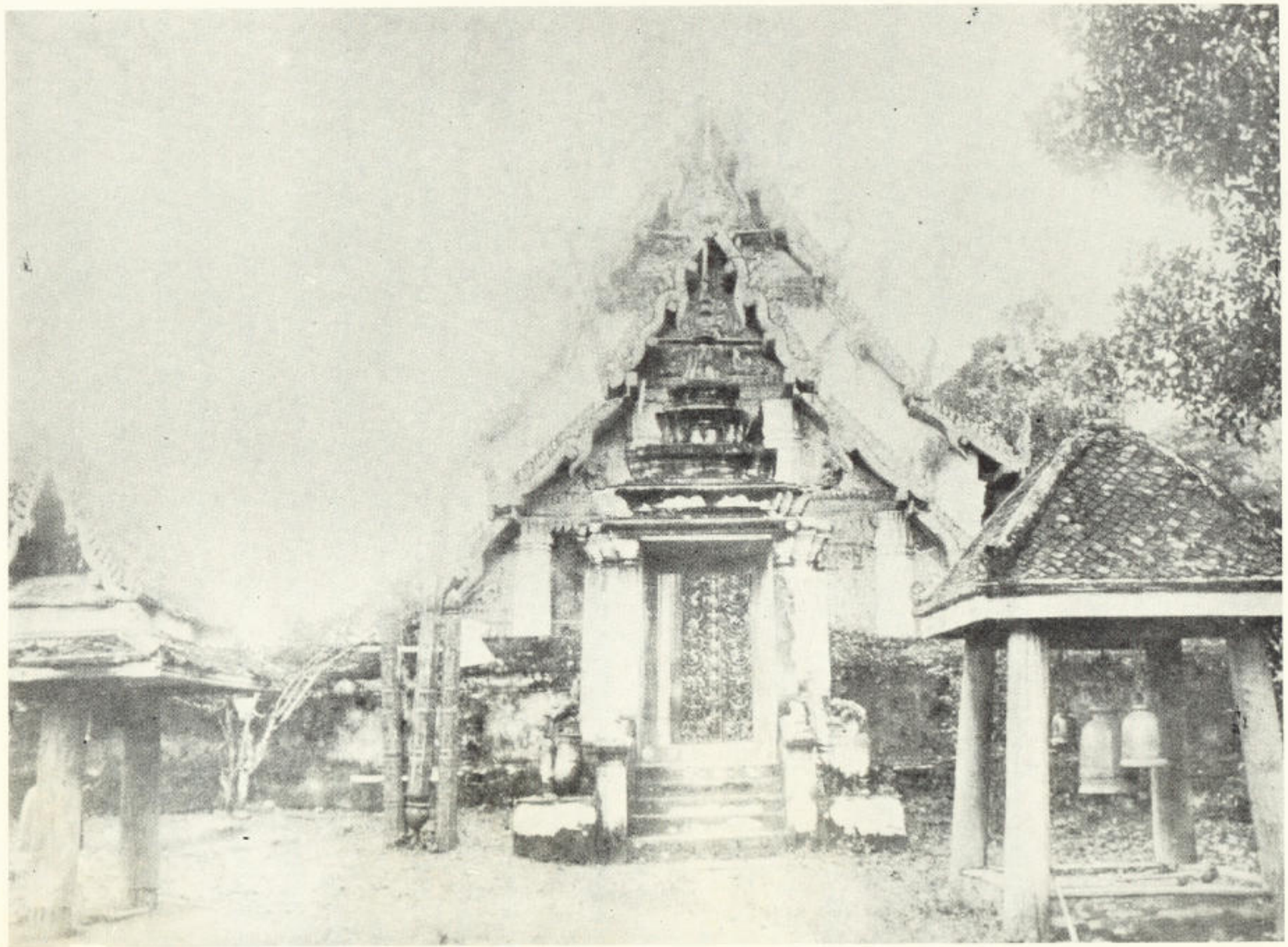

สร้างพระวิหารร่มพระแท่นศิลาอาศน์

จังหวัดอุตรดิตถ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๗

ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ

ด้วยออกพระศรีราชไชยมหัยสูรินทบูรินทพิริยะพาหะพระท้ายน้ำ ยกเชื้อฝ่ายปู่พระเจ้าเชียงตุง ฝ่ายย่าเปนบุตรเจ้าฝาไลค่าได้กินเมืองละคอน ฝ่ายตาเปนบุตรพญาแมน ได้กินเมืองเชียงใหม่ แล ครั้งสมเดจพระณะรายเปนเจ้า มารบเมืองเชียงใหม่ ไม่ได้พระพุทธสิหิงค์ แล้วกวาดต้อนเอาแมนลาวทั้งนี้ลงมาเปนข้าพระเจ้ากรุงศรีอยุทยา แลทรงพระมหากรุณาเปนที่สุดที่ยิ่ง ปลูกเรียงแตปู่แล้วมาบิดาแล้วมาน้อง ให้เปนพญายมราชต่อ ๆ กันมา ได้เปนน้ำเปนที่พึ่งแก่แมนลาวทั้งปวงแล้วอยู่ณะปีขานอัฐศก มีโกหกชื่ออายนักโสมตั้งตัวเปนใหญ่ในเมืองลานช้าง แล้วลาวลานช้างอยู่ในอำนาจมันสิ้น แลให้ลาวลานช้างแขงบ้านเมืองแล้วจะเข้ามาณะกรุงศรีอยุธยา แล้วยกทัพเข้ามาเถิงตำบลณะเข้าพังเหยแขวงเมืองนพบุรี ท่านออกพระท้ายน้ำเมื่อยังเปนหลวงทรงพลอยู่นั้น จึงอาสาออกไปจับได้สัปยุทธกับอ้ายนักโสม ๆ ฟันทุกคอก็หนีเข้าจึงจับเอาตัวนักโสมใส่กรงเหล็กเข้ามาถวาย พระราชทานบำเหน็จรังวัลเปนอันมาก แล้วทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ขึ้นมาเปนพญาสวรรคโลก จึงขึ้นมาตรวจการเหนพระวิหารร่มพระแท่นศิลาอาศน์ชำรุดจึงบอกเข้าไปขอพระราชทานทำฉลองพระเดชพระคุณ จึงมีพระราชโองการมาณะพระบันทูลสูรสิงหนาฏตำรัสเหนือเกล้า ฯ ให้มีตราพระราชสีห์ขึ้นมาให้ทำและให้เมืองลับแล เมืองทุ่งยั้งช่วยแลได้ร้อ พระวิหารแลกำแพงแต่ณะวัน ๗๓ ๑๓ ค่ำปีจอ ฉอศก แลได้ร้อขุดก่อรากพระวิหารณะวัน ๑๐ ๖๗๓ จุลศักราช ๑๑๑๖ ปีจอฉอศก วันก่อผนังสำเรจแต่ณะวัน ๑๑ ๖๗๕ ค่ำ ปีกุญสัพศก พุทธศักราช ล่วงไปแล้วได้ ๒๒๕๘ ๑๑ ๓ ได้ยกเครื่องบนแลได้มาทำการนั้น แลชื่นเปนภรรยาได้ช่วยเลี้ยงพระสงฆ์สามเณรแลคนเข้าทำการวัดด้วย แลนายบางเสมียรเปนนายการ แลได้ฉลองณะวัน ๕๗๕ ๙ ค่ำจุลศักราช ๑๑๒๐ ปีขารสำฤทธิศก แลเดชพระบารมีปกหม แลคนทำการนั้นสดวกหาผู้ใดเปนอันตรายหมีได้แลเดชะได้มาทำพระเจดีย์ถานขอให้สำเรจแก่พระโพธิญานจงฉับพลันแลผู้ใดจะเข้ามานมัสการจงอนุโมทนา กุศลที่ข้าได้สร้างหนีจงทูกๆคนเถิด จึงให้นายทองรัตเสมียนชานนครผู้เปนขุนษาระพากรจารึกไว้ณะวัน ๖๗๖ ๑ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๒๐ ปีขานสำฤทธิศก”

หมายเหตุ– คำว่า“พุทธศักราชล่วงไปแล้วได้ ๒๒๕๘” หมายความว่าพุทธศักราชล่วงไป ๒๒๕๘ ปี กับเศษ ๑๑ เดือน ๓ วัน ๑๑ ๓

สำเนาจารึกพระแท่นศิลาอาศน์ พบในหมายรับสั่ง ร. ๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เล่มที่ ๑๙

ทรงพระกรุณาให้สร้างบานประตูมุกพระวิหารพระชินราช

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๙

ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ

"๑ ศุภมัศดุพระพุทธศักราช ๒๒๖๖ พระวรรษา ๒๗๑๐ ๑๓ ค่ำปีกุร สัพศก พระบาทสมเด็จบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งให้เขียนลายมุกบานปรตูพระวิหารพระชินราช ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก ช่าง ๑๓๐ คน ถึง ณ วัน ๕๗๑๑ ๔ ค่ำ ปีกุรสัพศกลงมือทำมุก ๕ เดือน ๒๐ วัน สำเร็จพระราชทานช่างผู้ได้ทำการมุกทั้งปวง เสื้อผ้ารูปพรรณ ทองเงินและเงินตราเป็นอันมาก เลี้ยงวันแล ๒ เพลา ค่าเลี้ยงมิได้คิดเข้าในพระราชทานด้วยคิดแต่บำเหน็จประตูหนึ่งเป็นเงินตรา ๒๖ +

สำเนาหนังสือจารึกบานประตูประดับมุกที่วิหารพระพุทธชินราช ณ เมืองพิษณุโลก

ตำนานสร้างพระพิมพ์และวิธีบูชา

ตำบลเมืองพิศณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองพิไชยสงคราม เมืองพิจิตร เมืองสุพรรณว่ายัง มีฤษี ๑๑ ตน ฤษีเป็นใหญ่ ๓ ตน ๆ หนึ่งฤษีพิลาไลตนหนึ่ง ฤษีตาไฟตนหนึ่ง ฤษีตางัวตนหนึ่ง เป็นประธานแก่ฤษีทั้งหลาย จึงปรึกษากันว่าเราท่านทั้งนี้จะเอาอันใดให้แก่พระยาศรีธรรมาโศกราช ฤษีทั้ง ๓ จึงว่าแก่ฤษีทั้งปวงว่าเราจะทำด้วยฤทธิ์ ทำด้วยเครื่องประดิษฐานเงิน ทองไว้ฉะนี้ ฉลองพระองค์จึงทำเป็นเมฆพัตร อุทุมพรเป็นมฤตย์พิศม์อายุวัฒนะ พระฤษีประดิษฐานไว้ในถ้ำเหวใหญ่น้อย เป็นอานุภาพแก่มนุษย์ทั้งหลาย สมณะชีพราหมณาจารย์เจ้าไปถ้วน ๕๐๐๐ พรรษา พระฤษีองค์หนึ่งจึงว่าแก่ฤษีทั้งปวงว่า ท่านจงไปว่านทั้งหลายอันมีฤทธิ์ เอามาให้ได้สัก ๑๐๐๐ เก็บเอาเกสรไม้อันวิเศษ ที่มีกฤษณาเป็นอาทิให้ได้ ๑๐๐๐ ครั้นเสร็จแล้ว ฤษีจึงป่าวร้องเทวดาทั้งปวงให้ช่วยกันบดยาทำเป็นพระพิมพ์ไว้สถานหนึ่ง ทำเป็นเมฆพัตรสถานหนึ่ง ฤษีทั้ง ๓ องค์นั้นจึงบังคับฤษีทั้งปวง ให้เอาว่านทำเป็นผงเป็นก้อนประดิษฐานด้วยมนต์คาถาทั้งปวงให้ประสิทธิ์ทุกอันจึงให้ฤษีทั้งนั้นเอาเกสรและว่านมาประสมกันดีเป็นพระให้ประสิทธิ์แล้วด้วยเนาวะหรคุณประดิษฐานไว้บนเจดีย์อันหนึ่ง ถ้าผู้ใดให้ถวายพระพรแล้วจึงเอาไว้ใช้ตามอานุภาพเถิด ให้ระลึกถึงคุณพระฤษีที่ทำไว้นั้นเถิด ฤษีไว้อุปเท่ห์ดังนี้

แม้อันตรายสักเท่าไรก็ดี ให้นิมนต์พระใส่ศรีษะ อันตรายทั้งปวงหายสิ้นแล ถ้าจะเข้าการณรงค์สงครามให้เอาพระใส่น้ำมันหอมเข้าด้วยเนาวะหรคุณแล้วเอาใส่ผมศักดิ์สิทธิ์ความปรารถนา ถ้าผู้ใดจะประสิทธิ์แก่หอกดาบศาสตราวุธทั้งปวง เอาพระสรงน้ำมันหอมแล้วเสกด้วยอิติปิโสภกูราติ เสก ๓ ที ๗ ที แล้วใส่ขันสำริดพิษฐานตามความปรารถนาเถิด ถ้าผู้ใดจะใคร่มาตุคามเอาพระสรงน้ำมันหอมใส่ใบพลูทาประสิทธิ์แก่คนทั้งหลาย ถ้าจะสง่าเจรจาให้คนกลัวเกรง เอาใส่น้ำมันหอมหุงขี้ผึ้งเสกด้วยเนาวะหรคุณ ๗ ที ถ้าจะค้าขายก็ดี มีที่ไปทางบกทางเรือก็ดี ให้นมัสการด้วยพาหุงแล้วเอาพระสรงน้ำหอมเสกด้วยพระพุทธคุณ อิติปิโสภกูราติ เสก ๗ ที ประสิทธิ์แก่คนทั้งหลายแล ถ้าจะให้สวัสดีสถาพรทุกอัน ให้เอาดอกไม้ดอกบัวบูชาทุกวัน จะปรารถนาอันใดก็ได้ทุกประการแล ถ้าผู้ใดพบพระเกสรก็ดี พระว่านก็ดี พระปรอทก็ดี ก็เหมือนกันอย่าได้ประมาทเลย อานุภาพดังกำแพงล้อมกันภัยแก่ผู้นั้น ถ้าจะให้ความศุนย์ เอาพระสรงน้ำมันหอมเอาด้าย ๑๑ เส้นชุบน้ำมันหอมและทำไส้เทียนตามถวายพระ แล้วพิษฐานตามความปรารถนาเถิด ถ้าผู้ใดจะสระหัวให้เขียนยันต์นี้ใส่ไส้เทียนเถิด ยันต์ :—

ทุธิวิผม
อมพ
ปติพมงฺคุ

อสวิสุโลปุสพุภ

แล้วว่านโมไปจนจบ แล้วว่าพาหุง แล้วว่าอิติปี-โสภกูราติ มหเชยฺยมงฺคลำ แล้วว่าพระเจ้าทั้ง ๑๖ พระองค์เอาทั้งคู่ กิริมิทิ กุรุมุทุ กรมท เกเรเมเท ตามแต่จะเสกเถิด ๓ ที ๗ ที วิเศษนัก ถ้าได้รู้พระคาถานี้แล้ว อย่ากลัวอันใดเลย ท่านตีค่าไว้ควรเมือง จะไปรบศึกก็คุ้มกันได้สารพัดศัตรูแล[๑]

(๑) คัดจากเรื่องเสด็จประพาสต้น ในรัชกาลที่ ๕ ครั้งแรก ฉบับปี ๒๔๘๕ หน้า ๙๔—๙๒

พระราชทานบรรดาศักดิ์

ให้นายพรหมเป็นที่ขุนอินทากร เมื่อปีมะแม พ.ศ.๒๐๓๑ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ศุภมัสดุ ๑๔๑๐ ศกมีนักสัตร ปัญจมีเกดศราวณ จันทวาร ศุภมหุดดี มานบันทูลพระราชโองการ.....พระพรประสิทธิ ขุนอินทากร นามกรอวย นายพรหม นาม

คำแปล– ศุภมัสดุมหาศักราช ๑๔๑๐ ศกมะแมนักษัตร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘ วันจันทร์ มีบัณฑูรพระราชโองการ.....พระพรประสิทธินามกรให้เป็นที่ขุนอินทากร นามเดิม นายพรหม

---

(๑) พุทธศักราช ๒๐๓๑ ควรเป็นปีวอก แต่ตามนี้เป็นปีมะแม เป็นการนับปีตามชาวลังกาสิงหล
(สำเนาจารึกลานทองเก็บอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ)

พระราชทานบรรดาศักดิ์ฝ่ายใน

ให้แม่นางเกื้อ เลื่อนขึ้นเป็น แม่นางมงคลเทวีศรีพระแก้ว เมื่อปีฉาล พ.ศ. ๒๐๓๗ ในรัชกาลสมเด็จพระราเมศวรมหาจักรพรรดิที่ ๒

ศุภมัสดุ ๑๔๑๖ ศกขาลนักษัตร ทวาทศีเกิดไวสาขยพุธวาร ศุภมุหูรต มานบัณฑูรวฺระราช โองการ สมเดจบวิตร วฺระวรประสิทธิ (๑) แม่นางมงคลเทวีศรีวฺระแก้ว นามกรโอย แม่นางเกื้อนาม

คำแปล – ศุภมัสดุมหาศักราช ๑๔๑๖ ศกขาลนักษัตร ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๖ วันพุธ ศุภมหุรดิฤกษ์ มีบัณฑูรพระราชโองการสมเด็จบพิตรพระพรประสิทธิ์ให้นามกรแก่แม่นางมงคลเทวีศรีพระแก้ว นามเดิมแม่นางเกื้อ

(สำเนาจารึกลานทองในพระมหาสถูปองค์กลาง วัดพระศรีสรรเพชญ พระนครศรีอยุธยา)

(๑) หมายเหตุ – จารึกนี้ยังนิยมใช้ ว แทน พ ตามแบบจารึกภาษาไทยหลักที่ ๒๒ ถ้ำฤษีเขางู ราชบุรี

ตำราหน้าที่มหาดเล็ก

๑ อย่างธรรมเนียมมหาดเล็กแต่ก่อน ให้จหมื่นสารเพชรภักดี[๑] หมื่นศรีสรรักษ์ หมื่นไวยวรนาถ หมื่นเสมอใจราช นายศักดิ์ นายสิทธิ์ นายฤทธิ์ นายเดช สั่งสอนว่ากล่าวมหาดเล็ก จ่า หุ้มแพรเลว ผู้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว โดยสุจริต

เวรขวาเวรหนึ่ง

จหมื่นสารเพชรภักดี ๑ นายศักดิ์นายเวร ๑ นายจ่าขง ๑ รวม ๓ คน นายจันมีชื่อ ๑ นายสนิท ๑ นายชัยขรรค์ ๑ หุ้มแพร ๓ คน รวมเป็น ๖ คน

เวรซ้ายเวรหนึ่ง

จหมื่นเสมอใจราช ๑ นายสิทธิ์นายเวร ๑ จ่ายวด ๑ รวม ๓ คน นายจิตร ๑ นายสุดจินดา ๑ นายพลพ่าย ๑ หุ้มแพร ๓ คน รวมเป็น ๖ คน รวมขวาซ้าย ๑๒ คน พนักงานรวมกัน

เวรขวาเวรหนึ่ง

จหมื่นไวยวรนาถ ๑ นายฤทธิ์นายเวร ๑ นายจ่าเรศ ๑ รวม ๓ คน นายกวด ๑ นายพลพัน ๑ นายเล่ห์อาวุธ ๑ หุ้มแพร ๓ คน รวมเป็น ๖ คน

เวรซ้ายเวรหนึ่ง

จหมื่นศรีสรรักษ์ ๑ นายเดชนายเวร ๑ นายจ่ารง ๑ รวม ๓ คน นายขัน ๑ นายเสน่ห์ ๑ นายสรวิชัย ๑ หุ้มแพร ๓ คนรวมเป็น ๖ คน รวมขวาซ้าย ๑๒ คน พนักงานรวมกัน

ทั้ง ๔ เวรเข้า ๒ วัน ออก ๒ วัน ขวาเป็นเวรรับสั่งข้างขึ้น ซ้ายเป็นเวรรับสั่งข้างแรม ถ้ามีการสงครามข้าศึกยกล่วงเข้ามาถึงในขอบขัณฑเสมา แลมีที่เสด็จพระราชดำเนินไปประทับแรม ดุจหนึ่งพระพุทธบาทแลเมืองลพบุรี เพลาค่ำให้เข้ามานอนเวรประจำซองทั้ง ๔ เวร แลนายกวด นายจันมีชื่อพนักงานรวมกัน พระแสงกั้นหยั่น พระแสงกฤช พระล่วม พระสุพรรณศรี ผ้าเช็ดพระภักตร์ เครื่องสรงพระพักตร์ เครื่องพระสำอางค์ พระสุคนธ์ฉลองพระบาท สิ่งของในห้องเครื่องขวา

นายสนิท นายเล่ห์อาวุธ พนักงานรวมกัน พระแสงดาบไทย พระแสงเขนดั้ง ธารพระกร นายชัยขรรค์ นายพลพัน พนักงานรวมกัน พระแสงปืน พระแสงดาบญี่ปุ่น พระแสงกระบี่ พระแสงนาค พระแสงเหล็กเพลิง

นายขัน นายพลพ่าย พนักงานรวมกัน ขันสรง ผ้าเช็ดพระเสโท พระเต้า หม้อลงพระบังคน พระโอสถ พระสุธารสร้อน พระสุธารสเย็น น้ำสรงร้อน น้ำสรงเย็น เครื่องของกาว เครื่องของเสวย เครื่องสำหรับลงพระบังคน พัชนีฝักมะขาม พัชนีทอง พัชนีแพร สุหร่ายทองแดง ถาดชุดพระโอสถสูบ หมากรุก สกา พระสุพรรณราช

นายจิตร นายสรวิชัย พนักงานรวมกัน พระแสงหอก พระแสงง้าว พระแสงทวน พระแสงธนู

(๑) ต้นฉบับสมุดไทยดำ ลางเล่มเป็น หมื่นสารเพชรภักดี หมื่นศรีสรรักษ์ หมื่นไวยวรนารถ หมื่นเสมอใจราช ไม่ใช่ จหมื่น

พระแสงเกาทัณฑ์ พระแสงกระสุน พระแสงกล้อง สลัด ธารพระกร

นายสุดจินดา นายเสน่ห์ พนักงานรวมกัน พระชันษา พระสุพรรณบัฏ พระศาสตราคม พระราชปฏิสันถาร พระตะกรุด พิสมร พระสมุด พระกระดานชะนวน

แลหีบหนังท้ายพระที่นั่งอยู่ในห้องเครื่องขวา เป็นพนักงานชาวเครื่องขวา เครื่องซ้ายอยู่ในห้องเครื่องเป็นพนักงานชาวเครื่อง (ซ้าย) ชาวพระสมุด มีพระอักษร หามีพระอักษรไม่ กระดานชะนวนแลดินสอแก้ว ดินสอเกรง ดินสอดำ อยู่ในห้องเครื่องนั้นเป็นพนักงานชาวพระสมุด เครื่องนมัสการแลชุบสรง จับสรง ข้างในส่งออกมาเป็นพนักงานเวรรับสั่งได้รับถวาย แลเครื่องจบพระหัตถ์สนมรับมาต่อข้างใน ส่งให้มหาดเล็กเวรรับสั่งถวายจบพระหัตถ์ แล้วสนมรับไปบูชา

ถ้ามหาดเล็กจะเข้ารับเวร ให้รับแต่เพลาบ่าย ๕ โมง ให้นายเวร จ่า หุ้มแพร เลว ตรวจเครื่องต่อกันไว้ครบตามซ้ายตามขวา แลสืบถามเอาข้อราชการไว้ให้แจ้ง ผู้จะออกเวรให้ไปบอกข้อราชการ แลส่งเครื่องตามซ้ายตามขวาต่อกันจึงออกเวรไป แลให้หัวหมื่นนายเวร จ่า หุ้มแพร เฝ้าคอยรับสั่งแลถวายเครื่องอย่าให้ขาดได้ตามเกณฑ์กันไว้

นั่งยาม ๆ ค่ำ หุ้มแพร เลว คอยรับสั่งเถ้าแก่ออกมาสั่ง ยามสาม หุ้มแพร เลว คอยรับสั่งใช้ข้างหน้า ยามรุ่ง หุ้มแพร เลว คอยรับสั่งข้างหน้าแลอ่านตรวจถวาย นั่งยามนั้น ชาวที่นั่งด้วยทุกยาม ครั้นตีทุ่มตียามให้มหาดเล็กเป่าสังข์ตีกรับด้วยทุกที ไปจนตี ๑๑ ทุ่ม แล้วให้ผู้นั่งยามคอยรับสั่งฟังปากเสียง แลคอยเหตุการ ถ้าเกิดเพลิงแลมีเหตุการขึ้นเมื่อใดให้กำหนดทุ่มโมงไว้ ควรจะร้องกราบทูลพระกรุณาโดยเร็ว ถ้าเสด็จอยู่ข้างในไกลอยู่ จะร้องกราบทูลมิได้ ให้เร่งบอกเข้าไปให้ข้างในรู้ จะได้กราบทูล

ถ้าเสด็จออกให้มหาดเล็กเผ้าทูลละออง ฯ แต่หน้า แต่ซ้าย แต่ขวา พระที่นั่ง ห้ามอย่าให้เผ้าใกล้หลังพระที่นั่ง แลเผ้าให้สอยในที่เสด็จออกให้คลานด้วยศอก ให้เผ้าเป็นอันดับกันออกมาตามผู้ใหญ่ผู้น้อย อย่าให้ผู้น้อยเผ้าเกินผู้ใหญ่

ถ้าจะถวายเครื่องแลพระแสงให้ผู้น้อยส่งผู้ใหญ่ถวาย อย่าให้ผู้น้อยล่วงผู้ใหญ่ขึ้นไปถวาย ถ้าจะเชิญเครื่องแลพระแสง แลรับต่อพระหัตถ์ก็ดี ให้จบศีรษะเอางานเสียก่อน จึงถวายพระแสงถวายเครื่อง รับเครื่อง เชิญเครื่อง พระแสงแลเครื่อง ถึงลับพระที่นั่งให้เอางานเสียก่อนจึงเชิญ ถ้าเชิญพระแสงเข้ามาถวายแลตามเสด็จ อย่าให้กลับคมกลับปลายพระแสงเข้ามาต่อพระที่นั่ง ถ้าจะเชิญพระแสงดาบพระแสงกระบี่ตามเสด็จ ให้เชิญสองมือ ให้คมลงไว้ข้างบ่า อย่าให้ถือมือเดียวพาดบ่า ดุจแบกดาบขุนนาง ถ้าจะเชิญเครื่องแลตามเสด็จในท้องพระโรง แลที่เสด็จออกปูเสื่อปพรมให้คุกเข่าคลาน อย่าให้เดิน

ถ้าทรงตรัสสั่งประการใดมิได้จำเพาะชื่อให้หัวหมื่นรับสั่ง ถ้าหัวหมื่นมิได้เผ้าอยู่ ให้นายเวรรับสั่ง ถ้าหัวหมื่นนายเวรมิได้เผ้าอยู่ ให้จ่ารับสั่ง ถ้าหัวหมื่นนายเวรจ่ามิได้เผ้าอยู่ให้หุ้มแพรรับสั่ง อย่าให้ผู้น้อยรับสั่งล่วงผู้ใหญ่ ๆ รับสั่งแล้ว ให้แต่จ่าหุ้มแพรไปตามควรราชการ ถ้าทรงสั่งจำเพาะผู้ใหญ่จึงไปตามรับสั่ง ถ้าแลทรงสั่งหมาดเล็กเลว ก็ให้มหาดเล็กเลวรับสั่งเถิด แต่เมื่อจะออกไปนั้นให้กราบลงสามที แล้วคลานด้วยศอก

ถอยหลังออกไปจนสุดที่เฝ้าแล้ว ถวายบังคมอีกสามทีจึงวิ่งไป อย่าให้ขึนขึ้นวิ่งไปในที่เฝ้า

อนึ่งเถ้าแก่จะมาสั่งราชการสิ่งใด ให้มหาดเล็กจดหมายไว้ แล้วอ่านให้เถ้าแก่ฟัง ถ้าเถ้าแก่ว่าชอบแล้วให้พิเคราะห์ดูในข้อรับสั่ง ถ้าเป็นข้อพระราชทรัพย์แลเนื้อความข้อใหญ่ ก็ให้กราบทูลพระกรุณาฉลองก่อนจึงสั่งไป ถ้าเป็นการเบ็ดเสร็จก็ให้สั่งชาววังไปตามรับสั่ง ให้จดหมายเวรชาววังเวรมหาดไทย เวรกลาโหม ไว้จงทุกครั้ง

ถ้าแลทรงสั่งให้เรียกทองเรียกเงินเป็นการเร็วนั้น ให้มหาดเล็กไปเรียกเอาต่อชาววังผู้อยู่เวรไปเรียกเอาต่อเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติมาถวาย ทรงพระกรุณาพระราชทานข้าทูลละอองฯ เป็นการบุญ จดหมายรับสั่ง ๆ เวรไปให้พระคลังศุภรัตทำตราให้ข้างใน สั่งเวรไปให้พระคลังวิเศษทำตราให้ข้างใน สั่งเวรไปให้ชาววังทำตราให้พระคลังมหาสมบัติ ถึงทรงพระกรุณาให้เรียกสิ่งของในท้องพระคลังทั้งปวงเป็นการเร็วก็เหมือนกัน

อนึ่งอย่าให้มหาดเล็กเวิกม่านแหวกแผงมองดูข้างใน คบหาพูดจากันเป็นอันขาดทีเดียว ถ้ามหาดเล็กจะเข้าไปวางพระแสงง้าว ณ ที่ข้างในนั้นชาวที่กำกับ แลเฝ้าที่รับเข้าไป อย่าให้เข้าไปแต่ผู้เดียว

อนึ่งพระแสงง้าวทอดที่ข้างในแลพระแสงกระบี่ พระแสงดาบทรงอยู่ที่ข้างในนั้น เดือนหนึ่งสองเดือน ให้หัวหมื่นนายเวรจ่าหุ้มแพร เชิญพระแสงคู่ผลัดเข้าไปกราบทูลพระกรุณาผลัดออกมาชำระ

อนึ่งหม้อพระสุธารสชาวน้ำเสวยเอามาส่งนั้น ให้มหาดเล็กพนักงานเทียบดูแล้วรับไว้ เอาผ้าขาวปิดปากตีตราประจำเล็บไว้ เมื่อเติมพระเต้าแล้วให้ปิดตราประจำเล็บไว้ด้วย ต่อทรงเรียกพระสุธารสจึงให้แก้ตราเปลื้องถุงแล้วจึงถวาย ถ้าเสด็จออกแลเข้าที่เสวยข้างหน้ามหาดเล็กซ้ายขวาเครื่องตั้งตามซ้ายตามขวา แล้วให้เขียนแผนที่ไว้เป็นอย่าง

ถ้าบอกฎีกาอาการพระสังฆราชาคณะอาพาธ อาการกรมพระราชวัง ฯ ประชวร อาการเจ้าต่างกรมประชวร อาการข้าทูลละออง ฯ ป่วย มหาสงกรานต์ พระราชพิธี จันทร์สูรย์ ช้าง ม้า เข้ามาให้กราบทูลพระกรุณาเป็นพนักงานมหาดเล็กหุ้มแพร ยามค่ำรับเอากราบทูลพระกรุณา แต่อาการพระสงฆ์ราชาคณะ ข้าทูลละออง ฯ แลอาการกรมพระราชวัง ฯ อาการเจ้าต่างกรม มหาสงกรานต์ พระราชพิธี จันทรอุปราคา สุริยอุปราคา ช้างม้านั้นให้ส่งให้หัวหมื่นนายเวรกราบทูล

ถ้าแต่งที่พระบรรทมแลที่เสด็จออกพระตำหนักพลับพลาแห่งใด ๆ นั้น มหาดเล็กพนักงานเชิญพระแสงง้าวล่วงไปทอดที่ ถ้าเสด็จออกทอดพระเนตรเสือนั้น พระแสงหอกกระบังถอดฝักไว้ พระแสงง้าวถอดกลเม็ดไว้

อนึ่งถ้าเสด็จไปประพาส ถ้าแลทรงประพาสให้มหาดเล็กคอยรับพระแสงกระบี่ พระแสงดาบทรง ครั้นทรงรัดพระองค์แล้วจึงถวายพระกั้นหยั่นต่อทรงเครื่องต้นพระมาลาฝรั่งแล้ว จึงถวายพระแสงดาบเชลย แลฉลองพระบาท พระที่นั่งนั้นจะวางพระล่วมหลังเจียด พระสุพรรณศรีน้อย พัชนีด้ามจิ้ว หม้อลงพระบังคน เครื่องต้นช้างตามเสด็จนั้น พระล่วมทอง พระเต้าหนัง พระสุพรรณศรีพัชนีทอง พระแสงหอก พระแสงทรง พระแสงกระสุน พระตะพาบเงิน หีบหนัง พระปั้นโตเครื่อง

อนึ่งมีที่เสด็จ ๆ ทรงเรือพระที่นั่งศรีสักหลาด พระที่นั่งกราบ เชิญเครื่องลงเรือพระที่นั่ง มหาดเล็กชาวเครื่องขวาได้เชิญ พระล่วมทองเงินบาท ชั่ง ๑ เงินสลึงชั่ง ๑ เงินเฟื้องชั่ง ๑ รวม ๓ ชั่ง หีบหนัง ถุงพระบาท สนับพระหัตถ มหาดเล็กชาวพระสมุด แลชาวเครื่องซ้ายได้เชิญพระเต้า หม้อลงพระบังคน กระดานชะนวน พระสมุด มหาเล็กใช้เวรได้เชิญ พระแสงกระสุน หีบพระโอสถ ชาวพระภูษาได้เชิญถุงพระภูษาแลชาวพระแสงได้เชิญพระแสงง้าว ลงหว่างเรือพระที่นั่ง ชาวพระแสงปืนได้เชิญพระแสงปืนลงหว่างเรือ พระแสงปืนยาวผูกกับเสากันขาหน้าม่านบอก ๑ พระแสงปืนสั้นวางข้างพระยี่ภู่ขวาบอก ๑ ซ้ายบอก ๑ รวม ๒ บอก วางปากบอกไปท้ายเรือพระที่นั่ง วางไว้อัตรา

ถ้าข้างในลงเรือด้วย แลให้หัวหมื่นนายเวร ๆ รับสั่งลงเรือพระที่นั่งคน ๑ กับชาวแสงปืนคนหนึ่ง แลชาว (แสง) นั้นถือปืนสำหรับมือ แลกระสุนคอยห้ามต่ำห้ามสูง แลมหาดเล็กนั้นได้เรียกระยะทางแลหางว่าวเรือผู้จะชักจะนำตามเสด็จนั้น แลข้าราชการซึ่งตามเสด็จไปนั้น ถ้าทรงพระกรุณาตรัสถามจะได้กราบทูลพระกรุณา แต่ระยะทางนั้นให้กราบทูลตามระยะจนถึง แลให้ระแวดระวังดูแลทักทายห้ามปรามอย่าให้เรือนอกกระบวนปนล้นแปลกปลอมได้ ลงท้ายเรือพระที่นั่งนั้น ชาวพระภูษาคนหนึ่ง หุ้มแพรเวรว่างคน ๑ ให้ตรวจตราเครื่องท้ายเรือพระที่นั่งแลคอยรับสั่งถวายเครื่อง ถ้าเห็นผู้คนต่ำสูงให้ยิงด้วยกระสุน แลมหาดเล็กจ่า หุ้มแพร เลว ซึ่งจะล่วงไปรับเสดจ ให้เรียกหางว่าวข้อราชการทั้งปวงไว้รับเสด็จ ถ้าแลข้างในมิได้ลงเรือด้วย ให้หัวหมื่นนายเวร จ่า เวรรับสั่งลงหมอบเฝ้าหน้าพระที่ ให้หุ้มแพรเวรรับสั่งลงหน้าเรือ

อนึ่ง ถ้าทรงเรือดั้งพระที่นั่งกิ่งเป็นพยุหยาตรา มหาดเล็กชาวเครื่องขวาได้เชิญพระล่วมกุดั่นพระสุพรรณศรีปากแฉก ไปวางข้างพระที่นั่งนั้น แลมหาดเล็กซ้ายเชิญพระแสงหอกซัดผูกเรือพระที่นั่ง ให้มหาดเล็กชาวเครื่องซ้ายขวาเชิญพานพระขันหมาก หีบหนัง พระเต้า หม้อและเครื่องลงพระบังคน พระสมุดกระดานชนวน ลงตั้งข้างท้ายตัวชาวเครื่องลงรักษาไปด้วยให้หัวหมื่น นายเวร จ่า หุ้มแพร ผู้ลงเรือพระที่นั่ง นุ่งสมปักลายห่มเสื้อคลุย ใส่พอก เกี้ยว ตามบรรดาศักดิ์ ตะพายดาบตามตำแหน่งหัวหมื่น นายเวร นั่งข้างแคร่คอยรับสั่ง แลทูลระยะทาง ถวายเครื่องข้างละสองคน มหาดเล็ก จ่า หุ้มแพร เลว ถือพระแสงดาบ ๑ พระแสงเขน ๑ พระแสงหอก ๑ นั่งกลางตามพลำคาน เป็นแถวตรงหน้าพระที่นั่งออกไป แล้วถือพัชนีทอง ๑ พระแสงหอกง่าม ๑ พระแสงง้าว ๑ อยู่ท้ายพระที่นั่งตามพลำคาน ครั้นถึงฉนวนที่ประทับแล้ว ถวายฉลองพระบาท แลเชิญเครื่องขึ้นไปตามเสด็จ แลมหาดเล็กซึ่งล่วงไปรับพระแสง เปลื้องเครื่องแล้วถวายพระแสง ทรงฉลองพระบาท

อนึ่งถ้าเสด็จไปจุดเทียนพระวรรษานั้น ให้มหาดเล็กลงหน้าเรือพระที่นั่ง เชิญพานข้าวตอกพานดอกไม้ ชาวพระแสงเชิญหน้าเพลิงเหล็กเพลิง ลงหน้าเรือไป ครั้นเสด็จถึงวัดนมัสการ

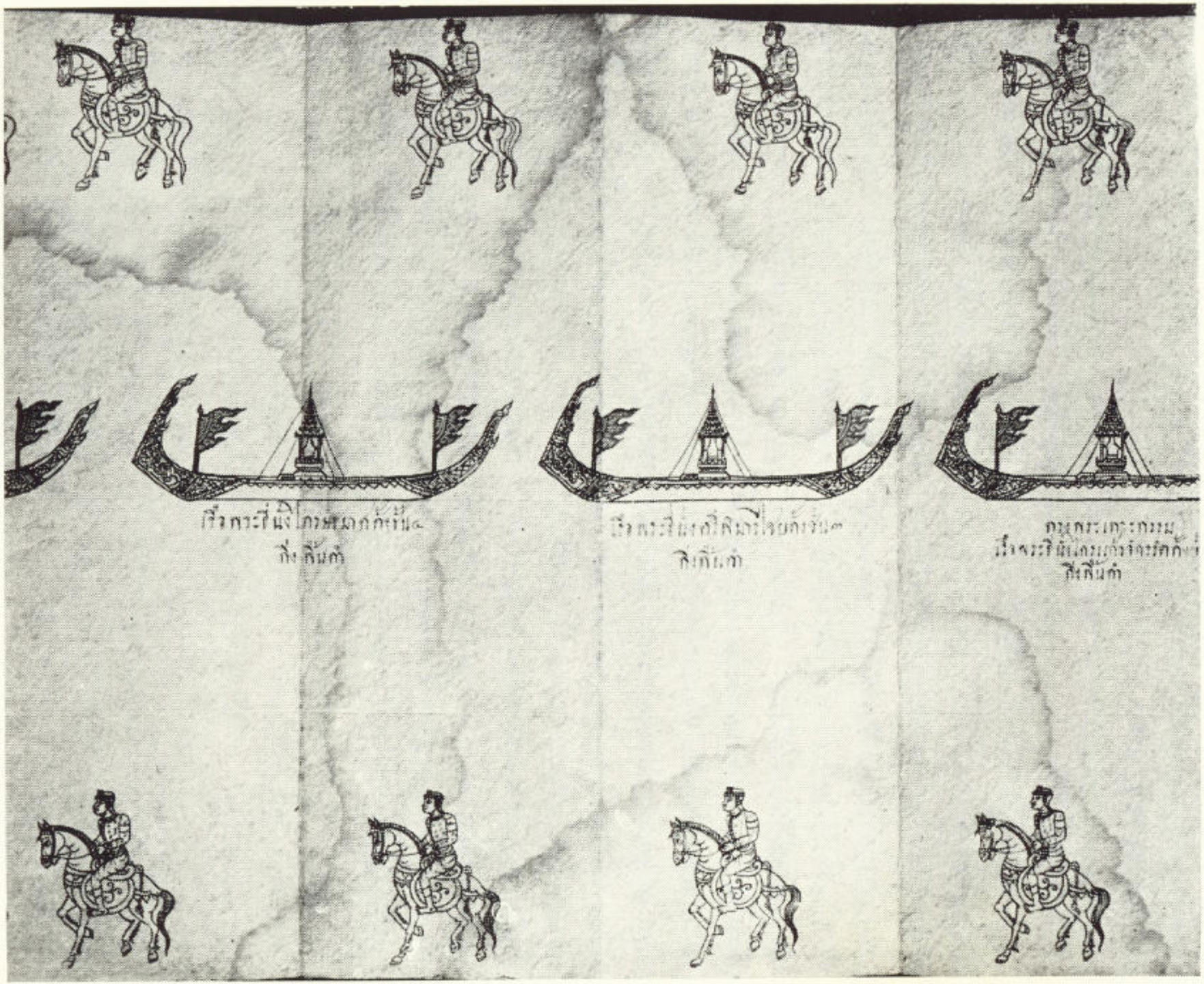

แล้วให้มหาดเล็กถวายเหล็กเพลิง ครั้นทรงแล้วเอาเทียนใส่โคมเงินเลี้ยงเพลิงไปถวาย ณ วัดที่ ๒ ที่ ๓

อนึ่งถ้าตั้งการพระราชพิธีตั้งเครื่องมหาดเล็กชาวเครื่องซ้ายเชิญพระเต้าเบญจคัพย์ พนักงานรับพานพระชันษา พานพระสุพรรณบัฎ ต่อเถ้าแก่ไปตั้ง เกณฑ์มหาดเล็กให้เผ้ากว่าจะเลิกการ

อนึ่งถ้าจะเชิญพระบรมศพออกไปสู่พระเมรุ ให้มหาดเล็กนุ่งลาย ห่มเสื้อครุย ใส่พอกเกี้ยว เชิญพระแสงแห่พระบรมศพ นำแห่หน้าพระแสงหอกนารายน์ขี่ครุฑ ๑ พระแสงหอกด้ามแก้ว ๑ พระแสงดาบเชลย ๑ พระแสงดาบเขน ๑ รวม ๔ แห่หลัง พระแสงหอกง่าม ๑ พระแสงง้าว ๑ แล แห่เสด็จของหลวง หัวหมื่นนายเวรจ่าหุ้มแพรนุ่งสมปักลาย ห่มเสื้อครุย ใส่พอกตะพายดาบแห่แลพระแสงซึ่งแห่หน้าพระแสงหอกชวา ๒ พระแสงเขน ๑ พระแสงดาบเชลย ๑ แห่หลังพระแสงง้าว ๑ พระแสงหอกง่าม ๑ แลมหาดเล็กเชิญพระล่วมกุดั่น พระสุพรรณศรีประดับพลอย แลเครื่องทั้งปวงตามเสด็จ ครั้นถึงพระเมรุแล้ว ถ้าเสด็จอยู่ที่พลับพลา ที่ข้างหน้าให้มหาดเล็กคอยรับสั่งเผ้าใช้สอย รับสั่งจะถามด้วยพระสงฆ์สดับปกรณ์ได้มากน้อยเท่าใดให้ถามไว้ ถ้าจะถวายพระเพลิงพระบรมศพ ครั้นเปิดพระโกษออกแล้ว ให้มหาดเล็กถวายเครื่องพระชำระ มะพร้าวแก้ว สีพระทนต์ น้ำขมิ้น มะกรูด ส้มป่อย สนมรับต่อข้างในมาส่งให้มหาดเล็กถวาย แลเครื่องชำระพระหัตถ์นั้น มหาดเล็กรับมาต่อเถ้าแก่มาถวาย แล้วมหาดเล็กถวายหน้าเพลิง[๑] เหล็กเพลิง แลเทียนฉลองพระหัตถ์เทียนจุดเพลิงนั้น หมื่นเทวาทิศเบิกมาส่ง ครั้นถวายเหล็กเพลิงแล้ว สนมได้ถวายไม้เชื้อเพลิงชุบน้ำพิมเสนให้ทรงจุดเพลิงท่อนจันทน์แลธูปเทียนเพลิงนั้น ส่งให้หมื่นเทวาทิศใส่โคมเลี้ยงเพลิงไป ให้สมเด็จพระสังฆราชจุดดอกไม้เพลิงเพลาค่ำ ครั้นรุ่งขึ้นแล้วเสด็จไปดับเพลิงแลเก็บอัฐินั้น เครื่องพระสุคนธ์ น้ำมะกรูด ส้มป่อย พนักงานสนมรับมาต่อเถ้าแก่ น้ำหอมพนักงานขุนสยุมพรรับมาต่อเถ้าแก่ ส่งให้มหาดเล็กถวาย ครั้นแจงพระรูปแล้ว พระสงฆ์จะได้สดับปกรณ์มากน้อยเท่าใด ให้เรียกหางว่าวสังฆการีไว้จะได้กราบทูลพระกรุณา.

---

(๑) สางฉบับเป็น นาคเพลิง

ตำราหน้าที่ชาวที่

อย่างธรรมเนียมแต่ก่อนราชการพนักงานในชาวที่ซ้ายขวา ได้ผลัดเปลี่ยนกันเข้า ๒ วัน ออก ๒ วัน นั่งยามตามเพลิงในที่ข้างหน้า แล้วอยู่คอยรับสั่งด้วยมหาดเล็กทั้งกลางวันกลางคืน ถ้ามีการสงครามข้าศึกยกล่วงเข้ามาถึงขอบขัณฑเสมา แล (เสด็จ) พระราชดำเนินไปประทับแรม ดุจหนึ่งพระพุทธบาท เมืองลพบุรีนั้น เพลาค่ำให้เข้ามานอนระดมประจำซองทั้งซ้ายขวา แลได้เกณฑ์ชาวที่เลวไปกำกับด้วยตำรวจในชาววังตรวจผู้นอนเวรประจำซอง แลให้เอาไม้พลองเข้ามาเตรียมไว้ใกล้ที่เสด็จออก ๓๐ อัน ๔๐ อัน แลคีมคีบงู บ่วงคล้องงู ถ้าพระเจ้าลูกเธอพระเจ้าหลานเธอทรงพระเยาว์เสด็จออกมาข้างหน้า ชาวที่ได้รับเสด็จอุ้ม แบก โดยเสด็จไปมา แลได้เกณฑ์ชาวที่เลวที่สัตย์ซื่อไปกำกับชาวพระศรี แลที่เสด็จออกขุนนาง ได้ตักเตือนรักษาพระองค์ตั้งชวาลาครั้นเพลาค่ำชาวที่เอาเพลิงจุดชวาลา ตามเทียนตามโคมแลส่องเสด็จ ได้ห้ามต่ำสูงปากเสียงในที่ที่เฝ้า

ถ้าขุนนางเฝ้าบนที่ให้คลานด้วยศอก แลให้ตั้งบ้วนพระโอฐเงินสำหรับเจ้าต่างกรม กระโถนดีบุกสำหรับขุนนาง ถ้าแลกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จเข้ามาเฝ้านั้น ชาวที่ได้ปูสุจนี พระยี่ภู่รองพระกร แลออกไปรับเชิญพระล่วม บ้วนพระโอฐพระสมุด ต่อมหาดเล็กแต่นอกประตู ที่ลับแลตามเสด็จเข้าไปตั้งในที่เฝ้า แลคอยรับสั่งใช้สอยด้วย ห้ามอย่าให้มหาดเล็กพระราชวังบวร ฯ มหาดเล็กเจ้าต่างกรมเข้ามา แลชาวที่ได้รักษาประตูที่ ๆ ข้างหน้าแลได้ว่ากล่าวรักษาพระองค์ ได้ห้ามปรามปากเสียง นก กา กบ อึ่ง ถ้าไม่เสด็จออกขุนนาง แต่ท้องพระโรงไปจนในแผงในลับแล ชาวที่ได้ห้ามปรามปากเสียงต่ำสูงมิให้แปลกปลอม แต่ท้องพระโรงไปจนประตูระเนียด นอกระเนียดออกไปเป็นพนักงานชาววัง

ถ้าแลพระที่นั่ง พระตำหนักที่เสด็จ ฯ อยู่สิ่งใดชำรุดหักพังฝนรั่วสาด แดดส่องนั้น ชาวที่ได้สั่งเสียดูแลว่ากล่าวให้เจ้าพนักงานทำ ถ้าแลที่ข้างในสิ่งใดชำรุด แลทรง ฯ จะให้ทำขึ้นใหม่ก็ดี แลแต่งที่ยักย้ายผันแปรประการใดก็ดี เฝ้าที่ออกมาสั่งชาวที่ ๆ ได้สั่งให้เจ้าพนักงานทำ ชาวที่ได้คุมเจ้าพนักงานเข้าไปกับเฝ้าที่ดูแลให้ทำ แลให้ตรวจตราดูแลชาวที่พระบรรทม เบาะ ม่าน พรม เสื่อ แต่งที่พระบรรทมที่เสด็จ ฯ ออก

ถ้ามีพระธรรมเทศนาอัตรา พระมหาชาติแจงและสวดพระพุทธมนต์ จำเริญพระปริตรคำหลวง[๑]นั้น ธรรมาสน์ เตียงสวด ราวเทียน ราชวัตร ระยางเชือก ผูกรูปดาว แกะผลไม้ แลที่บีกดอกไม้ ดอกบัวพนักงานสี่ตำรวจทำยกเข้าไป

(๑) คำหลวงในที่นี้หมายเฉพาะบทสวดพระปริตรที่ใช้ในราชการ

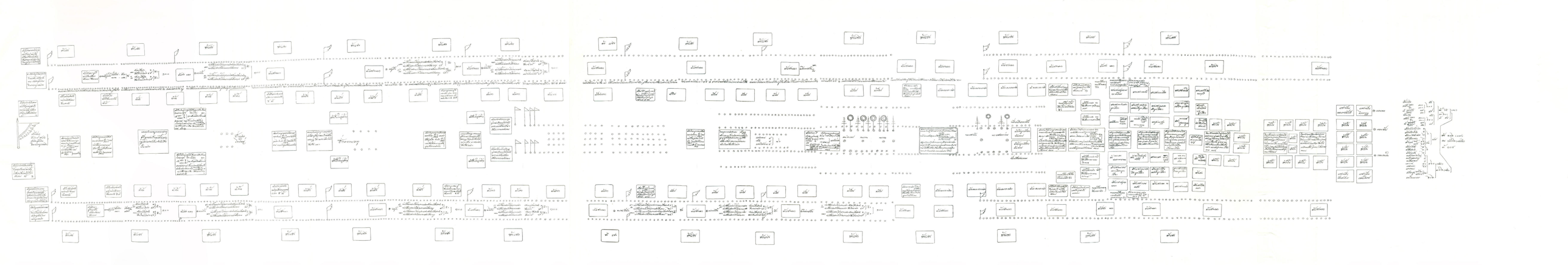

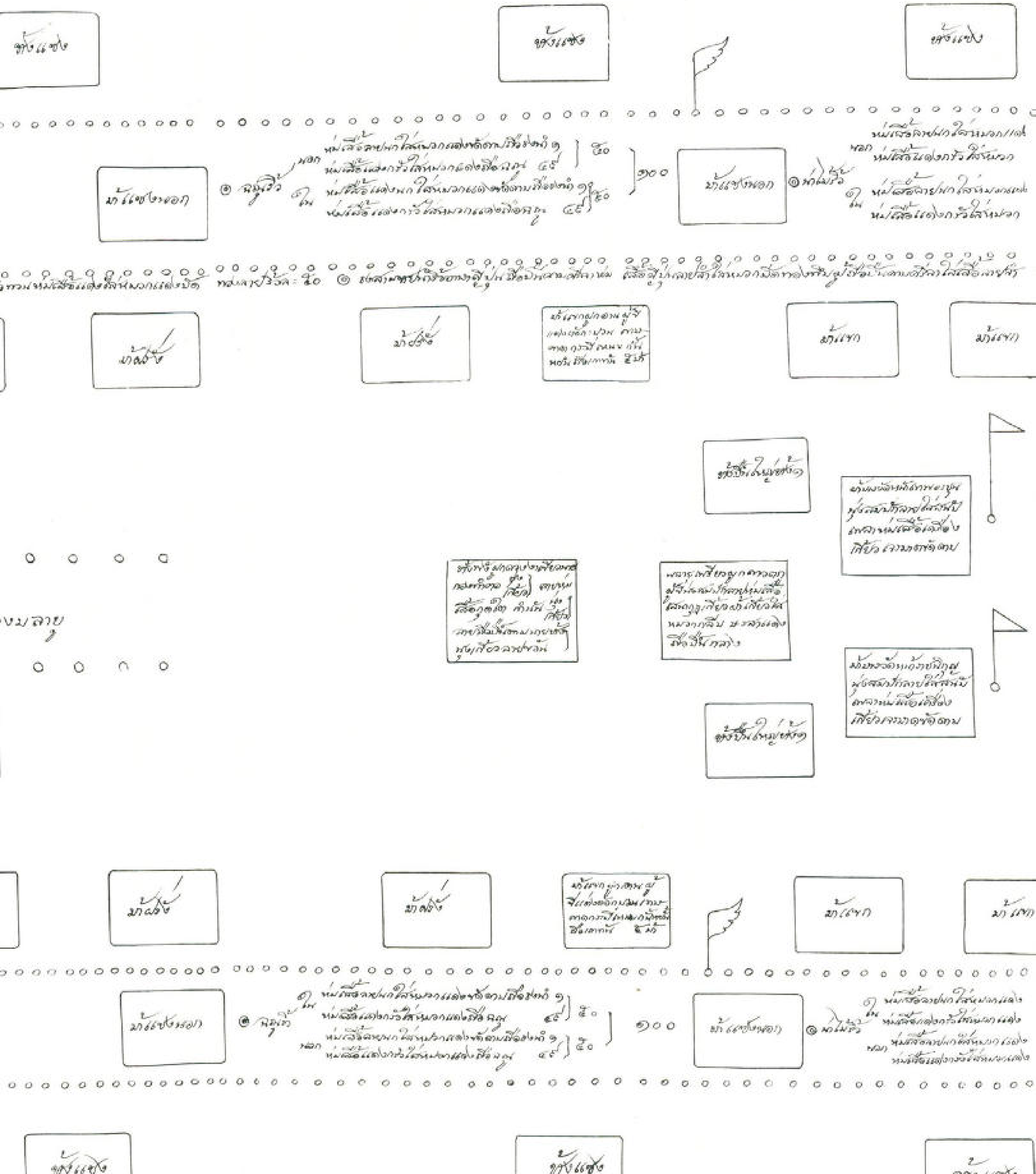

ม้าแซงนอก
นอก
ใน
๔๕
๕๐
๑๐๐
ม้าแซงนอก

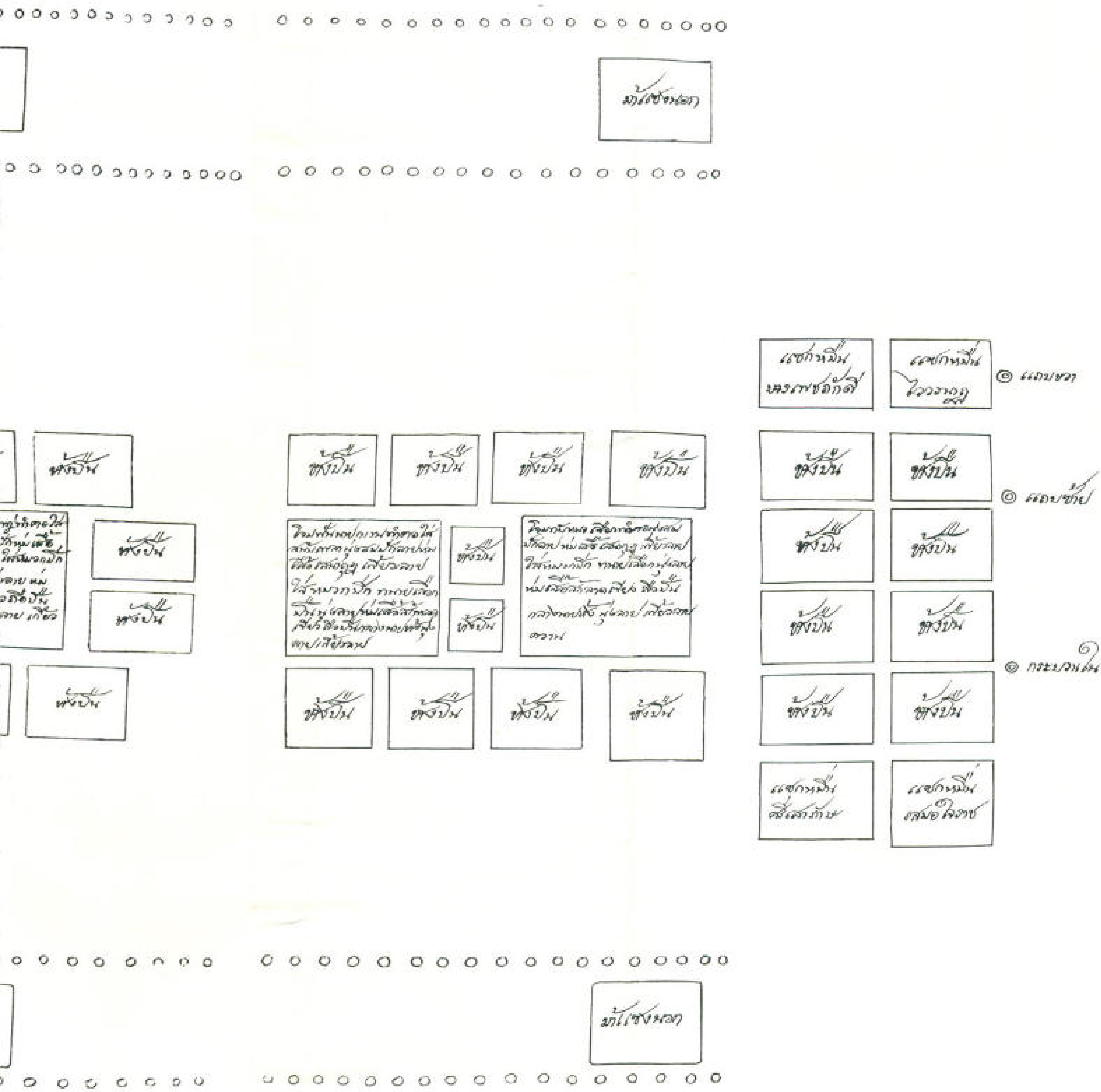
ม้าแซงนอก
หางปืน
แซกหมื่น
แถบขวา
แถบซ้าย
กระบวนใน
ม้าแซงนอก

ช้างเชือก ๓๕
คนขี่ช้าง หลัก ๓๐๐ / ท้าย ๓๐๐ — ๖๐๐
ม้า หลวงขี่ ๑๗ / ไพร่ขี่ ๓๒ — ๔๙
ช้างเชือก ๑๕
คนขี่ช้าง หลัก ๓๐๐ / ท้าย ๓๐๐ — ๖๐๐
ม้า หลวงขี่ ๑๗ / ไพร่ขี่ ๓๒ — ๔๙

ช้าง ๖๕ (๓๐)
คน ๖๐๐
ม้า ๙๘

ช้างพระที่นั่งทรง ๑
ช้างพระที่นั่งรอง ๑
ช้างพระยาคชสีห์ ๖
ช้างเชือกทอง ๖ — ๖
ช้างแห่ หน้า ๑๒ / หลัง ๒๕ — ๓๗
— ๔๗
ม้าพระที่นั่ง ๒
ม้าสีดอกบัว ๖
ม้าสำรอง ๖ — ๒

ช้าง ๑๑๒ (๑๑๗)
คน ๑๕๖๒ (๓๕๕๖)
ม้า ๑๐๔

คนถือกลองตีใหญ่ ๖
คนถือกลองมโหรทึก ๘
คนถือฉัตร ๘
ทหารแห่ ๕๐
กลดบัณฑะ ๕๔
แตรงอน
เครื่องสูง หน้า ๒๐ / หลัง ๘ — ๒๘
— ๑๒๐ (๑๕๐)
แห่ในกระบวน ๒๐๒
— ๓๖๕ (๓๖๖)

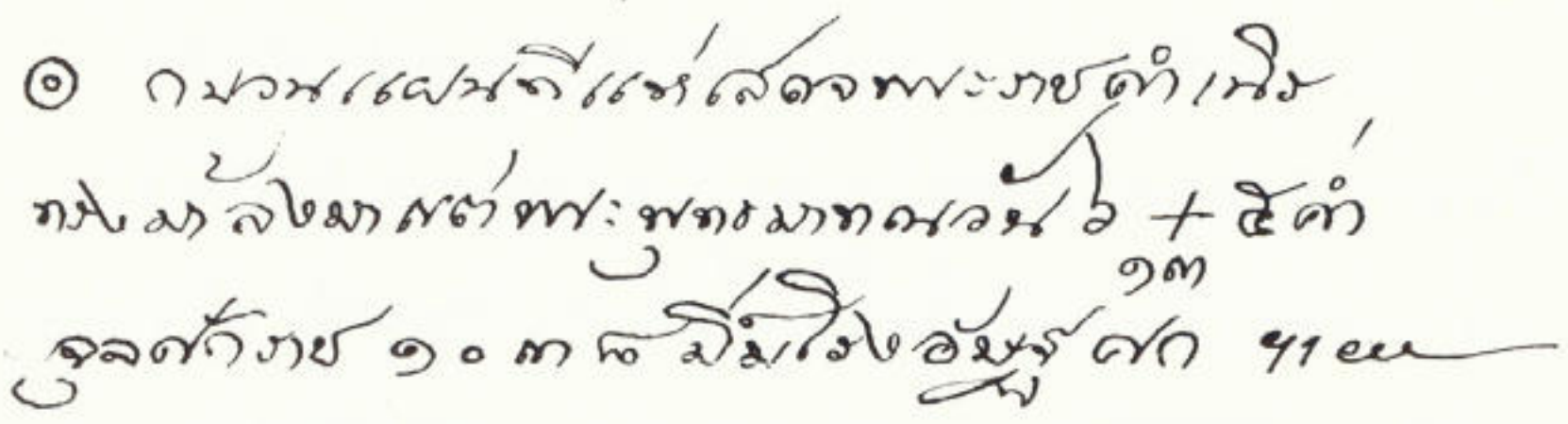

๏ วัน ๕ ฯ ๖ ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๔๒ ปีชวด
โทศก พญาตรังมาสั่งแผนที่หย่างกบวรแห่เสด็จ
พระราชดำเนินซงมามาให้อาลักษณ์จำลอง ข้าพระ-
พุทธิเจ้า นายสน นายสี } อาลักษณ์ชุบบัง นายบุญคง นายเชด } อาลักษณ์
ทาน ตามฉบับแล้ว ฯ —

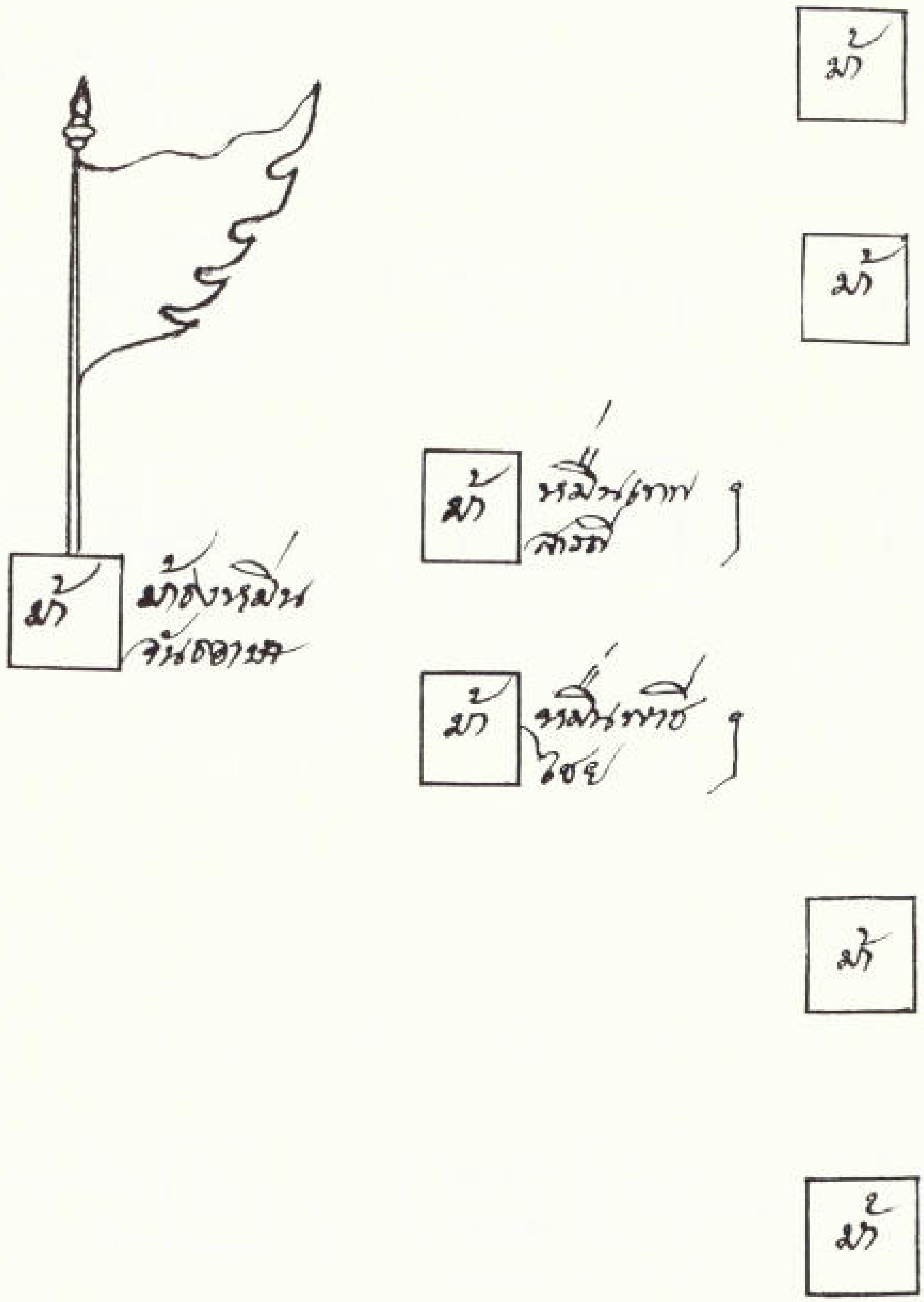
ม้า
ม้า
ม้า
หมื่นเทพ
สารถี
ม้า
หมื่นพาชี
ไชย
ม้า
ม้า
ม้า

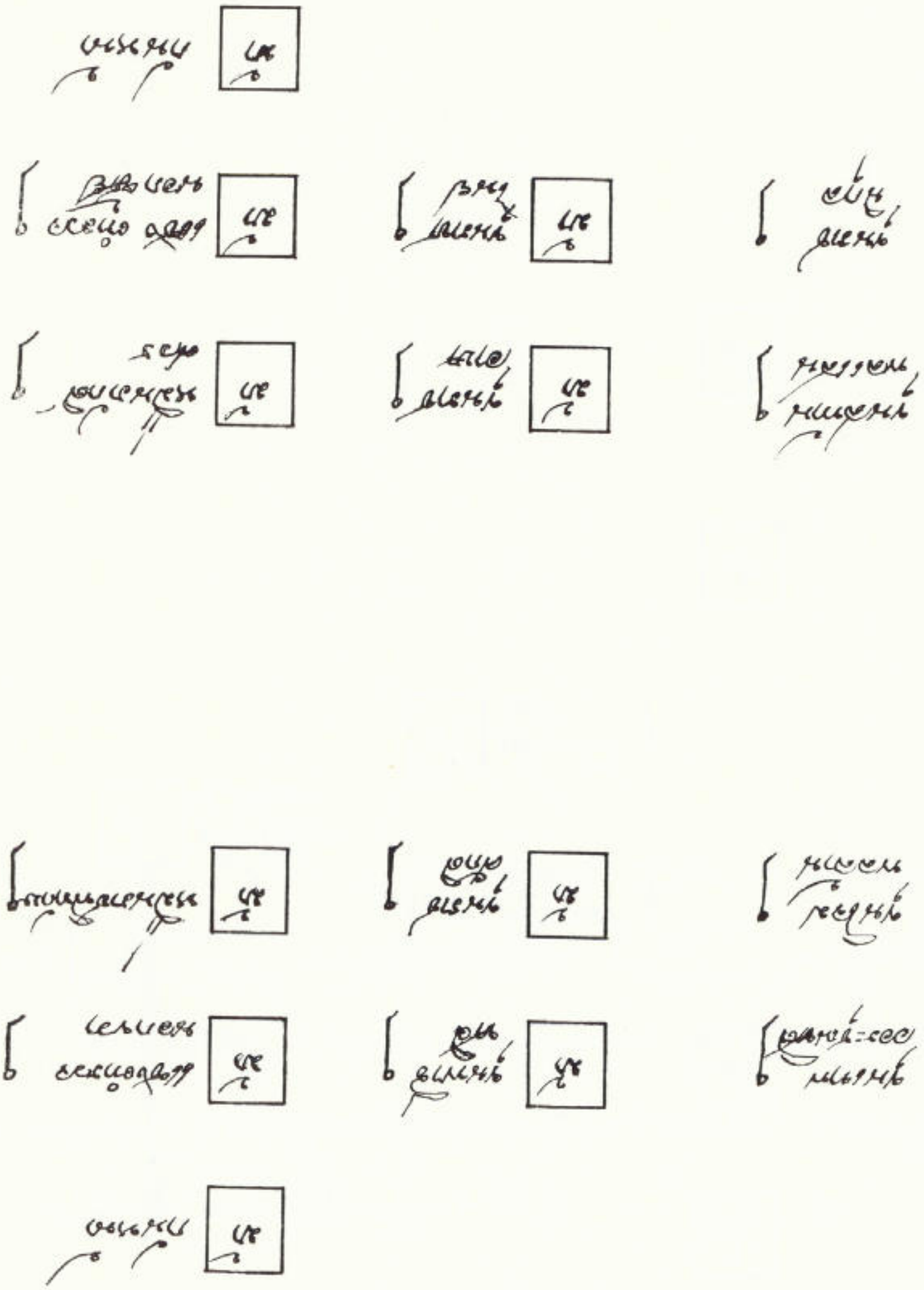

ม้า กันหน้า

ขุนเทพ ออระชุณพิดี ๆ | ม้า ขุนราชี หลี ๆ | ม้า แขวงตำรวจ นอกขวา ๆ

ขุนโจม พลล้าน ๆ | ม้า ขุนราช ศักดิ ๆ | ม้า หมื่นราชพิทักษ์ ๆ

ขุนสท้าน พลเสน ๆ | ม้า ขุนราช อาษา ๆ | ม้า หมื่นภักดี ศวร ๆ

ขุนราช มิกุล ๆ | ม้า ขุนราช ไมย ๆ | ม้า แขวง ตำรวจ นอกซ้าย ๆ

ม้า กันหน้า

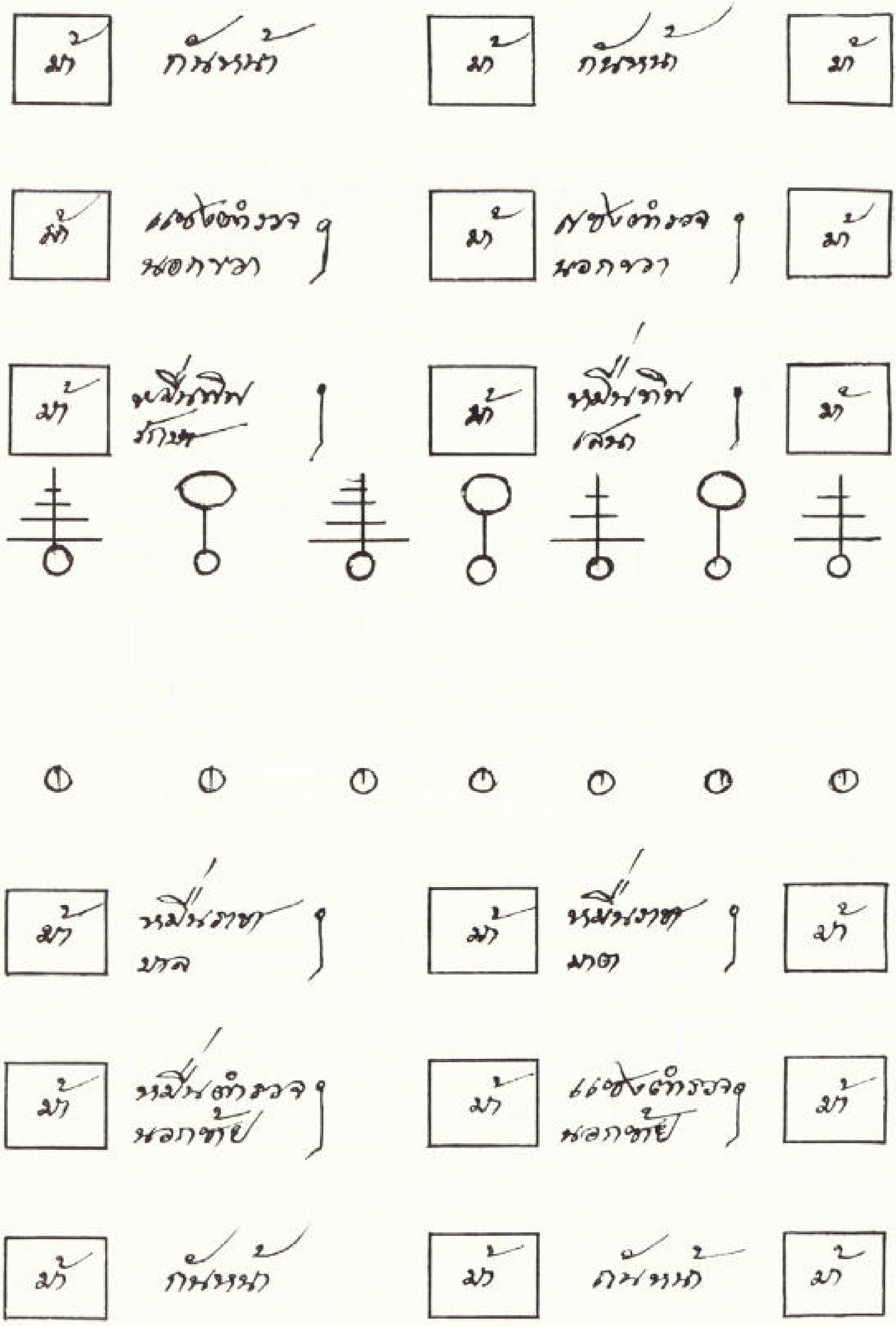
ม้า
กันหน้า
แสงตำรวจ
นอกขวา
หมื่นราช
บาล
หมื่นตำรวจ
นอกซ้าย
แสงตำรวจ
นอกซ้าย

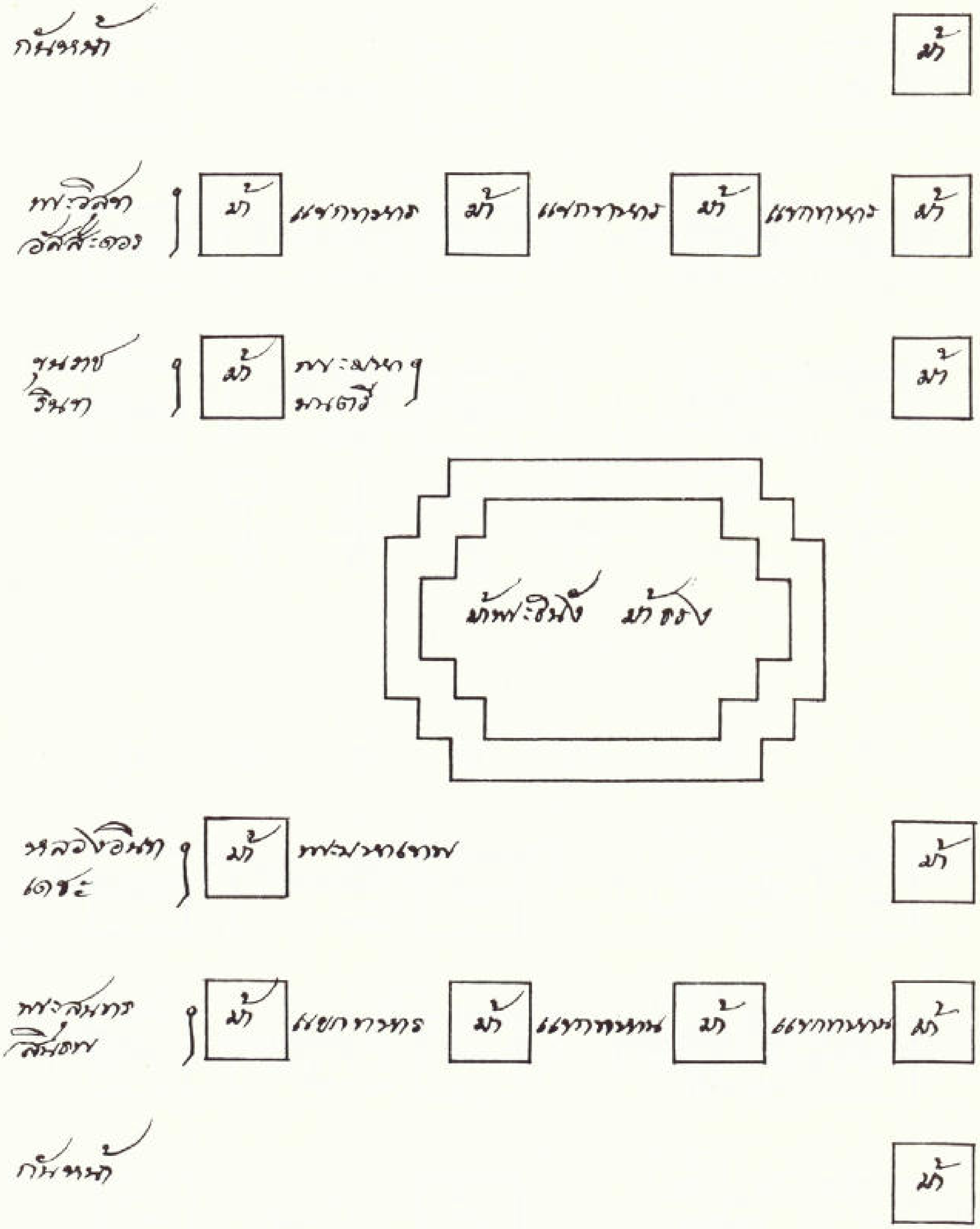
กันหน้า
ม้า
พระวิสูท อัสสะดอร
ม้า
แซกทหาร
ม้า
แซกทหาร
ม้า
แซกทหาร
ม้า
ขุนราช รินทา
ม้า
พระมหา มนตรี
ม้า
ม้าพระที่นั่ง ม้าทรง
หลวงอินทา เดชะ
ม้า
พระมหาเทพ
ม้า
พระสมุทร สินธพ
ม้า
แซกทหาร
ม้า
แซกทหาร
ม้า
แซกทหาร
ม้า
กันหน้า
ม้า

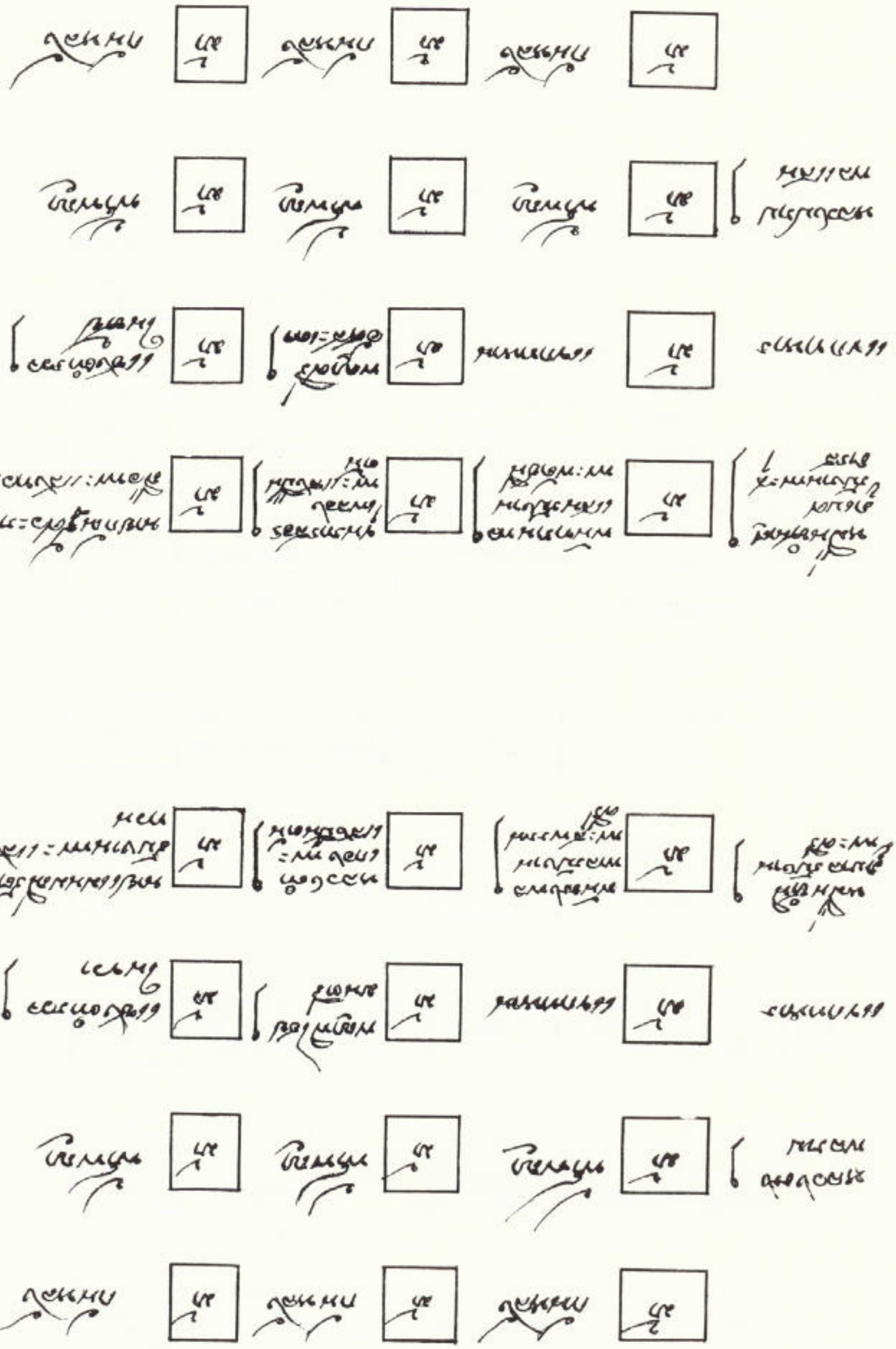

ม้า กันหลัง | ม้า กันหลัง | ม้า กันหลัง

หลวงแพ่ง พลราม | ม้า หัวพญา | ม้า หัวพญา | ม้า หัวพญา

แขกกาหาร | ม้า แขกกาหยน | ม้า พญาพิไชย มนตรี | ม้า แซงซ้ำรวจ ในขวา

หมื่นชำนิ สมบาลรับงาน ในพระศรี | ม้า พันแผ่พล พลรับงาน พระสุพรรณ ศรี | ม้า หลวงเดช เกอง พระ แสงชัยเดน | ม้า นายแพนมณีรัตน รับงานพระแสง ทวน

หมื่นชำนาญ ถนบด ในรับงานพระส ทรส | ม้า พันทรงพล แสนรับงาน พระพัดชัย | ม้า ขุนภรสอร เพลอง พระแสงปืน ตรี | ม้า นายกัณฐัศวะราช สื่อพระแสงทวน

แขกทางขวา | ม้า แขกขาทยาน | ม้า พญาสีห์ อัศสะเดช | ม้า แซงซ้ำรวจ ในซ้าย

หลวงปราบ พลแสน | ม้า หัวพญา | ม้า หัวพญา | ม้า หัวพญา

ม้า กันหลัง | ม้า กันหลัง | ม้า กันหลัง

ม้า	กันหลัง		
ม้า	ฟ้าพญา	ม้า	หมื่นยุทธพิไชย
ม้า	แซงตำรวจ ในขวา	ม้า	แซงตำรวจ ในขวา
ม้า	นายหตุรงคถือ พะแสงแซ่	ม้า	ขุนบำเรอหะ ภักดิ
ม้า	นายองคอัศสะคอง ถือพะแสงแซ่	ม้า	ขุนรักษ มณเฑียร
ม้า	แซงตำรวจ ในซ้าย	ม้า	แซงตำรวจ ในซ้าย
ม้า	ฟ้าพญา	ม้า	หมื่นไกร เพช
ม้า	กันหลัง		

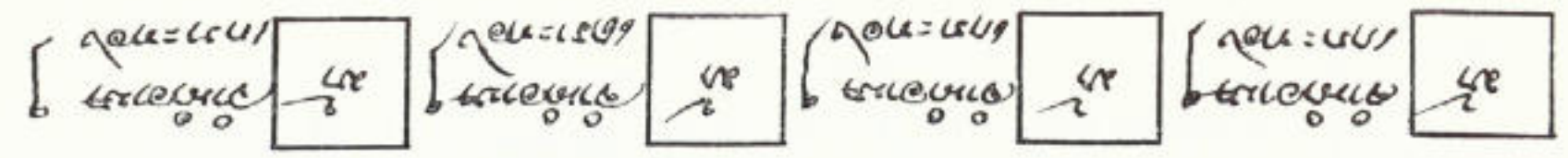

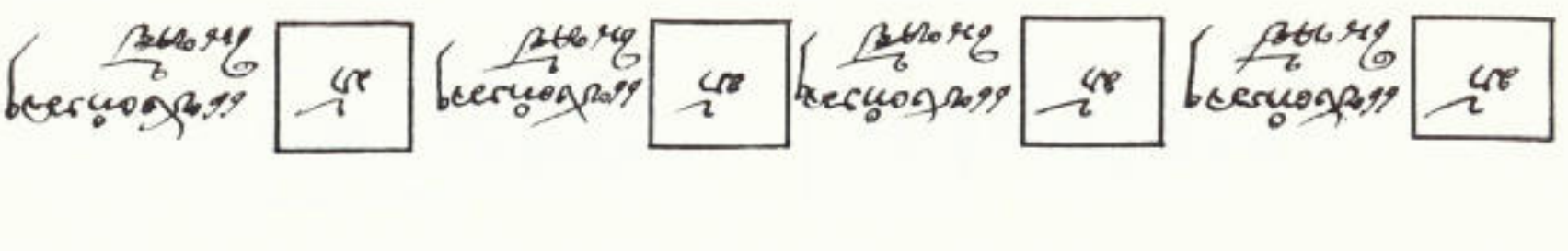

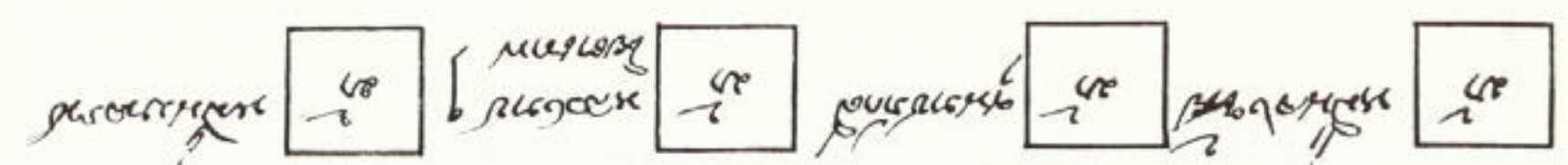

ม้า จำนำอาษา เกราะทอง ๑	ม้า จำนำอาษา เกราะทอง ๑	ม้า จำนำอาษา เกราะทอง ๑	ม้า จำนำอาษา เกราะทอง ๑
ม้า แขงตำรวจ ในขวา ๑	ม้า แขงตำรวจ ในขวา ๑	ม้า แขงตำรวจ ในขวา ๑	ม้า แขงตำรวจ ในขวา ๑
ม้า หมื่นรองขวา	ม้า ขุนหาญไชย	ม้า ขุนอภิสิทธิ์ ในกิมาต ๑	ม้า หมื่นรักษ์ราชา

ม้า หมื่นรองซ้าย	ม้า ขุนราชภักดี	ม้า หลวงเทพ โยธาเทพ ๑	ม้า หมื่นเมาะราช
ม้า แขงตำรวจ ในซ้าย ๑	ม้า แขงตำรวจ ในซ้าย ๑	ม้า แขงตำรวจ ในซ้าย ๑	ม้า แขงตำรวจ ในซ้าย ๑
ม้า จำนำอาษา เกราะทอง ๑	ม้า จำนำอาษา เกราะทอง ๑	ม้า จำนำอาษา เกราะทอง ๑	ม้า จำนำอาษา เกราะทอง ๑

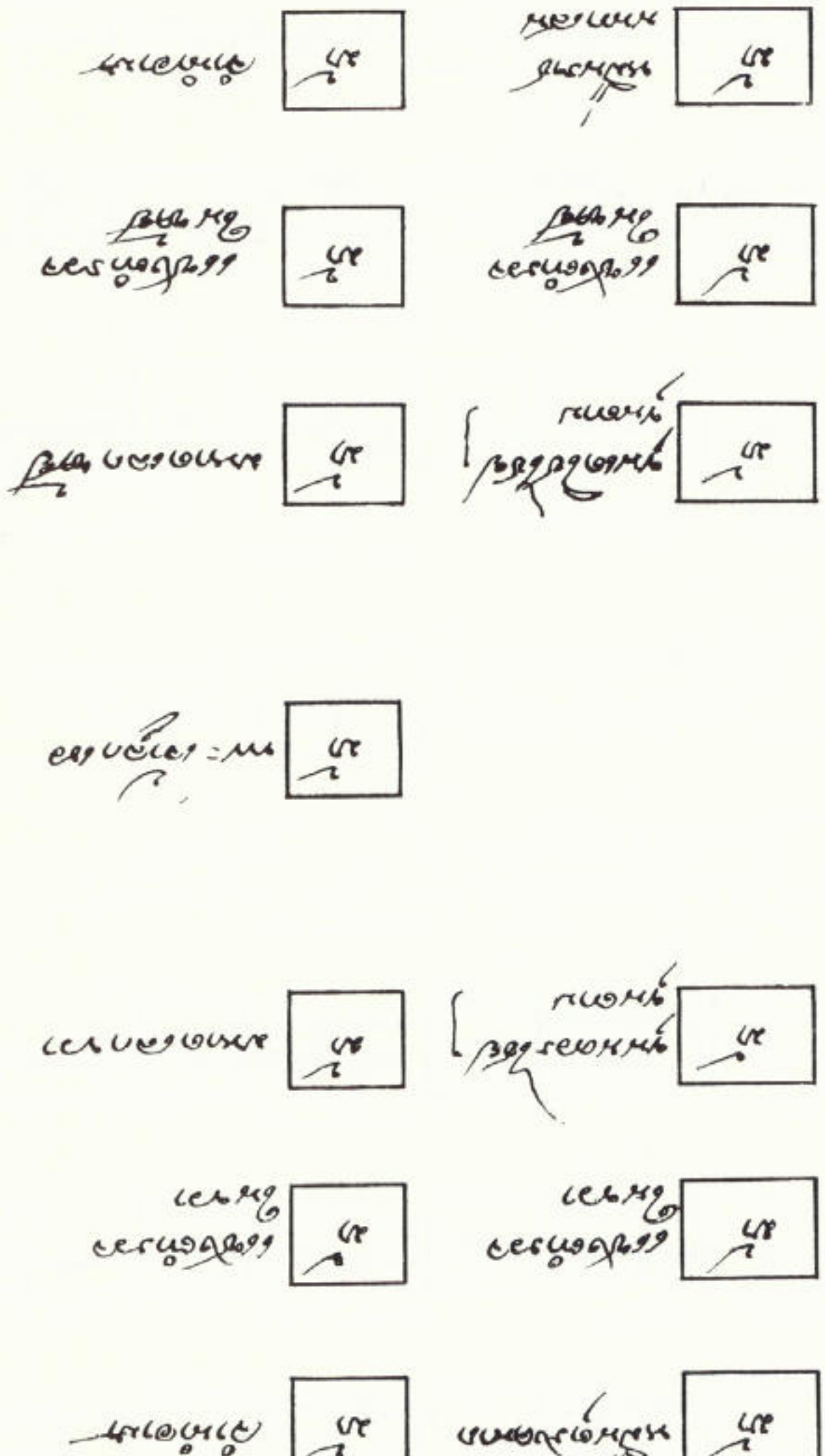

ม้า หมื่นตุรงคภาภ	ม้า จำนำอาษา
ม้า แซงตำรวจในขวา	ม้า แซงตำรวจในขวา
ม้า ขุนหมวรไชย ขุนตาบ	ม้า มหาดเลกขวา
	ม้า พระเจ้าลูกเธอ
ม้า ขุนเดชไชย ขุนตาบ	ม้า มหาดเลกซ้าย
ม้า แซงตำรวจในซ้าย	ม้า แซงตำรวจในซ้าย
ม้า หมื่นราชมาภาเสน	ม้า จำนำอาษา

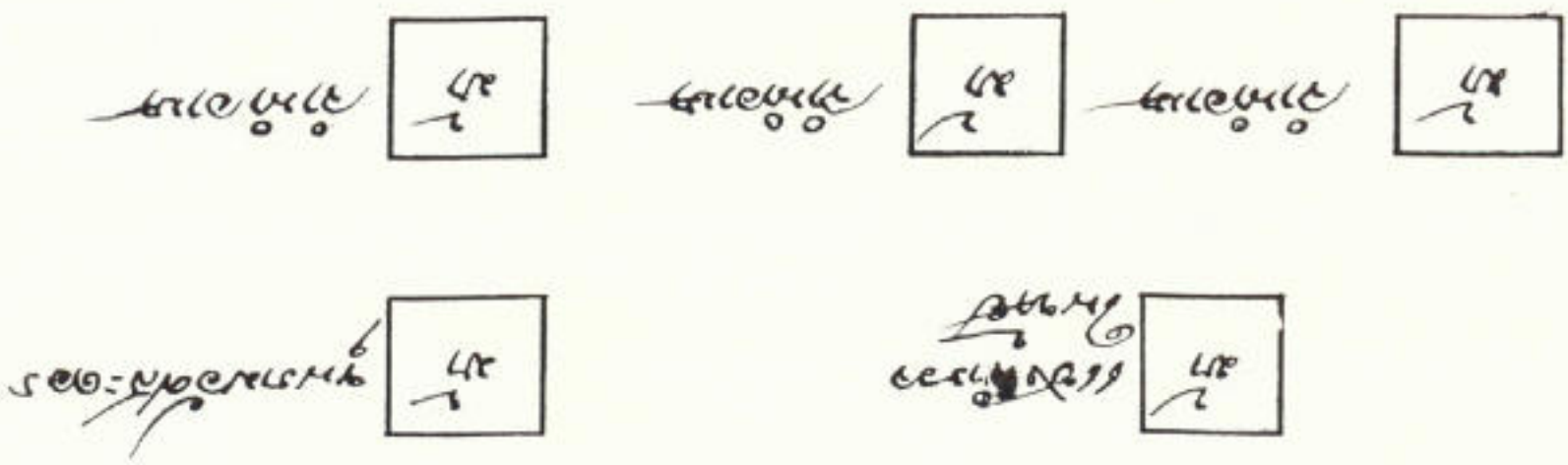

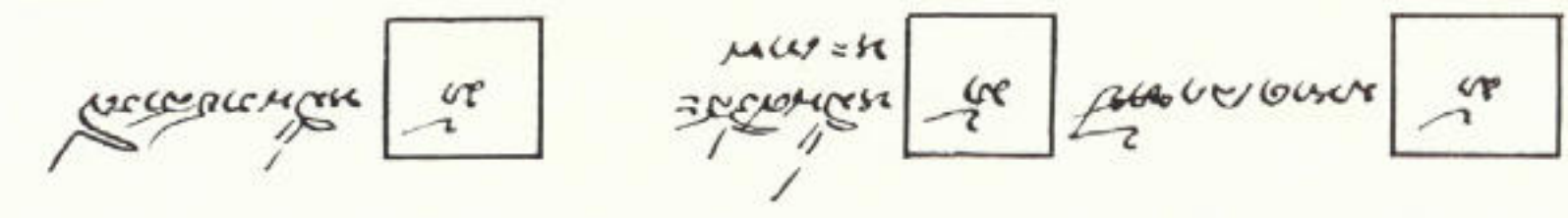

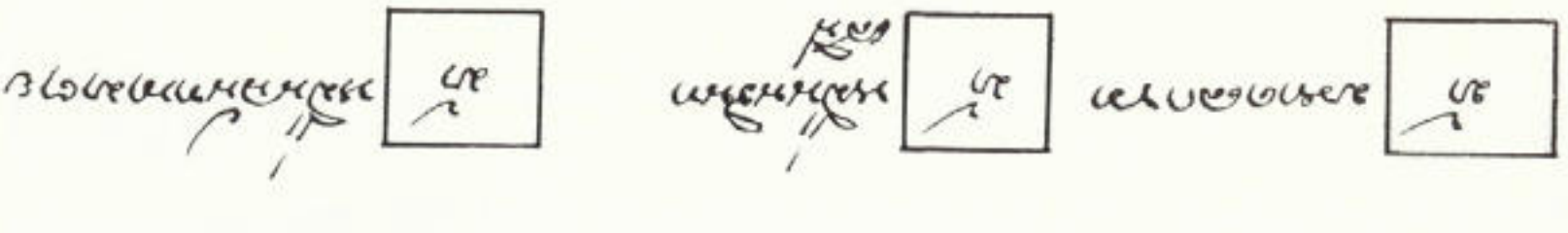

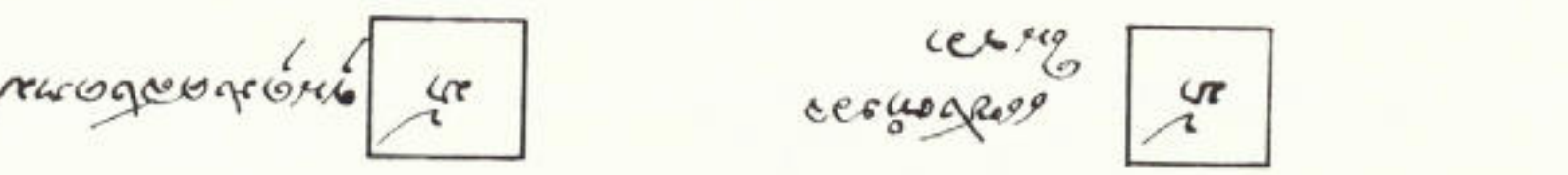

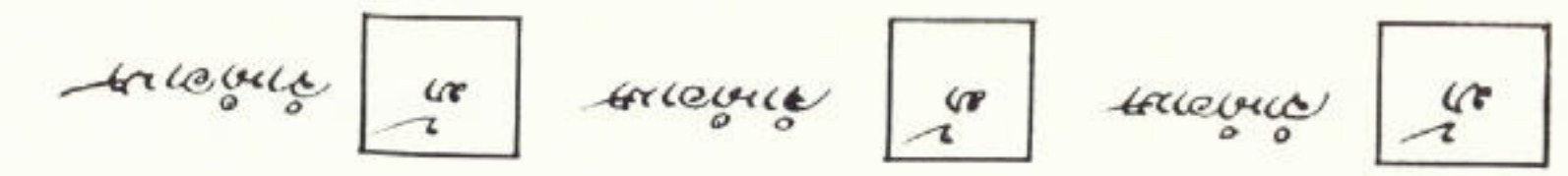

ม้า จำนำอาษา   ม้า จำนำอาษา   ม้า จำนำอาษา

ม้า แพ่งตำรวจ ในขวา   ม้า ขุนดงคลังความ

ม้า มหาดเลกขวา   ม้า หมื่นพสิกา เลสี   ม้า หมื่นฉัททกมาตย

ม้า หม่อมมี

ม้า มหาดเลกซ้าย   ม้า หมื่นศรีสะ หะเทพ   ม้า หมื่นภายสารสี

ม้า แพ่งตำรวจ ในซ้าย   ม้า ขุนรามอัศสะดอร

ม้า จำนำอาษา   ม้า จำนำอาษา   ม้า จำนำอาษา

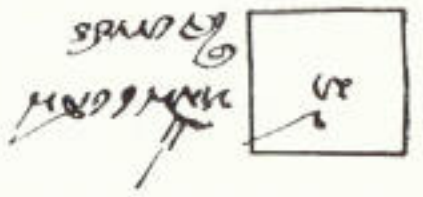

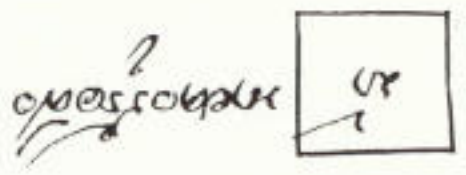

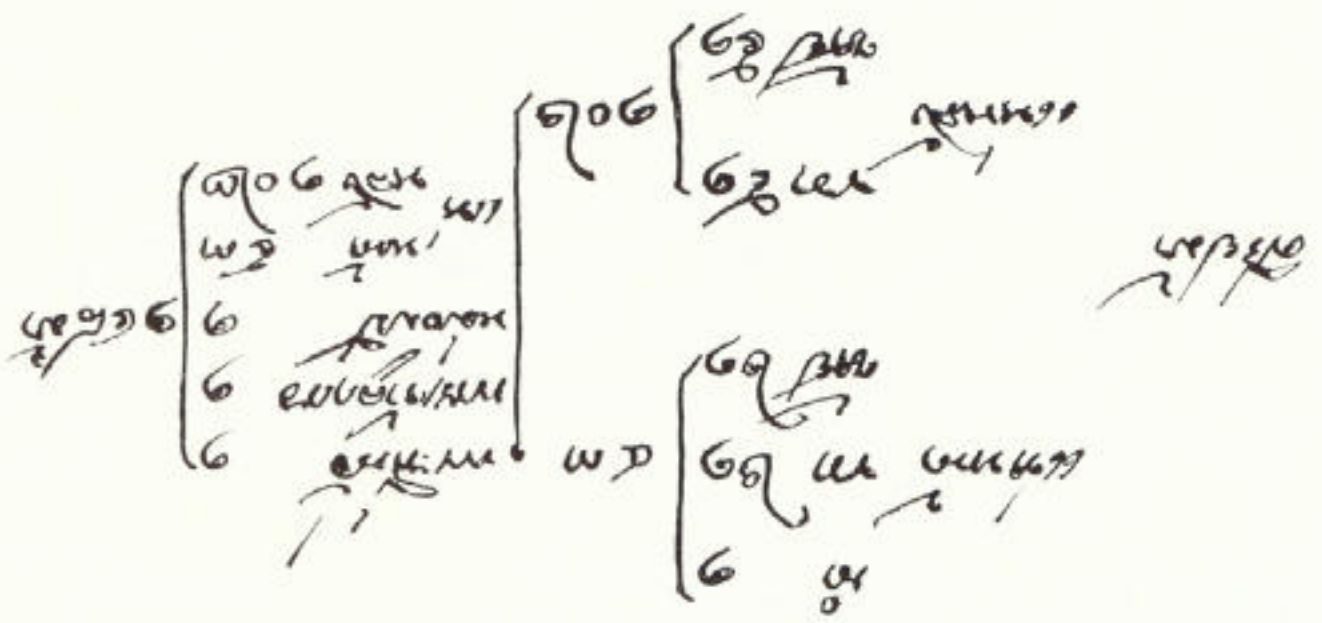

ม้า หมื่นไกรพลแสน

ม้า พันเทพรัตน์นายบาทใหญ่

สีย์ม้า

แผ่หน้า: หัว ๑, ขวา ๒๑, ซ้าย ๒๑ — ๔๓

เผ่นหลัง: ขวา ๕๑, ซ้าย ๕๑ — ๑๐๒

พระศรีหวัง ๑
พระเจ้าลิกเรอ ๑
หม่อมเปี้ย ๑
เท้า หน้า ๔๓
หลัง ๑๐๒
— ๑๔๘ ม้า

ม้า นายดวงรื่อคิ้ว

ม้า หมื่นเสน่ห์
ใจเพชร

หย่างกบวรแผนที่ตั้งม้านี้จ้งทุกกอง แลออกหลวงมหา-
มนตรี ออกหลวงอินทเดชะลอกแล้ว แลเสมียรม้าต้น
ขวา ซ้าย] พญาวิไชยมนตรี ขุนรามอัคคอร ขุนภาชีชาติ ขุน-
อาทิไนย ขุนโกรพลแมน หมื่นราชนนทแสน มาลอก
เอาหย่างนี้ณ มาลาลูกขุนธรกระเบม ขุนโจม ขุนสท้าน
ขุนราชศักดี ขุนนครไชยมาดูหย่าง ๚ ๚ จบกบวรม้า-
พยุหบาตตราเท่านี้ ๚ ๚ ๚

๏ วัน ๕ ฯ ๓ ค่ำมแมสับตคก เสดจพระราชดำเนิรขึ้น
ไปนมัสการพระพุทธบาท นักเสดจขึ้นไปตามเสดจด้วย
แลม้าต้นพระที่นั่งฝ่ายขวาเกนขึ้นไปตามเสดจพระราชดำ-
เนิร ๑๓ ม้า แลครั้นถึงพระตำหนักท่าเจ้าสุนก แลมี.
รับสั่งให้ล่วงม้าต้นพระที่นั่งซ้ายขวาขึ้นมาผูกรับเสดจ
พระราชดำเนิร ณ ทุ่งบ้านใหม่ ม้าต้นพระที่นั่งฝ่ายซ้ายขวา
ผูกเครื่องพระที่นั่งรับเสดจพระราชดำเนิร ๓ ม้า ในนี้
ม้าต้นผูกแซม ๓ ๏ ผูกอานต้นพระที่นั่งถมราหวะดีกัน-
ชิบพานหน้า ซองหางเครื่องแก้วกุดั่นทองม้า ๑

ม้าต้นผู้แซม ๒ ๑/๒ ผูกหมอนต้นพระที่นั่งพระมหา-
เนาวะรัตนสีตัวหมอน แลมีกหมอนพื้นกำมหยี่แดง
ปักเทศม้า ๑ ฯ ฯ

๏ ผู้คุมม้าแลคุมเครื่องขึ้นมาผูกรับเสดจ ฯ ฯ

ตั้งที่ แลเบาะ หมอน พรม เสื่อนั้น ศุภรัตแต่ง แลกาน้ำ กะโถนนั้น พระคลังมหาสมบัติแต่ง ชาวที่ได้ดูแล แลถวายเทียนประจำคัณฑ์ แลรับเทียนติดราว ถ้าเสด็จอยู่ เจ้าพนักงานจะเข้าไปตั้งมิได้ ชาวที่ได้รับเข้าไปตั้งแต่ง

ถ้าเสด็จทรงพระเสลี่ยงใหญ่ไปข้างใน แลไปฉนวนน้ำ ตำรวจในมิได้แห่ มหาดเล็กมิได้ตามเสด็จนั้น ชาวที่สูงอายุได้เชิญเครื่องของ มหาดเล็กตามเสด็จ ถ้าเสด็จไปแห่งใดเพลาค่ำเป็นที่มิได้แห่คบนั้น ชาวที่ส่องโคมตามเสด็จด้วยชาววัง ถ้าทรงเรือพระที่นั่งกิ่งนั้น หลวงทิพสมบัติ หลวงเทพสมบัติ นุ่งสมปักลาย ห่มเสื้อครุย ใส่พอกเกี้ยว ขัดดาบลงท้ายพระที่นั่ง ถ้าทรงเรือแผงแลเรือเข้านกประพาสบัว ชาวที่ได้ลงท้ายเรือพระที่นั่งด้วยทางเสด็จในพระที่นั่ง พระตำหนัก พลับพลา เป็นที่ได้เปิดประตูที่ฉาก ชักม่านไข ชั้นในเป็นพนักงานชาวที่ ชั้นนอกเป็นพนักงานชาววัง แลชักม่านไขที่ทรงเครื่อง ที่เปลื้องเครื่องนั้น ชาวที่ได้ชักม่านรับเสด็จ ชาววังได้ชักส่งเสด็จ

ถ้าเสด็จไปประพาสโพนช้าง แลทอดพระเนตรจับช้างจับเสือในที่ล้อมนั้น ช้างที่นั่งกรมฝ่ายในช้างประเทียบนั้น ทรงสั่งให้เจ้ากรม ปลัดกรม ชาวที่ๆ สูงอายุไปทำต่อ[๑] ถ้าแลทอดพระเนตรเสือครั้นเสดจถึงพลับพลาแล้ว ขึ้นรักษาหน้าที่หน้าพลับพลากรมฝ่ายในด้วยเจ้ากรมสนมพลเรือนทหารในให้ถือหอกถอดฝักไว้ทุกคน ดุจหนึ่งพลับพลาตรางเสือท้ายสระ

ถ้าเสดจขึ้นวัดแลประพาสถ้ำเขา ประพาสสวนผลไม้ดุจหนึ่งประพาสมะม่วง กรมฝ่ายในแลพระสนมโดยเสด็จ ฯ ด้วยนั้น ชาวที่สูงอายุได้เข้าไปแห่เสด็จ ตามเสด็จ รับสั่งใช้สอยในที่ประพาส แลให้ระวังรักษาพระที่นั่งอย่าให้มีเหตุการได้ ถ้าประพาสถ้ำให้เรียกเทียนเรียกคบส่องเสด็จ ฯ ถ้าทรงให้ปลูกต้นไม้กระถาง แลเลี้ยงปลาทองปลาเงินใกล้พระที่นั่ง เป็นพนักงานชาวที่ได้รักษาให้เหยื่อปลาดูแล ถ้ามีที่เสดจ ฯ ไปบำเพญพระราชกุศล แลประพาสประทับร้อนแรม แห่งใด ๆ ชาวที่ได้เกณฑ์กันล่วงไปรับเสด็จ ดูแลให้เจ้าพนักงานแต่งที่แลทำบังแดดทำแผงก้า ครั้นเสด็จ ฯ ถึงคอยก้ำแผงบังแดดบังฝน (ให้มี) ไม้ต่างพลอง ๓๐ อัน ๔๐ อันไว้ที่ใกล้ แลได้ตามเทียนตามโคมดุจหนึ่งเสด็จอยู่กรุง แลได้ตามเทียนยามในที่ข้างหน้า

ถ้าเสด็จขึ้นพระพุทธบาทเป็นพยุหบาตราได้เกณฑชาวที่ซ้ายขวา ไปจี่ช้างพังคาช้างละคน ถ้าพระศพ การสมโภชแลฉลอง มีต้นกัลปพฤกษ ชาวที่ได้ขึ้นทั้งทานต้นละคน ถ้าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทรงผนวชแลเสด็จไปประพาสโพนช้างนั้นได้เกณฑ์ชาวที่เลวไปคนหนึ่ง

ถ้าแลทรง ฯ ให้ถาม สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระเจ้าหลานเธอนั้น ชาวที่ได้ถามได้คุม ถ้าให้ลงพระราชอาญา ได้ปูเสื่อแลตี ถ้าทรงให้จำ ชาวที่ได้คุมด้วยตำรวจในตำรวจนอกสนม ทหารในซ้ายขวา

แลสิ่งของอยู่ในห้องเครื่องชาวที่ เชิงเทียนเงินสำหรับเทียนยาม บ้วนพระโอษฐเงินสำหรับเจ้าต่างกรม แลพระแสงมีดตอก พระแสงพร้า พระแสงสิ่ว พระแสงกบ พระแสงขวาน พระแสงเลื่อย พระแสงบุ้ง หนังกะเบน ใบลิ้นเสือ แลเชือกพวนสำหรับผูกชิงช้า ประพาสห้วยประพาสธารนั้น ชาวที่ได้ถวายแลผูกเชือกพวน.

---

(๑) ลางฉบับเป็น "คอ"

ตำราหน้าที่ตำรวจ

อย่างธรรมเนียมแต่ก่อน ขนบราชการกรมตำรวจในซ้ายขวา กรมตำรวจนอกซ้ายขวาได้ผลัดเปลี่ยนกันเข้าเวรประจำซองรับราชการตามพนักงาน ถ้ามีการสงครามข้าศึกยกล่วงเข้ามาขอบขัณฑเสมา แลเสด็จไปประทับแรมดุจหนึ่งพระบาทเมืองลพบุรีนั้น เพลาค่ำให้เข้ามานอนประจำซองทั้งสี่เวร แล (บรรดา) ประตูเปิดรอบพระราชวังนั้น ชาววังได้เกณฑ์ทนายตำรวจในไปกำกับรักษาประตูตามซ้ายตามขวา แลประตูหน้าฉานนั้นให้หัวหมื่นพันทนายกำกับทุก ๆ เวร แลตำรวจในซ้ายขวาได้กำกับชาววังเวรบัญชีผู้นอนเวรประจำซอง ถ้าแลไม่เสด็จ ฯ ออกได้ห้ามปากเสียงนอกพระราชฐาน ถ้าทรงพระกรุณาสั่งสิ่งใดเป็นการเร็ว ผู้รับสั่งให้ตำรวจในไป ถ้าทรง ฯ ให้ลงพระราชอาญาผู้กระทำผิดได้ลงพระราชอาญาตามรับสั่ง ทรงพระกรุณาให้ประหารชีวิตส่งไปกรมพระนครบาล แลได้ถือตรารับสั่งไปเอากิจราชการแลข่าวคราวเป็นการเร็ว แลลงพระราชอาญาณหัวเมือง

อนึ่ง เสด็จออกขุนนาง (เฝ้าที่พระลาน) เจ้ากรมปลัดกรมเฝ้าทูลละออง ฯ ล้อมวงอยู่นอกกำแพงนอกระเนียดนอกแผง เกณฑ์ให้หัวหมื่นตัวสี่[๑] ตำรวจเลวรักษาประตูกำแพงแก้วประตูระเนียดแผงลับแลชั้นใน แลห้ามปากเสียงอย่าให้แปลกปลอมแอบแฝงอยู่ได้ เพลาค่ำให้ทนายคบเอาคบเข้าปักประตูกำแพงแก้วประตูระเนียดแผงลับแลหน้าฉานตามซ้ายตามขวา ถ้าทรง ฯ ให้ถามลงพระราชอาญาผู้ใดๆนั้น ขุนตำรวจได้รับสั่ง แล้วให้คุมเอาตัวผู้นั้นออกไปเสียจากที่เฝ้า ถ้าทรงพระกรุณาสั่งให้เอาตัวผู้ต้องจำต้องถามเข้ามาหน้าพระที่นั่ง ให้คุมตัวผู้นั้นเข้ามาถ้าทรงพระกรุณาให้หาผู้ใดเข้าไปเฝ้าผิดเพลา แต่คนหนึ่งขึ้นไปนั้น ให้เจ้ากรมปลัดกรมผู้อยู่เวรนั้นเข้าไปเฝ้า ปลัดกรมหัวหมื่นตัวสี่ด้วย

ถ้าเสด็จ ฯ ไปทอดพระเนตรการมหรสพนั้น เจ้ากรมปลัดกรม นุ่งสมปักลาย หุ่มเสื้อครุย เจ้ากรมตะพายกระบี่ ปลัดกรมขัดดาบ หัวหมื่นตะพายดาบถือหอก ตัวสี่กาดดาบ พันทนายนุ่งผ้าแกมไหมชายยาวเกี้ยวผ้าเกี้ยวตะพายดาบแห่เสด็จตามกระบวนไป ครั้นถึงพลับพลาทอดพระเนตรการมหรสพนั้น เจ้ากรมปลัดกรมเฝ้าอยู่หน้าพระที่นั่ง แลหัวหมื่นตัวสีพันทนายนั้นเฝ้าล้อมวงอยู่หน้าฉานตามซ้ายตามขวา เป็นพนักงาน ขุนตำรวจคอยรับสั่งแลเบิกคู่บำรู คู่มวย คู่ปล้ำ คู่คลี โคคน โครอบ โคระแทะ โคแกะชุมภา ไก่ป่า

ถ้าเสด็จ ฯ ไปวัดพระศรีสรรเพชรเป็นการปรกตินั้น ให้เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งสมปักไหมเสื้อครุยคาดดาบแห่เสด็จ ฯ แต่ที่ประทับพระเสลี่ยงไป หัวหมื่นถือหอกตัวสี่ตะพายดาบไปตั้งแห่นอกประตูต้นมะเกลือด้วยเครื่องสูง ครั้นถึงวัดพระศรีสรรเพชรแล้ว จึงเกณฑ์ให้หัวหมื่นตัวสีพันทนายตำรวจเลวล้อมวงตามซ้ายตามขวา ถ้ามีการฉลองการออกพระวรรษา การบวช นาคหลวงนั้น ให้นุ่ง

(๑) ตัวสี หรือ ตัวสี่ ในที่บางแห่งเรียกหมายถึงพนักงานคุมเครื่องสูง เข้าใจว่าเป็นข้าราชการสังกัดฝ่ายตำรวจ

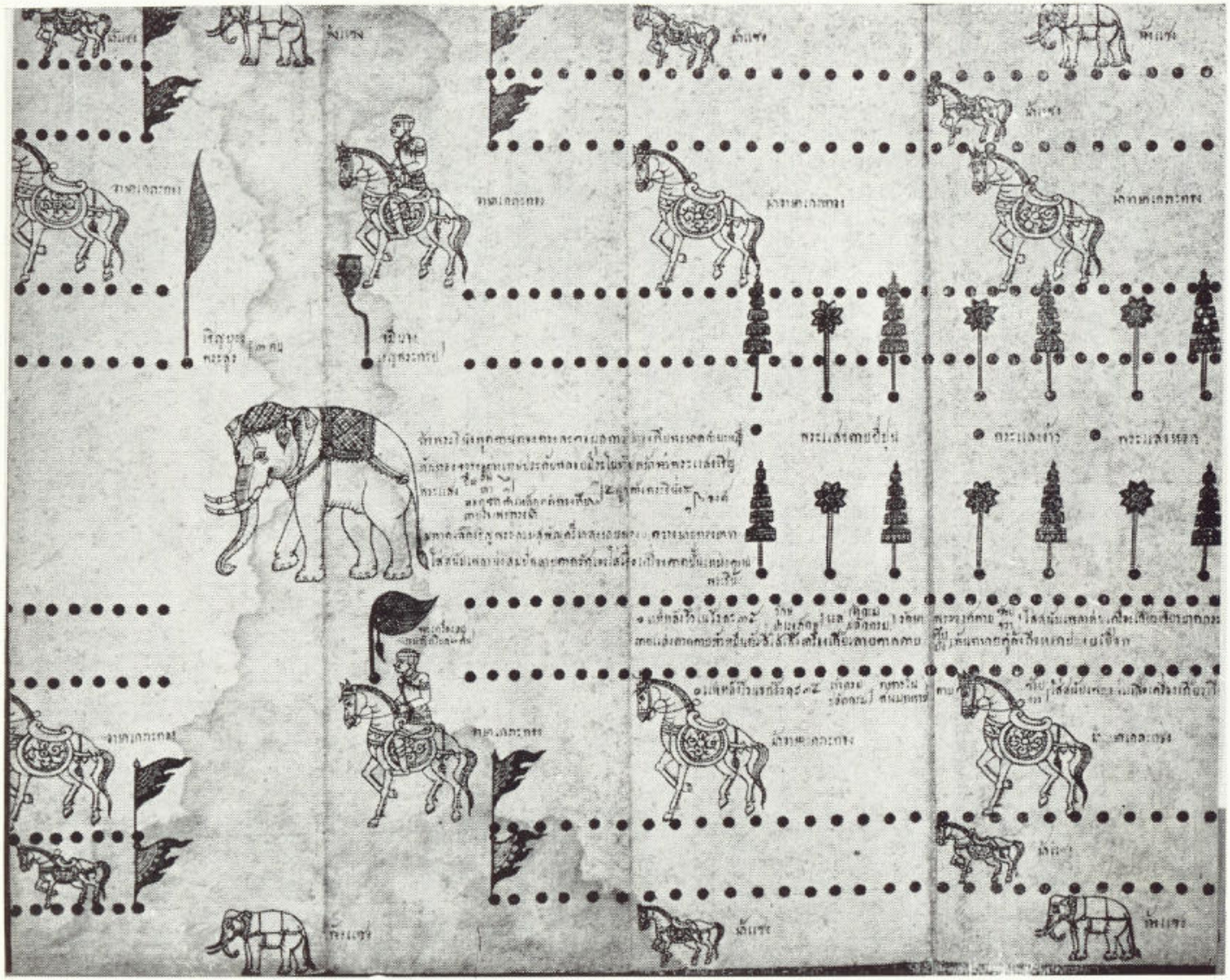

สมบักลาย ใส่เสื้อครุย คาดดาบแห่ ถ้าออกวรรษาเสด็จ ฯ ไปถวายบาตรพระ ณ วัดพระศรีสรรเพชรนั้น ขุนตำรวจ ปลัดตำรวจ ได้เปิดประตูใหญ่พระธรรมศาลาเข้ามาชักพระออกมาให้ข้าทูลละออง ฯ ถวายบาตร ถ้ามีพระมหาชาติของหลวงนั้น เจ้ากรมปลัดกรม ซึ่งอยู่เวรนั้นได้ถวายพระทวยเทียนประจำกัณฑ์ มหาดเล็กถวายเทียนฉลองพระหัตถ์ทุกกัณฑ์

ถ้าเสด็จไปทอดพระเนตรช้างผัดพานสนานการแห่สิ่งใด ๆ นั้น เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งสมบักลายใส่เสื้อครุย คาดดาบ แห่แต่ที่ประทับพระเสลี่ยงไปแลหัวหมื่น ตัวสี พันทนาย ตั้งแห่แต่นอกประตูพรหมทวารด้วยเครื่องสูง ครั้นเสด็จถึงพลับพลาแล้ว เจ้ากรมปลัดกรมหัวหมื่นวิ่งออกไปเผ้า ณ ท้องสนามนอกกำแพง ขุนตำรวจได้คอยรับสั่งแลเกณฑ์ให้ตั้งปรำช้าง ห้ามปรามตามซ้ายตามขวา ถ้าทรงพระกรุณาให้เร่งช้างเร่งเกณฑ์แห่ ขุนตำรวจได้รับสั่งแล้วให้หัวหมื่นไปเร่ง

ถ้าเสด็จไปทอดพระเนตรเสือตรางท้ายสระนั้น เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งผ้าไหมเกี่ยวผ้าเกี่ยว ถือหอกแห่เสด็จแต่พระที่นั่งทรงปืนไป ครั้นเสด็จขึ้นพลับพลาแล้ว เจ้ากรมปลัดกรมขึ้นรักษาหน้าที่หน้าพระที่นั่ง ขุนตำรวจได้คอยรับสั่ง แลสืบพระราชโองการ แลให้หัวหมื่นชักหุ่นล่อเสือ แลหัวหมื่นตัวสี พันทนายรักษาหน้าที่ตามซ้ายตามขวา ให้ถอดฝักหอกออกไว้ทุกคน

ถ้าเสด็จเป็นการปรกติเป็นกระบวนประพาส แลทอดพระเนตรเสือแห่งใดนั้น นุ่งผ้าแถบไหม ห่มเสื้อหนาวเกี่ยวผ้าเกี่ยว ถือหอกแห่ตามกระบวน ครั้นเสด็จถึงพลับพลาแล้ว เจ้ากรมปลัดกรมหัวหมื่นตัวสีพันทนาย ขึ้นรักษาหน้าที่คอยรับสั่ง ดุจหนึ่งตรางเสือท้ายสระ เสด็จทรงพาหนะพระที่นั่งสิ่งใด แลเสด็จด้วยฉลองพระบาทก็ดี ทรงตรัสสั่งประการใดมิได้จำเพาะชื่อ ถ้าแลในพระราชวังเป็นพนักงานชาววังรับสั่ง นอกพระราชวังพนักงานขุนตำรวจได้รับสั่ง

ถ้าทรงว่าวเพลาเช้าเพลาเย็นนั้น เจ้ากรมปลัดกรมผู้อยู่เวรเข้ามาคอยกราบทูลพระกรุณาด้วยลมกล้าลมอ่อน ครั้นเสด็จไปทรงว่าว เจ้ากรมปลัดกรม ซึ่งอยู่เวรประนมมือแห่เสด็จไปจนถึงลานทรงว่าว ณ สวนกระต่ายแล้วเผ้าคอยรับสั่ง ครั้นวิ่งราว (คือวิ่งรอก) เรียกหัวหมื่นตัวสีตำรวจเลวขึ้นไปวิ่งราวแลเกณฑ์ให้คอยค้ำสายป่าน ถ้าพานว่าวบักเบ้าเข้ามานั้น ได้เอาบัญชีกราบทูลพระกรุณาตามชื่อทุกครั้ง

ถ้าทอดพระเนตรการสิ่งใด ๆ ดุจแต่งตัวไม้นั้น เจ้ากลมปลัดกรมเผ้า แลตรวจตราดูการ

ถ้าเสด็จออกประตูทิชาย ทอดพระเนตรช้างบำรุ ช้างผัดพานถวายตัว ในพระราชวังนั้น เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งสมบักไหมห่มเสื้อครุย คาดดาบ แห่เสด็จไปถึงที่ทอดพระเนตร แล้วเผ้าคอยรับสั่ง แลหัวหมื่นตัวสีตำรวจเลวคอยห้ามปราม แลพันทนายถือส้อมสำรวรักษาพระที่นั่งตามซ้ายตามขวา แลเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจเผ้าทูลละอองอยู่ ณ ที่ใด ๆ แลแห่เสด็จก็ดี ถ้าทรงสั่งให้ไปเอาราชการประการใด ๆ นั้น ขุนตำรวจรับสั่งแล้วส่งให้แต่ปลัดตำรวจหัวหมื่นตัวสี ไปตามควรด้วยข้อราชการใหญ่น้อย ถ้าทรงสั่งจำเพาะ จึงให้ขุนตำรวจไปตามรับสั่ง แต่เรือตามเสด็จนั้นมิได้ห้าม

ถ้ารับสั่งใช้แลผู้จะไปเอาราชการนั้น ให้กราบสามที แล้วคลานถอยหลังออกไปสุดที่เผ้า แล้ว

กราบถวายบังคมอีกสามทีจึงวิ่งไป ถ้าแขกเมือง เข้ากราบถวายบังคม แลเจ้ากรมปลัดกรมแห่เสด็จแต่พระที่นั่งบรรยงม์รัตนาสน์ขึ้นไปทรงเครื่อง ณ พระที่นั่งสรรเพชรปราสาท เกณฑ์ให้ห้ามปากเสียงต่ำสูงตัดหน้าฉาน มิให้ลุมเล้าแปลกปลอมแต่นอกกำแพงแก้ว หน้าพระที่นั่งสรรเพชรปราสาท พิหารสมเด็จออกไป แลเกณฑ์ตำรวจเลวไปคอยแขกเมือง ท่าคอยคน ๑ ชีกุนคน ๑ ศาลาลวดสะพานช้างคน ๑ หน้าวังตรา(๑)คน ๑ ถ้าแขกเมืองมาถึงตำบลใด ผู้คอยวิ่งนำมาบอกมหาดเล็ก ๆ กราบทูลพระกรุณา ถึงหน้าวังตราแล้วจึงเสด็จขึ้นไปทรงเครื่อง

อนึ่งถ้ามีการโสกันต์ ลงสรง เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งสมปักลาย ห่มเสื้อครุยใส่พอกเกี้ยวตามบรรดาศักดิ์ ถ้าเสด็จเป็นการพยุหบาตรา เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งสมปักลาย ห่มเสื้อหนาวเกี้ยวเจียรบาด เจ้ากรมตะพายกระบี่ ปลัดกรมคาดดาบ หัวหมื่นถือหอกตะพายดาบ ตัวสี่คาดดาบ พันทนายตะพายดาบแห่ตามกระบวนเกณฑ์ให้จุกช่องแต่ในกรุง

อนึ่งถ้าทรงปืนนั้น พนักงานตำรวจในซ้าย-ขวา ได้ตั้งป้อมปักเป้าชีไลปอม(๒) ถ้าทรงให้ข้าทูลละอองฯ หัดยิงปืนนั้น ตำรวจในก็ได้ตั้งป้อมปักเป้า และเจ้ากรมปลัดกรมผู้อยู่เวรได้ตรวจเอาบัญชีผู้ยิงผิดถูกกราบทูลพระกรุณา

ถ้าเสด็จทรงเรือพระที่นั่งศรีสักหลาด พระที่นั่งกราบ ไปแห่งใดนั้น เรือปลัดตำรวจนำเสด็จลำหนึ่งตามเวร เรือเจ้ากรมปลัดกรมทั้งนั้นตามเสด็จสิ้น เรือตามชั้นหนึ่งแต่เรือเจ้ากรมสองลำแลเรือเจ้ากรมปลัดกรมทั้งนั้นอยู่ชั้นสอง ถ้าทรงสั่งใช้เรือชั้นหนึ่งไปลำหนึ่งแล้ว จึงให้เรือชั้นสองรีบขึ้นไปให้คงชั้นหนึ่งสองลำอย่าให้ขาดได้ ถ้าเป็นทางคลองแคบนั้น เกณฑ์หัวหมื่นตัวสี่พันทนายถือหอกแห่ทั้งสองฝากคลอง เพลากลางคืนให้เอาคบไปปักวางร้านเพลิงด้วย แต่ตะพานหันนั้น เกณฑ์ให้พันทนายคอยจุกช่องทั้งสองฝากตะพานถ้าเพลาค่ำให้ทนายคบเอาคบปักข้างละดอก

ถ้าเสด็จไปพระราชทานกฐิน เพลาค่ำนั้นให้เกณฑ์ปลัดตำรวจถือหอกแห่เสด็จขึ้นวัดๆ ละคน แลเกณฑ์หัวหมื่นตัวสี่พันทนายล้อมวงแลค้นวัดทุกวัด ถ้าเสด็จเป็นการพยุหบาตราทรงเรือพระที่นั่งกิ่ง มหาเทพ(๓)มหามนตรี(๔) นุ่งสมปักลายใส่เสื้อคลุยใส่พอกเกี้ยว (ไปลง) หน้าเรือพระที่นั่ง บอกมหาดเล็กถือพระแสงคอยตีฆ้องด้วย

ถ้าเสด็จทางสถลมารคแห่งใดๆ มีหลักร้อยหลักกรุย ขุนตำรวจได้ถือระยะทางกราบทูลตามระยะแลพนักงานตำรวจในได้ตีฆ้องขึ้นเกยด้วย ถ้าทรงรถยางโลสง(๕)นั้น มหาเทพมหามนตรีได้ขึ้นขับรถคนหนึ่ง ถ้าเสด็จประพาสบัวนั้น เจ้ากรมปลัดกรมไปดูที่บัวแล้วเอามากราบทูล ถ้าเสด็จไปทอดพระเนตรการวัดวาอารามในกรุงนอกกรุง ถ้าในกรุงดุจหนึ่งไปวัดเจ้าปราบนั้น (ทรง) พระเสลี่ยงหลังคา เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งสมปักไหมห่มเสื้อครุยคาดดาบแห่เสด็จเข้าที่ประทับพระเสลี่ยงไป แลหัวหมื่นตัวสี่พันทนายตั้งแห่นอกประตูมหาโภคราชด้วยเครื่องสูง ไปเกณฑ์จุกช่องด้วย ถ้านอกกรุงดุจ

---

(๑) คือวังบางขวา (๒) ชีไลปอม : ไม่ทราบว่าหมายถึงอะไร

(๓) พระมหาเทพเสพกษัตริยภักดี และ (๔) พระมหามนตรีศรีกษัตริยสมุหะ

(๕) รถยางโลสง ไม่ทราบว่าเป็นรถอะไร

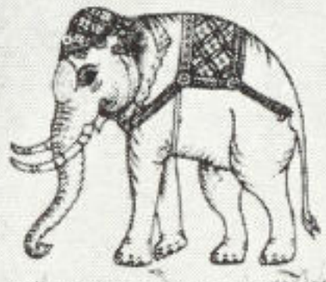

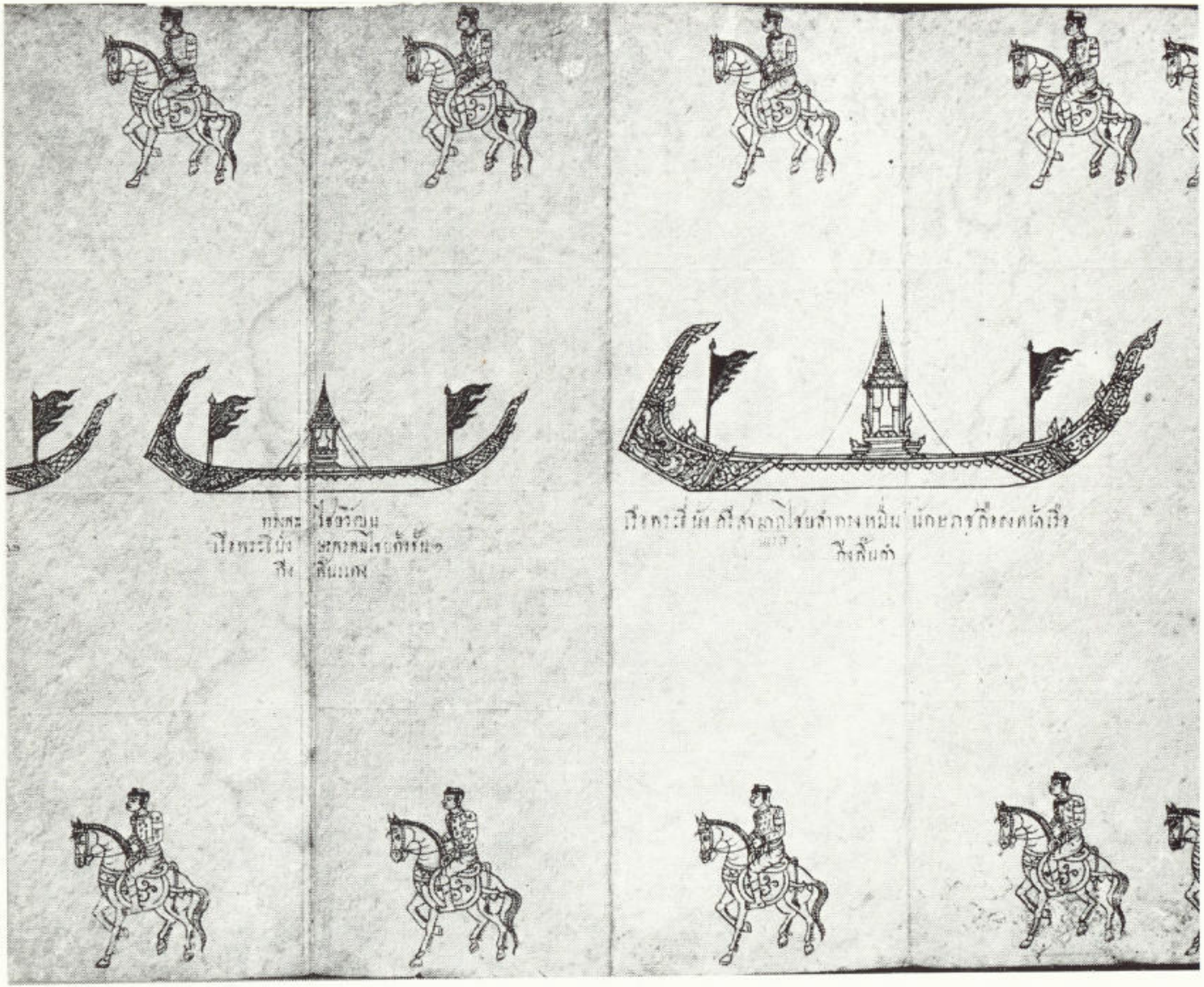

หนึ่งไปวัดหันตราวัดพระยาคำนั้นแห่นอก ถ้าเสด็จไปแห่งใด ๆ มีที่ประทับร้อนนั้น หัวหมื่นตัวสีพันทนายได้อยู่รักษาประตูล้อมวงตามซ้ายตามขวา ถ้าเสด็จประทับแรมเพลากลางคืนได้ตั้งโคมราย หน้าฉาน ตำรวจในคู่ ๑ ตำรวจใหญ่คู่ ๑ ตำรวจนอกคู่ ๑ รวม ๓ คู่ แลได้เอาปืนตาตะ(๑) ไปตั้ง (ฉบับขาด) ตำรวจในซ้ายบอก ๑ ตำรวจในขวาบอก ๖ (รวม ๒ บอก) ตำรวจใหญ่ซ้ายบอก ๑ ตำรวจใหญ่ขวาบอก ๑ (รวม ๒ บอก) ตั้งรายหน้าฉาน ๔ บอก ทหารในซ้ายบอก ๑ ทหารในขวาบอก ๑ ตั้งในประตูหน้าฉาน (รวม ๒ บอก) รวม ๖ บอก ตำรวจในซ้ายตำรวจในขวา ตรวจกองร้อย กองซุ่ม กองคอยเหตุ หญ้าช้าง หญ้าม้า แลตำรวจนอกซ้ายตำรวจนอกขวา ได้ตรวจล้อมวงทหารใน ล้อมวังอาสาวิเศษ ตั้งกองแทรก เจ้ากรมได้เอาบัญชีกราบทูลเพลาสองทุ่มทุกวัน ถ้าประพาสถ้าประพาสเขากรมฝ่ายในพระสนมโดยเสด็จนั้น เจ้ากรมปลัดกรมแห่นอกชาวที่ขันทีออกไปให้ไกล แต่พอเรียกได้ยิน ให้ระแวดระวังค้นคว้าดู อย่าให้มีเหตุการณ์ได้ (ตรงนี้สงสัยว่าฉบับขาด) ให้หัวหมื่นตัวสีพันทนายแห่แซงออกไปชั้นนอก

แต่ตำรวจในซ้ายตำรวจในขวานั้น เรือพระที่นั่งบัลลังก์รัตนาสน์ ๑ เรือพระที่นั่งราชสมเสพ ๑ เรือนาคคู่ ๑ เรือมังกร ๒ คู่ เรือทักทวง(๒) (ทักกะทอ) คู่ ๑ เรือวรสิงห์ (นรสิงห์) คู่ ๖ เรือโต ๒ คู่ เรือกิเลนคู่ ๑ เรือโขมดญาคู่ ๑

ตำรวจนอกขวา เรือชัยเหินหาว ๑ ตำรวจนอกซ้าย เรือชัยหลาวทอง ๑ รวม ๒๐ ลำ ออกลับเงินสำหรับเสด็จขึ้นทรงมา

แลการพนักงาน หอพระ หอพระมณเฑียรธรรม แลหอหนังสือ หอสวด หอพระเทพบิดร หอพระเทพอุกัน ธรรมาสน์ เตียงสวด ที่พระสงฆ์พักมิได้ยกขึ้น

ตำรวจในรวมกับตำรวจใหญ่ พระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์ พระที่นั่งศรีสักหลาด ๓ ชั้น ชั้นเดียว หลังคาทองพุดตาล ประพาสโถง พระตำหนักแลชาลา แลโรงสำหรับไว้เกยช้าง แลที่ประทับพระเสลี่ยง พลับพลาแลที่สรง มหาพิชัยราชรถแลรถทรงยางโถสง ฉนวนทางเสด็จ โรงแสงใน โรงเครื่องมหาดเล็ก โรงแสงปืนต้นในทิมดาบตำรวจใน ทิมดาบชาววังใน โรงอาลักษณ ตึกโรงปืนใหญ่ปืนน้อย โรงมหาพิชัยราชรถ โรงหล่อระฆังหล่อพระ โรงช้างต้น โรงม้าต้น ขนานเรือใส่ช้าง อ่างแก้ว น้ำพุอ่างแก้ว ท่อน้ำ ระหัดน้ำ

ตำรวจนอกรวมกันกับสนม พระตำหนักเรือหลังที่ลงพระบังคน พนักงานสนมซ้ายขวา ตำหนักเรือนพระราชทาน พลับพลาข้างใน ฉนวนทาง เสด็จกรมฝ่ายใน คลังฝ่ายในทั้งปวง โรงสดึงโรงเทียน ทิมนักเทศน์ ทิมขันที ทิมโขลน เรือนเพลิง

---

(๑) ปืนตาตะ อาจเป็นปืนขนาดใหญ่ขนาดขานกยางก็ได้

(๒) เรือทักทวง คือเรือทักกะธอ คู่กับเรือนรสิงห์ เป็นเรือขบวนสัตว์แสนยากร

ตำราหน้าที่กรมวัง

อย่างธรรมเนียมแต่ก่อนราชการกรมวังเจ้ากรมปลัดกรมตัวสีราชมันตำรวจเลว ให้ผลัดเปลี่ยนกันเข้าเวรประจำซองรับราชการข้อรับสั่ง ถ้ามีการสงคราม แลข้าศึกยกเข้ามาในขอบขัณฑสีมา เสด็จไปประทับแรมดุจหนึ่งพระพุทธบาท เมืองลพบุรีนั้น เพลาค่ำให้นอนระดมประจำซอง ทั้ง เวร ๔ ถ้าเสด็จอยู่กรุงก็ดี มีที่เสด็จไปประทับร้อนแรมอยู่แห่งใดก็ดี ถ้าเสด็จทรงพระราชยานทรงพระเสลี่ยง ทรงวอ ทรงรถ ไปข้างหน้าข้างในเป็นพนักงานชาววังได้เคียง ถ้าทรงตรัสประการใดมิได้จำเพาะชื่อในพระราชวัง เป็นพนักงาน.....

(หมดฉบับที่มีในหอสมุดแต่เท่านี้)

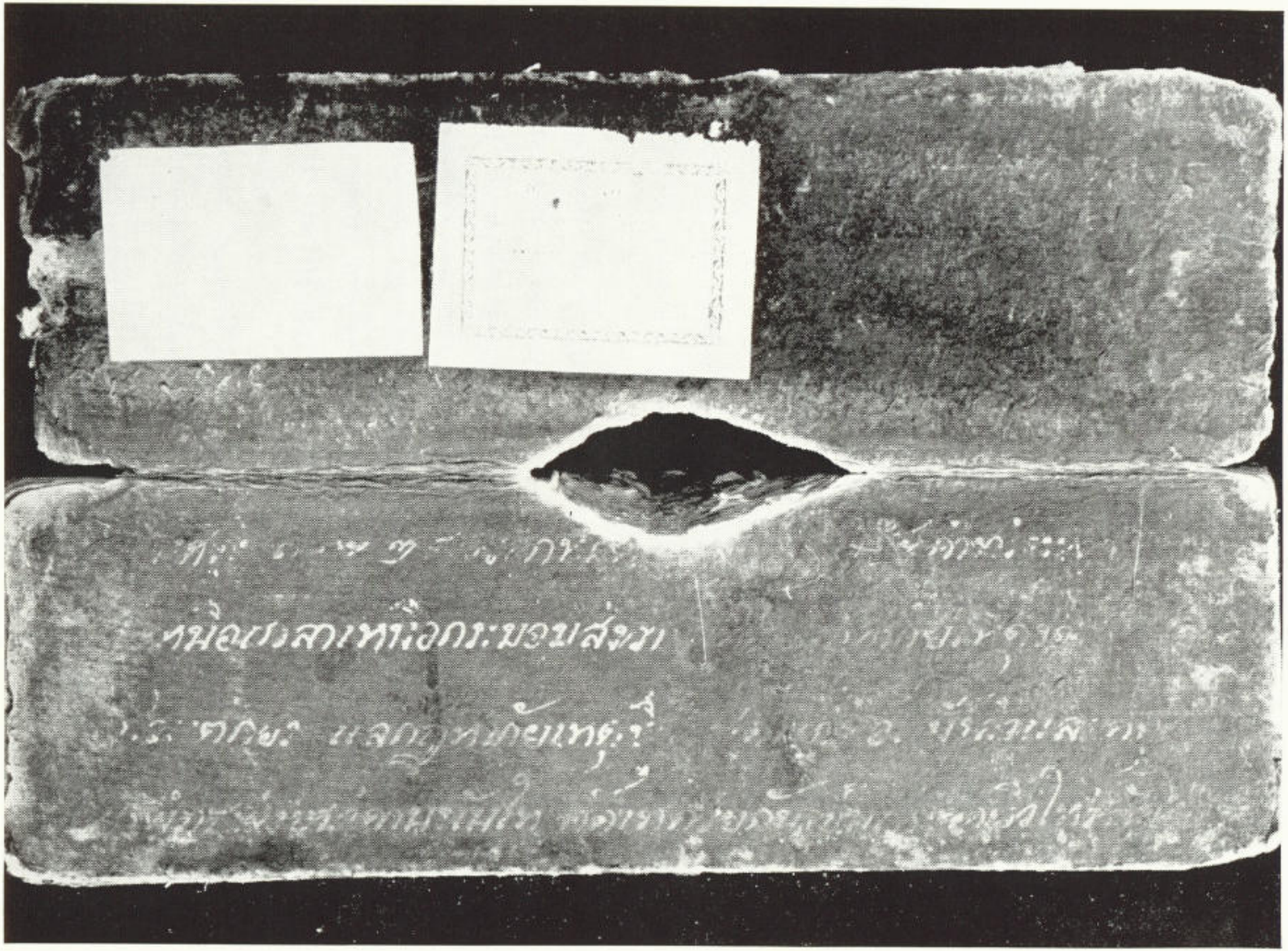

ทรงพระกรุณาให้แต่งพระราชพงศาวดารย่อ

เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๒๒๓ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

ศุภมัศดุ(๑) ๑๐๔๒ ศกวอกนักสัตว วัน ๔ ฯ ๑๒ ๕ ค่ำ ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า ให้เอากฎหมายเหตุของพระโหรเขียนไว้แต่ก่อน แลกฎหมายเหตุซึ่งหาได้แต่หอหนังสือ แลเหตุซึ่งมีในพระราชพงศาวดานนั้น ให้คัดเข้าด้วยกันเปนแห่งเดียว ให้รดับศักราชนั้นคุงเท่าบัดนี้

จุลศักราช ๖๘๖ ชวดศก แรกสถาปนาพระพุทธเจ้า เจ้าพแนงเชิง

ศักราช ๗๑๒ ขารศก วัน ๖ ฯ ๖ ๕ ค่ำ เพลารุ่งแล้ว ๓ นาลิกา ๙ บาท แรกสถาปนากรุงพระนครศรีอยุธยา

ศักราช ๗๓๑ รกาศก แรกสร้างวัดพระรามครั้งนั้นสมเดจพระรามาธิบดีเจ้าเสด็จนิฤาพารจึ่งพระราชกุมารท่าน สมเดจพระราเมศวรเจ้าเสวยราชสมบัดติ ครั้นเถิงศักราช ๗๓๒ จอศก สมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้าเสดจมาแต่เมืองสุพรรณบูรีย์ขึ้นเสวยราชสมบัดติพระนครศรีอยุทธยาแลท่านจึงให้สมเดจพระราเมศวรเจ้าเสดจไปเสวยราชสมบัดติเมืองลพบุรีย

ศักราช ๗๓๓ กุญศก สมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้า เสดจไปเอาเมืองเหนือ แลได้เมืองเหนือทังปวง

ศักราช ๗๓๔ ชวดศก เสดจไปเอาเมืองนครพังค่า แลเมืองแสงเชราได้เมือง

ศักราช ๗๓๕ ฉลูศก เสดจไปเมืองซากังราว แลพญาไสแก้วแลพญาคำแหงเจ้าเมืองซากังราวออกต่อรบท่าน ๆ ได้ตัวพญาไสแก้วตาย แลพญาคำแหงแลพลทังปวงหนีเข้าเมืองได้ แลทับหลวงเสดจกลับคืนมา

ศักราช ๗๓๖ ขานศก สมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้า แลพระมหาเถรธรรมากัลญาน แรกสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุฝ่ายบูรรพทิศหน้าพระบันชั้นสิงหสูงเส้น ๓ วา

ศักราช ๗๓๗ เถาะศก เสดจไปเอาเมืองพิศณุโลก แลได้ตัวขุนสามแก้วเจ้าเมืองแลครัวอพยพมาครั้งนั้นมาก

ศักราช ๗๓๘ มโรงศก เสดจไปเอาเมืองซากังราวเล่า ครั้งนั้นพญาคำแหงแลท้าวผาคองคิดด้วยกันว่าจขอทับหลวง แลจทำหมีได้ แลท้าวผ่าคองเลิกทับหนี แลจึ่งเสดจยกทับหลวงตาม แลท้าวผ่าคองนั้นแตก แลจับได้ตัวท้าวพญาแลเสนาขุนหมื่นครั้งนั้นมาก แลทับหลวงเสดจกลับคืน

ศักราช ๗๔๐ มเมียศก เสดจไปเอาเมืองซากังราวเล่า ครั้นมหาธรรมราชาออกรบทับหลวงเปนสามารถ แลเหนว่าจต่อด้วยทับหลวงมีได้ จึ่งมหาธรรมราชาออกฉวายบังคม

ศักราช ๗๔๘ ขานศก เสดจไปเอาเมืองเชียงใหม่ แลให้เข้าปล้นเมืองนครลำภางมีได้

(บานแพนก) (๑) นี่คือพระราชพงศาวดาร ที่เรียกกันว่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ
หมายเหตุ : อักษรวิธี ตามต้นฉบับ

จึ่งแต่งหนังสือให้เข้าไปแก่หมื่นนครเจ้าเมืองนครลำภาง ๆ นั้นจึ่งออกมาถวายบังคม แลทับหลวงเสดจกลับคืน

ศักราช ๗๕๐ มโรงศก เสดจไปเอาเมืองซากังราวเล่า ครั้งนั้นสมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้าทรงพระประชวนหนักแลเสดจกลับคืน ครั้นเถิงกลางทางสมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้านิฤๅพาน แลจึ่งเจ้าทองลั้นพระราชกุมารท่านได้เสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยาได้ ๗ วัน จึ่งสมเดจพระราเมศวรยกพลมาแต่เมืองลพบุรีขึ้นเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุทธยา แลทานจึ่งให้พิฆาฎเจ้าทองลั้นเสีย

ศักราช ๗๕๗ กุรศก สมเดจพระราเมศวรเจ้านิฤๅพาน จึ่งพระราชกุมารท่านเจ้าพญารามเสวยราชสมบัติ

ศักราช ๗๗๑ ฉลูศก สมเดจพญารามเจ้ามีความพิโรทแก่เจ้าเสนาบดี แลท่านให้กุมเจ้าเสนาบดี ๆ หนึ่รอด แลข้ามไปอยู่ฟากปท่าคูจามนั้น แลเจ้าเสนาบดีจึ่งให้ไปเชิญสมเดจพระอินทราชาเจ้ามาแต่เมืองสุพรรณบุรีย ว่าจยกเข้าเอาพระนครศรีอยุทธยาถวาย ครั้นแลสมเดจพระอินทราชาเจ้าเสดจมาเถิงใส้ จึ่งเจ้าเสนาบดียกพลเข้าปล้นเอาพระนครศรีอยุทธยาได้ จึ่งเชิญสมเดจพระอินทราชาเจ้าขึ้นเสวยราชสมบัติ แลท่านจึ่งให้สมเดจพญารามเจ้าไปกินเมืองปท่าคูจาม

ศักราช ๗๘๑ กุรศก มีข่าวมาว่าพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้านฤพาน แลเมืองเหนอทั้งปวงเปนจุลาจล แลจึ่งเสดจขึ้นไปถึงเมืองพระบาง ครั้งนั้นพญาบาลเมืองแลพญารามออกถวายบังคม

ศักราช ๗๘๖ มโรงศก สมเดจพระอินทราชาเจ้าทรงชวนนฤพาน ครั้งนั้นเจ้าอ้ายพญา แลเจ้าญี่พญาพระราชกุมารท่าน ชนช้างด้วยกัน ณ สะพานป่าถ่าน เถิงพิราไลยทั้งสองพระองคทีนั้น จึ่งพระราชกุมารเจ้าสามพญาได้เสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุทธยา ทรงพระนามสมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้า แลท่านจึ่งให้ก่อพระเจดีสองพระองคสรวมที่เจ้าพญาอ้ายแลเจ้าพญาญี่ชนช้างด้วยกันเถิงอะนิจภาพตำบลป่าถ่านนั้น ในศักราชนั้นท่านสถาปนาวัดราชบุณ

ศักราช ๗๙๓ กุรศก สมเดจพระบรมราชาเจ้าเสดจไปเอาเมืองนครหลวงได้ แลท่านจึ่งให้พระราชกุมารท่านพระนครอินทเจ้าเสวยราชสมบัติณเมืองนครหลวงนั้น ครั้งนั้นท่านจึ่งให้พญาแก้วพญาไทเอาแลรูปภาพทั้งงปวงมายังพระนครศรีอยุทธยา

ศักราช ๘๐๐ มเมียศก ครั้งสมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้าสร้างวัดมเหยงเสวยราชสมบัติ แลสมเดจพระราเมศวรเจ้าผู้เปนพระราชกุมารท่านเสดจไปเมืองพิษณุโลก ครั้งนั้นเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธเจ้าพระชินราชตกออกมาเปนโลหิต

ศักราช ๘๐๒ วอกศก ครั้งนั้นเกิดเพลิงไหม้พระราชมนเทียร

ศักราช ๘๐๓ รกาศก ครั้งนั้นเกิดเพลิงไหม้พระธินั่งตริมุกข

ศักราช ๘๐๔ จอศก สมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้าเสดจไปเอาเมืองเชียงใหม่ แลเข้าปล้นเมืองมีได้ ภอทรงพระประชวน แลทับหลวงเสดจกลับคืน

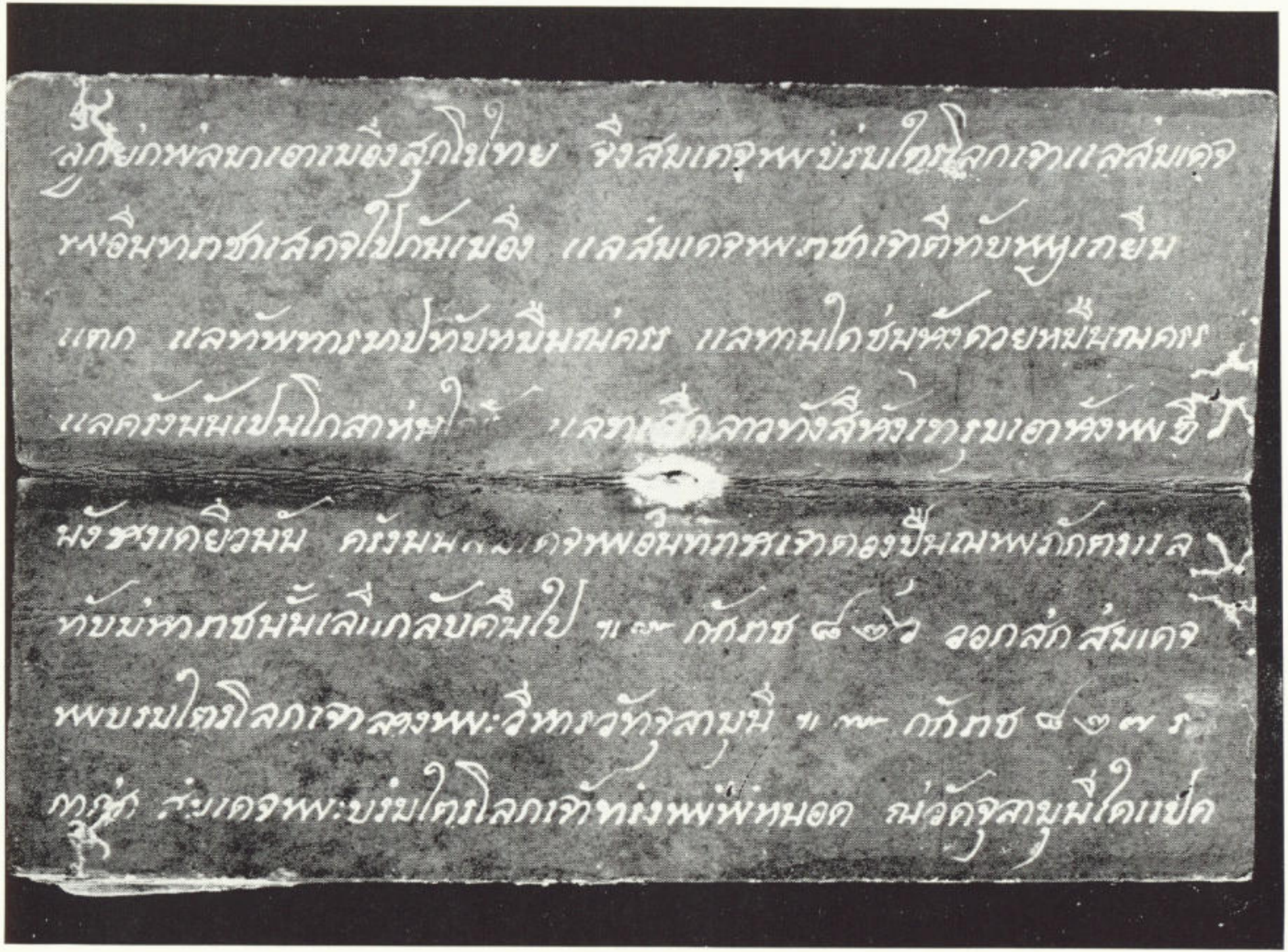

ศักราช ๘๐๖ ชวดศก เสดจไปปราบพรรค แลตังทับหลวงตำบลปะทายเขษม ครั้งนั้นได้เชลย ๑๒๐๐๐๐ ทับหลวงเสดจกลับคืน

ศักราช ๘๑๐ มโรงศก สมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้านิฤพาน จึ่งพระราชกุมารท่านสมเดจพระราเมศวรเจ้าเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามสมเดจพระบรมไตรโลกเจ้า

ศักราช ๘๑๓ มแมศก ครั้งนั้นมหาราชมาเอาเมืองซากังราวได้แล้ว จึ่งมาเอาเมืองศุกโขไทย เข้าปล้นเมืองมิได้ กเลิกทับกลับคืน

ศักราช ๘๑๖ จอศก ครั้งนั้นคนทังปวงเกิดทรพิศตายมากนัก

ศักราช ๘๑๗ กุรศก แต่งทับให้ไปเอาเมืองมลากา

ศักราช ๘๑๘ ชวดศก แต่งทับไปเอาเมืองลิสบทินครั้งนั้นเสดจหนุนทับขึ้นไปตั้งทับหลวงตำบลโคน

ศักราช ๘๑๙ ฉลูศก ครั้งนั้นเข้าแพงเปนทนานละ ๘๐๐ เบี้ย เมื่อคิดเสมอเบี้ยเฟื่องแล ๘๐๐ นั้น เกียนนึ่งเปนเงินสามชั่งสิบบาด

ศักราช ๘๒๐ ขารศก ครั้งนั้นให้บุณะพระสาศนาบริบูรรณ แลหล่อรูปพระโพธิสัตวห้าร้อยชาติ

ศักราช ๘๒๒ มโรงศก เหลนการมหอรสพฉลองพระแลพระราชทานแก่สงฆ แลพราหมณ แลพรรนิพกทังปวง ครั้งนั้นพญาซเลียงคิดเปนขบด ภาเอาครัวทังปวงไปออกแต่มหาราช

ศักราช ๘๒๓ มเสงศก พญาซเลียงนำมหาราชมาจเอาเมืองพิศณุโลก เข้าปล้นเมืองเปนสามารถ มีได้เมือง แลจึ่งยกทับเปร่อไปเอาเมืองกำแพงเพช แลเข้าปล้นเมืองเถิงเจดวัน มีได้เมือง แลมหาราชเลิกทับคืนไปเชียงใหม่

ศักราช ๘๒๔ มเมียศก เมืองนครไทยภาเอาครัวอพยบหนีไปเมืองน่าน แลให้พระกลาโหมไปตามได้คืนมาแล้ว พระกลาโหมยกพลไปเอาเมืองสุกโขได้เมืองคืนดูจเก่า

ศักราช ๘๒๕ มแมศก สมเดจพระไตรโลกเจ้าไปเสวยราชสมบัดิเมืองพิศณุโลก แลตรัสให้พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัดิพระนครศรีอยุทธยา ทรงพระนามสมเดจบรมราชา ครั้งนั้นมหาราชท้าวลูกยกพลมาเอาเมืองสุกโขไทย จึ่งสมเดจพระบรมไตรโลกเจ้า แลสมเดจพระอินทราชาเจ้าเสดจไปกันเมือง แลสมเดจพระราชาเจ้าตีทับพญาเลียนแตก แลทับท่านมาปรทับหมื่นนคร แลท่านได้ชนช้างด้วยหมื่นนคร แลครั้งนั้นเปนโกลาหนใหญ่ แลข้าศึกลาวทั้งสี่ช้างเข้ารุมเอาช้างพระธินั่งช้างเดียวนั้น ครั้งนั้นสมเดจพระอินทราชาเจ้าต้องปืนณพระภักตร แลทับมหาราชนั้นเลิกกลับคืนไป

ศักราช ๘๒๖ วอกศก สมเดจพระบรมไตรโลกเจ้าส้างพระวิหารวัทจุลามุนี

ศักราช ๘๒๗ รกาศก สมเดจพระบรมไตรโลกเจ้าทรงพระผนวด ณ วัดจุลามุนีได้แปดเดือนลาพระผนวด

ศักราช ๘๓๐ ชวดศก ครั้งนั้นมหารราชท้าวบุญ ซึ่งเอาเมืองเชียงใหม่แก่ท้าวลูก

ศักราช ๘๓๓ เถาะศก ได้ช้างเผือก

ศักราช ๘๓๔ มโรงศก พระราชสมภพพระราชโอรสท่าน

ศักราช ๘๓๕ มเสงศก หมื่นนครได้ลอกเอาทองพระเจ้าลงมาหุ้มดาบ

ศักราช ๘๓๖ มเมียศก เสดจไปเอาเมืองชเลียง

ศักราช ๘๓๗ มแมศก มหาราชขอมาเปนไมตรี

ศักราช ๘๓๕ รกาศก แรกตั้งเมืองนครไทย ไตรโลกเสดจนิฤๅพานณะเมืองพิศณุโลก

ศักราช ๘๔๑ กุรศก พระศรีราชเดโชถึงแก่กรรม

ศักราช ๘๔๒ ชวดศก พญาล้านช้างถึงแก่กรรม แลพระราชทานให้อภิเศกพญาชายขาวเปนพญาล้านช้างแทน

ศักราช ๘๔๔ ขานศก ท่านให้เหล้นการหรรสก ๑๕ วันฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึ่งพระราชนิพนธมหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ

ศักราช ๘๔๕ เถาะศก สมเดจพระบรมราชาเจ้าเสดจไปวังช้างตำบลไทรย้อย

ศักราช ๘๔๖ มโรงศก สมเดจพระเชษฐาธิราชเจ้า แลสมเดจพระราชโอรศสมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้า ทรงพระพหนวดทังสองพระองค

ศักราช ๘๔๗ มเสงศก พระราชโอรศท่ารลาพระพหนวด แลปรดิษถารพระองคนั้นไว้ในที่พระมหาอุปราช

ศักราช ๘๔๘ มเมียศก สมเดจบรมราชาธิราชเจ้าไปวังช้างตำบลสำฤทธิบูรณ

ศักราช ๘๔๙ มแมศก ท้าวมหาราชลูกพิราไลย

ศักราช ๘๕๐ วอกศก สมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้าเสดจไปเอาเมืองทวาย แลเมื่อจเสียเมืองทวายนั้น เกิดอุบาทวเปนหลายปรการ โคตกลูกตัวหนึ่งเปนแปดเท้า ไก่พักไข่ออกตัวนึ่งเปนสี่เท้า ไก่พักไข่สามดวงออกลูกเปนหกตัว อนึ่งเข้าสารงอกเปนใบ อนึ่งในปีเดียวนั้นสมเดจพระบรมไตรโลกเสดจนิฤๅพานณะเมืองพิศณุโลก

ศักราช ๘๕๒ จอศก แรกให้ก่อกำแพงเมืองพิไชย

ศักราช ๘๕๓ กุรศก สมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้านิฤๅพาน จึ่งสมเดจพระเชษฐาธิราชเจ้าเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุทธยา ทรงพระนามสมเดจพระรามาธิบดี

ศักราช ๘๕๔ ชวดศก ปรดิษถารมหาสถูปพระบรมธาตุสมเดจพระบรมไตรโลก แลสมเดจพระบรมราชาธิราชเจ้า

ศักราช ๘๕๘ มโรงศก ท่านปรพฤทธิการเบญจาพิศพระองคท่าน แลให้เหล้นการดึกดำบรรพ

ศักราช ๘๕๙ มเสงศก ท่านให้ทำการปรถมกรรม

ศักราช ๘๖๑ มแมศก แรกสร้างพระวิหารวัดพระศรีสรรเพช

ศักราช ๘๖๒ วอกศก สมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าแรกให้หล่อพระพุทธิเจ้าพระศรีสรรเพช แลแรกหล่อในวัน ๑๗ ๘ ค่ำ ครั้นเถิงศักราช ๘๖๕ กุรศก วัน ๖ ๗ ๘ ค่ำ ฉลองพระพุทธเจ้าพระศรีสรรเพช คัณนาพระพุทธิเจ้านั้น แต่พระบาทเถิงยอดพระรัศมีนั้นสูงได้แปดวา พระภักตรนั้นยาวได้ ๔ ศอก กว้างพระภักตรนั้น ๓ ศอก แลพระอุระนั้นกว้าง ๑๑ ศอก แลทองหล่อพระพุทธเจ้านั้นหนักห้าหมื่นสามพันชั่ง ทองคำหุ้มนั้นหนักสองร้อยแปดสิบหกชั่ง ข้างหน้านั้นทองเนื้อ ๗ น้ำสองขา ข้างหลังนั้นทองเนื้อ ๖ น้ำสองขา

ศักราช ๘๕๒ จกศก แรกให้ก่อกำแพงเมืองพิไชย

ศักราช ๘๗๗ กุรศก วัน ๓ ๑๕ ๑๑ ค่ำ เพลารุ่งแล้ว ๘ ชั้น ๓ ๕ ฤกษ สมเดจพระรามาธิบดีเสดจไปเมืองนครลำภางได้เมือง

ศักราช ๘๘๐ ขานศก ครั้นสมเดจพระรามาธิบดีสร้างวัดพระศรีสรรเพชเสวยราชสมบัติ แรกตำราพิไชยสงคราม แลแรกทำสารบาณชีย พระราชสำฤทธิทุกเมือง

ศักราช ๘๘๖ วอกศก ครั้งนั้นเหนงาช้างต้นเจ้าพญาปราบแตกข้างขวายาวไป อนึ่งในเดือน ๗ นั้นคนทอดบาดสนเท่ห ครั้งนั้นให้ฆ่าขุนนางเสียมาก

ศักราช ๘๘๗ รกาศก น้ำน้อย เข้าเสียสิ้นทั้งปวง อนึ่งแผ่นดินไหวทุกเมืองแล้วแลเกิดอุบาทวเปนหลายปรการ ครั้นรุ่งขึ้นศักราช ๘๘๘ จอศกนั้นเข้าแพงเปน ๓ ทนานต่อเฟื้อง เบี้ยแปดร้อย เกียนนึ่งเปนเงินชั่งหกตำลึง ครั้งนั้นปรดิษฐานสมเดจหน่อพุทธางกูรเจ้าในที่อุปราช แลให้เสด็จขึ้นไปครองเมืองพิศณุโลก

ศักราช ๘๙๑ ฉลูศก เหนอากาษนิมิตรเปนอินทนูแต่ทิศหรดี ผ่านอากาษมาทิศพายัพ มีพรรณขาว วัน ๑ ๘ ฯ ๑๒ ค่ำ สมเดจพระรามาธิบดีเจ้าเสดจพระธินั่งหอพระ ครั้นค่ำลงวันนั้น สมเดจพระรามาธิบดีเจ้านิฤพาน จึ่งสมเดจพระอาทิตยเจ้าเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุทธยา ทรงพรนามสมเดจบรมราชาหน่อพุทธางกูร

ศักราช ๘๙๕ มเสงศก สมเดจบรมราชาหน่อพุทธางกูรเจ้านิฤพาน จึ่งสมเดจพระราชกุมารได้เสวยราชสมบัติ

ครั้นเถิงศักราช ๘๙๖ มเมียศก พระราชกุมารท่านนั้นเปนเหตุ จึ่งได้ราชสมบัติดแก่พระไชยราชาธิราชเจ้า

ศักราช ๙๐๐ จอศก แรกให้พูนดินณ วัดชีเชียง ในเดือนหกนั้น แรกสถาปนาพระพุทธิเจ้าแลพระเจดี เถิงเดือน ๑๑ เสดจไปเชียงไกรเชียงกราน เถิงเดือน ๔ ขึ้น ๙ ค่ำ เพลาค่ำประมาณยามนึ่ง เกิดลมพยุพัดหนักหนา แลคอเรือออมแก้วแสนเมืองมานั้นหนัก แลเรือไกรแก้วนั้นทลาย อนึ่ง เมื่อเสดจมาแต่เมืองกำแพงเพชนั้น ว่าพญานรายคิดเปนขบท แลให้กุมเอาพญานรายนั้นฆ่าเสียในเมืองกำแพงเพช

ศักราช ๙๐๗ มเสงศก วัน ๔ ๕ ฯ ๗ ค่ำ สมเดจพระไชยราชาธิราชเจ้าเสดจไปเมืองเชียงใหม่ ให้พญาพิศณุโลกเปนทับหน้า แลยกพลออกตั้งทับไชยตำบลบางบาน ณ วัน ๗ ๑๔ ฯ ๗ ค่ำ จึงยกทับหลวงจากที่ทับไชยไปเมืองกำแพงเพช เถิง ณ วัน ๓ ฯ ๗ ค่ำ เสด็จออกตั้งทับไชย ณ เมืองกำแพงเพช ณ วัน ๑ ๘ ฯ ๗ ค่ำ ยกทับไปตั้ง ณ เมืองเชียงทอง แล้วยกไปตั้ง ณ เมืองเชียงใหม่ เถิง ณ วัน ๑ ๒ ฯ ๙ ค่ำ ทับหลวงเสดจกลับคืนจากเชียงใหม่ เถิง ณ วัน ๕ ๑๕ ฯ ๙ ค่ำ ทับหลวงเถิงเมืองกำแพงเพช แล้วจึ่งเสดจมายังพระนครศรีอยุทธยา ฝ่ายพระนครศรีอยุทธยานั้น ในวัน ๔ ๔ ฯ ๓ ค่ำ เกิดเพลิงไหม้ถึงสามวันจึ่งดับได้ แลมีบาญชีเรือนเพลิงไหม้นั้น ๑๐๐๕๐ เรือน ณ วัน ๑๑ ๑ ฯ ๒ ค่ำ สมเดจพระไชยราชาธิราชเจ้าเสดจไปเมืองเชียงใหม่ แลให้พญาพิศณุโลกเปนทับหน้า แลยกทับหลวงเสดจไปเมืองกำแพงเพช แรมทับหลวง อยู่ ณ เมืองกำแพงเพชนั้นเดือนหนึ่ง เถิงวัน

๕ฯ๓ ค่ำ เสดจออกตั้งงทับไชย ถึงณวัน ๑ ฯ ค่ำ จึ่งยกทับหลวงเสดจไปเมืองเชียงใหม่ แลณวัน ๓ฯ๔ ค่ำ ไดเมืองลำภูนไชย วัน ๖ ฯ ๔ ค่ำมีอุบาทวเหนเลือดติดอยู่ณปรตูบ้าน แลเรือนแวว้ดทั้งปวงในเมืองแลนอกเมืองทั่วทุกตำบล เถิงวัน ๒ฯ๔ ค่ำ ยกทับหลวงเสดจจากเมืองเชียงใหม่มายังพระนครศรีอยุทธยา

ศักราช ๙๐๘ มะเมียศก เดือนหกนั้น สมเดจพระไชยราชาธิราชเจ้านิฤพาน จึ่งสมเดจพระเจ้ายอดฟ้าพระราชกุมารท่านเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุทธยา ในปีนั้นแผ่นดินไหว

ศักราช ๙๑๐ วอกศก วัน ๗ฯ๕ ค่ำ เสดจออกสนามให้ชนช้าง แลงาช้างพญาไฟนั้นหักเปนสามท่อน อนึ่งอยู่สองวัน ช้างต้นพระฉัดทันตไหลร้องเปนเสียงสังข อนึ่งปรตูไพพยนร้องเปนอุบาทว เถิงวัน ๑ฯ๘ ค่ำ สมเดจพระเจ้ายอดฟ้าเปนเหตุจึ่งขุนชิณราชได้ราชสมบัดดิ ๔๒ วัน แลขุณชิณราช แลแม่หญัวศรีสุดาจันเปนเหตุ จึ่งเชิญสมเดจพระเชียรราชาธิราชเสวยราชสมบัดดิ ทรงพระนามสมเดจพระมหาจักรพรรดิ แลครั้นเสวยราชสมบัดดิได้ ๗ เดือน พญาหงษาปึงเสวกิยกพลมายังพระนครศรีอยุทธยาในเดือน ๔ นั้น เมื่อสมเดจพระมหาจักรพรรดิเจ้าเสดจออกไปรบศึกหงษานั้น สมเดจพระอรรคมเหษี สมเดจพระเจ้าลูกเธอพระราชบุตรี เสดจทรงช้างออกไปโดยเสดจด้วย แลเมื่อได้รบศึกหงษานั้น ทับหน้าแตกมาปะทับหลวงเปนโกลาหลใหญ่ แลสมเดจพระอรรคมเหษี แลสมเดจพระเจ้าลูกเธอพระราชบุตรีนั้น ได้รบด้วยข้าศึกถึงสิ้นพระชนมกับคอช้างนั้น แลศึกหงษาครั้งนั้น เสียสมเดจพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า แลสมเดจพระเจ้าลูกเธอ พระราเมศวรไปแก่พญาหงษา แลจึ่งเอาพญาปราบ แลช้างต้นพญานุภาพ ตามไปส่งให้พญาหงษาถึงเมืองกำแพงเพช แลพญาหงษาจึ่งส่งพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าสมเดจพระราเมศวรเจ้า มายังพระนครศรีอยุทธยา

ศักราช ๙๑๑ รกาศก ณวัน ๗ ฯ ๒ ค่ำ ได้ช้างเผือกพลาย ตำบลป่าตนาวศรีสง ๔ ศอกมีเสท ชื่อบัดใจยนาเคนท ครั้งนั้นแรกให้ก่อกำแพงพระนครศรีอยุทธยา

ศักราช ๙๑๒ จอศก เดือน ๘ ขึ้นสองค่ำ ทำการพระราชพิทธีปถมกรรม สมเดจพระมหาจักรพรรดิเจ้าตำบลท่าแดง พระกรรมวาจาเปนพฤทธิบาท พระพิเชฐเปนหัศดาจารย พระอินโทรเปนกรมการ

ศักราช ๙๑๔ ชวดศก ครั้งนั้นให้แปลงเรือแซเปนเรือไชย แลหัวสัตร

ศักราช ๙๑๕ ฉลูศก เดือน ๗ นั้น แรกทำการพระราชพิทธีมัทยมกรรมสมเดจพระมหาจักรพรรดิตำบลไชยนายบุรีย

ศักราช ๙๑๖ ขานศก เสดจไปวังช้างตำบลบางลมุง ได้ช้างพลายพัง ๖๐ ช้าง อนึ่งในเดือน ๑๒ นั้น ไดช้างพลายเผือกตำบลการบุรีขสูง ๔ ศอกมีเสท ชื่อพระคเชนโทรดม

ศักราช ๙๑๗ เถาะศก วัน ๒ ฯ ๗ ค่ำ ได้ชางเผือกพลายตำบลป่าเพชบูรสูง ๔ ศอกคืบมีเสด ชื่อพระแก้วทรงบาท

ศักราช ๙๑๘ มโรงศก เดือน ๑๒ แต่งทับไปณแวก พญาองคสวรรคโลกเปนนายกองถือพล ๓๐๐๐๐ พระมหามนตรีถืออาชาสทธิ พระมหา

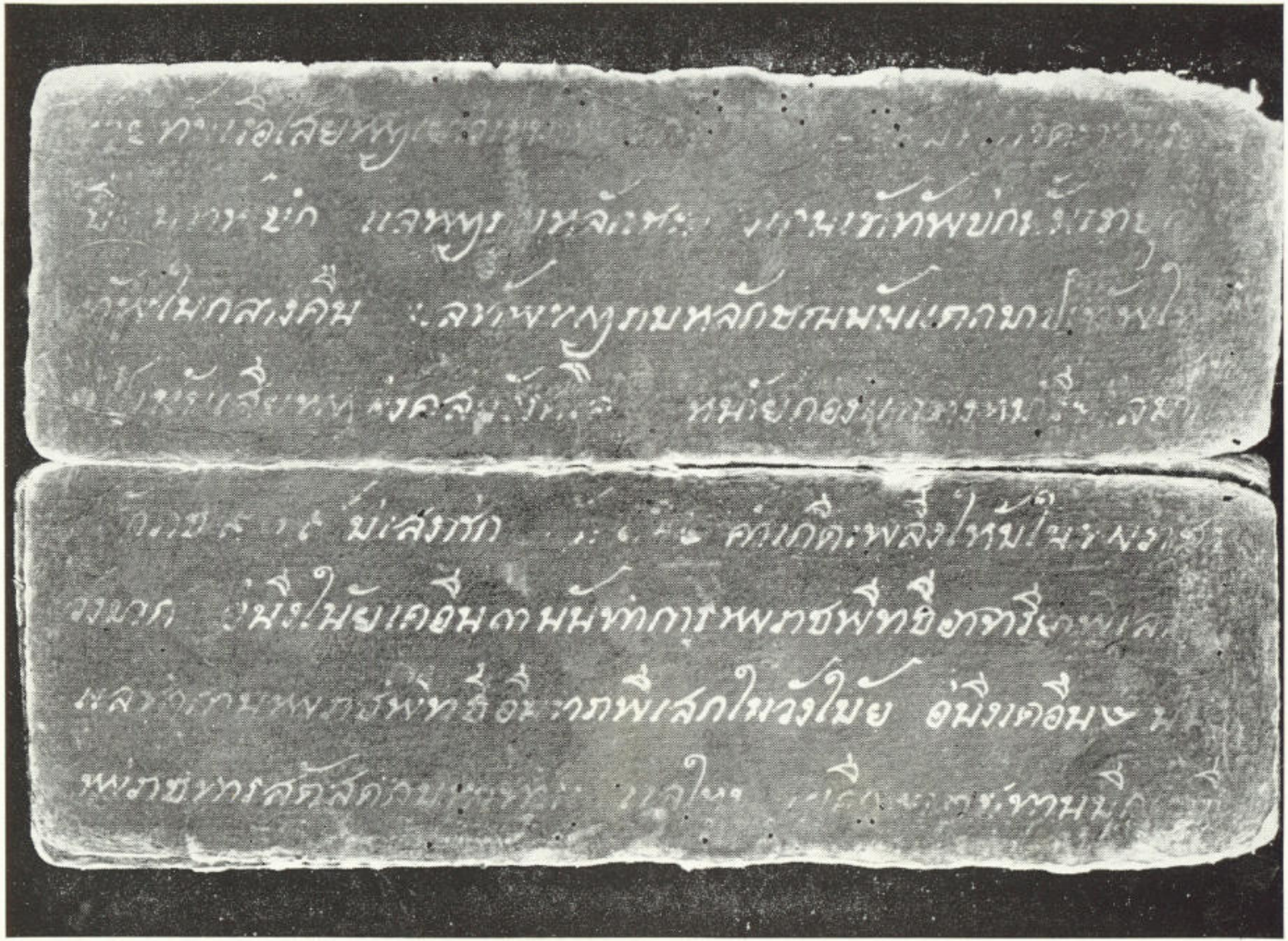

เทพถือวัวเกวียน ฝ่ายทับเรือใส้ พญาเขาวเปนนายกอง ครั้งนั้นลมพัดขัด ทับเรือมีทันทับบก แลพญารามลักษณเกนเข้าทัพบกนั้น เขาบุกทัพในกลางคืน แลทัพพญารามลักษณนั้นแตกมาปะทับใหญ่ ครั้งนั้น เสียพญาองคสวรรคโลกนายกองแลช้างม้ารี้พลมาก

ศักราช ๘๑๘ มเสงศก เพลิงไหม้ในพระราวังมาก ทำการพระราชพิทธีอาจาริยาภิเศก แลทำการพระราชพิทธีอินทราภิเศกในวังใหม่ อนึ่งในเดือน ๔ นั้นพระราชทารสัตสดกมหาทาน แลให้ช้างเผือกพระราชทานมีกองเชิงเงิน ๔ เทาช้างนั้นเปนเงิน ๑๖๐๐ บาท แลพระราชทานรถ ๗ รถเทียมด้วยม้า แลมีนางสำรับรถนั้นเสมอรถ ๗ นาง อันนึงในเดือน ๗ นั้น เสดจไปวังช้างตำบลโตรกพระ ได้ช้างพลายพัง ๖๐ ช้าง

ศักราช ๘๒๑ มแมศก เสดจไปวังช้างตำบลแสนตอ ได้ช้างพลายพัง ๔๐ ช้าง

ศักราช ๘๒๒ วอกศก เสดจไปวังช้างตำบลวัดไก่ ได้ช้างพลายพัง ๕๐ ช้าง อันนึง อยู่ในวัน ๗ ๑๒ คำ ได้ช้างเผือก แลตาช้างนั้นมิได้เปนเผือก แลลูกติดมาด้วยตัวนึง

ศักราช ๘๒๓ รกาศก พระศรีสินบวดอยู่วัดมหาธาตุ แล้วหนีออกไปอยู่ตำบลมวงมดแดง แลพระสังฆราชวัดป่าแก้วให้ฤกษแกพระยีสิน ให้เข้ามาเข้าพระราชวัง ณ วัน ๗๑๑ คำ ครั้งนั้นพญาศรีราชเดโชเปนโทษรับพระราชอาดญาอยา แลพญาศรีราชเดโชจึ่งให้ไปว่าแก่พระศรีสินว่า ครั้นพ้นวันพระแล้ว จให้ลงพระราชอาดญาฆ่าพญาศรีราชเดโชเสีย แลขอให้เรงยกเข้ามาให้ทันแต่ในวันพระนี้แลพระศรีสินจึงยกเข้ามาแต่ในวัน ๕ ๑๔ ๘ คำ เพลาเอยน นั้นมายังกรุง ครั้นรุ่งขึ้นในวันพระนั้น พระศรีสินเข้าพระราชวังได้ ครั้งนั้นได้พระศรีสินมรณภาพในพระราชวังนั้น ครั้นแลรู้ว่าพระสงฆราชป่าแก้วให้ฤกษแก่พระศรีสินเปนแม่นแล้วไซ้ ก็ให้เอาพระสังฆราชป่าแก้วไปฆ่าเสีย

ศักราช ๘๒๔ จอศก เสดจไปวังช้างตำบลไทรย้อย ได้ช้างพลายพัง ๗๐ ช้าง

ศักราช ๘๒๕ กุนศก พระเจ้าหงษานิพันตรยกพลลงมาในเดือน ๑๒ นั้น ครั้นถึงวัน ๑ ๑๒ ๕ ค่ำ พระเจ้าหงษาได้เมืองพิศนุโลก ครั้งนั้นเมืองพิศนุโลกเข้าแพง ๓ สัจบาท อนึ่งคนทั้งปวงเกิดทรพิศตายมาก แล้วพระเจ้าหงษาจึ่งได้เมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงแล้วจึ่งยกพลลงมายังกรุงพระมหานครศรีอยุทธยา ครั้งนั้นฝ่ายกรุงพระนครศรีอยุทธยาออกเปนพระราชไมตรี แลสมเดจพระมหากระสัตรเจ้าทั้งสองฝ่าย เสดจมาทำสัตยาธิษฐานหลั่งน้ำสิโนทกตำบลวัดพระเมรุ แล้วจึ่งพระเจ้าหงษาขอเอาสมเดจพระเจ้าลูกเธอพระราเมศวรเจ้า แลช้างเผือก ๔ ช้างไปเมืองหงษา ครั้งนั้นพญาศรีสุรตานพญาตานีมาช่วยการศึก พญาตานีนั้นเปนขะบถ แลคุมชาวตานีทั้งปวงเข้าในพระราชวัง ครั้นแลเข้าในพระราชวังได้ เอาช้างเผือกมาขี่ขึ้นอยู่ณท้องสนาม จึ่งลงจากช้างออกไปณทางตะแลงแกง แลชาวพระนครเอาพวนขึงไว้ต่อรบด้วยชาวตานี ๆ นั้นตายมาก แลพญาตานีนั้นลงสำเภาหนีไปรอด ในปีเดียวนั้นพระเจ้าล้านช้างให้พระราชสารมาถวาย ว่าจะขอสมเดจพระเจ้าลูกเธอพระเทพกระสัตรเจ้า แลทรงพระกรุณาพระราชทานแก่พระเจ้าลานช้าง แลครั้งนั้นสมเดจพระเจ้าลูกเธอพระเทพกระสัตเจ้าทรงพระประชวน

จึ่งพระราชทานสมเดจพระเจ้าลูกเธอพระแก้วฟ้า พระราชบุดตรีให้แก่พระเจ้าล้านช้าง

ศักราช ๙๒๖ ชวดศก พระเจ้าล้านช้างจึงให้เชิญสมเดจพระแก้วฟ้าพระราชบุดตรีลงมาสงยังพระนครศรีอยุทธยา แลว่าขอสมเดจพระเจ้าลูกเธอพระเทพกรสัตรเจ้านั้น แลจึ่งพระราชทาน

(จบเล่ม ๑ สมุดไทย)

(หน้าปกสมุดไทยเล่ม ๒)

พระสมุดกฎหมายเหด รำดับกระษัตรแต่ก่อรครั้งแรกสถาปนา.....พะแนงเชิง ๒

(บานแผนก)

๐ วัน ๓ ฯ ๖ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๓๖ ปีมะเมียฉอศก

๐ ข้าพระพุทธิเจ้า พระอาลักษณจำลองนายบุนจัน อาลักษณ ทาน

สมเดจพระเทพกรษัตรเจ้าไปแก่พระเจ้าล้านช้าง ครั้งนั้นพระเจ้าหงษารู้เนื้อความทั้งปวงนั้น จึ่งแต่งทับมาซุ่มอยู่กลางทาง แลออกชิงเอาสมเดจพระเทพกรษัตรเจ้าได้ ไปถวายแก่พระเจ้าหงษา อนึ่งในปีนั้น น้ำณกรุงพระนครศรีอยุทธยานั้นน้อยนัก

ศักราช ๙๓๐ มโรงศก ในเดือน ๑๒ นั้น พระเจ้าหงษายกพลมาแต่เมืองหงษา ครั้นถึงวัน ๖ ฯ ๑ ค่ำ พระเจ้าหงษามาถึงกรุงพระนครศรีอยุทธยา ตั้งทัพตำบลลมพลี แลเมื่อศึกหงษาเข้าล้อมพระนครศรีอยุทธยานั้น สมเดจมหาจักรพรรดิเจ้าทรงพระประชวนนิฤๅพาน แลครั้งนั้นสมเดจพระเจ้าลูกเธอพระมหินทราธิราชตรัสหมิได้นำภาการเศิก แต่พระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวะนั้นตรัสเอาพระไทยใส่ แลเสดจไปบันชาการที่จรักษาพระนครทุกวัน ครั้นแลสมเดจพระหินทราธิราชเจ้าตรัสรู้พระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวเสดจไปบันชาการเศิกทุกวันดังนั้น ก็มิไว้พระทัย ก็ให้เอาพระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวนั้นไปฆ่าเสีย ณ วัดพระรามครานั้นการเศิกซึ่งจรักษาพระนครนั้น กกลายลง

ครั้นเถิงศักราช ๙๓๑ มเสงศก ณ วัน ๑ ฯ ๙ ค่ำ เพลารุ่งแล้วปรมาน ๓ นาลิกา กเสียกรุงพระนครศรีอยุทธยาแก่พระเจ้าหงษา ครั้งเถิงวัน ๖ ฯ ๑๒ ค่ำ ทำการปราบดาภิเสกสมเดจพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า เสวยราชสมบัดิกรุงพระนครศรีอยุธยา อนึ่งเมื่อพระเจ้าหงษาเสดจกลับคืนไปเมืองหงษานั้น พระเจ้าหงษาเอาสมเดจพระมหินทราธิราชเจ้าขึ้นไปด้วย

ศักราช ๙๓๒ มเมียศก พญาลแวกยกพลมายังพระนครศรีอยุธยา พญาลแวกขึ่นช้างตำบลสามพิหาร แลได้รบพุ่งกัน แลชาวในเมืองพระนครยิงปืนออกไปต้องพญาจามปาธิราชตายกับคอช้าง ครั้งนั้นศึกพญาลแวกเลิกทัพกลับคืนไป ในปีนั้นน้ำณกรุงพระนครศรีอยุธยามาก

ศักราช ๙๓๓ มแมศก น้ำน้อย อนึ่งสมเดจ์พระณรายนบพิตรเปนเจ้า เสดจขึ้นไปเสวยราชสมบัดิณเมืองพิศณุโลก

ศักราช ๙๓๔ วอกศก น้ำน้อยนัก

ศักราช ๙๓๕ รกาศก น้ำน้อยเป็นมัทยม

ศักราช ๙๓๖ จอศก น้ำมากนัก ครั้งนั้นสมเดจ์พระเจ้าลูกเธอทรงพระปรชาวรธรพิศ

ศักราช ๙๓๗ กุรศก พญาลแวกยกทัพเรือมายังพระนครศรีอยุธยาในวัน ๗ ฯ ๑๐ ค่ำนั้น ชาวเมืองลแวกตั้งทัพเรือตำบลพแนงเชิง แลได้รบพุ่งกัน ครั้งนั้นศึกลแวกต้านมิได้เลิกทับกลับไป แลจับเอาคนณเมืองปากใต้ครั้งนั้นไปเปนอันมาก ในปีนั้นน้ำณกรุงศรีอยุธยาน้อย

ศักราช ๙๔๐ ขาลศก พญาลแวกแต่งทับให้มาเอาเมืองเพชบุรีย มิได้เมือง แลชาวลแวกนั้นกลับไป ครั้งนั้นพญาจีนจันตุหนีมาแต่เมืองลแวกมาสู่พระราชสมภาร ครั้นอยู่มาพญาจินจันตุก็หนีกลับคืนไปเมื่อง

ศักราช ๙๔๒ มโรงศก ร้อกำแพงกรุงพระนครออกไปตั้งเถิงริมแม่น้ำ

ศักราช ๙๔๓ มเสงศก ญาณประเชียรเรียนสาตราคม แลคิดเปนขบด คนทั้งปวงสมักเข้าด้วยมาก แลยกมาจเอาเมืองลพบุรีย แลยืนช้างอยู่ตำบลหัวตรี แลบรเทศคนหนึ่งอยู่ในเมืองนั้นยิงปืนออกไปต้องญาณปรเชียรตายกับคอช้าง แลในปีนั้นมีหนังสือมาแต่เมืองหงษาว่า ปืมเสงตรีนิศกนี้อธิฆมาศหมิได้ ฝ่ายกรุงพระนครศรีอยุธยานี้มีอธิฆมาศ อนึ่งในวัน ๗๕๒ คำ รู้ข่าวมาว่า พระเจ้าหงษานิฤพาน อนึ่งในเดือน ๓ นั้น พญาลแวกยกพลมาเมืองเพชบุรีย ครั้งนั้นเสียเมืองเพชบุรียแก่พญาลแวก

ศักราช ๙๔๔ มเมียศก พญาลแวกแต่งทับให้มาจับคนปลายด่านตวันออก

ศักราช ๙๔๕ มแมศก ครั้งนั้นเกิดเพลิงไหม้แต่จวนกลาโหม แลเพลิงนั้นลามไปเถิงในพระราชวัง แลลามไหม้ไปเมืองท้ายเมือง ครั้งนั้นรู้ข่าวมาว่าชาวหงษาทำทางมาพระนครศรีอยุธยา

ศักราช ๙๔๖ วอกศก ครั้งนั้นสมเดจพระนรายณเปนเจ้าเสวยราชสมบัติ ณ เมืองพิศณุโลก รู้ข่าวมาว่าพระเจ้าหงษากับพระเจ้าอังวะผิดกัน ครั้งนั้นเสดจไปช่วยการเศิกพระเจ้าหงษา แลอยู่ในวัน ๕๓๕ คำ ช้างตนพลายสวัดดิมงคล แลช้างต้นพลายแก้วจักรรัศชนกัน แลงาช้างต้นพลายสวัดดิมงคลลุ่ยข้างซ้าย แลโหรทำนายว่าห้ามขาดตรา แลมีพระราชโองการตรัสว่า ได้ตกแต่งการนั้นสรับแล้วจึงเสดจพยุหบาตตราไป ครั้นเถิงฌวัน ๔๓๕ คำ เสดจออกตั้งทับไชยตำบลวัดยมทายเมืองกำแพงเพช ในวันนั้นแผ่นดินไหว แล้วจึ่งยกทับหลวงเสดจไป ครั้นทับหลวงเสดจไปถึงเมืองแครง แล้วจึงทับหลวงเสดจกลับคืนมาพระนครศรีอยุธยา ฝ่ายเมืองพิศณุโลกนั้น อยู่ในวัน ๔๓๑๐ คำ เกิดอัศจัรรยแมน้ำชายหัวเมืองพิศนุโลกนั้น ป่วนขึ้นสูงกว่าฟื้นน้ำนั้น ๓ ศอก อนึ่งเหนษัตรีภาพผู้นึ่งหน้าประดูจหน้าช้าง แลสงสถานประดูจงวงช้าง แลหูนั้นใหญ่ นั่งอยู่ฌวัดประสาทหัวเมืองพิศณุโลก อนึ่งช้างใหญ่ตัวหนึ่งยืนอยู่ฌทองสนามนั้น อยู่กลิ้มลงตายกับที่บัดเดียวนั้น อนึ่งเหนตักกแตนบินมาฌอากาษเปนอันมาก แลบังแสงพระอาทิตยบดมา แล้วก็บินกระจัดกระจายสญไปในปีเดียวนั้นให้เทครัวเมืองเหนือทังงปวงลงมายังกรุงพระนครศรีอยุธยา ในปีเดียวนั้นพระเจ้าหงษาให้พระเจ้าสาวถี แลพญาพสิมยกพลลงมายังกรุงพระนคร แลฌวัน ๔๓๒ คำ เพลาเทียงคืนแล้ว ๒ นาลิกาเก้าบาทเสดจพยุหบาตตราไปตั้งทับตำบลสามขนอน ครั้งนั้นเสิกหงษาแตกพ่ายหนีไป อนึ่งม้าตัวนึ่งตกลูก แลศีรษะม้านั้นเปนสีสะเดียว แลตัวม้านั้นเปนสองตัว แลเท้าม้านั้นตัวละสี่เท้า ประดูจชิงศีรษะกัน

ศักราช ๙๔๗ รกาศก พระเจ้าสาวถียกพลลงมาครั้งนึ่งเล่า ตั้งทับตำบลสะเกษ แลต้งงอยู่แต่เดือนญี่เถิงเดือนสี่ ครั้นถึงวัน ๔๓๕ คำ เพลารุ่งแล้ว ๒ นาลิกาบาท เสดจพยุหบาตราตั้งทัพไชยตำบลลมพะลี แลฌวัน ๗๓๕ คำ เสดจจากทับไชยโดยทางชลมาคไปทางปาโมก มีนกกทุงบินมาทั้งซ้ายทั้งขวาเปนอันมาก นำหน้าเรือพระที่นั่งไป

ครั้นถึงวัน ๕ ฯ ๕ ค่ำ เสดจทรงช้างพระที่นั่งพลาย มงคลทวิปออกดาช้างม้าทั้งปวงอยู่ณริมน้ำ แล พระอาทิตยทรงกลด แลรัศหมีกลดนั้นส่องลงมาต้องช้างพระที่นั่ง มีสงสถานประดูจเงากลดนั้นกั้นช้างพระที่นั่ง ครั้งนั้นตีทับพระเจ้าสาวถีซึ่งตังอยู่ตำบลสระเกษนั้นแตกภ่ายไป ในปีเดียวนั้น มหาอุปราชายกพลลงมาโดยทางกำแพงเพช ตั้งทำนาอยู่ที่นั้น

ศักราช ๙๔๘ จอศก วัน ๒ ฯ ๑๒ ค่ำ พระเจ้าหงษาวาจีสยาง ยกพลลงมาถึงกรุงพระนครศรีอยุธยา ณวัน ๕ ฯ ๑๒ ค่ำ แลพระเจ้าหงษาเข้าล้อมพระนคร แลตั้งทับตำบลขนอนปากคู แลทับมหาอุปะราชาตั้งขนอนบางตรนาว แลทับทั้งปวงก็ตั้งรายกันไปล้อมพระนครอยู่ แลครั้งนั้นได้รบพุ่งกันเปนสามารถ แลพระเจ้าหงษาเลิกทับคืนไป ในศักราช ๙๔๙ นั้น วัน ๒ ฯ ๕ ค่ำ เสดจโดยทางชลมารคไปตีทับมหาอุปะราชา อันตั้งอยู่ขนอนบางตนาวนั้น แตกพ่ายลงไปตั้งอยู่ณบางกรดาน วัน ๖ ฯ ๖ ค่ำ เสดจพระราชดำเนิรออกไปตีทับมหาอุปราชาอันลงไปตั้งอยู่ณบางกรดานนั้น แตกภ่ายไป วัน ๕ ฯ ๗ ค่ำ เสดจพระพระราชดำเนิรพยุหบาดตราออกตั้งทับไชยณวัดเตชะ แลตั้งค่ายขุดคูเปนสามารถ วัน ๕ ฯ ๗ ค่ำ เอาปืนใหญ่ลงสำเภาขึ้นไปยิงเอาคายพระเจ้าหงษา ๆ ต้านมิได้ก็เลิกทับไปตั้งณป่าโมกใหญ่ วัน ๒ ฯ ๔ ค่ำ เสดจพระราชดำเนิรออกไปตีทับข้าศึก ๆ นั้นแตกภายแลไล่ฟันแทงข้าศึกเข้าไปจนค่ายพระเจ้าหงษานั้น วัน ๓ ฯ ๔ ค่ำ เสดจพระราชดำเนิรออกตังเปนทับซุ่มณลมพลี แลออกตีทับข้าศึก ครังนั้นได้รบพุ่งตลุมบอนกับม้าพระที่นัง แลทรงพระแสงทวนแทงลาวทหารตาย ครั้งนั้นข้าศึกแตกภายเข้าคาย แลไล่ฟันแทงข้าศึกเข้าไปจนเถิงหน้าค่าย วัน ๒ ฯ ๓ ค่ำ เพลานาลิกานึ่งจะรุ่ง เสดจยกทับเรื่อออกไปตีทับพญานครซึ่งตั้งอยู่ปากน้ำมุทุเลานั้น ครั้งนั้นเข้าตีทับได้เถิงในคาย แลข้าศึกภ่ายหนีจากค่าย แลเผาค่ายข้าศึกเสียสิ้น แลพระเจ้าหงษาก็เลิกทับคืนไป แลพญาลแวกมาตั้ง ณ บางชาย ครั้งนั้นเสดจออกไปซุ่มพลทั้งปวง ณ บางกรดาน เถิงวัน ๕ ฯ ๓ ค่ำ เพลาอุสาโยคเสดจพยุหบาดตราจากบางกรดานไปตั้งทับไชยณสายเคืองแล้วเสดจไปลแวก ครั้งนั้นได้ช้างม้าผู้คนมาก

ศักราช ๙๕๐ ชวดศก ณ วัน ๒ ฯ ๑๒ ค่ำ แผ่นดินไหว

ศักราช ๙๕๑ ฉหลูศก เข้าแพงเปนเกวียนแลสิบตำลึง ปีดตราพญานรายกำชับ วัน ๖ ฯ ๒ ค่ำ แผ่นดินไหว

ศักราช ๙๕๒ ขารศก วัน ๑ ฯ ๘ ค่ำ สมเดจพระพุทธเจ้าหลวงพระพฤทธาราชนิฤพาน วัน ๓ ฯ ๑๒ ค่ำ มหาอุปรราชายกทับมาโดยทางกาญบุรีย ครั้งนั้นได้ตัวพญาพสิมตำบลจรเข้สามพัน

ศักราช ๙๕๔ มโรงศก วัน ๖ ฯ ๑๒ ค่ำ อุปราชายกมาแต่เมืองหงษา ณ วัน ๗ ฯ ๑ ค่ำ เพดานช้างต้นพญาไชยานุภาพตกออกมาใหญ่ประมาณ ๕ องคุลี ครั้นถึงเดือนยี่ มหาอุประราชายกมาเถิงแดนเมืองสุพรรณบุรีย แลตั้งทับตำบลพังตรุ วัน ๑ ฯ ๒ ค่ำ เพลารุ่งแล้ว ๔ นาลิกา ๒ บาท เสดจพยุหบาดตราโดยทางชลมารค พันไม่ข่มนามตำบลลมพลี ตังทับไชยตำบลมวงหวาน แลณวัน

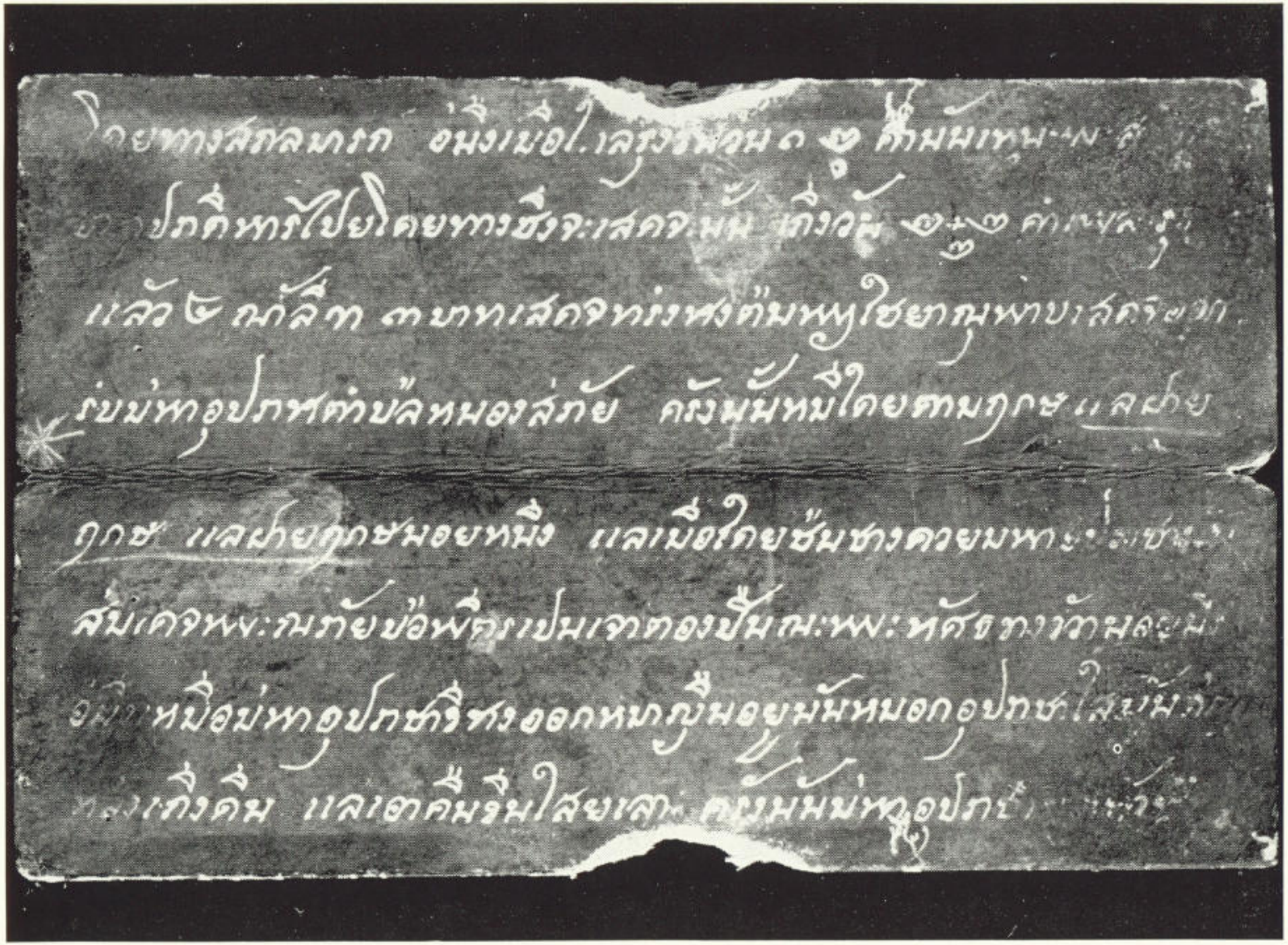

๔ ฯ ๒ (๑๒) คำ เพลารุ่งแล้ว ๒ นาลิกา ๕ บาท เสดจพยุหบาดตราโดยทางสถลมารค อนึ่งเมื่อจไกล้รุ่งขึ่นวัน ๑๒ คำนั้น เหนพระสาริกาธาตุปราฏิหารไปโดยทางซึ่งจเสดจนั้น ถึงวัน ๒ ฯ ๒ (๒) คำ เพลารุ่งแล้ว ๕ นาลิกา ๓ บาท เสดจทรงช้างต้นพญาไชยานุภาพเสดจออกรบมหาอุปราชาตำบลหนองสราย ครั้งนั้นมิได้ตามฤกษ แลฝ่ายฤกษน้อยหนึ่ง แลเมื่อได้ชนช้างด้วยมหาอุปราชานั้น สมเดจพระราชบพิตรเปนเจ้าต้องปืน ณ พระหัตถขางขวาน้อยนึง อนึ่งเมื่อมหาอุปราชาขี่ช้างออกมายืนอยู่นั้น หมวกอุปราชาไส่นั้นตกลงเถึงดิน แลเอาคืนขึ่นไส่เล่า ครั้งนั้นมหาอุปราชาขาดหัวช้างตายในที่นั้น แลช้างต้นพญาไชยานุภาพซึ่งทรง แลได้ชนด้วยมหาอุปราชา แลมีไชยชำนะนั้นพระราชทานให้ชื่อเจ้าพญาปราบหงษา

ศักราช ๙๕๕ มแสงศก ๒ ฯ (๕) ๑๐ คำ เสดจเถลิงพระมหาปรสาท ครั้งนั้นทรงพระโกรธแก่มอญให้เอามอรเผาเสี่ยปรมาร ๑๐๐ ณ วัน ๖ ฯ (๑๐) ๒ คำ เพลารงแล้ว ๓ นาลิกา ๖ บาท เสดจพยุหบาดตราไปเอาเมืองลแวก แลตั้งทับไชยตำบลบางขวด เสดจไปครั้งนั้นได้ตัวพญาศรีสุพรัรณในวัน ๑ ฯ ๔ (๑) คำนั้น

ศักราชได้ ๙๕๖ มะเมียศก ยกทับไปเมืองสะโตง

ศักราช ๙๕๗ มแมศก วัน ๑ ฯ (๗) ๑ คำ เพลารุ่งแล้ว ๓ นาลิกา ๕ บาท เสดจพยุหบาดตราไปเมืองหงษา ครั้งก่อนฟันไม่ข่มนามตำบลลมพลีตั้งทับไชยตำบลมวงหวาน เถิงวัน ๒ ฯ ๔ (๑๓) คำ เพลาเที่ยงคืนแล้ว เข้าปล้นเมืองหงษามิได้ ทับหลวงเสดจกลับคืนมา

ศักราช ๙๕๘ วอกศก วัน ๓ ฯ (๕) ๖ คำ ลาวหนีขุนจาเมืองรบลาวตำบลตเชี่ยรด้วน แล ณ วัน ๕ ฯ (๖) ๓ คำ ฝนตกหนักหนาสามวันดูจรดูฝน

ศักราช ๙๖๑ กุรศก วัน ๕ ฯ (๑๑) ๑๑ คำ เพลารุ่งแล้ว ๒ นาลิกา ๘ บาท เสดจพยุหบาดตราไปเมืองตองอู ฟันไม่ข่มนามตำบลลมพลี ตั้งทับไชยตำบลวัดตาล แลในเดือน ๑๑ นั้นสงกรานตะพระเสาร แต่ราษีกัณไปราษรีดุล ครั้นเถิงวัน ๔ ฯ (๑๐) ๔ คำ เสดจพระราชดำเนิรถึงเมืองตองอู แลทับหลวงเข้าตั้งใกล้เมืองตองอูปรมาน ๓๐ เส้น แลตั้งอยู่ที่นั้นสองเดือน ขาดอาหารพ้นกำลัง ไพรพลทั้งปวงตายด้วยอดอาหารเปนอันมาก ครั้นวัน ๔ ฯ (๖) ๖ ค่ำ ทับหลวงเสดจ กลับคืนมายังพระนครศรีอยุธยา

ศักราช ๙๖๓ ฉหลูศก เดือน ๗ เดือนเดียวนั้นมีสุริยอุปราคาในปีนั้นรับพระอิษวรแลพระนรายเปนเจ้าไปถวายพระภอรพร้อมกันวันเดียวทั้ง ๔ คานหาม

ศักราช ๙๖๔ ขารศก เสดจไปปรพาศลพบุรีย

ศักราช ๙๖๕ เถาะศก ทับพระเจ้าฝ่ายหน้าเสดจไปเอาเมืองขอมได้

ศักราช ๙๖๖ มโรงศก วัน ๕ ฯ (๓) ๒ คำ เสดจพยุหบาดตราจากปาโมกโดยทางชลมารค แลฟันไม้ข่มนามตำบลเอกราช ตั้งทับไชยตำบลพระหล่อ วันนั้นเปนวันอูน แลเปนสงกรานต พระเสารไปราษีธนูเปนองษาหนึ่ง ครั้งนั้นเสดจพระราชดำเนิรเถิงเมืองหลวงตำบลทุ่งดอนแก้ว ฯ

กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ทรงนิพนธ์นันโทปนันทสูตรคำหลวง เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๒๗๙ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมโกศ

"พระบาฬีนนโทปนนทสูตรนี้ พระมหาพุทธสิริเถรเจ้าแต่งไว้แต่ก่อน บ่มิได้ลงพุทธสักราชไว้ ว่าเมื่อแรกแต่งพระบาฬีสำเรจนั้นพุทธสักราชได้เท่านั้นเท่านั้น แลเจ้าฟ้าธรงพระผนวชกรมขุนเสนาพิทักษ์มาธรงแต่งเปนเนื้อความคำประดับครั้งนี้ เมื่อสำเรจนั้นพระพุทธสักราชล่วงไปแล้วได้ ๒๒๗๘ ปีกับ ๓ เดือน ในวาร ๑ ฯ ๘ ๑๕/๙ ทุติยาสาธ ปีมโรงนักสัตรอัฐศก จุลศักราช ๑๐๙๘ ศก แลแต่แต่งพระบาฬีมาคุมเท่าถึงธรงแต่งเนื้อความคำประดับในครั้งนี้ แลจะรู้ว่าว่างอยู่นั้นจะได้ไกลกันสักจี่สิบปีนั้นบ่มิได้แจ้ง เมื่อแรกแต่งพระมหาชาติคำหลวงนั้น จุลศักราชได้ ๘๔๔ ศก แต่งนนโทปนนทสูตรคำหลวงครั้งนี้ จุลศักราชได้ ๑๐๙๘ ศก ว่างกันอยู่ถึง ๒๕๔ ปี นนโทปนนทสูตร ที่พระบาฬีเปนปรกติอย่างเทศนาทั้งปวง มีอยู่ในพระคัมภีร์ทีฆนิกายสีลขันธนั้น ต้งงเอวัมเมก่อนนนโทปนนทสูตรอันมีในพระอัตถกถาแก้พระคัมภีร์อัปปทานี้ อันพระมหาพุทธสิริเถรเจ้า แต่งเปนพระบาฬีคำประดับนี้ บ่มิได้ต้ง เอวัมเมก่อนเลอย บุคคลผู้มีปัญญาอย่าพึงสงไสยว่า นนโทปนนทสูตรนี้นอกคำพระอานนท์แลนอกสังคายนายนนโทปนนทสูตรนี้มีในสังคายนายแท้จริงแล"

ข้าพระพุทธเจ้า นายสัง นายสา } ชุบพระบาฬี

นายทองสุกชุบเนื้อความพระสมุดขาวอย่างนี้โบกด้วยฝุ่นสามครั้ง จิงลงน้ำกันเชื่อมครั้งหนึ่ง จิงเขียนพระอักษร แล้วจิงลงน้ำกันเชื่อมอีกสามครั้ง แม้นว่าต้องน้ำมิได้ลบเลือนเลอย อย่างโบกด้วยฝ่นแลน้ำกันเชื่อมนี้ของหลวงโชฎึกนอกราชการทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย(๑)

พระสมุดนี้ชั่งได้หนัก ๒ ๒/๑/๒

---

(๑) ข้อความท้ายเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวง

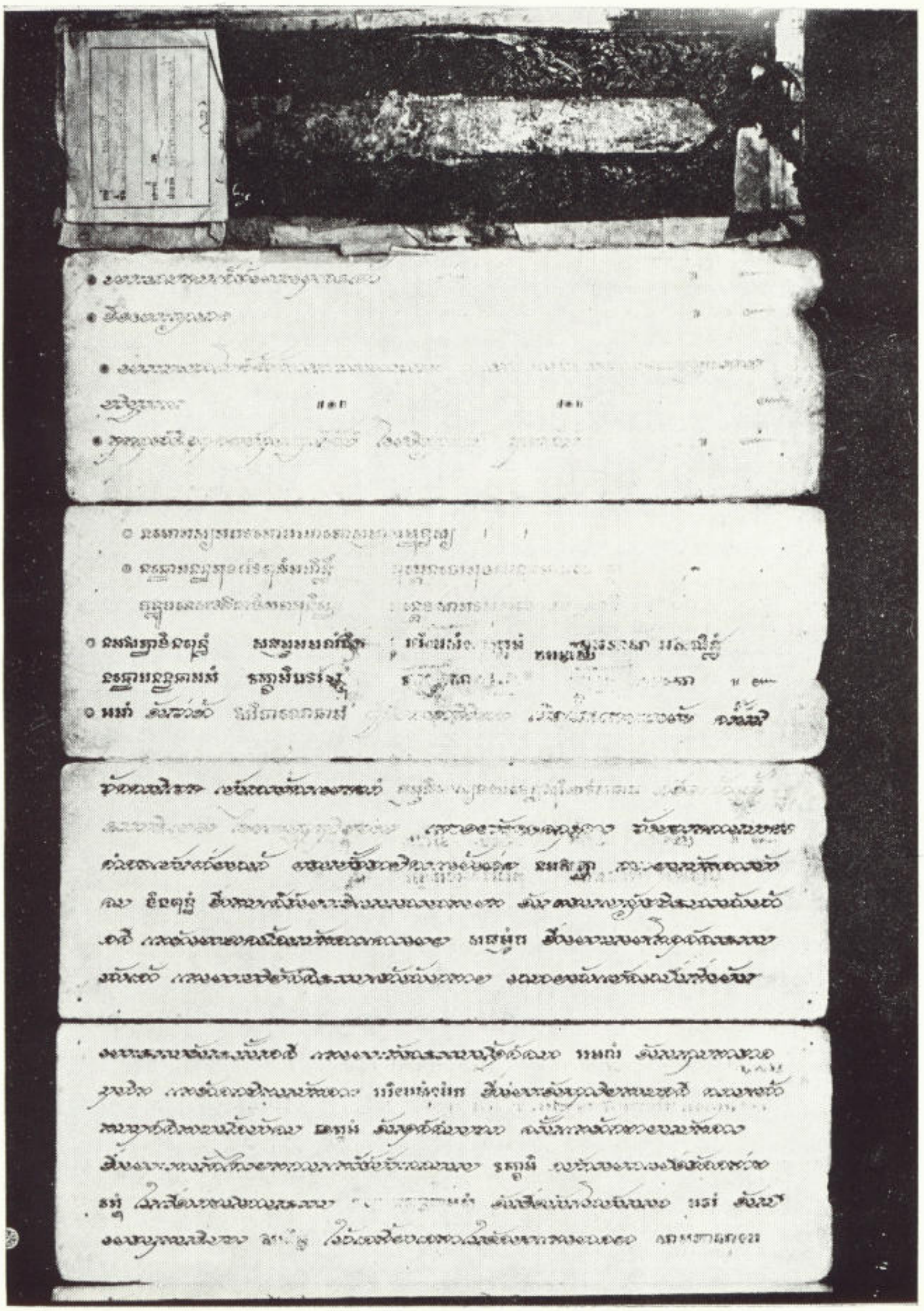

พระกระแสพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

สอบเรื่องราชตำราพระเมรุกรมหลวงโยธาเทพ

กับพระราชพงศาวดาร

ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อเดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

เมื่อสิ้นแผ่นดินพระเพทราชาแล้ว ท่านผู้หญิงเดิม ซึ่งตั้งเป็นพระมเหษีกลาง อันได้เป็นผู้อุปถัมภ์บำรุงขุนหลวงเสือมา ออกไปอยู่ที่ตำหนักวัดดุสิต ซึ่งเป็นตำหนักเดิมของเจ้าแม่วัดดุสิตครั้งพระนารายน์ เห็นจะเป็นจัดการเพื่อจะให้เหมือนครั้งพระนารายน์ ภายหลังตั้งให้เป็นกรมพระเทพามาตย์

พระมเหษีขวา กรมหลวงโยธาทิพ พระมเหษีซ้าย กรมหลวงโยธาเทพ ออกไปตั้งตำหนักอยู่ริมวัดพุทไธสวรรย์ ปีมะโรงโทศก จุลศักราช ๑๐๖๒ โสกันต์ตรัสน้อยที่ตำหนักนั้น เป็นปีที่ ๓ แผ่นดินขุนหลวงเสือ ดูไม่เกี่ยวข้องอันใดในราชการตลอดทั้งแผ่นดิน

ขุนหลวงท้ายพระขึ้นเสวยราชย์ปีจออัฐศก จุลศักราช ๑๐๖๘

ปีเถาะตรีศก จุลศักราช ๑๐๗๓ กรมพระเทพามาตย์สวรรคต ดูการศพจะไม่สู้กระไรนัก เห็นจะไม่ได้เผาในเมือง

ปีมะแมสัปตศก ศักราช ๑๐๗๗ กรมหลวงโยธาทิพทิวงคต ทำการเมรุขื่อ ๕ วา ๒ ศอก สูง ๒๐ วา ๒ ศอก มีพระเมรุทอง ศพขึ้นรถงาน ๗ วัน

ขุนหลวงบรมโกษฐ์ขึ้นเสวยราชย์ปีชวดจัตวาศก จุลศักราช ๑๐๘๔ ราชาภิเศกในวังน่าแลเสด็จอยู่วังน่า ซึ่งไม่เข้ามาอยู่วังหลวงนั้น คงจะเป็นด้วยไม่ไว้ใจพวกวังหลวง กลัวจะยังไม่สิ้นเสี้ยนหนาม แลอีกประการหนึ่งดูก็เก็ดีคล้ายพระนารายน์ สังเกตดูแผ่นดินขุนหลวงบรมโกษฐชอบเล่นอย่างแบบบุราณมาก เช่นมหาดเล็กขี่คอไปสั่งราชการเป็นต้น แต่มีเหตุซึ่งจำให้ต้องเข้าไปอยู่วังหลวงเมื่อภายหลัง คือถูกเจ๊กเข้าปล้นวังเมื่อปีขาลฉศก จึงได้ลงมือซ่อมปราสาท เห็นจะได้เข้ามาอยู่วังหลวงราวปลายปีเถาะสัปตศก ถาปีมะโรงอัฐศก กรมหลวงอภัยนุชิตจึงได้มาสิ้นพระชนม์ที่พระปรัศในวังหลวง เมื่อวัน ๖ ๒ ๑๒ ค่ำ

กรมหลวงโยธาเทพสิ้นพระชนม์ วัน ๒ ๕ ๖ ค่ำ ปีรกาสัปตศก ศักราช ๑๐๘๗ อยู่ในระหว่างเสด็จอยู่วังหน้า แต่ไม่มีปรากฏในพระราชพงศาวดาร

ข้อที่อ้างตัวอย่างพระบรมศพปีฉลูเบญจศก ๑๐๘๕ นั้น คือพระบรมศพขุนหลวงท้ายสระ ซึ่งทำพระเมรุขนาดน้อยขื่อ ๕ วา ๒ ศอก เท่าพระเมรุกรมหลวงโยธาทิพ แต่พระเมรุทั้ง ๒ คราวนี้คงจะเป็นงาน ๓ วัน ๔ วัน ทั้งเก็บพระอัฐิ ฤๅ ๕ วัน ทั้งฉันสามหาบเปล่า ๆ อย่างเดียวกัน ด้วยในขณะนั้นเจ้าแผ่นดินดูกลัวแถบข้างวังหลวงมาก จะเสด็จออกจากวังเสมอน่าจักรวรรดิก็ต้องรีบกลับ

อยู่ได้เพียงชั่วโมงหนึ่งเป็นอย่างช้า แลข้าราชการก็ร่วงโรยเบาบาง เพราะฆ่ากันมาเสียหลายแผ่นดินแล้ว

แผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม ฆ่าขุนนางเก่าครั้งแผ่นดินเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์

แผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ฆ่าขุนนางพวกพระเชษฐา แต่เห็นจะน้อย

แผ่นดินพระนารายน์ ฆ่าขุนนางที่เป็นพวกเจ้าฟ้าไชยและพระศรีสุธรรมราชา เห็นจะเกือบหมด เปลี่ยนใหม่ทั้งสำรับ

แผ่นดินพระเพทราชาฆ่าขุนนางแผ่นดินพระนารายน์หย่อยมาจนถึงไปตั้นครราชสิมา เห็นจะเรียกว่าเกือบหมดได้

แผ่นดินขุนหลวงเสือ เห็นจะฆ่ามาก เพราะคนนิยมเจ้าพระขวัญ ฤาพวกเจ้าพระพิไชยสุรินทร์จะเป็นขุนนางอยู่ไม่ได้

แผ่นดินขุนหลวงท้ายสระเคราะห์ดีไม่ต้องฆ่าใคร แต่ขุนนางแผ่นดินขุนหลวงเสือเห็นจะมีน้อยเพราะอยู่ในราชสมบัติน้อยตั้งไม่ทันเต็มที่

แผ่นดินขุนหลวงบรมโกษฐ ชาววังหลวงเห็นจะตายเกือบหมด แต่สมุหนายกยังถอดเปนพระยาราชนายก ซึ่งนับว่าเปนคนออกหน้าค่าชื่ออยู่คนเดียว เพราะฉนั้นขุนนางตามในจดหมายตำราจึงได้ร่องแร่ง เพราะแรกเสวยราชย์หาคนตั้งไม่ทัน ฤาตั้งผู้ใดขึ้นก็ไม่รู้ตำราเก่าเลยทั้งสิ้น

คิดดูในระหว่าง ๘๐ ปี ฆ่าเทิ้งกันเสียถึง ๗ ครั้ง เกือบปน ๑๓ ปี ฆ่ากันครั้งหนึ่ง ฤาถ้ารอดตายก็กลายเปนไพร่หลวงแลตะพุ่นหญ้าช้าง ถ้าจะนับพวกที่ไม่ตาย ก็ต้องว่าผู้ดีกลายเปนไพร่ ๆ กลายเปนผู้ดีถึง ๗ ครั้ง ใน ๘๐ ปีนั้น ๆ(๑)

(๑) จากเรื่องเรื่องสมเด็จพระบรมศพ จดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่า ฉบับพิมพ์ปี ๒๔๕๙ หน้า ๑–๓

เรื่อง จดหมายการพระศพ

สมเด็จพระรูป จัดพุทไธสวรรค์ กรุงเก่า

(๑) วัน ๒ ฯ๖ ค่ำ จุลศักราช ๑๐๙๗ ปีเถาะสัพศก[๑(๒)] เพลาย่ำฆ้องค่ำแล้ว ๓ บาท สมเดจ์พระรูปเจ้า-(๓) เสรจ์นิฤาภาณ ณ่ วัดพุไทยสวัรร ฯ เสดจ์ลงไป ณะพระศภจึงทรัง ฯ สังว่าให้เชินสมเดจ์พระบรัมศภ ขึ้นไปไว้ ณ่พระที่อนังจักระหวัดไภยชัลมหาปรา-สาททนั้นแล พระธรรมา ฯ กราบทูลพระก่รรุนา ฯ ด้วยการจ่ตั้งเครื่องพระมหาก่ถิน(๔) สำมรับการสมเดจ์พระบรมศภ แลคนแห่แลจ่หามพญาณุมาดนั้นน้อยมิครับการ จึง ฯ ทรัง ฯ สังวา ให้วานเอาล้อมพระราชวัง ๖๐ คน แบงให้ข้าง พระอพิรัม ๓๐ พระราธียาร ๓๐ ๖๐ คัน(๕) แลที่อจ่ตั้งเครื่องณ่พระธินั่งจักระหวัดนั้น ฯ ก่ให้ตั้งการตามสมควรที่ษ

แลครั้นณ่วัน ๔ ฯ ๖ ค่ำ[๑๒] เพลาบายแล้วโมง ๑ ฯ เสดจ์ ฯ ลงไปเชินสมเดจ์พระบรมศภ ครั้นเพลาย่ำฆ้องค่ำ ชาวที่จึงเชินพระเฉลียงเงิน(๖)เข้ามารับสมเดจ์พระบรัมโกฎลงพญาณุมาด ๓ คาน ซึ่งตั้งอยู่ ณเรือพระที่อนั่งนั้นแล้วจึงเชินสมเดจ์พระบรมศภแหเปนกระบวญมาตามทางชณมาต ล้นเกล้า ฯ ก่เสดจ์ ฯ มาด้วย

ครั้นถึงฉหนวนประทับเรือณ่ท่าปราบ(๗)แล้ว จึง ฯ ทรัง ฯ สังให้เชินสมเดจ์พระบรมศภขึ้นจากเรือพระที่อนั่งแล้ว แลเรือพระที่อนั่งซึ่งล้นเกล้า ฯ ทรงมานั้น ถอยหลังลงไปยประทับ ณ่ ขนานประจำท้าพระราชวังหลวง แลขุนทิพภัยชนคุมพระราธยานทองลงไปยรับเสดจ์ ฯ จึงเชินเครื่องสิบแปดอยางกลางแหเสดจ์ ฯ ไปหนาจวญทหารใน ไปเช้าปรตูท่าปราบตามสมเดจ์พระบรัมศภ ถึงพระที่นังจักระหวัดภัยชนม่หาปราสาท

แล้วเสดจ์ ฯ ขึ้นเกยฝายขวา แตสมเดจ์พระบรัมศภนั้น ชาวที่อเชินพระเฉลียงเงินต่อชาวเครื่องไปรับสมเดจ์พระบรัมศภจากพญาณุมาตขึ้นบนร้านม้าชั่งศรีตำรวจ์ทำไว้ข้างพระที่อนั่งนั้น ล้นเกล้า ฯ เสดจ์ขึ้นเกยฝายขวาแล้ว เสดจ์ออกมาให้เชินสมเดจ์พระบรมศภเข้าไปในพระที่อนั่งตั้งเหนือพระเบจาแลวจึงเชินเครื่องพระอพิรัม ๕ ชั้นเข้าตั้ง ๓ ด้าน เปนเครื่องสูง ๔ คู้ แลถานเครื่องนั้นเปนพนักงาน ๔ ตำรวจ์ กานขาดได้เอามาตั้งมีแจ้งอยู่ในยแผนที่อพระที่อนั่งจักระ-หวัดนั้นแล้ว ครั้นเชินสมเดจ์พระบรัมศภขึ้นตั้ง

---

(๑) อักษรวิธีตามต้นฉบับ

๑(๒) พุทธศักราช ๒๒๗๘

(๓) สมเด็จเจ้าฟ้าสุดาวดี กรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นพระมเหษีซ้ายสมเด็จพระเพทราชา เมื่อจะสิ้นพระชนม์ ทรงผนวชเป็นชี จึงเรียกในหนังสือนี้ว่า พระรูป

(๔) ที่เรียกเครื่องพระมหากฐินในหนังสือนี้ หมายความว่าเครื่องสูง คือ อภิรุม ชุมสาย แลบังแทรกรวมกัน

(๕) การที่ถึงกราบบังคมทูลขอเรียนพระราชปฏิบัติเรื่องเกณฑ์แห่ขาด ๖๐ คน ชวนให้เห็นว่าในครั้งนั้นผู้คนรับราชการจะบกพร่องมิใช่น้อย

(๖) พระเสลี่ยงก็เห็นจะทำนองที่เรียกว่าพระเสลี่ยงหิ้ว แต่ในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ไม่ปรากฏว่ามีเสลี่ยงเงิน

(๗) ท่าเจ้าปราบนั้นอยู่ทำนองท่าขุนนางในกรุงเทพ ฯ

เหนือพระเบจาสำเมรจ์แล้ว ล้นเกล้า ฯ จได้เสดจ์ ฯ กลับออกไปปรตูท้าปราบ ดูจ ฯ เสดจ์ ฯ มานั้นหามิได้ แลชาววังเชิ้นพระเฉลียงงา(๑)เข้าไปรับเสดจ์ ฯ ณ่ เกยหลังพระที่นั่งจักระหวัดแล้วเสดจ์มาทางปรตูหลังพระที่นั่งจักระหวัดมาตามทาง เสดจ์ ฯ เข้าไปข้างในย แลเครื่องแหนั้นอยุดอยู่แต่ต้นมเกลือแล้วเสดจ์ ฯ ไปตามท้องฉนวญข้างในยลงเรื่อพระที่นั้งณ่ขนานประจำท้า เสดจ์ ฯ ออกมาพระราชวังบวร ฯ ที่อเดียว ครั้นถึงวันพระ ๑๕ ค่ำ เสดจ์เข้าไปปรนิบัตรพระสงฆเสม่อวันแล ๓๐ รูป แลพิเสดตั้งเทียบสำรับหน้าโรงข้างฝายซ้าย

แลอยู่ณวัน ๑ ฯ ๓ ค่ำ ปีเถาะสัพศักพญาอภัยะมลตรียผู้ว่าที่อสมุะหะนาญกรับพระราชโองการ ฯ สังวาฤกจ์ได้เชิ้น สมเดจ์พระบรมศภเจ้ากรมหลวงโยธาเทพมาจากพระที่นังจักระหวัดไปยังพระเมรุ ณวัน ๕ ฯ ๓ ค่ำ เพลารุ่งแล้ว ๔ บาด ให้เจ้าพนักงานแตงการไว้ให้ครบจ้งทุกพนักงาน แล ณ่วัน ๖ ฯ ๓ ค่ำ หลวงเทพวรชุนกราบทูลพระก่ะรุนาฉลอง ฯ ว่าเมื่อล้นเกล้า ฯ จ่เสดจ์ ฯ เข้าไปอยู ถวายพระเพลิ่งนั้นแลพระที่อนั้งจักระหวัดเชิ้นสมเดจ์พระบรมศภอย่แล้วจ่แตงที่อรับเสดจ์ขณ่พระที่นั่งองไดย แล้วแต่จ่ทรังพระก่ะรุนาจึง ฯ ทรัง ฯ สังแก่หลวงเทพว่าพระที่นั่งจักระหวัดนั้นสมเดจ์พระบรมศภอยู่แล้ว ก่ให้แตงไว้ณ่พระตำนักตึก ที่อพระปรัดซ้าย(๒)นั้นกอร แลจ่ได้เสดจ์ ฯ ไปอยู่แรมหามิได้ แตให้เตรียม พรม / เสื่อ ไว้ให้พร้อม ครั้นเพลาเชิ้นสมเดจ์พระบรมศภออกจากพระที่นั่งจักระหวัด แล้วให้เจ้าพนักงานมาแตงที่อรับเสดจ์ ฯ ณ่ พระที่อนั้งจักระหวัดตามอยางเมื่อครั้งสมเดจ์พระบรมศภณปีฉลูเบญจศักนั้น(๓) แลซึ่งจ่ปลุกพระที่อนั้งเอยนแลพระตำนัก แลเรือนพระราชทาน แลโรงพิเสดโรงน้ำร้อนนั้น ให้ทำตามแผนที่อเมื่อครั้งปีฉลูเบญจศกนั้นเทิ้ย

แลครั้นการสำเรจ์แล้วอยู่ ณ่ วัน ๓ ฯ ๓ ค่ำ ๑๒ เกนให้นายศรีเถียร นายจำหนัง / นายเจษฎา แตงที่อณ่พระที่อนั้งจักระหวัด ให้นายปลัดขุนรักษมลเทียรแล หมื่นจง / นายปลัดวัง ซ้ายสรรวัดตรวจ์ตราดูการ ให้แตงที่อรับเสดจ์ ฯ แลคนเขาอยู่รักษาประตูแลการทังปวง

อนึ่งเกนให้นายรัตณบันยง นายจันทมลเทียรคุมพ่นักงานเสือพรมม่านเบาะแตงที่อในพระเมรุ แลขุนบำเมร่อภักเอาแผนที่อครั้งสมเดจ์พระบรมศภณปีฉลูเบญจศก ๆ ก่ราช ๑๐๔๕ ปีนั้นไปดูให้ผูกม่ารที่อให่ญยทิดอุดรทางเสดจ์ ฯ ออกพระสงฆนั้น ผูกม่ารแพรพื้นขาวปักทองแกมไม่เบญพรรผูกสองไขย แลม่านนั้นสั้นจึงเอาม่านช่องกุฎอย่างดีตอริมเสาทั้งสองข้าง แลสายม่านไขนั้นไว้ข้างเสาหน้าฉารตวันออกฝายซ้าย แลม่ารข้างที่อทังสองข้างนั้นม่ารชองกุฎผูกแตเสาพระเมรุ แล้วผูกเสามุคปรตูพระเมรุไปร่วมเอาเกตปรตูทิศอุดรนั้นทัง ๒ ข้าง แลม่ารซึ่งผูกต่อมาถึงปรตูพระเมรุนั้นผูกม่ารหน้ากากพื้นแดงทังสองข้างแลม่ารสลักทางเสดจ์ ฯ ชั้นไนยนั้นผูกม่ารมะชลิปตำอยางดี

---

(๑) พระเสลี่ยงงาเห็นจะอย่างเดียวกับเสลี่ยงที่เจ้านายทรงในกรุงเทพ ฯ นี้ สำหรับทรงในพระราชวังด้วยเล็กกว่าพระราชยาน

(๒) ตำหนักตึกที่ปรัดซ้าย ถ้าหมายความว่าพระปรัดซ้าย ๆ อยู่ระหว่างพระที่นั่งวิหารสมเด็จกับสรรเพชญปราสาท ถ้าหมายความว่าตำหนักตึกหลังพระปรัดซ้ายอยู่ทรงที่พลับพลาตรีมุขใหม่เดี่ยวนี้

*(๓) พุทธศักราช ๒๒๗๖ คือพระเมรุพระบรมกพสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

๑

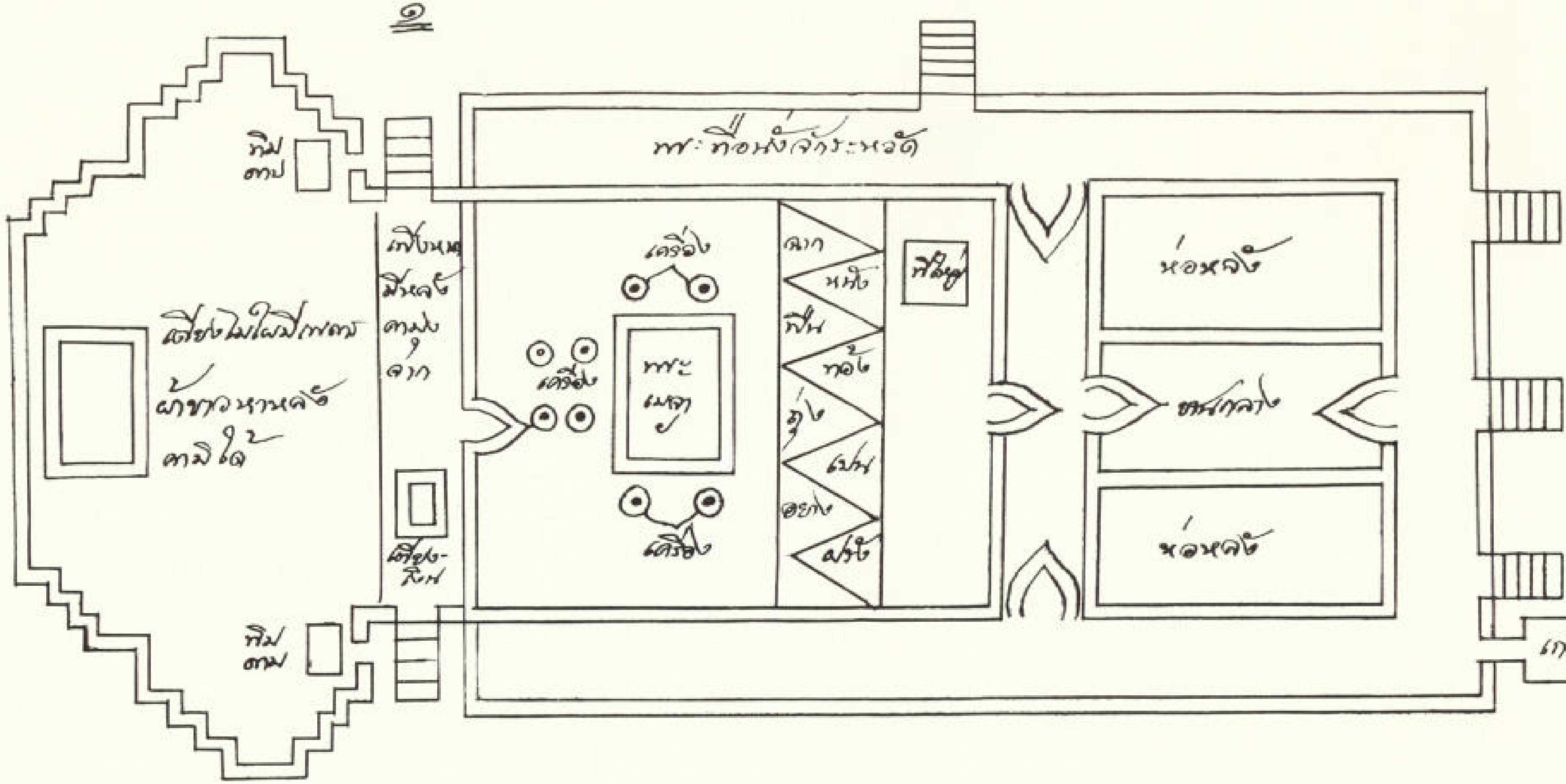

๑ แผนที่พระเมรุ พระบรมศพพระรูปณวัดพุทไธสวรร ณ ปีมะแมสัพศก ๖๓

o - - - - เสียรว่าไม้เหมหนัน ต่อยืนมั่
เสาเลนไม้เหมอวันร ๓

๖๒

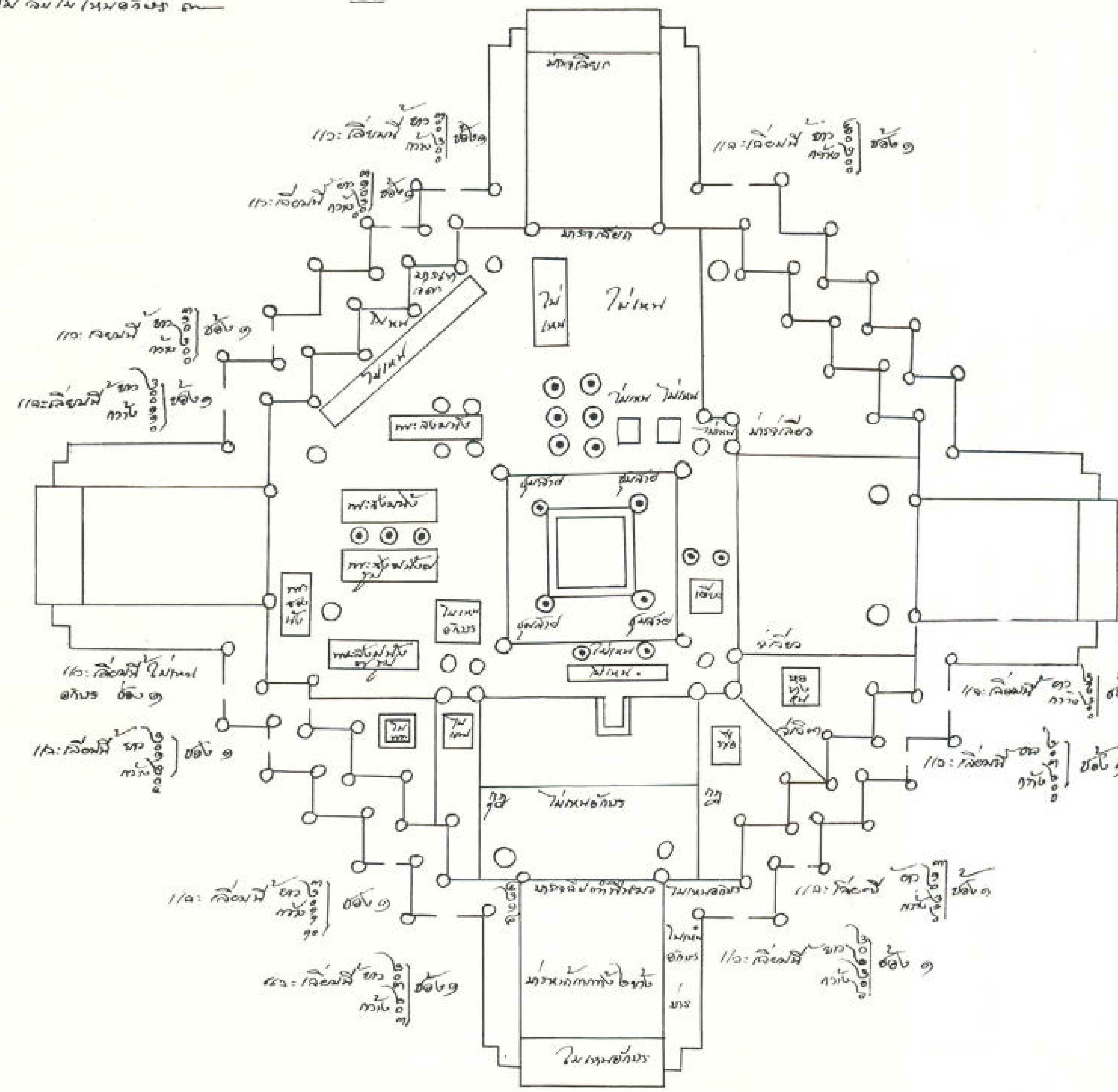

สองไขย แลชั้นนอกนั้นผูกม่ารลายฉีกพื้นขาว สองไขย แลจ่ได้มีเพดานผ้าขาวในทือด้วยหามิได้ แลผูกม่ารต่อหน้าฉารฝายซ้าย ตรงทือเฝานั้น นั้นเลี้ยวมาตามเกษเอาปรตูมุกทิดบูรรณ ม่าน ช่องกุฏพื้นต่าง ๆ กัน แลผูกม่ารเชิงพระเมรุ ปลายทือเผ่าเลียวหย่อไปตามเกด ถึงปรตูทิดบูรร นั้น ม่ารจ่เลียก แลม่ารวงเดือนพื้นแดง ผูกม่าร ทือใหญ่ยฝายขวาเปนทือข้างในยสองผืน แลม่าร สลักทือข้างในย ๓ แหง ปรตูทิดบัตฉิมแลปรตูทิด ทักษินนั้นผูกปรตู แลสองชั้น ม่ารจ่เลียกแวกหา สายใขมิได้ แลผูกม่ารณ่เสาพระเมรุต่อม่ารวงเดือน แลวมาถึงม่ารผูกปรตูทิดทักษิน ผ่ายต่วันตก ม่ารลายฉีกพื้นขาวทรัพขาวนั้นพระคลังในยเอามา สงให้ชาวม่ารผูก ๘ ผืน แลม่ารผูกเชิงพระเมรุแต มุกปรตูทิดทักษินขางต่วันออก เลี้ยวหย่อตามเกด มาถึงปรตูมุกพระเมรุทิดบูรรขางใต้นั้น ชาวม่ารไป ญี่มม่ารรูปเทวดามาแตวัดพระศรีสรรเพช มาผูกริม มุกข้างเหนือนอกม่ารแถวทือเผว์นั้นผืนนึ่งด้วย ประสมกับม่ารจ่เลียกซึ่งผูกเชิงพระเมรุนั้น แลม้าน สลักปรตูทิดบูรรชั้น นอก ในย นั้นม่ารลายฉีกพื้นขาว มิได้แวกมีสายใขยหามิได้

อนึ่งผูกม่ารไนยพระมรดับพระเมรุทองทือ เสาแฝดล้อมพระเบญจาทิดอุดร แลทิดบูรรนั้นผูก ผูกม่ารแพรพื้นเขียวน้ำเงินบักทองแกมไหม่ยเบญ พรัรปรดับแวน แลม่ารผูกทิดทักสินแลทิดบัตฉิม นั้นม่านพื้นแดงบักทองแกมไหมยเบจพรัรปรดับ แวนเหมือนกัน แลผูกม่ารนั้นด้วยสายได้ มีศรี อยู่[๑]ตรึงต้นเสากลางเสา แลสอดสายม่ารเข้าใน ศรีอยู่กลางเสาผูกไขยอยางผูกพระทือนั่งออกโรง[๒] ณ่พระทือนั่งสรรเพชปราสาท แลจ่ได้เอาราวเหลก ตางสายม่ารใหญ่ย ดุจนึงกรังสมเดจ์ พระบรมศภ ณ่ปีฉลูเบญจศกนั้นหามิได้ ครั้นผูกม่ารแล้วรูดรอบ ผูกเข้าไว้กับเสาพระเมรุทัง ๔ ทิดแลตรึงศรีอยู่ผูก ม่ารแลเสาพระเมรุนั้นสูงแลเพดานกำมญี่พื้นแดง บักทองกัลปะตุ้นยางเทษซึ่งผูกไนยพระเมรุนั้น สูงพ้นม่ารพระเมรุขึ้นไปย

แลครัน ณ่วัน ๔ ฯ ๓ ค่ำ ๔ ตำรวจ์แลสนม ตำมรวจ์นอก เชิญพระม่หาพิไชยราชรฏกฤษฎา ทาน แลพระพิไชยราชรฏโยง พระพิไชย-ราชรฏ ปรายเข้าตอก อานหนังสือ มาตั้งตามกระบวญหน้า ปรตูตัดขวา[๓] ครั้นเพลาบายแล้วโมง ๑ เสดจ์ฯ มา แตพรราชวังบวร ฯ จได้อยูแรมหามิได้ ครั้นเพลา บายแล้วสามโมง เสดจ์ ฯ กลับออกไปยพระราช-วังบวร ฯ ต่อเพลาตี ๑๑ ทุ้ม จ่รุ้งขึ้น ณ่วัน ๕ ฯ ๓ ค่ำเสดจ์ ฯ มาแตพระราชบวร ฯ ขุนทิบภัยชลคุม พระฉเลียงงาลังไปยรับเสดจ์ ฯ ณ่ขนานน้ำปรจำท้า พระราชวังหลวง จึงเสดจ์ขึ้นมาตามพระฉนวญ ไหญ่ย[๔]ออกฉนวญวัดพระศรีสรรเพช เลียวมาตาม ฉนวญปรทับเกยข้างไนย นั้นได้แหเตบังพระสูรร แลเครื่องพระอพิรมนั้นจ่ได้แหด้วยมิได้ ครั้นเพลา รุ้งแล้ว ๔ บาด ชาวทือมารับเอาพระเฉลียงเงินต่อ ชาวเครื่อง เข้าไปเชิญสมเดจ์พระบรมโกฏขึ้นบน

(๑) ศรีอยู่ : สายยู ?

(๒) พระที่นั่งออกพระโรงเห็นจะหมายว่ามุขเด็จ

(๓) ประตูตัดขวา เข้าใจว่าประตูสกัดกำแพงพระราชวังกับกำแพงพระนครข้างตะวันออก

(๔) พระฉนวนใหญ่นี้ตั้งแต่ประตูฉนวนน้ำ ตลอดไปทางพระมหาปราสาทยังมีรอยถนนอยู่ ทางเสด็จในพระราชวังครั้งกรุงเก่าทำฉนวนมีหลังคาแทบทั้งนั้น ในพระราชวังบวร ฯ กรุงเทพ ฯ ยังเอาอย่างมาทำ

ตอชาวเครื่องเข้าไปเชิญสมเดจ์พระบรมโกฎ[๑]ขึ้นบนพระเฉลียงเงิน แล้วจึงเคลื่อนลงจากพระที่นั่งจักระหวัด จึงเบ่าแตรสัญา แล้วให้ตี ฆ้อง กลอง ปรโคมอยู่ แลข้าทูลอองฯ จึงแหมาตามกระบวน ผ้าขละ ๕ คู่ ครั้นถึงพญาณุมาด ๓ การ แล้วจึงเชิญสมเดจ์พระบรมโกฎขึ้นจากพระฉเลียงแล้ว พระรัตณโกษา ชาวพระมาลา ชาวพระภูษา จึงเชิญพระลองเข้าปรกับพระบรมโกฎ แลสนมตำบรวจ์นอกอญ์ม พญาณุมาด ฉเลียงงา สำรับพระราชทานนั้นต่อชาวเครื่อง เจ้ากรมหมื่นอินภักดี[๒]ทรงพญาณุมาตโยง แลพระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นจิตรสุนธร ทรงพญาณุมาดปรายเข้าตอก แลพระสังฆราชขี่ฉลียงงาอานหนังสือแลนายชวาพระคลังเอาผาขาวโยงมาสงให้พระรัตณโกษาผูก แล้วจึงเชิญพญาณุมาตแลคู่แห ๒๕ คู่ ซึ่งนายปลัดวังขวาตรวจ์ไว้นั้นเข้าบันจบเปน ๓๐ คู่ แหมาตามกระบวญ ล้นเกล้าฯ เสดจ์ฯ ลงพระราชญานทองณเกยผ้ายขวา แหเลี้ยวมาหน้าพระที่นังจักระหวัดผ้ายซาย ตามสมเดจ์พระบรมศภ มาถึงพระมหาพิไชยราชรฎกฤษดาทานแล้ว ชาวพระมาลาจึงเชิญพระเฉลียงเงินเข้ามารับสมเดจ์พระบรมโกฎขึ้นพระมหาพิไชยราชรฎกฤษดาทานแล้วจึงเชิญพระลองซึ่ง ขุนอินชางทอง หมื่นมไหยสัวรรชางทองมีชื่อเล้ว ตังไว้บนพญาณุมาต นั้นปรกับพระบรมโกฎแล้ว ชาวพระมาลารับเอาสายไหมซึ่งสนม ซ้าย ขวา เบ็กมาสงให้นั้นผูกรยางพระบรมโกฎ แลพระรัตณโกษานั้งหน้า แลนายชาวพระมาลานั่งหลังพระมหาพิไชยราชรฎ แลเกนแห ๒๕ คู่ ซึ่งแหมานั้นเข้าบันจบด้วยกันกับเกนแหทังปวงซึ่ง ม่หาดไทย กรลาโหม เกนตรวจ์เตรียมอยู่หน้าพระมหาพิไชยราชรฎนั้น ครั้นพร้อมกันแล้วฯ ทรงฯ สั่งให้พระท้ายน้ำตีกลองสัญา แล้วจึงเชิญสมเดจ์พระบรมศภเข้าไปตามกระบวญ

ครั้นถึงต้นกำพฤษพระคลังพิเสดต้นมือ ๒ ต้นนั้น หลวงไชยมลตรียว่าที่อมหามัลตรีย ตีฆ้องสัญาให้อยุดพระมหาพิไชยรารฎแล้ว ข้าทูลอองฯ เกนแหทังปวง กลับหนามากราบถว่ายบังคมสงบอยู แตมหาดเล็กถือพระแสงแลอินพรมชาวเครื่องพระอพิรมนั้นอยืนกลับหน้าเข้ามาถือเครื่องปรนมืออยู จึงทรงโบกพัชณีให้ถึงทานทั้ง ๒ ต้นแล้วพระท้ายน้ำจึงตีกลองสัญา แลวเชิญสมเดจ์พระบรมศภแหมาตามกระบวญ ครั้นถึงต้นกัรรญพฤกพระคลังในใกล้พระพลานักเสดจ์ฯ[๓] เผ้าอยูบนพระพลาตีฆ้องสัญาอยุด แลข้าทูลอองฯเกนแหทังปวงนั้น กราบถ่วายบังคมสงบอยู่ตามกรบวญแล้ว ทรงโบกพัชนีให้ถึงทานอีก ๒ ต้นสำเรจ์แล้วจึงตีฆ้องเชิญเสดจ์พระบรมศภไปถึงพระเมรุ จึงตีฆ้องอยุดพระม่หาพิไชยราชรฎไว้ตรงหน้าปรตูพระเมรุทิดบูรรแต่เพลาเช้าโมง ๑/๔ บาด[๔]แลพระ

---

(๑) ในหนังสือนี้เรียกพระโกษฐ หมายว่าลองใน เรียกพระลอง หมายว่าพระโกษฐที่ประกอบนอก

(๒) กรมหมื่นอินทรภักดีองค์นี้สงสัยกันอยู่ ไม่แน่ว่าจะเป็นเจ้านายในรัชกาลไหน สันนิษฐานกันว่าจะเป็นเจ้าพระพิไชยสุรินทร์ ที่สมเด็จพระเพทราชามอบราชสมบัติพระราชทาน

(๓) นักเสด็จนี้เป็นเจ้านายผู้ใหญ่กรุงกัมพูชา เข้ามาเฝ้าฤาเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุง ประหลาดอยู่หน่อยที่ในจดหมายเหตุนี้ว่าเฝ้าอยู่บนพลับพลา ที่เรียกว่าพลับพลา เห็นจะเป็นโรงพื้นเตี้ย ๆ อยู่ไม่ห่างดิน

(๔) อ่านว่าเช้า ๑ โมง ๔ บาท : ๐๗.๒๔ นาฬิกา

รัตณโกษาชาวพระมาลาจึงเชิ่นพระลองออกจาก พระบรมโกฏแลว ชาวที่ / ชาวพระมาลา จึงเชิ่น พระเฉลียงเงินเข้ารับสมเดจ์พระบรมศภไปไนย พระเมรุ แล้วเวียนออกนอกเสาแฝด ๓ รอป แล้วจึงเชิ่นสมเดจ์พระบรมศภขึ้นตั้งเหนือบพระเบญจาแล้วจึงเชิญพระลองปรกับเข้าไว้ แล ขุนพรมพิจิต ขุนเพจ็วกรร(๑) แลช่างมีชื่อเอาฉัด ปรวะหลำ แก้ว / ทองอังกฤษ ราชวัดมาปรดับ แล พันทอง จึงเชิ่นเครื่องพระมหาก่ฉิน เข้าตั้งไนย พระเมรุ ๒๘ องค แลให้เนื่องชุมสาย ๔ มุม พระเบญจาแล ทิศอาค่เน / ทิศห่รดี ๒ ทิศนี้ศรีแดง แลทิศภายับ / อิสาร ๒ ทิศนี้ศรีไบตอง แลเครื่องพระอพิรม ตั้งทิศบูรร พระอพิรม ๕ ชั้นเขียวคู่นึ่ง บังแซกศรีเหลืองปูทองคู่ ๑ ศรีดำปูทองคู่ ๑ อพิรม ๕ ชั้น ศรีเหลืองปูทองคู่ ๑ เครื่องชุมสาย ศรีแดงคู่ ๑ / ศรีไบตองคู่ ๑ ๒ คู่เข้ากันตั้งทิดบูรร ๖ คู่ แลเครื่องตังทิศทัศสินอพิรม ๕ ชั้นศรีไบตองคู่ ๑ / บังแทรกแพรเหลืองปูทองคู่ ๑ / ชุมสายศรีเหลืองปูทองคู่ ๑ ๓ คู แลเครื่องตั้งทิศบัตฉิม อพิรม ๕ ชั้น ศรีเหลืองปูทองคู่ ๑ / ศรีน้ำเงินคู่ ๑ ๒ คู่

แลเครื่องตั้งทิศอุดรพระอพิรม ๕ ชั้น ศรีแพรเขียวน้ำเงินคู่ ๑ เข้ากันเปนเครื่องตั้งไนพระเมรุ ๒๘ องค แลถารเครื่องนั้น จำมลักเปนกลีบบัวปี่ตทองคำเปลว แลราวเทียนจงกลแลเตียงแว่นฟ้าแลเตียงสำมรับเทษนา แลฉากแผงสำมรับบังเพลิงนั้นเปนพนักงาน ๔ ตำมรวจ์ นายด้าน พระเมรุเอามาสงให้พนักงาน ชาวพระมาลา / ชาวเครื่อง / ชาวสนำม / ชาวสุพรัต ตัง แตงตามพนักงาญ แลโคมเขาแพะซึ่งแขวนวางเครื่องนั้น เปนพนักงาญหมื่นภาชนะพระคลังไนยเอามาสงให้ขุนอินทราทิดสนม ๆ ได้ตาม แล ขุนภูเบญญรัก / ขุนสุเรนทรักษา ชาวที่อยกราวจงกลมาตั้งนอกม่ารใหญ่ยหน้าพระที่อนั่งราว ๑ แล ฯ ทรง ฯ ว่าแตงที่อแลผูกม่ารมุกทิศอุดรนั้นผิด จึง ฯ ทรง ฯ เรียกเอาแผนที่ไปทอดพระเนตร แล้วทรงว่าแผนที่อณปีฉลูเบญจศกนั้นผิดเพียรอยู่(๒) ผูกมารต่อที่อผ้ายชายมาที่อเผ้า แลวเลียวมาตามเกษออกไปเอามุกเกษ ปรตูทิศบูรรนั้นผิดพระสงฆนั่งฉันแลสดับพระกอรนั้นแคบผิดที่อนึ่ง

อนึ่งทอดที่อเผ้าในม่ารนั้นกผดที่อนึ่งอีกเล้า

อนึ่งผูกม่ารไนยที่อแตเสาพระเมรุไหญ่ยไปผูกเสามุคพระเมรุทิศอุดรแล้ว ไปผูกเสาเกดมุคปรตูพระเมรุให้เปนตรวย มิได้ตรงเปนเหลี่ยมนั้นก่ผิดอีกแหง ๑

อนึ่งม่ารทิศขางใต้นั้นก่มิได้ผูกเลียวไปตามเกษ แลผูกแตเสาพระเมรุขึงตรงไปถึงแผงพระเมรุทีเดียว ให้ที่อขางไนยแคบก่ผิดอีกแหง ๑ จึง ฯ ทรง ฯ สังจหมื่นไวยวรนาฏว่าให้ผูกม่ารไนที่อนั้นตรงออกไปนอกเสามุก แลให้ผูกม่ารสลักที่อเผ้าแลผูกม่ารต่อที่อไหญ่ยไปถึงที่อเผ้านั้นญาให้

(๑) ขุนเพชฌกรรม ช่างจิตรกรรม

(๒) ผิดเพี้ยน

เลี้ยวไปตามเกษเล้ย ให้ผูกขึงตรึงไปเอาเหลี่ยมเกษมุคปรตูทิศบรรทีเดียว

อนึงทือเผ่านั้นให้ทอดนอกม่ารสลักข้างทือใหญ่ยนั้น

อนึงม่ารทิศทักษินนั้นอย่าให้ผูกตรึงออกไปยขางแผนทือเกานั้นเลย แลให้ผูกเลียวไปตามเษกแลวขึงตรึงไปผูกเอาเหลียมปรตูทิศทักษินทีเดียว แลทือขางในยจ่อยู่นั้นจิงจ่ได้กว้างก่วาผูกม่ารแตกอร แลให้ นายรัตบันยึง นายจันมลเทียร แตงทือ แลปูเสือพรมอยางตำอยางสูง แลผูกมารรับเสดจ์ตามจ่หมืนไววรนาฏรับสังนั้น จ่ได้ ฯ ทรง ฯ ตำนิะปรการไดยหามิได้นั้น แจ้งอยู่ในยแผนทือไหมยนันแล้ว

แลเมือวันแรกเชิญพระบรมศภไปถึงพระเมรุนั้นเพลาเช้าฉ่วัน ๕ ฯ ๑๔ ค่ำ พระสงฆจได้รับพระราชทานฉันสดับพระกอรหามิได้ แลครั้นเพลาเช้าโมง ๗) เสดจ์พระราชดำเนิน ๕ กลับเข้ามาตามฉนวญปรตูฉ่กรไชย(๑)มาอยู่พระทือนั้งจักระหวัด แลจ่ได้เสดจ์อยู่ฉพระทือนังปรัดผ้ายซ้ายชึง ฯ ทรง ฯ สังให้แตงไว้รับเสดจ์ ฯ นั้นหามิได้ ครั้นเพลาบายแล้วโมง ๓) เสดจ์ ฯ ออกไปฉพระเมรุนั้น พระสังฆราชาฉว่ายพระธรัมเทษนาแจง สหัสไนย ๆ พระเมรุ พระครูเทพมงคลนำมาภิฎ(๒) ๑ อันดับวัดมหาทาตุ คู่สวด ๒๐ ๒๑ รูป

ครั้นจบพระธรัมเทษนาแล้วพระสงฆสดับ ราชาฆณะ ๒๐ พระกอร อทิการสำมัดถะ ๒๓ อทิการปริยัตถะ ๑๗ ๖๐ รูป ครั้นเพลาบายแลว ๕) โมงเสดจ์ ฯ กลับเข้ามาอยูแรมฉณพระทีนังจักระหวัด ครั้นเพลาค่ำเสดจ์ ฯ ออกทอดพระเนตรดอกไม้เพลิง(๓) ครั้นฉ่วัน ๖ ฯ ๑๕ ๓ ค่ำเพลาย่ำฆ้องรุ่งแล้ว ๔ บาท เสดจ์ ฯ ออกไปปรนิบัติพระสงฆรับพระราชทานฉัน ในพระเมรุ ๔๐ สามส้างตะวันออก ๖๐ ๑๐๐ รูป แลพระสงฆนั้นนั้งในยพระเมรุ ๗ แล้ว แลเมือพระสงฆจ่ฉันนั้นให้ยกรูปเทว่าดาเข้าตั้งไว้ในเครื่อง แลบาดตักขางในย ๔๐ บาด ส่งออกมาข้างหน้ายกถว่ายพระสงฆฉันในพระเมรุ แลบาดตักข้างหน้า ๖๐ บาดนั้นถว่ายพระสงฆฉันสามส้างทีเดียว แลพระสงฆฉันทัง ๒ ตำบล เปนพระสงฆ ๑๐๐ รูป แลสำรับของคาว ๔๐ นั้น มีสำรับมุก ๖ สำรับ แลสำรับของฉัน ๔๐ นั้น มีสำรับมุก ๒ สำรับนั้นมีแตปากบาด(๔) แลจ่ไดมีกระจาดด้วยหามิได

อนึงเกนให้ข้าทูลล่อง ฯ ปรนิบัติแลรับบาดสงบาดเปนสองเหลา แลพระสงฆซึงรับพระราชทานเปนสองเหลา แลพระสงฆซึงรับพระราชทานฉันทีสามส้างนั้น ให้นิมลเข้าไปในพระเมรุบันจบกันกับพระสงฆ ๔๐ รูปนั้นเปนพระสงฆ ๑๐๐ รูปด้วยกันจิงสดับพระกอร ๆ เสรจ์แล้วจิงถว่ายไชยทาน ครันเพลาเช้าโมง ๑ เสดจ์กลับมาฉ่พระทือนั่งจักระหวัด จิง ฯ ทรง ฯ สั่งให นายสิท

---

(๑) ประตูนครไชย เป็นประตูพระราชวังชั้นนอก อยู่ด้านใต้

(๒) อ่านว่า มาติกา

(๓) เสด็จออกทอดพระเนตร์ดอกไม้เพลิงที่พระนั่งจักรวรรดิ์ในชยนต์ ซึ่งทำนองเดียวกับพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ที่กรุงเทพ

(๔) ที่ว่ามีแต่ปากบาตร ตรงนี้ควรเข้าใจว่า ลักษณการเลี้ยงพระครั้งกรุงเก่าแม้ในงานหลวง ไม่มีสำรับเลี้ยงพระหมดทุกองค์ ที่ไม่มีสำรับพระฉันคาวหวานจากของฝาบาตร์ ธรรมเนียมเลี้ยงพระแต่โบราณ คงใช้ฝาบาตร์ใส่กับเข้าของหวานเป็นปรกติ ที่มีสำรับนั้นเป็นอติเรก

ม่หาดเล็กถาม ชาววัง / ชาวพิเสด ว่าเตียบมุกน้อย

อนึ่ง ฯ ทรง ฯ สังให้พญาอภัยมลตรีย์ผู้ว่าที่อสมุหะนายก ว่าในพระเมรุนั้นมืดนัก ให้แวะช่องเกดข้างบัลแตภอเสม่อเพดานแลแวะกว้างขาวแจ้งอยู่ในยแผนที่อนั้นแล้ว

ครั้นเพลาบายแล้วโมง ๑/๓ บาดเสดจ์ฯ ออกไปยณ่พระเมรุ พระธรรมโคดมถว่ายพระธรรมเทษนาแจงสหัสไนย พระมหามงคลเทปนำมาภิฎ ๑ คู่ สวดอันดับวัดโคกแสง ๒๐ เข้ากัน ๒๑ รูป ครั้นจบพระธรรมเทษนาจึงสดับพระกอร แล้วชักผ้าเปนพระสงฆ ราชาฆณะ ๑๘ / อทิการสำมัญ ๒๕ / อทิการปริยัด ๑๗ ๖๐ รูป สำมเรจ์เพลาบายแล้ว ๒ โมง ๘ บาด เสดจ์ ฯ กลับมาณ่พระที่อนังจักระหวัด ครั้นเพลาค่ำเสดจ์ ฯ ออกทอดพระเนตรดอกไมเพลิงณ่มุกพระที่อนังจักระหวัด ครั้นจุดดอกไมเพลิงสำเรจ์แล้วเสดจ์ขึ้น แล้วเสดจ์ฯ ออกณ่เตียงเงินตั้งหน้าพระที่อนั่งจักระหวัดนั้น ข้าทูลล่อง ฯ เผ้าพร้อมกันอยู่ ครั้นเพลาทุ่มมีเษดเพลิงไม่ณ่ษาลาฉ่อทานพระคลังไนย แลโรงสังเคจ์ โรงนึง ฉัดเบญจรังคันนึง ตั้งจรังหน้าวัดพระศรีสรรเพชนั้น เสดจ์ออกณ่มุคพระที่อนั่งจักระหวัด ทอดพระเนตรให้ข้าทูลออง ฯ ดับเพลิงจึงปิดปรตูพระราชวังแลปรตูณ่ครไชยไวมิให้คนเดินลุ้มเล้าเข้าออกไปมาได้ครั้น เพลา ๒ ทุ้มเพลิงจึงดับสำมเรจ์แล้ว ฯ ทรง ฯ สั่งให้ผอนเอาราชวัดแลฉัดรายทางตรังหน้าพระที่นั่งจักระหวัดนั้นไปตั้งแทน ครั้นรุ่งขึ้นณ่วัน ๗+๓ ค่ำเพลาเช้า ๔ บาด เสดจ์ ฯ ออกไปณ่พระเมรุ พระสงฆสดับพระกอรร้อยรูป มีแตบ่ากบาดแลกระจาด ๑๐๐ นึง จ่ได้รับพระราชทานฉันด้วยหามิได้ ครั้นเพลาโมง ๑ จึงเสดจ์ ฯ กลับมาณ่พระที่นั้งจักระหวัด แล้วพระราชสมบัดเชิ่นแก้วสูรรการใสภารทองต่ลุมเงินรองออกไปยณพระเมรุ พระศรีมโหสฎช้องเอาเพลิง(๑) พ้าแล้วนายมีใจยภักตรสนมเบิกเอาโคมเงินเหลี่ยมเปนมฤดปแลเทียรเลี้ยงเพลิงพ้านั้นไว้ในยพระเมรุ ครั้นเพลาบายแล้ว ๖ บาด เสดจ์ ฯ ออกไปยณ่พระเมรุ พระธรรมไตรยโลกถว่ายพระธรรมเทษนาแจ้งสหัสไนยนั้น แล พระครูเทพมงคลนำมาภิฎ ๑ / คูสวดอันดับวัดรามวาด ๒๐ ๒๑ รูป ครั้นจบพระธรรมเทษนาจึงสดับพระกอร ราชาฆณะ ๑๐ / อทิการสำมัดถะ ๑๐ / อทิการปริยัด ๑๐ ชักผ้า ๓๐ รูป สำเมรจ์แล้ว ครั้นเพลาบ่ายแล้ว ๒ โมงจึง ฯ ทรง ฯ ทังให้เชิ่นเครื่อง แลฤา ดอกไม้ราชวัด / ขุนอินขุนจัน ฉัดดอกไม้ชิ่ง สนม ซ้าย / ขวา เอามาตั้งนั้น ออกจากพระเบญจาแล้วจึงเชิ่นพระลองออกจากพระบรมโกฎแล้ว ฯ ทรง ฯ สังให้ลดม่ารใหญ่ยปรดับแว่น ซึ่งกั้นพระเมรุทัง ๔ ทิศนั้นลงแล้วจึงเชิ่นสมเดจ์พระบรมศภลงจากพระเบญจาตั้งไว้ณ่เตียงแว่นฟ้าต่อเสาแฝดหน้าพระที่อนังฝายซ้ายแล้ว จึงให้ลดเพดานกำมณีบั่กทองนั้นลง แล้วให้ถ้าม่ารสลักประตูทิศบุรรนั้นออกไว้ทั้ง ๒ ชั้นแล้วจึงให้ ๔ ตำมรวจ์เอาเพดานอยวกขึ้นผูก แลให้ต่ลับพรมทิศ บูรร / อุดร / ทักษิณ เข้าไว้

(๑) ส่องเอาเพลิง—ธรรมเนียมในกรุงรัตนโกสินทร์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงส่องเพลิงพ้าเอง

เลเสือชึ่งใกล้พระเบญจานั้นให้ม้วนเข้าไว้

อนึ่งเสือพรมปูณ่ทิศบัดฉิมต่อทือข้างในนั้น ให้ม้วนแตนอกม่ารเข้าไว้ แล้วขุนสยุมภอรชาวน้ำสงจึงเชิ่นพระษาครทองคำนั้นไปยไนยพระเมรุไสย น้ำตั้งไว้ณ่เตียงแว่นฟ้า ริมเสาแฝดทิศบูรรเฉียงเหนือ๑ แล้วเชิ่นพระษาครเงินใสส้ำตังไว้ ณ่เตียงแว่นฟ้าข้างเสาแฝดทิศบัดฉิมข้างเหนือ๑ แลสนมจึงเอาษาครทองเหลืองใสน้ำตั้งไว้ณ่ทิศ ทักษิน ๓ ไขแล้ว หมื่นตาม / หมื่นชุม หมื่นโจม หมื่นผ้าด สนม ซ้าย / ขวา จึงเอาเสาพระเชิ่งสกอรแลตรางเหลกขึ้น ตั้งบนพระเบจาแล้วพระรัตณโกษาแลชาวพระมาลา จึงเชิ่นสมเดจ์พระบรมศภ ขึ้นตังเหนือพระเชิ่ง สะกอร แล้วหมื่นเทวาทิตรเอาฉล่องพระหัฏแล เทียรทองสงให้มหาดเล็กทูลเกล้า ฯ ถว่าย ฯ ครั้น เพลาบายแล้ว ๒/๗ บาดจึงได้ฤกษ์(๑)แล ขุนโชต / ขุนโลกยไนยนา / ขุนเทพากร โหรให้ประโคมแตรสังฆ้องกลองจึงถว่ายพระเพลิง ครั้นเพลาบ่ายแล้ว ๕ โมง เสดจ์ ฯ กลับมาณ่ พระทีนั่งจักระหวัด อยูแตพระรัตณโกษาแลชาว พระมาลานายพนักงานทังปวง ครั้นเพลาบายแล้ว ๕ โมงตำรวจ์ใหญ่ย แลสนมตำมรวจ์นอกเชิ่นพระ มหาพิไชยราชรฏเข้ามาปรทับไว้ณ่มุกพระเมรุทิศ บูรรแลพระพิไชราชรฏ โยง / ปรายเข้าตอก / อ่านหนังสือ แลรูป

สัตวทังปวงมาตั้งเตรียมไว้ตามกระบวณ(๒) ดุจนึ่ง เมือเชิ่นสมเดจ์พระบรมศภออกไปณ่พระเมรุนั้น ครั้นเพลาค่ำเสดจ์ ฯ ออกทอดพระเนตรดอกไม้ เพลิง ครั้นเพลาทุม ๑ ขุนบำเมร่อภักให้นาย รัตบันยง / จันมลเทียร แลนายพนักงานเอาเพดารหยวกกลง เสีย แล้วจึงให้เอาเพดารกำมณี แลม่ารใหญ่นั้น ขึ้นผูกไว้ทั้ง ๔ ทิศ ดุจนึงเกา แลชาวพระมาลา อยู่สุมพระบรมทาตุ แลชาวพนักงานจึงเอาฉาก แผงเข้าบังเพลิงไว้ทัง ๔ ด้าน แลให้พันทอง ชาวเครื่องเชิ่นเครื่องพระมหากถินเข้าไปตั้งไว้ใน พระเมรุดุจนึงเกา แลราชวัดฉัดเครื่องปรดับ ทังปวงนั้น พนักงานจ่ได้เอาเข้าไปยปรดับไว้ เหมือนนึ่งเมือพระบรมศภอยู่นั้นหามิได้ ครั้นเพลา ตีสิบเอจ์ทุม ข้าทูลออง ฯ เกนแหทังปวงมาเตรียม พร้อมกันอยู่ตามกระบวญ

ครั้นณ่วัน ๑ ๒/๓ ค่ำเพลารุ่งแล้ว ๓ บาด เสดจ์ ฯ ออกไปสงพระบรมธาตุณ่พระเมรุ แล พระสงฆสดับพระกอร ราชาคณะ ๑๕ / อธิการสำมัด ๓๕ / (๓)เจ้าทรงผนวช ๑ อธิการปริยัด ๕ / คูสวดสามส้าง ๔๐ ๑๐๐ รูป แล้วเชิ่นเครื่องสูงชึ่ง ตั้งนั้นออกแหไปยมิได้มาตั้งไว้ แลมีแตบ่ากบาด แลกรจาด ๑๐๐ นึ่ง จ่ได้รับพระราชทานฉันด้วย หามิได้ ครั้นเพลาเช้าโมง ๑/๕ บาด จึงเชิ่น

---

(๑) ควรจะสังเกตว่า เผาศพครั้งกรุงเก่ามีฤกษ์เหมือนกับงานโกนจุก

(๒) ควรจะสังเกตว่า แห่พระอัฐิครั้งกรุงเก่า มีกระบวนราชรถแลโยงโปรยทั้งรูปสัตว์อย่างแห่พระศพไปเมรุในกรุงรัตนโกสินทร์ จัดเป็นกระบวนน้อย

(๓) เจ้าทรงผนวชในเวลานั้นมี ๒ พระองค์ คือ เจ้าฟ้ากรัสน้อย พระราชโอรสของเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพพระองค์ ๑ เจ้าฟ้านเรนทร์ กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ พระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าท้ายสระพระองค์ ๑ ที่กล่าวในจดหมายเหตุนี้เห็นจะเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ เจ้าฟ้ากรัสน้อยคงนับว่าเป็นเจ้าภาพด้วยเป็นพระศพสมเด็จพระชนนีของท่าน

พระบรมธาตุเข้าพระบรมโกฏ แล้วขึ้นตั้งบนภารทอง ๒ ชั้น มีครุฑอัฏแลพระรัตณโกษาแบกพระบรมธาตุ เชิญขึ้นพระมหาพิไชยราชรฐ แลขุนพิพิทสมบัติชาวพระมาลาเอาผ้าขาวมาห่อเสดพระอังคารใสภารทองตั้งบนพญาณุมาด ๓ คานแล้ว แล พระรัตณโกษา / ชาวพระมาลา ประคองพระบรมโกฏ ครั้น เพลาเช้า ๗ / ๖ บาด จึงตีกลองสัญาเคลื่อนพระมหาพิไชยราชรฐแห่ไปตามกรบวญ จึงเสด็จฯ มาตามฉนวญเข้าปรตูณ่ครไชยออกปรตูฉนวญฝ่ายขวาเข้าประตูแสดงราม ออกปรตูหลังพระคลังพิเสดไปยปรทับเกยลา เสด็จฯ เข้าปรตูฉนวญวัดศรีสรรเพญช ฯ เสด็จฯ มาถึงท้ายจอร่นำซึ่งแตงทือไว้รับเสด็จฯ สำมรับปรจุะพระบรมธาตุนั้น ครั้นพระมหาพิไชยราชรฐมาถึงปรตูตรงหน้าวัดพระศรีสรรเพญช จึงตีฆ้องสัญาให้อยุดพระมหาพิไชยราชรฐเขาปรทับร้านม้าซึ่ง ๔ ตำมรวจ์ตั้งไว้นั้นแลว แลพระรัตณโกษาชาวพระมาลาจึงเชิญพระบรมโกฏขึ้นพญาณุมาดสำมรับใสกัรรซึ่ง ๔ ตำมรวจ์ยืมมาแตพันเงินนั้น แลพระรัตณโกษาขึ้นประคองพระบรมโกฏมาบันพญณมาด แลคู่แห ๒๕ คู่ แหพระบรมธาตุนั้นไปถึงหน้าพระวิหารใหญย วัดพระศรีสรรเพญชจึงวางพญณุมาดลงแล้วพระรัตณโกษาแบกภารทองซึ่งรองพระบรมธาตุนั้นเข้าไปยในพระวิหารไปท้ายจรนำ แลขุนธรรมรักษา ณิมล ราชาฆณะ ๑๕ / อทิการสำมัด ๓๕ / เจ้าทรงผนวช ๑ / อทิการปริยัด ๙ ๖๐ รูป สดับพระกอร แล้วจึงปรจุะพระบรมธาตุ[๑] แลเจ้าพญาพญาพระ หลวงขุน หมื่น แหพระบรมธาตไปนั้น

ครั้นเชิญพระบรมธาตเข้าไปในพระวิหารแต่เครื่องพระม่หากถินไปถึงปรตูวัดพระศรีสรรเพญชแล้วอยุดอยู ครั้นเกนแหกลับออกมาพร้อมกันแล้วจึงตังแหเสดพระอังคานบันจบด้วยเกนแหทังปวง จึงแหเสดพระอังคานไปตามกรบวนเข้ากำแพง[๒] ซึ่งล่างนั้น มาหลังษาลาลูกขนออกปรตูท่าปราบลงเรือพระธีนั่งสุวัณหงษ แล หมื่นภรสุรินทร์ / หมื่นอินจำเริน หัวหมื่นเครื่องเอียพระทือนั่ง เอาเครื่องศรีศักกระหลาดสำรับข้างเรือพระทือนั่งลงตั้ง อิน / แล / พรม นั่งร่ายข้างเรือ อิน ๘ / พรม ๘ ๑๖ คน เชิญเสดพระอังคานไปยลอยณ่วัดพุไทยสวัรร เรือแหนั้นตามก่รบวญ ม่หาดไทย / กรลาโหม เกน

อนึงเมือเพลาเช้าเสดจ์ ฯ ไปปรจุะพระอัถิแล้ว จึง ฯ ทรง ฯ สังให้ขุนบำเมร่อ ภักตรเชิญพระเฉลียงมารับเสดจ์ ฯ จากพระราชยานทองแล้ว จ่ได้เสดจ์ฯ

---

(๑) เรื่องที่ประจุพระบรมธาตุ (พระอัฐิ) ในวัดพระศรีสรรเพชญในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวถึงเรื่องบรรจุพระอัฐิ ก็ว่าบรรจุที่ท้ายจรนำพระวิหารอย่างนี้ ชวนให้เข้าใจว่าบรรจุพระอัฐิเจ้านายที่ท้ายจรนำวิหารหลวงหลังเดียวกัน แต่ครั้นตรวจดูท้องที่ในวัดพระศรีสรรเพชญ มีวิหารใหญ่น้อยหลายหลัง พระเจดีย์ใหญ่น้อยก็มีมากกว่ามาก ได้เคยพบพระอัฐิในเจดีย์ราย จึงเข้าใจว่าที่ว่าบรรจุท้ายจรนำพระวิหารนั้น น่าจะบรรจุไว้ชั่วคราวแล้วย้ายไปบรรจุจริงที่พระวิหารฤๅพระเจดีย์ซึ่งสร้างขึ้นบรรจุอีกครั้งหนึ่ง

(๒) กำแพงร้างนี้ยังตีความไม่ออก ว่าจะเป็นกำแพงที่ไหน และทำไมจึงร้างอยู่ในพระราชวัง

แวะไปยณ่พระที่อนั่งจักระหวัด หามิได้ เสดจ์ ฯ ไปตามทางฉนวญข้างในยลงเรือพระที่นั่ง ณ่ขนานน้ำประจำท้าพระราชวังหลวงออกไปพระราชวังบวร ฯ ที่เดียว

อนึงจ่หมื่นเสม่อใจราชม่หาดเล็กรับพระราชโองการสั่งว่า ณ่วัน ๒+๓ ค่ำนั้นจ่เสดจ์ ฯ เข้ามาปรนิบัตรพระสงฆฉันสามหาบในยพระเมรุ ๔๐ รูป ครั้นรุ่งขึ้น ณ วัน ๒+๓ ค่ำเพลาเช้าเสดจ์ ฯ มาแต่พระราชวังบวร ฯ ปรนิบัตรพระสงฆฉัน ๓ หาบ ณ่พระเมรุราชเปนพระสงฆฉัน สามหาบ ๓ ด้วยสามหาบ ๓๗ เปน ๔๐ รูป แลเจ้าพญาพญาพระ หลวง ม่หาดเลก แล เกนแหเสดจ์ ฯ นั้นนุ่งลายหัมเสื้อขาวพอกเกี้ยวตามบันฎาศัก แล ขุน ทิพไพชน ราชพิมารล คุมพระเฉลี่ยงไปรับเสดจ์ ฯ แต่ณ่นวญน้ำประจำท่าพระราชวังหลวงมาทางฉนวญใหญ่ข ออกฉนวญหน้าวัดพระศรีสรรเพญชเลี้ยวมาตามณ่นวญประทับเกยณ่พระที่อนั่งจักระหวัดข้างในนั้น จ่ได้แหเครื่องพระอพิรมมาด้วยหามิได้ แล้วเสดจ์ ฯ ออกทรงเครื่อง ณ่พระที่นั่งจักระหวัดข้างหน้าฝ่ายขวา นายปลัดวังขวาว่าที่ขุนรักษมัลเทียร ขุนทิพกัยชน นายปลัดวังซ้าย คุมพระราชยานทองรับเสดจ์ ฯ แลเครื่องสูงแหเสดจ์ ฯ ออกไปตามณ่นวญออกปรตูณ่ครไชยไปถึงพระเมรุเพลาย่ำฆ้องรุ่ง แลพระสงฆได้รับพระราชทานฉันสามหาบ ๓ ด้วยสามหาบ ๓๗ เปน ๔๐ รูป พิเสดแตงสำหรับคาว ๔๐ ของ ฉัน ๔๐ สำรับมีกรจาด ๔๐ ด้วย ครั้นฉันสำเรจ์แล้วจึงพระราชทานผ้าไตรยแต่พระเทพมุนี พระอาจารยวัดโคกเสือ มหาอินวัดเกาะมหาพราม ในเกน ๓ หาบแต่ ๓ รูปนี้ แลพระสงฆฉันด้วยสามหาบ ๓๗ รูปนั้น จ่ได้พระราชทานผ้าด้วยหามิได้ แลเมื่อพระสงฆฉันอยู่นั้นปรโคมแตรสังปีภาชณฆ้องไชยครั้นพระสงฆฉันสำเรจ์แล้วเพลาเช้าโมง ๕ บาท จึงเสดจ์กลับมา ณ ฉนวนปรตู ณ ครไชยมาปรทับเกยพระที่อนั่งจักระหวัดข้างหน้าฝ่ายขวาเปรื่องเครื่องแล้ว นายปลัดว่าที่ขุนรัก ขุนทิพภัยชน นายปลัดวังซาย คุมพระเฉลี่ยงแลบังพระสูรรรับเสดจ์ ฯ แต่เกยพระที่นังจักระหวัดข้างในไปทอดพระเนตรโรงแสงสัพยุด แล้วเสดจ์ ฯ ไปตามในยฉนวญวัดพระศรีสรรเพญช ไปลงเรือพระที่อนั่ง ณ ฉนวญปรจำท่า แล้วเสดจ์ ฯ ออกไปพระราชวังบวร ฯ

อนึงจ่หมื่นไวยวรนาฏรับพระราชโองการ ฯ สังว่าพื้นที่อพระเมรุ พนักงานขัดแตะทำให้ลุ่ม ๆ ดอร ๆ อยู่มิได้เสม่อกันนั้น ครั้นแตงที่จึงเอาพรม

(๑) ควรสังเกตตามจดหมายเหตุนี้ แห่พระอัฐิกลับวันแรม ๒ ค่ำ ต่อรุ่งขึ้นแรม ๓ ค่ำ จึงเลี้ยงพระสามหาบที่พระเมรุในกรุงรัตนโกสินทร์ทำสามหาบเกบพระอัฐิในเวลาเดียวกัน

ปูลงถึง ๒/๓ ชันบ้างนั้นที่จึงเสมอกัน ถ้าแต่นี้ไป เมื่อหน้าให้เจ้าพนักงานทำพื้นทิศอุดอร ซึ่งจ่ได้ แตงทือนั้นให้ทำเปนเรือกให้เสม่อกัน อย่าให้ลุม ๆ ดอร ๆ อยู่ดุจครั้งนี้ได้ แลกฎหมายการสมเดจ์ พระบรมศภพระรูปเจ้ากรมหลวงโยธาเทพเสรจ์ นิฤๅภาน ณ วัดพุไทยสวรรนั้นมีอยู่ในกฎหมายแผน ทือ แล ม่หาดไทย/กรลาโหม เกนกันแล้ว ฯ

๏ วัน ๑๓+๑๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๐๕๙ ปีมเสง สัพศ่ก เพลา เจ้ากรมหลวงอุภัยณุชิตรเสรจ์ณิฤๅ ภาร ณ พระตำนักพระทือนั่งพระปรัดฝายขวา ฯ

จากจดหมายเหตุสมัยกรุงศรีอยุธยา เรื่องรายงานพระเมรุครั้งกรงเก่า จ.ศ. ๑๐๕๗ (พ.ศ. ๒๒๗๘) เลขที่ ๑๔ สมุดไทยดำ

งานพระบรมศพ ปีฉลูเบญจศก (พุทธศักราช ๒๒๓๖)

---

(๑) แกลงเสีย เอาม่รออกไปยไว้นอกพระเมรุกอรแล้ว จิงเชิ้นสมเดจ์พระบรมโกฎขึ้นตั้งบ่นพระเชิงส่กอร ครั้นเพลาบายแล้ว ๓/๑ โมง ขุนโชด นายแรมโหร ให้ปรโคมฆ้องกลองแตรสังแล้ว ครั้นเพลา ๙/๘ โมง จึงสำเมรจ์ เสดจ์กลับมา ณ พระธินังจักระหวัด ต่อเพลาตีห้าทุ้มเพลิงสงับแล้ว พระรัตณโกษาแลขุนพิพิทสมบัติให้สนมพนักงานเอาอยวกเข้าประคองถานเพลิงไว้ แล้วให้ ๔ ตำมรวจ์เอาฉากแผงเข้าบังเพลิงไว้ แล้วขุนบำเมร่อภักให้นายดานลัดเพดานอยวกลง จิงให้ช้าวม่านเอาเพดารกำมญีพื้นแดง แลม้านใหญ่ปรดับแว้นศรีแดง ออกไปไว้นอกพระเมรุนั้นยังเกาขึ้นผูกไว้ จิงชักม่านรอบ ทัง ๔ ทิตย

ครั้นรุ่งขึ้น ณ วัน ๕+๓ ก่ำ เพลาย่ำฆ้องแล้ว ๓ บาท ฯ เสดจ์ ฯ ออกไป ณ พระเมรุทรงตักบาตพระสงฆ แลสดับพระกอร ๑๐๐ รูป มีกรจาด ๑๐๐ นิงด้วย แลพระสงฆสดับพระกอรแล้ว ครั้นเพลา ๖ บาดสงพระบรมธาตุะแล้ว เชิ้นขึ้นพระบรมโกฎไสยพานทอง พระรัตณโกษาขึ้นพระพิไชยราชรฎเพลา ๓/๕ โมงจึงเสดจ์ ฯ แลเสดพระอังการนั้น ขุนพิพิทสมบัติห่อผ้าขาวไสภานทองเชิ้นขึ้นพญาณุมาดสามคานตามพระพิไชยราชรฎ ม่หาดไทยกรลาโหมเกนแห เมื่อรแหสมเดจ์พระบรมศภออกไป ณ พระเมรุนั้น แลพระพิไชยราชรฎโยงปรายเข้าตอกอานหนั้งสือ แลรูปสัตวทังปวงนั้นแหกลับไปตามกระบวญ แลครันพระพิไชยราชรฎไปตรงหน้าวัดพระศรีสรรเพชอยุดพระพิไชยราชรฎไว้ จิงเชิ้นพญาณุมาดสองคานเข้ารับพระบรมโกฎไสพระธาตุนั้นเข้าไปยังวัดพระศรีสรรเพญช เกนแหแลเครื่องแหนั้น แหเข้าไปจนถึงวัดพระศรีสรรเพญชแล้ว กลับออกมาแหเสดพระอังคานลงไปเรือขนาญปรตูท้าปราบ จิงเอาเรือพระที่อนั่งสุวัณหงษเข้ามารับเสดพระอังกานแหไปตามกระบวญม่หาดไทก่รลาโหม เกนไปลอย ณ วัดพุไทยสวรรแลม่านใหญ่ขนั้นปีดไว้ทั้ง ๔ ทิตย แล้วจ่นพระสงฆฉันสามหาบ สำเมรจ์การพระบรมศพณ่ปีฉลูเบญจศกแต่เท่านี้ แลเครื่องปรดับนอกพระเมรุนั้นแจ้งอยู่ในขแผนที่อนั้นแล้ว ฯ (๒)

หอสมุดแห่งชาติ LIBRARY

---

(๑) ตามต้นฉบับเรื่องงานพระเมรมีต่อท้ายไว้ดังนี้

(๒) จากจดหมายเหตุสมัยกรุงศรีอยุธยา เรื่องราชงานพระเมรุครั้งกรุงเก่า (ต่อท้าย) จ.ศ. ๑๐๕๗ (พ.ศ. ๒๒๗๘) เล่มที่ ๑๕ สมุดไทยดำ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี
สี่แยกราชวัถี ถนนดำแหน่ง พระนคร
นายฉลิยว จันทรทรัพย์ ผู้พิมพ์, ผู้โฆษณา
พ.ศ. ๒๕๑๐